

KOMODO
HET EILAND, HET VOLK EN DE TAAL

*Een hertenjager brengt een offer
bij een mboho in de buurt van het dorp Komodo.
Foto George Collins, 1937.*

VERHANDELINGEN
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

96

JILIS A. J. VERHEIJEN

KOMODO

HET EILAND, HET VOLK EN DE TAAL

THE HAGUE - MARTINUS NIJHOFF 1982

© Copyright 1982 by
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde,
Leiden, the Netherlands.

*All rights reserved, including the right to translate
or to reproduce this book or parts thereof in any form.*

Printed in the Netherlands.

ISBN 90.247.6180.8

Inhoud

Voorwoord	VII
Lijsten van afkortingen	XI
<i>I Land en volk</i>	1
Het eiland Komodo	1
De bevolking van Komodo	2
Enige geschiedkundige gegevens	3
Historisch-mythologische verhalen	4
Middelen van bestaan	5
De leenhandel	11
Religie en magie	13
Het huwelijk	16
De verwantschapstermen	17
Enige losse opmerkingen	20
<i>II De taal</i>	21
Inleidende opmerkingen	21
Klanken en uitspraak	23
Enige opmerkingen over de fonemen	25
Het woord	27
De zin en zinsdelen	29
De samenstelling van de woordenschat	35
De classificatie van de Komodotaal	40
<i>III Nundug - Teksten</i>	44-45
<i>Ndadi-né kiling Modo</i> - Het ontstaan van het dorp Komodo	44-45
<i>Ata Sapé</i> - De mensen van Sape	46-47
<i>Ata Gili Motang</i> - De mensen van Gili Motang	48-49
<i>Mori Manggarai</i> - De heer uit Manggarai	50-51
<i>Umpu Dato</i> - Voorvader Dato	54-55
<i>Amina</i> - Amina	54-55
<i>Mpama laho ngenti kelau torong</i> - Het verhaal van zeeoortjes gaan inzamelen	58-59
<i>Mpama Siti Jamrika</i> - Het verhaal van Siti Jamrika	60-61
<i>Mpama malo nani penu</i> - Het verhaal van de aap en de schildpad	60-61
<i>Jang ungang</i> - Geweien zoeken	62-63
<i>Laho bagang</i> - Gaan vissen met de <i>bagang</i>	62-63
<i>Gantang</i> - Raadsels	62-63
<i>Rindo</i> - Liedjes	64-65
Noten hoofdstuk I-III	67

Woordenlijst Komodo-Indonesisch-Nederlands-Engels	76
Woordenlijst Indonesisch-Komodo	137
Woordenlijst Nederlands-Komodo	165
Woordenlijst Engels-Komodo	197
Bijlagen:	
1 Aardrijkskundige namen	225
2 Namen van planten	234
3 Namen van weekdieren	239
4 Namen van vissen	241
5 Namen van vogels	244
6 Overige dierennamen	246
7 Persoonsnamen	247
8 De honderdwoordenlijst	250
Noten van de bijlagen	253
Nabeschouwing	256
Bibliografie	258
Talenkaart van Komodo en omliggende eilanden	261
Toelichting op de uitslaande kaart van Komodo	264

Voorwoord

Het grillig gevormde eiland Komodo, met een grootste lengte van ongeveer veertig kilometer en een grootste breedte van vijftiwintig kilometer, ligt tussen Sumbawa en Flores in de keten der Kleine Sunda-Eilanden (Nusa Tenggara), Indonesië. Andere eilandjes in de buurt zijn Rinca en Padar.

Komodo heeft een steeds toenemende bekendheid verworven vanwege het voorkomen aldaar van de reuzenhagedis (*Varanus komodoensis*). Deze varaan heeft sinds zijn ontdekking in 1912 talrijke mannen van de wetenschap naar het eiland gelokt en in de laatste tijd enige honderden toeristen per jaar. Er verschenen talrijke publikaties¹, maar daarin is nauwelijks aandacht geschonken aan het volk dat op het eiland woont, tenzij in verband met de bescherming van de *varanus*.

Sinds 1975 zijn er in het kader van de voorbereiding van een *National Park Komodo*, een *United Nations Development Project*, reeds de nodige maatregelen getroffen ten behoeve van de natuurbescherming en het toerisme. Bij uitvoering daarvan zijn ook de inwoners betrokken, enerzijds doordat hen drastische beperkingen worden opgelegd betreffende hun werkzaamheden op het land en op de zee, anderzijds door hun inschakeling bij de reservaatactiviteiten.

Het geïsoleerde eiland wordt steeds beter bereikbaar voor mensen van buiten, maar ook de eilanders zelf krijgen de beschikking over gemotoriseerde verbindingen waar tot nu toe alleen vervoer per sampan of prauw voor hen mogelijk was. Modernere methoden van vissen hebben de vangsten en inkomsten schoksgewijs omhoog doen gaan. Het informele eenmannsschooltje is een officiële school geworden. Er komt een vaste nederzetting voor de beampten die verbonden zijn aan het reservaat en een groep bungalows voor langer blijvende toeristen die met een vliegtuig het eiland zullen kunnen bereiken.

Het is zeer te vrezen dat deze plotselinge omwentelingen zowel de cultuur als de taal van deze slechts een ruim vijfhonderd zielen tellende gemeenschap zwaar zullen aantasten.

Nadat ik in 1937 en in 1947 vergeefse moeite had gedaan om het eiland te bereiken vanuit de Manggarai, West-Flores, waar ik werkzaam ben, duurde het tot 1977 voor ik er voet aan wal zette.

Omstreeks 1970 was mijn aandacht getrokken door Manggarais aandoende namen op de landkaart van het eiland. Terwijl aangenomen werd dat op Komodo het Bima voertaal was, sloten deze namen door hun vorm de Bimataal met zekerheid uit. In 1974 lukte het mij van de heer T. Nanta, die enige tijd als ambtenaar op het eiland had gewerkt, een lijst van een veertigtal woorden te krijgen. In 1976 was de heer H. Man, die als onderwijzer op Komodo had gewerkt, in staat om een lijst van tweehonderd woorden ingevuld te krijgen. Hierdoor werd ik overtuigd te doen te hebben met een aparte taal. Pogingen echter om op een bandje gesproken teksten te krijgen mis-

lukten.

Eindelijk dan bood zich in 1977 dankzij de betere verbindingen, een gelegenheid aan om het eiland met een reisgezelschap te bezoeken. De heer Hana, de enige onderwijzer aan het 'wilde' schooltje, bracht me al terstond in contact met een uitstekende informant, het adathoofd de heer Abdulrajab. Ik kon die eerste nacht nog twee uren van zijn kennis profiteren. Zodoende besloot ik om niet met de reisgroep terug te gaan, maar deze goede kans voor onderzoek terstond te gebruiken. Zo kon in van 16 tot 24 juli 1977 persoonlijk onderzoek verrichten. Door vriendelijke bemiddeling van regeringsinstanties in Ruteng en Labuanbajo op Flores en Komodo zelf kreeg ik een eigen kamer met tafel, stoel, bed en petroleumlamp ter beschikking. Daardoor kon in gemakkelijk informanten ontvangen, verzameld materiaal voorlopig uitwerken, en in de nacht mij voorbereiden op het onderzoek van de volgende dag. Van harte wil ik de hierbij betrokken regeringspersonen, met name de heer P. Papu, mijn grote dank betuigen. Alle informanten zullen in de loop van deze studie worden vermeld. Mijn bijzondere erkentelijkheid wil ik uiten voor de gastvrijheid van de familie Thayeb.

Oorspronkelijk was het mijn plan om alleen de taal van het eiland te bestuderen. Toen ik echter in 1978 in Bogor vernam dat de planning voor een Nationaal Park al in een vergevorderd stadium was², besloot ik ook mijn andere gegevens te verwerken. Bij mijn taalkundig onderzoek waren tenslotte de meeste terreinen van het leven op Komodo betrokken. Gelukkig kreeg ik naderhand nog een paar keer de kans om met behulp van informanten uit Komodo mijn gegevens aan te vullen en te verbeteren.

In 1982 kreeg ik opnieuw de kans het eiland te bezoeken. Dit tweede bezoek duurde van 1 tot 7 juni. Ik heb toen aanvullend onderzoek verricht. Bijzondere aandacht heb ik besteed aan het identificeren en verifiëren van planten- en geografische namen. Dit onderzoek was mogelijk dankzij de financiële en morele steun van de *Kepala Balai Konservasi Sumberdaya Alam VII* in Kupang en de *Kepala Sub-Balai Kawasan Pelestarian Alam Komodo dan Sekitarnya* in Labuanbajo.

Naar ik meen bevat dit overigens niet diepgaande onderzoek vrijwel alleen maar nieuwe gegevens over land, volk en taal. Ten gevolge van het te kortdurende onderzoek ter plaatse en de gebrekkige scholing van de informanten waren een aantal fouten, tekorten en oneffenheden niet te vermijden.

Het is jammer dat deze studie over een bedreigde taal en een bedreigd volk in het Nederlands moest worden geschreven. Ik heb getracht dit nadeel iets te verkleinen door tenminste het lexicografische gedeelte internationaler te maken. Doordat in de hoofdlijst het Indonesisch als verklarende taal is gebezigd, is die voor alle wetenschappelijke werkers over deze regio bruikbaar. Een korte Nederlandse en Engelse vertaling is daaraan toegevoegd. Verder zullen een Indonesisch - Komodo, Nederlands - Komodo en een Engels - Komodo woordenlijst het zoeken naar Komodowoorden vergemakkelijken.

Deze studie is niet diepgaand. Ik hoop echter dat door de multidisciplinaire inslag, waarbij voor flora en fauna ook de wetenschappelijke (Latijnse) namen zijn gegeven, en waarbij bijzondere aandacht geschonken is aan de toponymie en de landkaart, dit werk ook voor niet-linguïsten van nut zal zijn.

Ik ben de afdeling redactie van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde zeer dankbaar voor het enorm vele werk dat werd verzet om mijn manuscript persklaar te maken.

Drs. Margaretha H. Dirkwager heeft mij met de grootste toewijding vertegenwoordigd bij de afdeling redactie. Op basis van haar grote kennis van Flores deed zij mij talrijke suggesties voor aanvullingen en verbeteringen. Tevens maakte zij mij opmerkzaam op een groot aantal, soms ernstige fouten. Zij is tevens verantwoordelijk voor het tekenen van de twee kaarten en voor de illustraties. George Collins verschaftte de omslagfoto. Mevrouw M. Wokke-Groen heeft het manuscript, dat na alle tussentijdse aanvullingen en bewerking nauwelijks meer leesbaar was, uitgetypt tot een leesbaar en af te drukken geheel. Voor hen allen geldt: mijn dankbaarheid is groot.

Ik hoop dat deze studie van nut mag zijn voor het goede volk van Komodo, dat nolens volens, maar, naar ik hoop, tot eigen welzijn mede wordt opgenomen in het Nationaal Park.

Noten

- 1 De bibliografie in Proposed National Park Komodo (1977:95-103) telt 134 nummers. Drs. M.H. Dirkwager kon er in haar nog niet uitgegeven bibliografie van de Flores- en Soloreilanden nog enkele tientallen aan toevoegen.
- 2 Hierover spreekt uitvoerig Proposed National Park Komodo met zijn talrijke kaarten, schetsen en foto's.

HET DORP KOMODO

Lijsten van afkortingen

Talen

AMB	Bhs. Ambon Asli	Oer-Ambons
AN	Bhs. Austronesia	Austronesisch
Bar	Bhs. Bari	Baritaal
Bg	Bhs. Bugis	Buginees
Bj	Bhs. Bajo	Bajotaal
Bl	Bhs. Belanda	Nederlands
Bm	Bhs. Bima	Bimataal
BS	Kelompok bahasa-bahasa Bima-Sumba	Bima-Sumba taalgroep
E	Bhs. Inggris	Engels
Ed	Bhs. Ende	Endetaal
Edd	Bhs. Ende-djaqo	Ende-djaqo-taal
Edn	Bhs. Ende-ngaqo	Ende-ngaqo-taal
Fd	Bhs. Fordata	Fordatataal
IN	Bhs. Indonesia Asli	Oer-Indonesisch
Ind	Bhs. Indonesia	Indonesisch
Jw	Bhs. Jawa	Javaans
Jwk	Bhs. Jawa Kuno	Oud-Javaans
Kmb	Bhs. Kambara	Kamberataal
Kmd	Bhs. Komodo	Komodotaal
M	Bhs. Manggarai	Manggaraitaal
MA	Kelompok bahasa-bahasa Manggarai	Manggaraise taalgroep
MB	Bhs. Manggarai Barat	West-Manggarai
Md	Bhs. Madura	Madurees
Mk	Bhs. Makasar	Makassaars
Ml	Bhs. Melayu	Maléis
MN	Bhs. Melanesia	Melanesisch
MT	Bhs. Manggarai Tengah	Centraal-Manggarai
Mtj	Bhs. Manggarai Timur Jauh	Riung-Manggarai
N	Bhs. Belanda	Nederlands
Ng	Bhs. Ngadha	Ngadhataal
OJ	Bhs. Jawa Kuno	Oud-Javaans
OKmd	Bhs. Komodo Asli	Oer-Komodo-taal
OM	Bhs. Manggarai Asli (Bhs. Proto-Manggarai)	Oer-Manggarai
PN	Bhs. Polynesia	Polynesisch
PrM	Bhs. Proto-Manggarai (Bhs. Manggarai Asli)	Proto-Manggarai
Rmb	Bhs. Rembong	Rembongtaal
Rng	Bhs. Riung	Riungtaal
Sangg	Bhs. Sanggar	Sanggartaal
Sb	Bhs. Sumba	Sumbataal

Sd	Bhs. Sunda	Sundaas
Si	Bhs. Sika	Sikataal
Sl	Bhs. Solor	Solortaal
Ssk	Bhs. Sasak	Sasak
Sw	Bhs. Sawu	Sawutaal
Tt	Bhs. Tetum	Tetumtaal
Ttb	Bhs. Tontemboan	Tontemboantaal
Wng	Bhs. Wangka	Wangkataal
WRana	Bhs. Waerana	Waeranataal
Yd	Bhs. Yamdena	Jamdenataal

Verwantschapstermen (Engels)

addr	form of address
B	brother
C	child
D	daughter
e	elder
F	father
f	former
H	husband
l	later
M	mother
os	other sex
P	parent
ref	form of reference
S	son
ss	same sex
W	wife
Y	younger
Z	sister
+	used by, in contrast to

FeBd betekent dus: vaders oudere broers doch .

Andere woorden

a		aan
a.l.	antara lain (Ind)	onder andere
aanw		aanwijzend
adj	adjective (E)	bijvoegelijk naamwoord
adv	adverb (E)	bijwoord
afk		afkorting
bep		bepaald
betr		betrekkelijk
bezitt		bezittelijk
bdg	bandingkanlah (Ind)	vergelijk
bhs	bahasa (Ind)	taal
bijv nw		bijvoegelijk naamwoord
br	burung (Ind)	vogel
cf	confer (Latijn)	vergelijk
constr	construction (E)	constructie
d		de

dgn	dengan (Ind)	met
dll	dan lain-lain (Ind)	en andere
dlm	dalam (Ind)	in
dp	daripada (Ind)	dan (in vergelijkingen)
dr	dari (Ind)	van
dsb	dan sebagainya (Ind)	en dergelijke
dst	dan seterusnya (Ind)	en zo verder
e		een
ev		enkelvoud
fam	familia (Latijn)	familie (dieren of planten)
h		het
intr	intransitive (E)	onovergankelijk
Isl	Islam (Ind), Islamic (E)	Islamitisch
k	kata (Ind)	woord
kbantu	kata bantu (Ind)	hulpwoord
kbilangan	kata bilangan (Ind)	telwoord
kdepan	kata depan (Ind)	voorzetsel
kg	kata ganti (Ind)	voornaamwoord
kgemp	kata ganti empunya (Ind)	bezittelijk voornaamwoord
kgorg	kata ganti orang (Ind)	persoonlijk voornaamwoord
kmodal	kata modal (Ind)	woord met een modale functie
kletak	kata letak (Ind), 'positional' (E)	positiewoord
krn	karena (Ind)	omdat
ksam	kata sambung (Ind)	voegwoord
kseru	kata seru (Ind)	tussenwerpsel
ksifat	kata sifat (Ind)	bijvoegelijk naamwoord
kstrempe	konstruksi empunya (Ind)	bezittelijke constructie
lih	lihat (Ind)	zie
mv		meervoud
n	nama (Ind)	naam
org	orang (Ind)	mens, persoon
p	pohon (Ind)	boom
pd	pada (Ind)	bij
poss	possessive (E)	bezittelijk(e)
rel	relative (E)	betrekkelijk voornaamwoord
sbg	sebagai (Ind)	zoals
sej	sejenis (Ind)	soort
simp	kata simpangan (Ind)	'Nebenform'
sp, spp	species (Latijn, E)	soort(en)
spt	seperti (Ind)	zoals
srt, srtm		soort(en)
syn	synonymus (Latijn)	synoniem, hetzelfde betekend
t.o.v.		ten opzichte van
telw		telwoord
tr	transitive (E)	overgankelijk
tt	tentang (Ind)	betreffende
utk	untuk (Ind)	voor
v		van
var	varietas (Latijn)	variëteit
vergr		vergroten(e)
versch		verschillend(e)
vnw		voornaamwoord
voorz		voorzetsel

vraagw		vraagwoord
w.r.t.	with relation to (E)	ten opzichte van
ww		werkwoord
yg	yang (Ind)	die, dat
zelfst nw		zelfstandig naamwoord
<	asal dari (Ind), comes from (E)	afgeleid uit, ontstaan uit
*	konstruksi (Ind), con- struction (E)	constructie
~	ulangan kata dasar (Ind), repetition of basic word (E)	herhaling van het basiswoord
?	belum pasti (Ind), not yet certain (E)	nog onzeker

I Land en volk

Het eiland Komodo

Voor de juiste ligging, vorm en grootte¹ van het eiland kan ik verwijzen naar de opgenomen kaart. Deze gaat terug op een Nederlandse kaart, schaal 1:50.000, van 1919, naar metingen van de Ambonese landmeter B. Lalamentik. Feitelijk gebruikte ik een zo goed als onveranderde reproductie hiervan welke werd uitgevoerd door de *Army Map Service* van de Verenigde Staten.²

Deze kaart is alleen wezenlijk verbeterd op het gebied van de hoogtemetingen, begroeiing en eigenaardigheden van de kustlijn met behulp van een "aeronautical approach" door dezelfde *Army Map Service*.³ Interessant is de geologische kaart van Ratman en Yasin⁴, die van betekenis kan zijn voor de verdere ontwikkelingen. Ook vergeleek ik de kaarten van Hoogerwerf (1954) en in Proposed National Park Komodo (1977).

Na de kaart van 1919 zijn er weinig topografische namen bijgekomen. Men mag het niemand kwalijk nemen dat de spelling ervan vaak slecht is.⁵ Omdat ik de toponymie erg belangrijk vond, heb ik getracht aan de hand van de oudste kaart, zowel op het eiland zelf als vanaf de zee en later met informanten in Ruteng, talrijke witte vlekken in te vullen en verbeteringen aan te brengen.⁶

Mijn belangstelling ging vooral uit naar de aardrijkskundige objecten, die een functie vervullen of vervulden in het leven van de bewoners. Het betreft jachtterreinen, vroegere nederzettingen en tuinen, plaatsen voor het inzamelen van bepaalde produkten op het land en in de kustwateren, herkenningspunten bij reizen over land en ter zee en tenslotte plekken van geschiedkundige en sacrale betekenis.

Het was verrassend te ontdekken dat een zeer groot gedeelte van de op de kaarten vermelde namen bij de bevolking niet in gebruik en zelfs onbekend was. Soms gebruikten mensen die met onderzoekers in aanraking kwamen deze namen, omdat ze zo door vreemden van de kaart werden geciteerd.

De mannen die het eerst deze namen noteerden hebben op het land waarschijnlijk Manggaraise, en langs de kust Bajose en Bimanese begeleiders gehad. De ironie van de etymologie wilde dat juist de namen die, als Manggarais of Manggarais aandoend, mij hadden geïntrigeerd onjuist Komodo bleken te zijn. Dit waren onder andere *wae* (*wai*), 'water', of 'rivier', dat herhaaldelijk voorkomt, maar aan de bevolking volkomen onbekend is, en het woord *libo*, 'waterputje', in de naam Satalibo, dat feitelijk *Satah Leboq*, 'de welige grasvlakte', (en niet 'de vlakte met waterputjes') heet.⁷

Op de landkaart zijn vrijwel alleen de benamingen door de eilandbewoners zelf gebruikt opgenomen. In bijlage 1 zijn nadere toelichtingen op deze toponiemen gegeven met een daarbij behorende

alfabetische lijst van deze namen. In een tweede lijst zijn vrijwel alle namen vermeld die op belangrijke vroegere landkaarten voorkomen. In de bij deze lijsten behorende noten zijn talrijke gegevens opgenomen die van belang zijn voor de geograaf, de linguïst en, wellicht, de toerist.

Het isolement van het eiland is om velerlei redenen van belang. Daarom zijn enige gegevens over de (vroegere) reisverbindingen op zijn plaats. Gedurende enige maanden in het jaar was het eiland alleen maar te bereiken met grote prauwen, en dus feitelijk in het geheel niet. De meeste eilanders hebben de eilanden Sumbawa en Flores nooit bezocht. Naar Sape op Sumbawa reisde men per prauw of sampan om het noorden over Gili Lawa, Lolo Bendéra en Gili Banta⁸, waar men, zo nodig, op gunstig getij voor de verdere vaart wachtte. Ook ging men wel om het zuiden over Labuan Belanda en Torong Koi, van waar men in gunstige omstandigheden in een dag kon oversteken. Om Flores (Labuanbajo) te bereiken, zeilde (en roeide) men vaak eerst naar Sabita, vandaar naar het eiland Messah (Misa) of een ander eiland om gunstige wind en stroom af te wachten. Mijn terugreis van Komodo naar Labuanbajo met een zeilsampan over Sabita, waar we een uur of vijf vertoefden, duurde in 1981 door enige tegenwoordigheid van god in een uur en veertig minuten. Op Komodo zelf is er slechts één grote prauw, *wangka*, van ongeveer zes ton lading, en er zijn een veertigtal grote sampans, *keloboh*, van ongeveer een halve ton. In 1981 waren er, tenslotte, ook drie gemotoriseerde prauwen die 3, 7 en 8 ton maten.

Met het oog op de leefwereld van de Komodomensen en vanwege het belang voor linguïstische bestudering deed ik, ook uit persoonlijke belangstelling voor de natuur, een vrij uitgebreid onderzoek naar de namen (met zoveel mogelijk wetenschappelijke determinaties) van planten, zeedieren en vogels. In de bijlagen 2, 3, 4 en 5 zijn de alfabetische lijsten daarvan opgenomen. Het is mij gebleken hoezeer een onderzoek vergemakkelijkt wordt, indien men de plaatselijk gebruikte namen ter beschikking heeft.

De bevolking van Komodo

De inwoners van Komodo⁹ noemen zichzelf *ata Modo*, 'Modo-mensen', hun eiland *Tana Modo*, 'Modo-Land' en hun taal *wana Modo*. Het tegenwoordige dorp heet eigenlijk Lasa of Nasak. Tegemoetkomend aan de gewoonte van de buitenwereld en aan de officiële benaming zullen we verder in dit artikel Komodo gebruiken.¹⁰

In het dorp Komodo zelf telde ik 69 huizen, in het nabijgelegen gehucht Nggaro 7 en in de bij Liang gelegen tuinen (Wangka Weréq, Kubu en Lipa) nog eens 4 huizen. Verder zouden er geen nederzettingen zijn. Slechts in een viertal woningen huisden voorlopig twee gezinnen. Het tweede was dan een jong gezin van een inwonend kind.

Volgens Hoogerwerf (1954:187) telde het eiland bij een semi-officiële volkstelling in 1930 143 inwoners. In begin 1977 waren het er naar zeggen van de *kepala desa*, het *desa*-hoofd, 505.¹¹

Vooraf met het oog op de studie van de componenten van de taal maakte ik een lijst betreffende de afkomst van de gezinshoofden en hun vrouwen. Ik telde 85 gezinnen waaronder zijn meegerekend die van een weduwe en van een gescheiden vrouw met kind. Naar afkomst der mannen kwamen er

uit Lo'ok in Manggarai (Flores)	5 gezinnen	
uit Lénténg	5 gezinnen	
uit Kenari	1 gezin	
uit Sésock	7 gezinnen	
uit Tado	5 gezinnen	
uit Munting	11 gezinnen	
uit Wélak	2 gezinnen	
uit onbekende plaatsen	<u>4 gezinnen</u>	
totaal uit Manggarai	<u>40 gezinnen</u>	(47%)
uit Oost-Sumbawa (Bima en Sape)	<u>25 gezinnen</u>	(29,5%)
uit Sumba	<u>6 gezinnen</u>	(7%)
uit Solor	3 gezinnen	
uit Bonerate	2 gezinnen	
uit Ambon	2 gezinnen	
uit Ende (Flores)	1 gezin	
uit Buginese plaatsen	2 gezinnen	
uit Bajo-dorpen	<u>4 gezinnen</u>	
totaal uit diverse plaatsen	<u>14 gezinnen</u>	(16,5%)

Van de bovengenoemde gezinnen zijn er in de laatste dertig jaar 8 huisvaders van buiten gekomen, en wel: 4 uit Oost-Sumbawa (waarvan 2 pas enige jaren geleden), 2 uit Lénténg, van wie de vader echter afkomstig was uit Komodo, 1 uit Ende en 1 Buginees uit Labuanbajo. Van de ongeveer 5 vrouwen die in dezelfde tijd zijn binnengekomen spreken er 3 van huis uit de Bajotaal, 1 de Bimataal en 1 Manggarai.

Blijkbaar komen er Komodo sprekenden voor op het eiland Rinca.¹²

Enige geschiedkundige gegevens

In het Neolithicum moeten er reeds mensen op Komodo hebben geleefd.¹³ Het oudste mij bekende bericht over Komodo is van Zollinger (1850:53). Zijn verslag is ook van belang voor beter inzicht in de samenstelling van de woordenschat. Deze Zwitserse ontdekkingsreiziger bezocht Bima in 1847. Hij kreeg daar de volgende informatie: "Vroeger woonden er mensen op Komodo, welke echter voor de zeeroovers de vlugt namen en zich op Bima nederzetterden". Berichten uit de negentiende eeuw spreken over Komodo als een dorp van (misdadige) bannelingen.¹⁴ Aan de hand van wat wij weten over Bima en de houding van Bima ten opzichte van Manggarai, vermoed ik dat het gaat om een nederzetting van slaven en pandelingen - waaronder wellicht gestraften - onder toezicht van een vertegenwoordiger van de sultan van Bima.¹⁵ Volgens de heer Abdulrajab ressorteerde Komodo rechtstreeks onder de feodale heerser (*dalú*) van Asi, de kratonstreek bij Bima. (Zie hierover ook het verhaal "Mori Manggarai" (De heer uit Manggarai) in hoofdstuk III.)

De veilige haven van Komodo, midden tussen het gekoloniseerde Manggarai en Sumbawa gelegen, moet zeer aantrekkelijk zijn geweest. De prauwen die de jaarlijkse schatting in natura en zeker ook bestaande uit slaven¹⁶ naar Bima brachten, deden, volgens Abdulrajab, steeds de haven van Komodo aan. De schatting door Komodo op te brengen bestond uit bijenwas, nog niet open lontar-

bladeren en een ertshoudend zand. Waarschijnlijk was ook al zeer lang geleden de uitvoer van tamarindemoes uit Komodo van belang voor de Bimanese handel.

Historisch-mythologische verhalen

Over de oerbewolking vertelt men onder andere het volgende. De eerste mensen onderscheidden zich door opvallend grote oren. De laatste man uit de 'clan'¹⁷ Komodo, die enige jaren geleden is gestorven, bezat die ook. Die oerbewoners kenden nog niet de normale bevalling.¹⁸ Het kind werd operatief ter wereld gebracht, waarbij de moeder stierf. Het oorsprongsdorp van de oerbewoners was het in de bergen gelegen Najo.

Tot de stichterclans behoort verder ook op de eerste plaats die van Sumba. De eerste Sumbanees die op Komodo landde was een medicijnman. Hij hielp een vrouw bij het baren en ze bleef leven met haar kind. Natuurlijk verzocht men hem om te blijven. Een gedeelte van het eiland, het gebied Wau, werd hem als eigendom gegeven.¹⁹

Daarna kwam Umpu Dato van Wélak uit Manggarai. Hij landde op het eiland Lasa(q).²⁰ Ook hij werd verzocht te blijven, en kreeg de plek Lasa(q), iets zuidelijk van het huidige dorp Komodo, als woonplaats. Een daarbij aansluitende landstreek werd hem in bezit gegeven.

Vervolgens kwamen de voorouders van de clan Ambon. Over Lolo Kuni bereikten ze Liang, waar hun prauw strandde. Zij brachten ué, 'de rotan', mee, en met hen kwamen ook *belawo*, 'de muizen', binnen. Deze zijn speciaal in de buurt van Liang nu nog opvallend talrijk, zegt men. Aan de Ambonmensen werd het aangrenzende gebied geschonken.

Aan de voorouders van de clan Kapu, die afkomstig waren uit Munting in Manggarai, werd de landstreek Bitaq, waar ze waren geland, gegeven.

Zie over de oorsprong van Komodo het verhaal "Ndadi-né kiling Modo" (Het ontstaan van het dorp Komodo) in hoofdstuk III.

Als laatste stichter noemt men de voorvader uit Sape. Hij ontving geen grondrechten, maar hij en zijn afstammelingen kregen de eigendomsrechten op de *gebang*-palmen van het eiland. Zie het verhaal "Ata Sapé" (De mensen van Sape) in hoofdstuk III. Ook de clan Tado bezit een afkomstverhaal. Zie het verhaal "Ata Gili Motang" (De mensen van Gili Motang) in hoofdstuk III. Dit speelt zich echter af voordat zijn mensen de plaats Tado in Manggarai bereikten.²¹ Als zodanig is het niet relevant voor de 'geschiedenis' van Komodo, omdat de clan pas vanuit Tado naar dat eiland kwam. Waarschijnlijk is dit nog niet zo lang geleden, want men onderhoudt nog familie-relaties met Tado.

Het lijkt mij de moeite waard te wijzen op het verhaal "Mori Manggarai" in hoofdstuk III betreffende de tocht van de legendarische "koning van Manggarai", die via Warloka, Rinca, Komodo en Donggo reizend ten slotte koning van Bima werd. Onder meer op grond van dit gegeven vraag ik me aarzelend af of er wellicht enige relatie is tussen het huidige Komodo, en het vroegere Warloka, waar tussen de tiende en de zeventiende eeuw een belangrijke beschaving heeft gebloeid. Ik ga in noot 8 van hoofdstuk III nader op deze zwakke veronderstelling in.

Middelen van bestaan

Het is moeilijk het leefpatroon van de mensen op Komodo te karakteriseren. Gezien de ligging van het dorp aan zee is men geneigd van een vissersdorp te spreken, maar de visserij was tot voor kort zeer primitief. Men beperkte zich praktisch tot het doorwaadbare gedeelte bij het strand.

Het verzamelen van land- en strandprodukten is nu de voornaamste activiteit om, zij het in veel gevallen indirect, levensmiddelen te verkrijgen. De landbouw is door de natuurbeschermende maatregelen zeer beperkt.²² De handel is in hoofdzaak in handen van enige rijkere. Wij zullen op de bovenstaande punten nader ingaan.

Het individuele vissen en verzamelen

Veel van de elders in Indonesië bekende methoden om te vissen zijn in Komodo onbekend. Men ziet daar geen *tambak*, de bij vloed onderlopende door stenen dijkjes omgeven vakken, waarin bij eb de vis achterblijft; noch de *sero*, de op de strandbodem met staket-sels gevormde reuzenfuiken. Ook de werpnetten, de *jala*, zijn onbekend.

Slechts twee personen, de pas geïmmigreerde Buginezen Husein en Mustamin, gebruiken een hangnet van ongeveer veertig meter lang. Zij zelf zijn de enigen op het eiland die deze netten, welke vaak door de op gevangen vis azende haaien worden kapotgescheurd, kunnen repareren.

Aan de vangst van haaien wordt alleen gedaan door Daé, een Endenees. Vrij diep in zee wordt een haak met aas gehangen aan een jerrycan die tussen twee lange touwen verankerd op zee drijft. De visser gaat in de buurt voor anker en wacht. Magu meent dat Daé zeker 'ilmu', een bijzondere magische kracht, voor dit werk heeft.

In Nanga Teké, een poel bij de golf van Lawi, kwamen krokodillen, *waja*, voor. Die drie of vier stuks zijn indertijd door wijlen Tukang, een Salayarees en schoonzoon van Abdulrajab, gevangen met een van aas voorziene haak. De huiden werden verkocht. In de baai van Sabita moeten nu nog krokodillen voorkomen. Eens is er één in een net verstrikt geraakt. Men zegt dat ze niet gevaarlijk zijn. Gelukkig wordt er geen jacht meer op deze dieren gemaakt.

Hengelen geschiedt in het strandwater of vanuit de kano. Men doet het voor de particuliere consumptie. Als aas, *paning*, gebruikt men gewoonlijk een stuk van een *géré*. Dit is een tot dertig centimeter lange wormsoort die in het zand van het strand leeft. Bij wassend water strooit men klapperraspsel op de vloedrand, waardoor deze dieren worden aangelokt en met de kop naar buiten komen. Men grijpt dan de kop, en trekt het diertje naar buiten.

De kleine sloepen zijn meestal op het eiland zelf gemaakt. Als zij uit een enkele stam van de *rengo* of *kawu puah* (*Bombax ceiba*) zijn gehakt gaan zij slechts twee of drie jaren mee, maar als zij uit de *woh*-boom (*Sterculia foetida*), zijn gemaakt kunnen zij het 10 jaar uithouden. Zeldzaam zijn de kano's uit een *cempaga*-boom (*Dysoxylum sp.*). Deze komen van Flores of Sumbawa. Ze kunnen tientallen jaren worden gebruikt.

Middelen om vissen te bedwelmen zijn onder andere de *duwa* (*Croton tiglium*). Een zak met de fijngestampte bladeren en vruchten wordt dan getrokken door diepe waterkuilen die bij eb van de zee zijn

gescheiden, waarbij sommige vissen bedwelmd raken. Een ander middel om vissen te vergiftigen of te bedwelmen is *duwa runca*, een *Derris*-soort, welke mogelijk identiek is met *ndaréng*. Een bundel van basten van de wortels wordt aan het einde van een staak gebonden. Die wordt in rotsachtige holen aan de kust naar binnen gestoten heftig bewogen en langs de wanden gewreven. De bedwelmdde of dode vissen komen dan naar boven.

Zeer belangrijk voor het menu van de gewone Komodomensen is het dagelijkse *ngenti ihang*.²³ Dit is het inzamelen van bij eb in plas-sen en kuilen achtergebleven visjes, krabben en schelpdieren. Dit is voornamelijk werk van de vrouwen en meisjes. Het is erg gelukkig dat het menu deze aanvulling met eiwitten en andere belangrijke voedingsstoffen bevat. Ook rijkere vrouwen gaan *ngenti* als ze geen toespijs in huis hebben.

Een moderne methode van vissen is die met de *bagan (bagang)*. Ongeveer twintig jaar geleden begonnen Buginezen in Labuanbajo met deze visvloten te werken. Op Komodo begon dat in 1973, en nu zijn er al 26. Op twee bootjes, die zeven tot tien meter uit elkaar liggen, is een bamboevloer aangebracht. Tussen de twee bootjes onder de vloer is een enorm zakvormig net opgehangen dat met katrollen wordt omlaaggelaten en opgetrokken. Onder de vloer worden in donkere nachten - ongeveer twintig nachten in de maand - twee of drie brandende gaslantaarns opgehangen. Door het licht worden vele soorten van kleinere vissen en kleine, smakelijke inktvisjes, aangetrokken. Enige malen in de nacht wordt het net dan opgetrokken en van de vissen ontdaan. De opbrengst is in verhouding tot het werk zeer goed te noemen. De aanschaf is echter kostbaar - ongeveer een half miljoen Rupiah - zodat slechts zes mensen op Komodo in het bezit van *bagan* zijn. Men werkt dikwijls met 'gehuurde' krachten.²⁴

Van veel minder belang is het inzamelen van de *kalau*, 'zeeoortjes', *Haliotis*-soorten. De *kalau torong* komt aan de rotsachtige kusten voor. Men ging die zelfs tot in Padar zoeken. Naar de *kalau takaq*, die op grotere diepte voorkomt, moet worden gedoken. De gedroogde inhoud van deze schelpjes was vroeger nogal prijzig. Nu worden ze gezocht voor eigen consumptie, en een enkele maal verkocht voor vijfhonderd Rupiah per kilo.

Er zijn nog veel andere dieren in zee en aan het strand die worden gevangen of verzameld. Zo hoorde ik nog toevallig dat men, niet zonder gevaar, op de zeebodem het vlees uit de reuzenmossel, *tulang (Tridacne gigantea)*, snijdt voordat deze de kans krijgt dicht te klappen. Waardevol als schelp is de *bincong*, een *Trochus*-soort, die ook vijfhonderd Rupiah per kilo opbrengt.

Van de nautilusschelp, *karontong*, wordt het basale gedeelte in de schelp geslepen en als parel verkocht. De twee soorten schildpadden worden hoofdzakelijk door de Bajo's van Papagaran en Messah gevangen. Schildpadeieren worden echter wel op verschillende plaatsen door de bewoners van Komodo ingezameld.

Een zeer gevaarlijk werk is het inzamelen van de eetbare *salangan* nestjes. In 1977 nog viel een jongeman dood, van wie de vader tien jaar eerder ook was omgekomen bij dit werk in de grot van Sobu Lolo Kodang. Ik weet niet of men ze ook buiten het eiland verzamelt. Het monopolie op de nestjes berust bij de *kepala desa*.

Op bepaalde tijden gaat men afgestoten hertegeweien zoeken. Deze worden dan als kilowaar verkocht.

De communale 'visvangst'

Op een drietal soorten zeedieren gaat men op gemeenschappelijke vangst met netten. Het zijn een kleine garnalensoort, kleine vissen en inktvisjes. De opbrengst is voornamelijk voor de verkoop. De traditionele netten werden uit *gebang*-blad, *keroro*, geweven, *tenung*. De vrouwen weefden stukken van ongeveer een halve meter breed en anderhalve meter lang, *binci*. Twee aan elkaar gevoegde *binci* heetten een *ketéq*. Zeven tot tien *ketéq* werden wederom aan elkaar genaaid, en vormden een 'net', *jari*, van zeven tot tien meter lang. Zo'n *jari* werd tussen twee sampans opgehangen en met die van anderen verbonden. Wanneer dan de prooi bij hoog tij naar het strand was gezwommen, werd met deze netten een stukje strand afgesloten. Bij dalend tij werden dan de garnalen en andere zeedieren in de netten opgevangen. Het aandeel van de buit voor de deelnemers aan de vangst hing dan af van ieders bijdrage aan net, sampan en aan mankracht.

De *keroro*-netten zogen erg veel water op en waren moeilijk te hanteren, zodat veel mensen bij het vangen waren betrokken en van de opbrengsten konden profiteren. De nieuwe minder arbeidsintensieve vangmethode met nylonnetten komt vooral ten goede aan de rijkere, die zulke netten kunnen kopen.

In de maanden van maart tot juli kunnen plotseling grote scholen van de kleine garnalen, *sipi*, aan de kust verschijnen, vooral tussen de mangrove; naar ik vermoed voor het afzetten van eieren. Zodra ze zijn gesignaleerd, wordt de *penggawa taséq*, de erkende leider van deze vangsten, gewaarschuwd. Deze bepaalt dan de plaats waar de deelnemers met hun sampan op een bepaalde tijd aanwezig moeten zijn. Hij regelt dan verder de gehele vangst en de verdeling van de buit. Zo goed als de gehele opbrengst wordt tot *trasi*²⁵ verwerkt. Op dezelfde manier wordt te werk gegaan, wanneer in een inham de naar binnen zwerfende *ihang turi* (o.a. *Thrissa setirostris*) worden waargenomen. Men sluit de inham af. Nog een andere dergelijke vangst is die van de inktvisjes, *pusuq* (o.a. *Loligo*-soorten).

Bekende baaien waarin deze vangsten plaats vinden zijn die van Lawi, Liang, Baéh/Baés en Sabita. Ik heb daarvoor geen specificatie met betrekking tot de afzonderlijke diersoorten. Men heeft namen voor elk van de stranden. Mij werden genoemd: Kubu, Banu Mantih, Bowoq, Rapa-rapa, Balasang, Piang Soq, Piang Baéh, Renggah II, Pinda, Pongkor, Perai Sipi en Bangko Léwah.

Het is mij niet bekend of men ook particulier, eventueel met medeweten van de *penggawa taséq*, zo mag 'vissen'.²⁶

Het verzamelen van algen

Communaal worden ook *agar-agar*, *agah*, de eetbare algen (uit o.a. het geslacht *Eucheuma*) ingezameld. Dit gebeurt vooral in de maanden november tot april. Bij dit werk is het de *kepala desa* die alles regelt. Het is mij niet bekend of dit op grond van zijn ambt geschiedt. Hij verklaart wanneer de inzameling wordt geopend en gesloten. Het beperken van de inzameltijd dient om de algen de kans te geven tot regeneratie. Naar het schijnt doet vrijwel alleen de armere bevolking aan dit werk mee. De plekken waar men dit doet zijn mij niet bekend. De gewone *agah rengko* wordt bij eb uit het ondiepe strandwater geplukt. Hij komt voor in allerlei kleuren,

maar de kwaliteit zou dezelfde zijn. Dit is ook het geval bij de *agah takaq*, 'de agar-agar op de koralen', waarnaar moet worden gedoken. De prijs van de gedroogde agar-agar was in 1977 Rp. 15 per kilo.

Het seizoen van de tamarindepluk

De *duli*-boom (*Tamarindus indica*) is een tot vijftwintig meter hoge boom. Hij levert grijsbruine peulvruchten op ter grootte van een pink, waarvan het bruine aangenaam zure vruchtvlees zeer gezocht is in de Indonesische keuken. Het wordt uitgevoerd. Mannen, jongens en meisjes klimmen in de bomen en plukken de vruchten of slaan ze af.

GEDURENDE DE maanden mei tot oktober verblijft meer dan de helft van de bevolking met hun hele hebben en houden in Sabita, in het noordoosten van het eiland, waar een diepe kuststrook sterk begroeid is met tamarinden. Ik zag deze bomen in alle stadia van groei. Dit is opmerkelijk omdat slechts in twee streken van Indonesië een spontane verbreiding van deze bomen wetenschappelijk is vastgesteld.²⁷ Vanuit Komodo bereiken de mensen Sabita via land of over zee.

Mijn tocht met een sampan er naar toe duurde van 's avonds zeven tot 's morgens tien uur. Over land gaathet ongetwijfeld veel sneller. Vanuit het enigszins beschutte haventje trof ik na een kilometer lopen een kampement aan van een twintigtal hutten. Deze staan direct op de grond en zijn vervaardigd van onbewerkt hout en bladeren. Op de bodem liggen soms matten, maar meestal zit en slaapt men op (palm)bladeren. Bij mijn aankomst waren zo goed als alle werkbare mannen en vrouwen tot in de verre omgeving aan het inzamelen. Ik trof slechts moeders met zuigelingen, een paar ouderen en enkele kinderen aan. De meesten daarvan waren de verzamelde peulen aan het ontdoen van de bast en de harde bonen. Verder waren er enige opkopers van Komodo die bezig waren om het in gevlochten manden geperste vruchtvlees af te wegen en te verhandelen met kooplieden uit Ende (Flores) en Papagaran.

Op een wandeling in de omgeving konden een paar jongens mij nog namen van planten en enige vogels die we zagen opgeven. Ik betrapte ook Endenezen die een sampan aan het hakken waren uit een grote *Sterculia foetida*. In de buurt lagen nog verschillende toppen en stronken, overgebleven van onlangs gemaakte sloepen. Bij mijn terugkeer kwamen al de eersten met hun vracht aan peulen terug in het kamp. Men verzekerde mij dat sommige families in staat zijn om per seizoen een halve ton gezuiverd 'tamarindemoes' te verzamelen.

In de avond en nacht moet het in het kamp erg gezellig zijn. Men eet onder andere sagokoek, een lekkernij voor de kinderen. Onder het schoonmaken van de peulen, bij het licht van fakkels en lampjes, wordt gezongen en worden verhalen te berde gebracht. In deze sfeer zal zich ook wel menig liefdesidylle afspelen. Mij dunkt dat het 'seizoen van de tamarinde' met zijn tijdelijke transmigratie wel de belangrijkste economische en sociale periode vormt in de jaarcyclus van de mensen op Komodo.

Tegen de avond waren mijn Bajo's terug met de sampan waarin ze 'zwarte' balken uit de baai van Peraté Ngao hadden geladen voor huizenbouw in Labuanbajo. We voeren af; een niet ongevaarlijke nacht tegemoet.

De landbouw

De communale tuin in Komodo heet *lingko*. Ieder die wat weet van Manggarai, zal terstond denken aan de ook daar zo genoemde grote cirkelvormige tuin.²⁸ Ook uit enige andere termen betreffende die tuin blijkt duidelijk dat we hier te doen hebben met een Manggarais element. Ik noem de termen *lodoq*, *lancé*, *cicing*, *rana*, *lokang*, *komoso* (*M moso*) en *géoq*. Intussen zijn de *lingko*, nu tenminste, wat betreft grootte, betekenis en rituelen, maar zwakke nabootsingen van de Manggaraise. Slechts een zeer klein gedeelte van de bevolking, wellicht nog geen tiende, werkt in een *lingko*. Deze zijn dan ook in vergelijking met de Manggaraise erg klein. Ik zag er één bij Nggaro van wellicht honderdvijftig meter doorsnee. In Manggarai kan dat wel anderhalve kilometer zijn. Hier werkten vijf gezinnen, terwijl in Manggarai wellicht zestig gezinnen met elk een veel groter areaal in zulk een tuin werken.

Evenals in Manggarai is de *lingko* hier enigszins rond. Een paaltje, het magisch-religieuze middelpunt, heet *lodoq*. Van daaruit wordt aan ieder door afmeten met vingerbreedten (*komoso*) om de *lodoq*-paal een sector toebedeeld. Dit stuk, doorlopend tot de omheining, heet *omang*. De grens en grenspaaltjes tussen twee *omang* worden *lancé* genoemd. *Kuta* is de omheining, de strook aan de binnenkant daarvan heet *cicing*, en de strook rondom de buitenkant van de omheining *tinti*.

De man die de *lingko* verdeelt en magisch beschermt is de *umpu lodoq*. Hij is niet de eigenaar van de grond, maar degene die vooral de geesten van de plaats moet bezweren. "Wij vertrouwen op zijn 'ilmu'", zegt Magu. De inkomsten van de *umpu lodoq* zijn gering: bij het openen van de *lingko* krijgt hij van elk deelnemend gezin veertig klossen mais.

Er is een gemeenschappelijk ritueel bij het planten van de mais, het hoofdvoortbrengsel van de tuin, *ro Senéng paséq déi*, 'de maandag van het zaad planten'. In tegenstelling met Manggarai gaan daaraan geen feesten vooraf. Ieder kan na de verdeling roden en branden, *tunu omang*, en de tuin schoonmaken wanneer hij zelf verkiest. De *umpu lodoq* waarschuwt echter wel, wanneer de omheining niet tijdig gemaakt is. Voor men de mais gaat oogsten, *géoq mbatung*, is er eerst een officiële plechtigheid. Pas dan mag de mais gegeten worden. Het is echter een publiek geheim dat velen van te voren op eigen houtje de lekkere jonge mais gaan plukken. Dit heet *ahang kenaho*, 'eten steelsgewijs'. Men moet echter zorgen dat men niet door de *umpu lodoq* wordt betrapt.

Het eigenlijke oogstfeest heet *kerawi lokang* of *kerawi omang rana*. Men slacht dan gezamenlijk een geit en eet rijst in de tuin. In hoeverre deze feesten religieuze betekenis hebben kon ik niet nagaan.

Naast de reeds dorre maisplanten zag ik nog de granen *gandong*, 'jobstranen', en *boka*, 'sorgum'. Verder waren er de cassave, *bojo*, de zoete aardappelen, *tété*, de eetbare pompoen, *kondang*, de watermeloen, *kaléndé*, de waterkalebas, *ponda ndala*, de grijze pompoen, *halag*, en papajaboompjes, *panja*. Ook groene erwten, *kebué*, waren er geplant geweest. Naar zeggen moet er vroeger in het binnenland ook rijst, *paré*, zijn verbouwd. Dit hield op, toen de *umpu lodoq* daar stierf, en er niemand meer was om de boze geesten, *sétang*, ter plaatse te verjagen. De *lingko* zouden toen ook groter zijn geweest

dan nu. In 1977 waren er aan *lingko* in Liang zelf twee, in Wangka Weréq één, in Kubu één, in Lipa drie en bij Nggaro waarschijnlijk één. Er zijn mensen die graag *lingko* zouden willen aanleggen in Soq Lawi, Sabita en Poréng, maar "de *kepala desa* heeft het verboden". Dit staat ongetwijfeld in verband met de natuurbescherming.

Zoals in Manggarai worden de *lingko*, na één of twee jaar te zijn gebruikt, vaak weer verlaten. Men kent voor stadia van gebruik de namen *omang rana*, *omang lokang* en *omang rapa*, waarvan mij de juiste betekenis niet bekend is. Soms echter plant men er - waarschijnlijk met verlot van de *umpu lodog* - kokospalmen. De plaats wordt dan particulier bezit, en blijvend gebruikt. Zo'n tuin heet dan *nggaro*.

In het heuvelachtige binnenland, *puah*, treft men op verschillende plaatsen restanten van verlaten nederzettingen en tuinen aan, zoals Cubung, Bubéq bij Liang en Ndaréng bij Soq Lawi. Op sommige plaatsen vindt men nog manggabomen, waarvan men soms de vroegere eigenaar nog kent, zoals *pau ko ama Héma*, 'de mangga van de vader van Héma', en die van *ama Dobéng* en *ama Kasé*. Zo zijn er ook een paar klapperbomen zonder eigenaar achtergebleven. Een paar jongens uit Bajawa (Flores) die toevallig op het eiland zijn (geweest), hebben die schoongemaakt, maar dat gaf hun toch geen absoluut recht op de vruchten. De dorstige reiziger mag er ook van plukken.

De belangrijkste vijanden van de gewassen zijn de wilde zwijnen. In sommige jaren was er een muizenplaag, en ook rupsenplagen kwamen voor. Het is een groot geluk dat er geen apen op het eiland zijn.

De sago

Men wint sago, *mbutaq*, van de *gebang*-palm, *sowang* (*Corypha utan*), dus niet van een *Metroxylum*-soort. Volgens de heer Abdulrajab vormde de sago, naast gedroogd hertevlees, het hoofdvoedsel van de vroegere Komodomensen. Zeker is het ook nu nog een uitkomst in tijden van rijst- of maistekort, waarvan zeer dikwijls sprake is. In hoofdstuk III is een mythe opgenomen over deze palmen.

Grote concentraties van deze palmen vindt men bij Sabita, Soq Kodang, Gili Lawa, Banu Ntengo, Natu, Lawi, Ndanu en Banu Majéra. Mensen die een eigen prauw bezitten hakken de stammen in grote stukken en vervoeren ze dan naar het dorp waar ze verder worden verwerkt. Zij die geen eigen zeevervoer hebben, bereiden de sago ter plaatse, en brengen het eindprodukt naar huis over land.

Gedurende het tamarindeseizoen in Sabita, brengt men, omdat de afstand niet zo groot is, bundels van het in repen, *ketéq*, verdeelde boommerg, en in zakken de spaanders, *nggawa*, daarvan, in het kampement. Dit materiaal wordt dan een dag in de zon gedroogd en dan gestampt in een langwerpige trog.²⁹ Na het stampsel te hebben gezuiverd, *jijuq*, wordt het meel verzameld. Nog meel bevattende vezel wordt nog eens gedroogd en gestampt. Dit wordt tot driemaal toe herhaald. Naar men zegt, kan men van een goede boom tot ongeveer veertig kilo sagoemeel krijgen.

Overigens kent men ook het sagoemeel, *kuwang*, van de *nao*, de arenpalm (*Arenga pinnata*). Verder maakte men in hongertijd nog sagoemeel van de gymnosperm *angkor* (*Cycas ?rumphii*).

Iets over eetgewoonten

Door de meeste Komodomensen wordt er 's morgens in normale omstandigheden niet gegeten. Men tracht minstens eenmaal per dag rijst

of mais te eten, als die te krijgen is. Zij die een eigen tuintje bezitten hebben ter afwisseling in de gunstige periode knollen en groenten. Wel heeft men bijna steeds gekookte vis of strandprodukten bij de hoofdmaaltijd; vlees echter uiterst zelden.³⁰ De rijst moet voor honderd procent, mais en knollen zeker voor negentig procent, worden ingevoerd. De plaats van de sago in het normale voedselpakket kan ik niet beoordelen.

Men wees mij tientallen planten aan waarvan de bladeren en vruchten worden gegeten, maar ik heb de indruk dat er in normale tijden weinig gebruik van wordt gemaakt. Zo is het ook met de eetbare zeeplanten. Als aanvulling op het gewone voedsel is het zeker wel gelukkig dat kinderen, en ook ouderen, onderweg vaak wilde vruchten rechtstreeks in de natuur eten. Het is jammer dat als groente soms de palmiet, *owaq*, van jonge lontarpalmen, *ana-wana*, wordt uitgesneden, waardoor de bomen sterven.³¹ Het tappen van de lontarpalm, *tah*, is onbekend. Men kent ook het ontgiften van de knollen; in de regentijd met zout en in het droge seizoen door zonedrogen. Bij tekort aan voedsel is deze knol zeker van betekenis.

Het tappen van de *gebang*-palm - wat niet veel geschiedt - kan ook van nut zijn voor de voeding. Het ongegiste sap wordt echter op een zeer primitieve wijze verkregen, en wel door het aanhakken van de stam, waardoor de boom op de duur afsterft.

In de maanden dat de zeeverbindingen niet mogelijk zijn treedt er wel eens een tekort aan zout op. Mengaat dan het uitgekristalliseerde zout met het onvermijdelijke zand op de bij eb drooggelopen zoutpannen, *paréq*³², afscheppen. Dit zout wordt voor het gebruik verder niet gezuiverd. De meest bekende plaatsen waar men dit zout verzamelt zijn (Paréq) Peraté Ngao, (Paréq) Bañ en (Paréq) Saketi bij Soq Lawi. Tegenwoordig wordt het echter, in ongezuiverde vorm, vooral gebruikt voor het zouten van te drogen vis.

De leenhandel

Het systeem van de leenhandel drukt een heel apart stempel op het economische en sociale patroon van deze maatschappij. Over heel Indonesië is het 'ijon'-systeem bekend waarbij men geld en vooral voedsel opneemt met de afspraak dit naderhand, zodra er nieuwe 'oogst' is, in natura terug te betalen. Dit is voor hem die leent zeer schadelijk, want de afgesproken prijzen die men dan berekent zijn veel te laag.

Men behoeft zich niet te verwonderen dat op Komodo deze leenhandel extreme vormen heeft aangenomen. Immers, men produceert zelf veel te weinig voedsel, en door de geïsoleerde ligging is men aangewezen op aanvoer door een paar handelaren. Er is dus geen vrije inkoop en verkoop. De kleine man heeft verder geen kapitaal om van te voren zijn inkopen op grotere schaal te doen. Hij is aangewezen op de *toké*, de plaatselijke handelaar, dikwijls tevens zijn schuldeiser. Degene die van hem leent heet zijn *ana(q) muri*³³, terwijl de geldschieter ook wel *guru* wordt genoemd.

Toen ik in Sabita was, berekenden de handelaars voor een kilogram van het verplicht afgeleverde tamarindemoes Rp. 25 of Rp. 30, al naar gelang de afspraak. Toen ik vier dagen later in Reo kwam, was daar de prijs van de tamarinde Rp. 65, terwijl na het seizoen

de opbrengst per kilo Rp. 90 of meer werd. Behalve met tamarinde wordt dikwijls terugbetaald met *agar-agar*, garnalen, vis en andere produkten; soms met een prauw of sampan. Bij een grote algehele afbetaling wordt ook wel eens aanvullend geld aangenomen. Behalve voedsel wordt ook dikwijls iets anders, zoals een garnalennet, in leenhandel gekocht. Men betaalt dan terug met een afgesproken hoeveelheid garnalen en/of *turi* of met inktvisjes. De uitdrukking voor dit lenen is *conggo*, bijvoorbeeld *conggo ma jari hiné jo ahu*, 'dit net neem ik van u af in leenschuld'.

Sommige *toké* gelden als menslievend en behulpzaam. Zij geven zo nodig voedsel om de mensen te helpen, en eisen niet het onderste uit de kan wanneer de schuldenaar in grote nood is. Anderen worden egoïsten en uitzuigers genoemd, en kennen geen barmhartigheid. Er bestaat onder de *toké* de afspraak dat men niet uitleent aan mensen die al bij anderen in het krijt staan. Soms gebeurt het dat zo'n schuldeiser een soort huiszoeking doet bij een *ana(q) muri* om te zien of deze wellicht goederen verbergt om die in het geheim aan derden over te doen. Zodra het tamarindeseizoen begint, gaat een schuldeiser wel eens naar zijn pandeling toe om hem naar Sabita te sturen. De mensen moeten dan hun tuintje, waarin nog wel het een en ander staat, in de steek laten.

Een modern geval van terugbetaling is dat van het dienst nemen op de *bagan* van de *toké*. Zo werkt Q. al sinds 1974 op het visvlot van de schuldeiser van zijn vader. Met nog twee gezellen, *ata sawi*, afbetalenden als hij, werkt hij onder de *juragan*, de schipper, die een familielid is van zijn schuldeiser, gedurende 21 nachten in de maand. Elke morgen wordt de opbrengst bij de *toké* afgeleverd en door hen te drogen uitgelegd in het zand. Een kleine portie vis voor die dag mag elk met verlof van de *juragan* mee naar huis nemen. Op het eind van de maand wordt de gezamenlijke opbrengst aan vis gewogen. De eigenaar krijgt daarvan al terstond de helft. Van de rest worden de onkosten aan petroleum en de lampen afgetrokken. Van het overblijvende gedeelte krijgt de *juragan* twee-vijfde en de drie *ata sawi* krijgen elk één-vijfde. Dat wil dan zeggen dat de waarde daarvan wordt afgetrokken van hun schuld. Daar de vader van Q. invalide is, en zijn moeder en zusje maar weinig kunnen bijverdienen, terwijl men toch doorgaat met rijst te halen bij de schuldeiser, is er voor Q. geen uitzicht een vrij man te worden. Als zijn vader sterft, erft hij diens schuld. Indien iemand alleen dochters heeft, wordt een schoonzoon verantwoordelijk gesteld voor de terugbetaling. Zo blijven families tientallen jaren in afhankelijkheid leven.

De economische gevolgen van deze leenhandel zijn funest. De pandelingen kunnen zich op een minimum handhaven, maar krijgen zelden de kans om voor zichzelf te verdienen en eigen initiatieven te ontplooiën. Dit heeft gevolgen voor de hele dorpsgemeenschap, want in het geheel zijn er ongeveer 65 pandelingen, zodat ongeveer tachtig procent van de mensen in schulden leeft. Er zijn zes of zeven *toké* die elk tussen de twee en vijftientig schuldsclaven hebben.

De sociale status van deze pandelingen is wellicht minder tragisch dan men zou verwachten. Tenslotte hebben ook de rijken in hun naaste familie van deze mensen. Men hoeft er elkaar niet op aan te kijken. Slechts zelden zou het voorkomen dat het kind van een rijke

tegen een ander kind zou zeggen: "Jouw vader is een pandeling van de mijne". Blijkbaar is het voor een meisje nauwelijks een reden om nee te zeggen, wanneer een pandeling een aanzoek doet. Overigens is het gehele complex van de leenhandel op Komodo, dat hier maar zeer gebrekkig is beschreven, wel degelijk een probleem dat de aandacht van de sociaal-economen, de officier van justitie en de *charitas* verdient.³⁴

Religie en magie

De Islam

Met uitzondering van een paar toevallig op Komodo terechtgekomen jonge mannen uit Flores, die daar tijdelijk verblijven, belijden alle inwoners de Islamitische godsdienst. Er is één *haji* in het dorp die afkomstig is van Lénténg aan de Straat Molo. Men is niet streng in de leer. Het is gemakkelijk, ook voor blanken, om met de bevolking in contact te komen. Ook de vrouwen zijn niet erg schuw, en ik zag hoe opgeschoten jongens en meisjes in het openbaar vrij met elkaar omgingen en zelfs handtastelijk werden.

Ik heb over het godsdienstig leven geen navraag gedaan. Hieronder enige zaken die ik toevallig waarnam of waarover ik hoorde.

Bij de begrafenissen wordt de dode met het hoofd in de richting van Mekka gelegd, en in het graf afgedekt met een plank. Men gelooft sterk aan *sétang*, boze geesten en spoken, die op alle mogelijke plaatsen verblijven, onder andere wordt genoemd Nusa Sobang, maar ook de tuinen en huizen kunnen er vol van zijn. Men is er bang voor, maar er zijn magisch sterke mensen die ze kunnen verdrijven. Het eiland Mbarapu is een plaats waar de geesten der overledenen wonen. *Mbarapu* is waarschijnlijk etymologisch hetzelfde als het Sumbanese *marapu*, 'geesten'.³⁵ Het woord voor aardbeving luidt *hého*, maar ter omschrijving zegt men soms *ruku jarang ko Mori*, 'het getrappel van het paard van de Heer'.

In gewone gesprekken en verhalen gebruikt men voor 'God' de term *Mori* of *Mori Keraéng*.³⁶ Iemand die het erg moeilijk had zei: "*Mori Keraéng ata baé-né*", 'de Heer weet het'. De naam 'Allah' heb ik niet horen gebruiken, maar dat zal toch ook wel vaak gebeuren.

Magisch begaafde mensen en hun handelingen

De medicijnman of medicijnvrouw, de *sando*, is meestal gespecialiseerd. Als iemand een graat in de keel heeft, wordt de vrouw Jirang geroepen, want zij is *sando wenéq*, de *dukun ketulangan* in het Indonees. Jirang heeft haar magische kracht geërfd van haar vader die 'averechts', in stuitligging was geboren, en daarom *dukun* werd. Jirang doet een bepaald middel in water, waarschijnlijk onder het uitspreken van een *mantra* en geeft dat de patiënt te drinken. Deze slikt dan met het water ook de graat door.

De moeder van Magu is *sando salaq uraq*, medicijnvrouw bij verstuingen. Door masseren wordt de verzwikte voet of de ontwrichte arm weer goed 'gezet'. Ze kent een groot aantal medicijnen, en vraagt geen betaling voor haar hulp.

Een van de vrouwelijke nakomelingen van Umpu Dato (zie het gelijknamige verhaal in hoofdstuk III) erft langs vrouwelijke lijn de macht om spoken te verdrijven. Ook zij wordt *umpu dato* genoemd, en ook haar man deelt in die titel. Zo was Haria de *umpu dato* en haar

man Obaq uit de clan Sumba kreeg ook die erenaam. Na het overlijden van Haria kreeg haar dochter Mudia die magische kracht en de titel *umpu dato*. Mudia's man nam de titel over van schoonvader Obaq.

Wanneer er veel kwade geesten, *sétang*, in een huis of in het dorp de mensen lastig vallen, roept men de hulp in van de *umpu dato* Mudia. Deze organiseert en leidt dan het *maka*-ritueel.³⁷ Dit wordt voor een deel beschreven in het hiervoor genoemde verhaal "*Umpu Dato*". Men verzamelt zich bij de plek Kolo Kamba, 'Karbouwekop'. Deze plaats is zo genoemd omdat daar Umpu Dato eens in de gedaante van een karbouwekop is verschenen. Op die plek wordt door jongelui een boomstam, *banta*, ongeveer een meter boven de grond uitstekend, ingegraven. Daarna wordt daar weer een vlaggetje bij geplant, *panta bendéra*³⁸, en wordt er de symbolische eregave van een sirihpruim bijgelegd. Vlakbij, op het strandje van de riviermond Nanga Ina Kamaq, zetten zich de ouden van het dorp neer.

Terwijl de ouden uit het dorp de trommen gaan roeren, *mbolé gendang*, beginnen enige mannen de *maka*-dans uit te voeren. Met dreigende sprongen en vervaarlijke gezichten dagen ze de boomstam, die de boze geesten symboliseert, uit en ze stompen deze tot hun blote vuisten bloeden. Men zegt dat ze geen pijn voelen. Ook wordt met het kapmes op de paal ingehakt, en sommigen werpen knuppels omhoog die met de vuist worden opgevangen en gestompt.

Inmiddels is de *umpu dato* naar het dorp gelopen. Ze is in een soort trance, en wordt gedreven, meent men, door haar voorvader Umpu Dato. Ze gaat het eerste huis binnen en onderzoekt of er boze geesten zijn. Is dit het geval, dan ranselt zij er die uit door met een rotan tegen dak of zolder, tegen wanden, pijlers en vloer te slaan. Hetzelfde doet zij onder het huis en tegen de huispalen. Soms achtervolgt ze de vluchtende geesten op het dorpsplein. Men verbaast zich er over dat ze dangeen vermoedheid kent.

Vroeger, in tijden van oorlog (zie het verhaal "*Umpu Dato*") en andere noden, werd op andere wijze hulp bij het heilig graf, *keramaq*, van Umpu Dato gevraagd, en men werd steeds verhoord. Ook particulieren gaan bidden en offeren er. Dit heilig graf bestaat uit een ongeveer anderhalve meter hoge hoop van slordig opgestapelde stenen. Er liggen steeds restanten van sirihpruimen en sigaretten op.

Een ander ritueel, waar ik toevallig van hoorde, is *béntang Wai Sumba lo tana Wau*, 'voormoeder van Sumba gaan (aan)roepen in de plaats Wau'. Wanneer een echtpaar geen kinderen heeft, althans geen zoon, dan geeft de familie een feest om het ritueel uit te voeren. Met sampans trekt een groot gezelschap van belangstellenden onder leiding van de oudste van de Sumbaclan naar het strand bij Wau. Aangekomen plant men de *bendéra Wai Sumba*, 'de vlag voor voormoeder Sumba', aan het strand. Dan wordt op een bepaalde steen een meegebracht wit doek uitgespreid waarop de offergaven worden gelegd: een ei, een betelpruim en tabak of sigaretten. Een kip wordt vrijgelaten. Ongetwijfeld zullen er ook gebeden worden uitgesproken om vruchtbaarheid voor het betrokken gezin. In 1982 hoorde ik het volgende gebedje: *E Mboho, wiang ko temu ahu anaq moné! Bo wiang, mai ahu mai ahang mbé asa hou*. 'Ach, Mboho geef mij toch een zoon! Als (gij die) geeft, kom ik een (rituele) geit eten hier bij u.' Daarna wordt er water uit de zee geschept in de nabijheid van de offersteen, die een versteende prauw voorstelt. Tenslotte wordt gezamenlijk de feestmaaltijd genuttigd. Thuisgekomen moeten de man en

vrouw die om kinderzegen vragen zich met het meegebrachte water wassen. "Ze worden zeker verhoord".

Mboho heet de sacrale constructie van opgestapelde stenen of een enkel groot steenblok, opgericht of gewijd door de voorvader van een bepaalde clan. In moeilijke omstandigheden doet men een gelofte, *tinja* of *saké*, om bij een bepaalde *mboho* een vlag te planten, *panta bendéra*, d.w.z. een soort bedevaart naar die plaats te houden, als de bede is vervuld. In deze gelofte wordt uitgesproken welk offer wordt gebracht en met welke feestelijkheid het ritueel zal worden gevierd. Het kan de al genoemde eenvoudige maaltijd zijn, waarbij een kip wordt vrijgelaten. Men kan ook beloven een geit te zullen slachten, waarvan dan alle deelnemers en waarschijnlijk ook de voorvader of voormoeder hun deel krijgen.

Het ritueel wordt geleid door de *mori ngarang tana*, 'de eigenaar van de (voorouderlijke) plaats', ook genoemd *mori ngarang tara toho*, 'de erfgenaam van de oprichter'. Deze, bijvoorbeeld de ouderling van de Ambonmensen, kan zich door een clangenoot, eventueel ook door zijn vrouw, laten vervangen.

De familie van Tahami, afkomstig uit Sape, maar sinds een paar generaties woonachtig in Komodo, ging nog in 1980 naar haar *Mboho Témba Romba* bij Sape om een gelofte in te lossen. Ahama van de clan *Sésok* trok voor een zelfde doel met zijn familie naar *Lénténg* in de Straat Molo, waar de *Mboho Laja* of *Mboho Sésok* ligt, omdat zijn *tinja bendéra* was verhoord.

Tegenover Pulau Tiga, *Nusa Dato*, bij Lolo Kuni ligt op de kust *Mboho Daéng Mandé*, een *mboho* in de vorm van een mooie monoliet. Deze is geliëerd aan de clan Ambon. Er wordt dikwijls geofferd. Er moeten soms een heel aantal *bendéra* als ex-voto's, als teken van inlossing van gedane geloften, te zien zijn. Een andere heilige plek van de clan Ambon is een *mboho* genaamd *Niki Sumba*. Deze ligt aan de voet van hùn berg, de *Ntodoh Ara*. De stenen zijn mooi opgestapeld als een piramide van ongeveer anderhalve meter hoog. Er is echter sinds lang geen ritueel meer ter plaatse gevierd.

De familie van Magu heeft haar *mboho* bij *Torong Mété* staan, op de plaats waar de voorvader uit Sape aan land ging. Het is ver weg, en men maakt dan van de gelegenheid der bedevaart gebruik om het afgelegen strand af te zoeken naar aangespoelde zeeproducten.

Verdere *mboho* zijn *Mboho Banu Kongga* van de clan *Kapu*, *Mboho Tandalu* van de clan *Sumba*, *Mboho Kolo Kamba* van de *Wélak*-mensen.

Naar ik vermoed is het *mboho*-ritueel een *Bima*-element.³⁹

Totemistische gegevens

Ik deed geen genealogisch onderzoek, omdat dit veel tijd vergt en nogal moeilijk uit te voeren is vanwege de onduidelijke afkomst van velen. Toevallig hoorde ik van Magu het volgende. Zijn vader is uit *Bima* gekomen en getrouwd met een *Komodomeisje*, van wie de vader ook afkomstig was uit *Bima* en van wie de moeder in *Komodo* was geboren. Magu mag geen haaievlees, *kéu*, eten, evenmin als moeder, broer en zuster. Zijn vader mag dat echter wel. Bij overtreding krijgt men uitslag, *gero*, op het hoofd en haaruitval. Deze overerving van een soort totemverbod langs vrouwelijke lijn is wel de moeite waard om nader bestudeerd te worden. Voor Tahami, die van Sape afkomstig is, geldt de *bengkolo*-vis (?*Caranx speciosus*) als totemdier. Zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen erven dit

totemverbod; zijn schoonzoons echter niet. Bij overtreding worden ze getroffen door een ziekte, waarbij het opsnuiven van de geur van de gebakken vis al een overtreding vormt. De eters en braders behoren uit de wind te gaan zitten.

Het huwelijk

Naar het huwelijk als zodanig werd geen speciaal onderzoek ingesteld. Het meeste erover hoorde ik naar aanleiding van het onderzoek naar de verwantschapstermen, die wél mijn aandacht hadden.

Het schijnt dat de jongelui zich dikwijls zonder voorkennis van de ouders als het ware onofficieel verloven. De ouders brengen daar weinig tegen in. Intiem verkeer tussen ongetrouwen wordt niet beboet, maar wanneer een meisje een baby verwacht, moet de vermoedelijke vader met haar trouwen. Als ik het goed heb begrepen, geeft een man die met een jong meisje wil uitgaan haar vijfhonderd Rupiah⁴⁰.

De bruidsprijs, *coi*, die de familie van de bruidegom geeft, bedraagt Rp. 40.000 tot Rp. 45.000. Dit geld wordt hoofdzakelijk voor het bekostigen van de bruiloft gebruikt.

Er bestaat bij de ouders (nog) een heel zwakke voorkeur voor het huwelijk van één van hun zoons met de dochter van een broer van de moeder, maar men dwingt noch jongen noch meisje. Het sororaat, *campo nani ari-né*, 'trouwen met de jongere zus (van de overleden echtgenote)', komt voor, evenals het leviraat, *ala wéi ko ha*, 'het nemen van de vrouw van de (overleden) oudere broer'. Rasi vindt deze huwelijksvormen echter minder gewenst.

De huwelijksbeletselen zijn, naar men mij vertelde, die van de Islam. Als incest wordt beschouwd het verkeer tussen verwanten in rechte lijn; tussen (stief)broer en (stief)zuster; met de zuster van de echtgenote, zolang deze leeft; met de broer of zuster van een ouder; en tussen HZH en WBW, de echtgenoten van een broer en zuster. Intussen is er wel een geval getolereerd van een blijvend huwelijk met FyWD, de dochter van een latere vrouw van de vader, dus een stiefzuster. De vier kinderen van deze twee personen zijn allen vrij jong gestorven. Een vreemd geval vonden de mensen een huwelijk van een man met ZDHZ, de zuster van de echtgenoot van de dochter van zijn zuster. Men zei me: "Over die dingen kun je beter zwijgen".

In 1977 was er in Komodo geen enkele man met twee vrouwen, alleen een *haji* uit Sape had zijn tweede vrouw in Komodo.

Scheiding van gehuwde paren komt zeer zelden voor. Men noemt het *céngga* of *talaq*. Er leeft slechts één gescheiden vrouw op Komodo. Zij heeft een grote dochter, en is later ongehuwd gebleven. Wanneer een vrouw die geen kinderen heeft zou willen scheiden, dan moet ze de gehele bruidsprijs terugbetalen. Dit is niet het geval "wanneer ze voor haar man kinderen heeft gebaard". De kinderen worden immers beschouwd als toebehorend aan de man, in eerste instantie.

Bij overspel, *kerawi da*, moet een man aan de beledigde echtgenoot Rp. 5.000 betalen. In een bepaald geval werd een getrouwde man betrapt door de echtgenoot van zijn minnares. Hij werd door die echtgenoot stevig afgerammeld, en daarom slechts tot een boete van Rp.500 veroordeeld. Het is mij niet bekend, wie er in dergelijke

gevallen rechtspreekt.

In de praktijk blijven allen die trouwen in het dorp wonen. Vreemdelingen die er een meisje nemen, behoren er eigenlijk te blijven. Mannen halen maar heel zelden een meisje van elders.

De enige uitzonderingen hierop die ik heb kunnen achterhalen zijn de volgende huwelijken. Hasmi, de dochter van de rijke Rasi is getrouwd met een Buginees in Labuanbajo, en woont aldaar. Het meisje Mang is getrouwd met Baco, een Bajo-man. Ze woonde eerst op Komodo, nu in Papagaran dat administratief bij de desa Komodo behoort. Jongemannen die in de laatste tien jaar met vrouwen van buiten zijn getrouwd, en daar bleven wonen zijn: Sulimi, die getrouwd is in Bima, en Makdan die nu in Sape woont. Verder Idung, van wie de vader afkomstig is uit Sape, en Jafa, van wie de vader afkomstig is uit Bima. Ze wonen in Sape en Bima.

De verwantschapstermen

Komodo - Nederlands - Engelse lijst⁴¹

AMA (AN,Bm; M *amé*, *ema*) vader; F.

AMA-DUA 'oom' = *dua 1*, FeB - (+yBC), MeZH - (+WyZC).

AMA-KIA 'oom' = FyB - (+FeBC), MyZH - (+WeZC).

ANAQ (IN; M *anak*) kind, 'oomzegger', 'oomzegster' = S, D, BC - (+FB), HBC - (+FBW), ZC - (+MZ), WZC - (+MZH); *anaq moné*, zoon; *anaq winé*, dochter.

ARI (AN;Bm;M *asé*) 'broer', 'zuster' enz. = yB - (+eB), yZ - (+eZ), FByS - (+FBeS), FByD - (+FBeD), FZyS - (+MBeS), MByD - (+FZeD), MZyS - (+MZeS), MZyD - (+MZeD), MZyD - (+MZeD), yZH - (+WeZ), HyB - (+eBW), WyZ - (+eZH), WyZH - (+WeZH), HyBW - (+HeBW), lW - (+fW).

ARIANA (Bm *riana*) ouders van echtgenote, 'schoonouders', WP.

BEBENDÉ 1 betovergrootouders; PPPP. 2 achter-achterkleinkind; CCCC.

DUA I 1 (Bm) 'oom' = *ama-dua*. 2 'tante' = *ina-dua*.

HA (ook *haha*) oudere broer of zus enz. = eB - (+yB), eZ - (+yZ), FZeD - (+MByD), MZeD - (+MZYD), eZH - (+WyZ), WeZH - (+WyZH); zie ook *kaka*.

HABA (AN) = *ha*.

INA-DUA 'tante' = *dua 2*: MeZ - (+yZC), FeBW - (+HyBC).

INGKIA (zelden *ina-kia*) 'tante' = MyZ - (+eZC), FyBW - (+HeBC).

IPAHA (IN,MN;M) 'schoonzuster', 'schoonbroer' = BW + HZ, WBW, HZH; DHM + SWM.

KAKA (Mk; in aanspraak) oudere zus, oudere nicht = eZ - (+yB,yZ), eBW - (+HyB,HyZ), FBeD - (FByC), MZeD - (+MZYC), WeZ, ?eZH - (+WyZ); zie ook *ha*, *haha*.

KÉSA (M) 'zwager', 'schoonbroer' = WB, ZH - (+WB); DHF + SWF.

KOA (MB) 1 schoonzoon; DH. 2 'neef', 'nicht', 'oomzeggers'; ZC - (+MB), HZC - (+MBW).

LAGO (Mk,Bajo; zelden gebruikt) 'zwager' = WZH; zie *ha* en *ari*.

LAHI (IN) echtgenoot; H.

MAMO (Kmb Sumba *mamu*, FZ, FZH; Lio *embu mamu*, voorouders) ouders van echtgenoot, 'schoonouders'; HP.

NA (Ng,Lio,Ed,Si,Roté,M *nara*; Nagé *naa*; Palué *naja*) broer (t.o.v. zuster), 'neef' t.o.v. 'nicht' = B - (+Z), FBS - (+FBD), MBS - (+FZD), FZS - (+MBD), MZeS - (+MZYD), DHF - (+SWM), SWF - (+DHM).

- NCAWA (afwijkend IN,PN; Anakala, Sumba *angu masawa*, Z - (+Z); Bm *amancawa*, zuster; Sangg. *sawa(n)*, echtgenote) zuster (t.o.v. broer), = Z - (+B), FByD - (+FBeS), FZD - (+MBS), MBD - (+FZS), MZyD - (+MZeS); DHM - (+SWF), SWM - (+DHF).
- PUA (Bm *pua*, heer, meneer; Mk,Bg *puaq*, vader, moeder; heer) 'oom', 'tante', broer van moeder en diens vrouw; MB - (+ZC), MBW - (+HZC).
- RIANA (Bm) = *ariana*.
- UBA (Bm vader; aanspraakwoord) 'oudere broer' enz. = eB - (+yB,yZ), eZH - (+WyB,WyZ), FBeS - (+FByC), - FZeS - (+MByS), MZeS - (+MZyC).
- UMPU 1 (afwijkend; Bm *ompu*; M *empo*) grootvader; PF. 2 kleinkind (t.o.v. grootvader): CC - (+PF).
- USI (Ng *nusi*, PPP; Rmb *nusi*, PPP dan CCC) achterkleinkinderen; CCC.
- WAI 1 (Bm;IN,PN; Kolo *pewai*, Ng,Ed,Lio *fai*, M vrouwelijk, vrouw enz.) grootmoeder; PM. 2 kleinkind (t.o.v. grootmoeder); CC - (+PM).
- WARO (Bm) overgrootouders; PPP.
- WĒI (Bm) echtgenote; W.
- WOTÉ 1 (M) schoondochter; SW. 2 (MB) 'neef', 'nicht', 'oomzegger', 'tantezegger' = BC - (+FZ), WBC - (+FZH).

Engels - Komodo lijst

B - (+Z;?eZ)	na	FyBW - (+HeBC)	ingkia
eB - (+yB,yZ)	ha; (addr.) uba	FZ - (+BC)	mamo
		FZeD - (+MByD)	ha
yB - (+eB)	ari	FZyD - (+MBeD)	ari
BC - (+FB)	anaq	FZD - (+MBS)	ncawa
BC - (+FZ)	woté	FZH - (+WBC)	mamo
BW - (+HZ)	ipah	FZS - (+MBD)	na
eBW - (+HyB,HyZ)	ha; (addr.) kaka	FZeS - (+MByS)	uba
		FZyS - (+MBeS)	ari
CC - (+PM)	wai	H	lahi
CC - (+PF)	umpu	HyB	ari
CCC	usi	HBC	anaq
CCCC	bebéndé	HyBW	ari
D	anaq (winé)	HP	mamo
DH	koa	HZ	ipah
DHF - (+SWF)	késa	HZC	koa
DHF - (+SWM)	na	HZH	ipah
DHM - (+SWF)	ncawa	M	ina
DHM - (+SWM)	ipah	MB - (+ZC)	pua
F	ama	MBD - (+FZS)	ncawa
FyB - (+FeBC)	ama-kia	MByD - (+FZeD)	ari
FeB - (+yBC)	(ama-)dua, ama-tua	MBS - (+FZD)	na
		MBW - (+HZC)	pua
FBeD - (+FByC)	kaka	MeZ	(ina-)dua,
FByD - (+FBeD)	ari		ina-tua
FByD - (+FBeS)	ncawa	MyZ	ingkia
FBeS - (+FByC)	uba	MZeD - (+MZyC)	kaka, ha
FByS - (+FBeS)	ari	MZyD - (+MZeS)	ncawa
FByS - (+FBeD)	na	MZyD - (+MZeD)	ari
FeBW - (+HyBC)	(ina-)dua	MeZH	(ama-)dua

MyZH	ama-kia	WBW	ipah
MZeS - (+MZyC)	uba	WP	riana, ariana
MZyS - (+MZeC)	ari	WeZ	kaka
PF	umpu	ZWyZ	ari
PM	wai	WZC	anaq
PPP	waro	WZH	lago
PPPP	bebéndé	WeZH	ha
S	anaq (moné)	WyZH	ari
SW	woté	Z - (+B)	ncawa
SWF - (+DHF)	késa	eZ - (+yB,yZ)	ha, haha; (addr.) kaka
SWF - (+DHM)	na		
SWM - (+DHF)	ncawa	yZ - (+eZ)	ari
SWM - (+DHM)	ipah	ZC - (+MB)	koa
W	wéi	ZC - (+MZ)	anaq
fw - (+lw)	ha	ZH - (+WB)	késa
lw - (+fw)	ari	eZH - (WyZ,WyB)	ha (addr. uba)
WB	késa		
WBC	woté	yZH - (WeZ)	ari

De herkomst van de verwantschapstermen

Als oorspronkelijk Komodo kan men beschouwen : *ama, anaq, ari, bebéndé, haha (ha), ina, ipah, lahi, mamó, na en usi.*

Ontleend aan de Bimataal zijn waarschijnlijk : *dua, ncawa*⁴², *pua, riana, uba, umpu, wai, waro en wéi.*

Uit het Manggarais zijn waarschijnlijk afkomstig : *késa, koa en woté.*

Van het Makassaars is overgenomen de term *kaka*; van het Makassaars of het Bajo waarschijnlijk *emaq* en *lago*.

Verwantschapstermen en verbintenissen

Er zijn enige zaken die opvallen, wanneer wij de verwantschapsterminologie vergelijken met de huwelijksverbintenissen in Komodo.

Het is me niet gelukt een specifieke benaming te vinden voor de groep van de bruidsgevers noch voor die van de bruidsnemers, zoals men die in de culturen op Flores en Sumba kent. In het maatschappelijk verkeer schijnt het gedragspatroon ten opzichte van FB niet te verschillen van dat ten overstaan van MB of met FZH, ofschoon de termen een verschillende houding doen verwachten.

Huwelijken tussen alle kinderen van alle broers en zusters zijn geoorloofd, èn gebruikelijk. Dit zou men niet verwachten als men o.a. ziet dat het huwelijken zijn tussen terminologische *na* en *ncawa*, hetgeen primair B en Z zijn. Ook de identieke gelijke naam *koa* voor DH en ZC - (+MB), en daarnaast *woté* zowel voor SW als voor BC - (+FZ), doen niet vermoeden dat hier huwelijken vice versa mogelijk zijn.

Voor de socioloog zijn er nog wel meer interessante zaken. Hier zou ik er nog opmerkzaam op willen maken dat de oudere broer en de oudere zuster, met hun echtgenoten, zeker in de aanspraak, en ook door de andere sexe, met een aparte, ongetwijfeld respectvolle term *uba* of *kaka* worden aangesproken. In hoeverre hieraan ook een specifieke maatschappelijke verhouding is verbonden, zou ik niet kunnen zeggen. In aanspraak zegt men in plaats van *uba* ook wel *késa*. Zusters, ook oudere, worden dikwijls met haar naam aangesproken.

Enige losse opmerkingen

Ofschoon Komodo slechts een of twee maal per jaar door een arts wordt bezocht, en er geen verpleegkundige is gestationeerd, kreeg ik niet de indruk ongezonde mensen voor me te hebben. In verband met het ongetwijfeld veelvuldig huwen met verwanten, heb ik nog speciaal gelet op mismaakten en geestelijk gestoorden. Ik heb er geen ontmoet, en navraag leverde ook niets op. Er ligt hier zeker een interessant veld van onderzoek voor de eugeneticus en de arts.

Men noemde *kaléra* als een ziekte die nogal eens in kleine epidemieën met dodelijke afloop voorkomt. Gelet op de mij genoemde symptomen, onder andere zeer sterke uitdroging van het lichaam, vermoed ik dat dit de *cholera asiatica* is.

Hoe het bestuur van de *desa* precies loopt zou ik niet kunnen zeggen. Met name welke invloed de *tua kiling*, het adathoofd, heeft buiten zijn taak als *penggawa taség*, is mij niet duidelijk. Evenmin ken ik de positie van de religieuze functionarissen.

Het schijnt dat bij kleine geschillen, ook bij huwelijksincidenten, de *kepala desa* de meest belangrijke persoon is. Gevallen van diefstal hoeft hij niet te beslechten, want men beweert zeer absoluut dat de mensen van Komodo zelf niet stelen. Ik neem dat aan.

Bij strandvondsten is men niet barmhartig. P. trof een mooie sampan van *cempaga*-hout op het strand aan zonder eigenaar. Later bleek dat een visser uit Sape die op zee kwijtgeraakt was. Voor het bootje dat (toen) ongeveer Rp. 50.000 waard was, moest hij Rp. 10.000 aan de strandvonder betalen om het terug te kunnen krijgen. Hij was daartoe niet in staat, en de gelukkige vinder gebruikt die sampan nog steeds.

Taalkundig interessant is het dat, wanneer twee vrouwen hooglopende ruzie hebben met elkaar, zij de naam van de tegenstander niet meer willen uitspreken. Ze gebruiken dan het woord *ngata*, zowel tegenover die persoon als ook wanneer ze over haar spreken. Wellicht betekent het oorspronkelijk 'mens'. Men vergelijkte *ata* en het Manggaraise *ngata*. Wanneer het dorpshef of een ander vrede maakt tussen beiden, zegt hij: "*Moké di kako koing ngata. Koing ngarang diri*", 'Houdt nu op met die onzin van *ngata* te zeggen. Noem de eigen naam'.

Zover mij bekend wordt er op Komodo door de vrouwen geen enkele nijverheid bedreven. Ze kunnen niet weven en niet (meer) vlechten. Men biedt wel eens een snoertje schelpen aan, maar, naar ik hoor, hebben schoolkinderen dit rijgen van de onderwijzer geleerd. Men zegt dat buiten de periode van de tamarindepluk, het *agar-agar* inzamelen en het voedsel zoeken aan het strand, de vrouwen niets te doen hebben, en veel bij elkaar gaan praten, kaartspelen en gokken.

II De taal

1. Inleidende opmerkingen

De bestaande kennis over de taal

Over de taal op Komodo is, voor zover mij bekend, tot nu toe slechts het volgende gepubliceerd. Zoals reeds is vermeld heeft men aangenomen dat op Komodo de Bimataal wordt gesproken. Dit blijkt uit Esser (1938), waar Komodo bij het Bimataalgebied is ingelijfd. Vanuit deze bron is die opvatting terechtgekomen in de Ensiklopedia Indonesia (1955:II, 672, Peta bahasa-bahasa) en in de mij bekende schoolboeken. Ook in Salzner (1960:15, Karte 18) wordt op Komodo de Bimataal als streektaal verondersteld.

Waarschijnlijk is bovenstaande opvatting gegrond op het feit dat het eiland Komodo tot 1930 onder rechtstreeks Bimabestuur stond, en op de veronderstelling dat er Bimanezen woonden. Zo schreef, volgens Hoogerwerf (1954:32) De Java-Bode op 3 april 1935: "...de weinige bewoners van Komodo (een 120-tal Bimanezen)...".

Het onderzoek

De informanten. Het was een geluk voor mij dat omstreeks 1970 door de bevolking zelf een particulier schooltje met één onderwijzer was opgericht. Verscheidene oud-leerlingen van deze school - ze hadden vier jaar min of meer geregeld onderricht gehad - hebben mij geholpen. Het waren de heren Abubakar, Dulwahab, Durhaman, Jamdi, Magu, Maji, Makdura, Nurdin, Samaila¹ en mevrouw Siti Safa. Van de leerlingen die omstreeks 1940 in Labuanbajo de driejarige volksschool bezochten, waren het de heer Thayeb en vooral de heer Jelatu van wie ik veel heb opgestoken.

Behalve door hun rechtstreekse informaties, uit interviews van een kwartier tot enige uren, waren zij met hun kennis van het Indonesisch in staat nadere toelichtingen te geven op antwoorden en verhalen van verreweg de belangrijkste informant, de heer Abdulrajab. Aan deze meer dan zestigjarige *tua kiling*, hoofd van de adatgemeenschap, dank ik alle belangrijke mythen en verhalen die hierachter zijn opgenomen, en veel gegevens over de geldende gewoonten. Hij was echter niet schoolgegaan en kende dus geen Indonesisch. Bovendien was zijn uitspraak, doordat hij enige voortanden miste, voor mij minder duidelijk.

Een belangrijke bron van inlichtingen op taalkundig gebied was voor mij de heer Alfons Hana. Hij was sinds twee jaar onderwijzer op het eenmannschooltje, en had intussen de taal leren verstaan en spreken. Dit was voor hem als Westmanggaraier ook niet zo moeilijk. Hij kon mij opmerkzaam maken op overeenkomsten met het Westmanggarai, en op belangrijke punten betreffende de uitspraak. Helaas moest hij echter na de eerste dag van mijn verblijf in 1977 alweer naar Labuanbajo en kwam hij op de voorlaatste dag ziek terug.

Ik heb slechts een uur of zeven van zijn hulp kunnen profiteren. Gelukkig heeft hij later de door mij met een bandrecorder opgenomen verhalen van Abdulrajab kunnen uitschrijven en letterlijk vertalen in het Indonesisch.

Tenslotte gelukte het door tussenkomst van de heer Muhamad Thayeb, het desahoofd, de jongeman Magu in april 1978 naar Ruteng te laten komen. Dit was een zeer vruchtbaar bezoek, omdat ik toen mijn materialen in grote lijnen al had uitgewerkt. Vijf volle dagen heb ik met hem kunnen werken. Met behulp van plaatwerk konden wij onder andere nog een aantal vissen en schelpdieren min of meer determineren. Verder vertelde hij nog een paar eenvoudige verhaaltjes en enige raadsels, maar hij kon die zelf niet neerschrijven. Magu's hazelip bemoeilijkte echter, jammer genoeg, in een aantal gevallen de juiste notering van de uitspraak.

Mijn werkwijze. Het was zaak om mijn kortstondig onderzoek zo efficiënt mogelijk te maken. Ik kon profiteren van mijn voorbereiding vóóraf en ervaringen gedurende een langere studiereis in Oost-Manggarai en het aangrenzende Riung in 1976.

Mijn woordenlijst van ongeveer 1300 woorden had ik getracht aan te passen aan de omstandigheden op het eiland. Hierin waren bijna alle 214 woorden van Swadesh' lijst voor lexicostatistisch onderzoek opgenomen. Verder waren er lijstjes voorbereid van planten-, dieren- en geografische namen, en van verwantschapstermen. Een honderdtal zinnestelsels had ik opgesteld om enige grammaticale punten, die me van belang leken, te onderzoeken, onder andere de zinsbouw, de wijze van bezitsaanduiding, de mogelijke aanwezigheid van een possessieve constructie en van formatieve affixen. De bandrecorder zou verder zorgen voor de 'levende' taal. Omdat ik zo goed als alleen teksten van de heer Abdulrajab heb kunnen opnemen, zijn die gegevens wat eenzijdig. Daarbij kwam tijdnood en de onmogelijkheid om rechtstreeks met de mensen in de eigentaal te converseren.

Nader onderzoek naar de verwantschapstermen heb ik nog enigszins 'ter plaatse' in het huis van haji Muhammad kunnen verrichten. Een nacht ben ik op een visvlot met twee jongelui gaan vissen. Dit was een goede gelegenheid om namen van vissen en andere zeedieren te weten te komen, en me belangrijke plaatsen met hun namen langs de kust te laten aanwijzen. Driemaal maakte ik een wandeling van één tot twee uur. Daarbij bleek weer hoeveel gemakkelijker het is namen van planten en dieren (vogels) in het veld door aanwijzing te achterhalen dan door navraag aan de schrijftafel. Voor nadere determinatie verzamelde ik nog een paar planten en enige soorten schelpen.

Bij mijn tweede bezoek heb ik gepoogd de bij nadere uitwerking van de gegevens ontstane vragen beantwoord te krijgen en heb ik aanvullende gegevens verzameld.

De opzet van deze studie

Een nieuwe taal ontdekken betekent een uitdaging. Na de eerste verrassing van de ontdekking, en de vreugde van diepere en nieuwe inzichten, stoot men op onzekerheden. Ik althans moest mijzelf herhaaldelijk corrigeren, en voelde de beperking van te weinig opleiding en te weinig gegevens. Anderzijds is het niet waarschijnlijk dat er spoedig iemand zich zal wijden aan de taal van Komodo, en bovendien is mijn praktische kennis van verwante talen toch ook

een pluspunt.

De volgende taalbeschrijving is enigszins selectief. Ik heb toch wel de taalgeografie van de Manggaraise groep steeds in mijn achterhoofd gehad, en de nadruk is daardoor gevallen op onderzoek in die richting. Om de nadelen daarvan enigszins te ondervangen, en onderzoekers de gelegenheid te geven tot controle en tot eigen onderzoek, worden hun zoveel mogelijk gegevens ter beschikking gesteld. In verband hiermee zijn alle verzamelde teksten met vertalingen opgenomen, en verder enige namen- en vier woordenlijsten. In de eerste ervan zijn de gegeven taalvergelijkingen van belang.²

Ik hoop en verwacht dat deze woorden- en namenlijsten ook van nut zullen zijn voor niet-linguïsten, die voor speciaal onderzoek of werkzaamheden langere tijd op Komodo verblijven.

2. Klanken en uitspraak

Om teleurstellingen te voorkomen lijkt het mij goed vooraf op te merken dat ik niet fonetisch ben geschoold. Bovendien is een kennisgeving van zeven en nog eens vijf dagen absoluut onvoldoende om aan de klanken van een onbekende taal te wennen. Ik zal uitgaan van de uitspraak der Indonesische klanken zoals die over de Indonesische radio is te horen.

2.1. De klinkers

2.1.1. De klinkers worden niet erg helder uitgesproken. Vaak bleek het onderscheid tussen de verschillende klinkers voor het oor van een buitenstaander als ik niet duidelijk waarneembaar.

Dikwijls bleek het dat ik een door de spreker als (o) bedoelde klank als (u) hoorde: *kalu* in plaats van *kalo*, *lulu* in plaats van *lolo*. Dit gebeurde vooral bij de open laatste lettergreep.³

Is de laatste lettergreep gesloten dan lijkt mij de (o) breder uitgesproken, en een daaraan voorafgaande (o) ook: *ntòdòh*, 'berg', (tegenover *ntòdò*, 'gat'). Naar mijn mening is hier echter sprake van een zelfde foneem, dus van allofonen.

Iets dergelijks kwam voor bij de (é). De (é) van *paréq* wordt veel breder uitgesproken dan die van *paré*, maar ook hier hebben we te doen met één foneem /é/.

Overeenkomstig met het verstaan van sommige (o)'s als (u), noemde ik ook verschillende malen (i) in plaats van (é) zoals *pati* in plaats van *paté*, *ndiang* in plaats van *ndéang*, en *wincó* of *wincu* in plaats van *wéncó*. Bij navraag meende Magu steeds: "Dat is hetzelfde".⁴

2.1.2. Ook de 'pepet' heb ik vaak verkeerd gehoord. Ik schreef *rugung* in plaats van *regung*, *punga* in plaats van *penga*, *bulo* in plaats van *belo*, *luku* in plaats van *leku* en *mugu* in plaats van *megu*. Wanneer ik zo'n woord uitsprak met 'mijn' (u), werd die terstond gediskwalificeerd.⁵

2.1.3. De klank in de eerste lettergreep van een trisyllabe wil nog wel eens vervagen tot een 'pepet'. Vooral bij de (a) is dat het geval. Ik hoorde *keloboh* naast *kaloboh*, *dabaé* naast *debaé* en ook *kedondo* en *kodondo* en nog andere.

2.1.4. Evenals in sommige Manggaraidialecten beïnvloedt de slot-'hamzah', ontstaan uit (-k), de voorafgaande klinker. Zo wordt een oorspronkelijk *manuk* als *manoq* uitgesproken en *wuk* als *woq*. Het ware

na te gaan of een oorspronkelijk *-ok* zoals in *liog* met precies dezelfde (o) wordt uitgesproken. Bij (i) en (é) meen ik hier een steunvocaal te horen. Zo zegt naar mijn gevoel Abdulrajab *Watu Weré^aq* en *titi^eq*. Wellicht dat deze trend er de oorzaak van is dat in een bepaald tijdvak *tasik* (uit **tafik*) tot *taséq* is geworden.⁶

2.2. Vocalische tweeklanken

Ik meen dat deze diftongen in grondwoorden niet voorkomen. Wel is dat naar mijn gevoel het geval indien het pronominale *-i* achter een klinker wordt gesuffigeerd: *maté-i*. Deze (é) + (i) vormen een tweeklank die ik bij Abdulrajab bijna als (i) hoor. Wellicht dat er uitroepen zijn die een diftong hebben.

2.3. Klinkerverbindingen

Twee op elkaar volgende gelijke klinkers worden in principe niet anders uitgesproken dan twee ongelijke klinkers; tussen beide klinkers gaat de luchtstroom een moment ongearticuleerd door. Voorbeelden zijn: *kakii*, *moo* en *naa*. Dit zijn oorspronkelijk Bima-woorden: *kakiqi*, enz.⁷

2.4. De medeklinkers

2.4.1. Waarschijnlijk worden de allermeeeste (b)'s en (d)'s zoals in de Bimataal implosief uitgesproken (Walker 1977:648). Slechts in een klein aantal gevallen, die meestal duidelijke leenwoorden betreffen, vindt men de normale (b) en (d). Zie verder onder 3.4.

2.4.2. De (f) komt alleen voor in woorden ontleend aan de Bimataal: *fana*, *fénta* en *cafi*. In eigennamen van Arabische oorsprong komt de (f) vaak voor, zoals in *Hanafi*, *Abdulfata*, *Safa*, *Marifa*, *Fatima*.

2.4.3. De (h) is zeer weinig fricatief. Zodoende heb ik aanvankelijk de (h) tussen twee klinkers vaak niet gehoord. Ik noteerde dan bijvoorbeeld *lao* in plaats van *laho* en *au* in plaats van *ahu*.

2.4.4. De eind (-ng) heb ik ook vaak niet gehoord. Men zou kunnen zeggen dat die nauwelijks wordt aangehouden. Misschien ook wordt de slotklinker flauw genasaleerd. Vóór het suffix (-i) is de (ng) weer heel duidelijk te horen: *wita ding-i*, 'het klinkt niet'.

2.4.5. Wanneer ik navroeg of een woord met een eind-'hamzah' werd uitgesproken, kreeg ik nogal eens een (k) te horen, onder andere bij *Thayeb* en *Ahama*. Wellicht is dit te wijten aan invloed van de school, waar het Indonesische 'anak' en 'duduk' meestal met een (k) worden uitgesproken. Men wil (te) duidelijk zijn.

Naar mijn oordeel zijn er geen woorden die met een 'weiche Vokal-Einsatz' beginnen. Daarom kan de 'feste Vokal-Einsatz' (q) aan het begin van een woord ongeschreven blijven.

2.4.6. Naar mijn indruk is de (r) palataal gearticuleerd met de punt van de tong naar binnen. Duidelijk meen ik het te horen in het woord *rara* in het door *Jamludin* gezongen tweede liedje van hoofdstuk III. Misschien is deze uitspraak van de (r) de oorzaak van de neiging om de slot-(r) als (h) uit te (gaan) spreken.

2.4.7. Tot driemaal toe meen ik gehoord te hebben dat *Magu lo helo*, 'ginds', als *lo hendo* uitsprak. *Ahama* (1980) zegt echter *lo henlo*, waarbij de (-nl-) onduidelijk gearticuleerd is. Het gaat hier waarschijnlijk om een samengetrokken *héné* + *lo*.

2.5. Heterorgane clusters

Men heeft weinig moeite met het uitspreken achter elkaar van heterorgane medeklinkers, zoals in *belsowang*, *karkontong*, *marwiang*, *permila*, *nggalnggoang*, *ramlondé*, *takjong*, *mbertai*, enz. Dit is ook het geval bij eigennamen, maar men vindt ook het omgekeerde: naast Jamdi hoorde ik ook Jemedi, naast Dulwaha ook Duwaha, naast Abdulrajab ook Duraja. Het is waarschijnlijk dat bij minder officiële gelegenheden en door 'minder ontwikkelden' de vreemde woorden meer aan het oorspronkelijke idioom worden aangepast. Van dezelfde naam kunnen verschillende vormen bestaan: naast Mehama en Muhamad heeft men ook Muhammad.⁸

Door asyllabische achtervoegsels na medeklinkers krijgt men ongewone klankgroepen, maar men heeft geen moeite met de uitspraak ervan, zoals in *ngarangn*, *inungd*, *anaqm*. Hierin hoor ik geen furtieve 'sjwa', maar de slotmedeklinker van het grondwoord wordt niet geëxpireerd.

2.6. De dynamische klemtoon

In het algemeen ligt de klemtoon op de voorlaatste lettergreep. Wellicht is dat ook het geval, indien deze een 'pepet' bevat.

De voornaamwoordelijke syllabische suffixen beïnvloeden de oorspronkelijke klemtoon niet. Zo ligt zowel bij *ina* 'moeder', als bij *ina-mu* (*inamu*), 'uw moeder', de klemtoon op de eerste syllabe.

3. Enige opmerkingen over de fonemen

3.1. De klinkerfonemen

De Komodotaal heeft zes klinkerfonemen, die ik weergeef met /a/, /é/, /e/ (= 'pepet'), /i/, /o/, /u/. Hoewel ik zelf hiermee moeilijkheden ondervond, is deze indeling voor de Komodobewoner blijkbaar wel adequaat gezien de reacties bij het voorlezen van teksten. 3.1.1. Bezien wij de tweelettergrepige woorden, en de laatste twee syllaben van drielettergrepige, dan blijkt dat alle mogelijke constellaties van de klinkers kunnen voorkomen. Dat zijn er dus $6 \times 5 = 30$, omdat de 'pepet' niet in de laatste lettergreep voorkomt. Het voorkomen van /u-o/ valt te betwijfelen.⁹ Wij krijgen dus onderstaand diagram.

	a	é	e	i	o	u
a	a - a	é - a	e - a	i - a	o - a	u - a
é	a - é	é - é	e - é	i - é	o - é	u - é
e	a - e	é - e	e - e	i - e	o - e	u - e
i	a - i	é - i	e - i	i - i	o - i	u - i
o	a - o	é - o	e - o	i - o	o - o	u [?] o
u	a - u	é - u	e - u	i - u	o - u	u - u

Een 'pepet' kan niet rechtstreeks verbonden worden met een volgende klinker. Er moet een medeklinker tussen worden uitgesproken.

3.1.2. De lengte van een syllabe heeft geen fonologische betekenis. De klinker in zelfstandige (niet-clitische) monosyllaben wordt meestal gerekt uitgesproken. Men lette er op dat verdubbelde een-lettergrepige woorden door mij gescheiden worden geschreven. Dus bijvoorbeeld *ma-ma*, 'zeer langdurig', waarin de beide delen lang zijn en gelijkelijk beklemtoond, tegenover *mama*, 'kauwen', waarbij de klemtoon op de eerste syllabe valt, en beide vrij kort worden uitgesproken.

3.2. De vocaalharmonie

Zoals hierboven is gezegd, kent de Komodotaal bijna al de mogelijke klinkercombinaties in tweelettergrepige woorden. Er is blijkbaar bij een aantal sprekers de neiging te bespeuren om in bepaalde combinaties de (é) als (i) uit te spreken, en de (o) als (u). Men vindt in de taal naast elkaar *méu* en *miu*, 'jullie'; *déni* en *dini*, 'ver'; *mori* en *muri*, 'heer'; *nggodu* en *nggudu*, 'knagen'.

Hier is sprake van een (recente) (West)manggaraise invloed. In een groot aantal dialecten van Manggarai namelijk wordt de (é) in de eerste lettergreep tot (i), en de (o) tot (u), indien in de tweede lettergreep (i) of (u) voorkomt. In dat geval heeft er dus een unificatie met de oorspronkelijke (i-i), (i-u), (u-i) en (u-u)-vormen plaats.

Gezien de ontwikkeling van dit verschijnsel in Manggarai, vrees ik dat deze unificatie het ook hier zal winnen. Bij jongeren heb ik *miu* bijvoorbeeld meer gehoord dan bij ouderen.¹⁰

Voorzover ik heb kunnen nagaan bij Magu is hij zich nauwelijks van dit verschil in uitspraak bewust. Dit is waarschijnlijk ook de reden ervan dat de transcriptie van Hana, die bovendien een West-manggaraiër is, in dit opzicht nogal eens afwijkt van de door Abdulrajab op een bandje gesproken tekst.¹¹

3.3. De medeklinkerfonemen

3.3.1. Wij zouden het onderstaande schema kunnen maken.

p	b	ɸ	t	d	ɖ	c	j	k	g	h	q
mp	mb		nt	nd		nc	nj	ngk	ngg		
	m			n					ng	l	r
f	w		s			y					

3.3.2. Deze 29 fonemen kunnen alle aan het begin van een lettergreep voorkomen. Alleen /ngk/ en /nj/ heb ik niet aan het begin van een woord aangetroffen.

Tussen twee klinkers komt in de Komodotaal geen absoluut hiaat, dus geen /q/ voor. Wellicht komt hij voor in de uitspraak door bepaalde personen van jonge leenwoorden en eigennamen van Arabische oorsprong, zoals Saqid.

3.3.3. Gewoonlijk komen als sluiters in grondwoorden alleen de /h/, /ng/ en /q/ voor. Soms hoort men nog finale /s/, /r/ en mogelijk

/l/, maar over het algemeen zijn deze tot slot-/h/ geworden.¹²

Soms wil men hypercorrect zijn. Of is er wellicht sprake van analogie? Zo sprak Thayeb van *wiwis* (<*wiwih* <*wiwir*), 'lippen', Abdulrajab hoorde ik zeggen *puas* (<*puah* <*puar*), 'wildernis', en zowel Abdulrajab als Jamludi spraken van de boom *wos* (<*woh* <?w^ol) (*Bombax ceiba*).

Als morfologische sluiters komen nog voor de voornaamwoordelijke suffixen: /-d/, /-m/, /-n/, /-s/ en /-t/.

3.3.4. De /-h/ uit /-s/ herstelt zich voor het suffix *-i*: *nangih* naast *nangis-i*, 'zij weent': *nipih*, 'zuur', en *nipis-i*, 'het is zuur'. De /-h/ uit /-r/ vervalt voor dit suffix, evenals de /-q/: *néq kelobo-i*, 'hij bestijgt de prauw', (*keloboh* <*kelobor*); *kidéq*, 'klein', en *kidé-i*, 'hij is klein' (zie ook 5.2.2.d).

3.4.

Ik heb slechts één geval aangetroffen waar oppositie tussen /b/ en /p/ voorkomt¹³ en geen tussen /d/ en /ḍ/. Verwisseling van uitspraak wordt door sprekers van de taal steeds als foutief ervaren.

Uiteindelijk heb ik echter de poging om deze twee foneemparen in de orthografie op te nemen moeten opgeven. Zelf kon ik de geïmploedeerde klanken maar moeilijk van de andere onderscheiden en goede informanten had ik ook niet voldoende ter beschikking. Het lijkt mij beter géén dan niet-betrouwbare informatie te verschaffen.

3.5.

De /y/ is mij alleen bekend in het woord *yó* en verder in zeer veel eigennamen van Arabische oorsprong, zoals *Saya*, *Haiya*, *Mahaya* en *T(h)ayé(b)*.

4. Het woord

4.1. Pro- en enclitische woorden

De Komodotaal bezit een aantal proclitische woorden die naast zelfstandige vormen worden gebruikt, onder andere *je* naast *jo* en *wajo*, 'door'; *ke* naast *ko*, 'van'; *le* naast *laho*, 'gaan'; *se I* naast *sa*, 'een'; *se II* naast *si*, 'zij' mv.; *te I* naast *tau*, 'om', enz. Ik schrijf deze woordjes apart om leesvervalsingen te voorkomen.

Als 'enclitische vormen' kunnen de pronominale syllabische suffixen worden beschouwd. Deze schrijf ik met een verbindingsstreepje: *rété-i*, 'hij is boven'; *ama-mu*, 'je vader'. Zie ook 5.2.2.i. en 2.6.

4.2. De monosyllaben

Eénlettergrepige zelfstandige woorden zijn niet zeldzaam. Zoals gezegd worden ze iets gerekt uitgesproken: *jang*, 'zoeken'; *tuh*, 'knie'. Zie ook 3.1.2.

4.3. De trisyllaben

4.3.1. Een vrij groot aantal woorden is drielettergrepig. De eerste syllabe is niet beklemtoond. In 2.1.3. is er al op gewezen dat in de eerste syllabe vooral de (a) nogal eens als 'pepet' wordt uitgesproken.

4.3.2. De eerste lettergreep heeft meestal de consonant-vocaal-vorm, maar soms ook de consonant-vocaal-consonant-vorm.

4.3.3. In de groep trisyllaben bevindt zich een groot aantal leenwoorden.

4.3.4. Het is opvallend dat onder de drielettergrepige woorden zoveel namen van planten en dieren voorkomen. Nu is dit aantal wel relatief groot in mijn lijst, omdat ik juist aan deze namen bijzondere aandacht heb besteed. Overigens staat dit verschijnsel niet op zichzelf. Wij vinden het in veel talen.

4.3.5. *De drielettergrepige woorden met ka/ke als eerste lettergreep.* Men ziet in de woordenlijst dat de eerste lettergreep met bijna alle medeklinkers kan aanvangen, maar die met *ka-*, *ke-*, *ko-* beginnen zijn verreweg het talrijkst.

Het is duidelijk dat in de Komodotaal veel minder dan in het Manggarai de neiging bestaat om in deze laatste gevallen de eerste lettergreep te laten wegvallen. Misschien is zelfs het tegendeel het geval; men houdt blijkbaar van drielettergrepige woorden.

We treffen het IN-formatief *ke-* aan om rangtelwoorden te vormen: *ketelu*, 'de derde'. We ontmoeten ook talrijke woorden die in de Manggaraigroep tweelettergrepig zijn, maar in andere talen drielettergrepige representanten hebben: *kalinga*, 'oor', Ml *telinga* en in Rmb *kinga* <**linga*; *kerasa*, 'zijde van het lichaam', Kmb *karaha*, M *racap*; *kerata*, 'wild hoen', Md *tarata* en M *rata*.

Het is niet uitgesloten dat in een aantal namen van dieren (en planten) een eerste lettergreep *ka/ke-*, evenals in het Manggarai, ontstaan is uit het woord *kaka*, 'voorwerp', 'ding', 'dier' (Verheijen 1963:684-685). Zo bestaat naast *kaka békaq*, 'vlinder', de naam *kebékaq*, naast *kaka po*, 'kraai', ook *ke-po* (/o/ is lang).

Er zijn ook een aantal woorden waarbij een oorspronkelijk AN of IN *ka* onwaarschijnlijk is: *kelebé*, 'vleugel', maar OJ (en M) *lebé*; *kelélé*, 'oksel', maar IN,PN **kili*, ofschoon ook Ssk *kelélék* en Bm *saliri*; *kelisa*, 'neet', tegenover IN,PN **li(n)ṭā*; *kalalé*, 'vlieg', tegenover IN,MN **laleḡ*; *kenata*, 'erf', Si,Yd,Kepoq,Rmb *natar*, Bali *natah*, Ng,Lio,Ed *nata*,M *natas*.

Uit vergelijkingen alleen met de talen van de Manggaraigroep en de Ngadha- en Lio-talen die trisyllaben mijden, mogen we niet al te snel conclusies trekken. Toch geven woorden als *kamolah*, *kelaing*, (ofschoon Bm *saraé*), *kenai*, *kelemus*, *kelémboq* en *kemajung*, opgenomen in de woordenlijst, wel te denken.

Het vermoeden dat de Komodotaal graag een trisyllabe creëert door een voorvoegsel wordt ten zeerste versterkt door het Kmd *komoso*, 'vinger'. Dit leenwoord uit het Manggarai (*moso*) is hoogst waarschijnlijk binnengekomen met de invoering van de Manggaraise *lingko*-tuin. Dit is namelijk ook gebeurd in de Rembongtaal, waar men naast het ontleende *moso*, 'vingergroot tuingedeelte', de etymologisch regelmatige vorm *mozo*, 'hand', heeft. Het oorspronkelijke Komodo zou moeten luiden *(*ko*)*moro*. Men heeft zelfs nog *moso toso*, 'wijsvinger', in de vorm *komoso toso* overgenomen.¹⁴

4.4. Oer-Indonesische formatieven in de Komodotaal

4.4.1. Er zijn een aantal leenwoorden die met formatief en al zijn overgenomen. Het gevoel hier met een afgeleid woord te doen te hebben is geheel verdwenen. Men zegt: *laho perampoq*, 'gaan roven', terwijl *rampoq* onbekend is.

4.4.2. Onder 4.3.5. wezen we reeds op het gebonden AN morfeem *ke-*

om rangtelwoorden aan te duiden. (Het *kàn* aan de Bimataal zijn ontleend.) Andere duidelijke gevallen van levende formatieven ontbreken.

4.4.3. Er zijn enige woorden die een waarschijnlijk pre-Komodo, waarschijnlijk zelfs een pre-BS, formatief *m-* bezitten, nl. *maté*, *meti* en *muwang* (zie ook Verheijen 1977:36).

4.4.4. Een */-n-/* formatief moeten we aannemen in *kenaho*, 'stelen'. Men vergelijk AN **takav*, M *tako*, maar ook Ng en Lio *naka*, Si *naqo*, Sw *menaqo* en Tt *hénaqo*. Zulk een *n-* moeten we ook veronderstellen in *nangih*, 'wenen' (Kepoq *nangis* en Ng, Lio en Sangg *nangi*), bij IN **tangit*. In het eigenlijke M is dit woord etymologisch niet vertegenwoordigd.

4.4.5. Vervoegde vormen, zoals men die in de Bimataal aantreft, komen niet voor.

4.4.6. Aan een invoegsel *-er-* moet men zeker denken bij *peraté*, 'doden', vergeleken bij IN **pataj* en Kolo *pahaté*. Misschien is *peratu*, 'zenden', een analoge vorming, die doet denken aan het M *katu* en Sangg *pakatu* <Mk *aqpikatu*, en Slr *genato* en *kenatu*. Het woord *perai*, 'doen drogen', zou ik, naast het M en Ng *pari* en vergeleken met AN **vayi* willen verklaren als Kmd **pai* + infix *-er-*, tegenover *pai*, 'rog'.

Bij *pelai*, 'vluchten', naast Sangg *pelei* (bij Zollinger 1850:195), Bm *rai* en AN **layiv* zou ik willen denken aan Kmd **lai* + *pe-*.

4.5. Zwak gebonden vormen

4.5.1. Indien we bij woordherhaling te doen hebben met een slotconsonant, dan wordt deze in het eerste gedeelte niet herhaald: *réhé-réhéng*, 'zeer goed'. Ook bij woordherhaling met variatie is dit het geval: *hipi-hepaq*, 'knipogen' (vergelijk M *hepat*).

Andersoortige vormen zijn *nggele-nggoang* (grassoort); *kara koaq*, 'honingzuiger', en *paté-rété*, 'druilregen'.

4.5.2. Soms gaan herhalingsvormen over in een partiële reduplicatie: *nari*, 'langzaam', en *nari-nari* of *nanari*, 'zeer langzaam'; *gola*, 'suiker', en *gola-gola*, *gagola*¹⁵ en *gegola*, 'snoepgoed', 'suikertjes'.

4.5.3. Er komen talrijke samenstellingen van synoniemen en dergelijke voor: *mori*, 'heer' en *ngarang*, 'bezitter', worden *mori-ngarang*, 'heer en meester', 'eigenaar'; *ina-ama*, 'vader (en) moeder', 'ouders'; *ina-kia* naast *ingkia* in 'kleine moeder', 'tante'.

4.5.4. Voor gesuffigeerde pronominale formatieven zie men 5.2.

5. De zin en zinsdelen

5.1. De zinsbouw

5.1.1. Mijn behandeling van de syntaxis is selectief. Ik behandel wat ik meen te hebben begrepen en wat mij relevant lijkt.

5.1.2. *De Verbum - Subject constructie*. Een zeer opvallende trek is, dat het onderwerp - ook de patiens als grammaticaal subject - bij voorkeur na het werkwoord of het predikaat wordt genoemd. Dit gebeurt in bewerende, vragende en bevelende zinnen; zowel in zinnen met persoonlijke als in die met possessieve constructie. Zinnen worden daardoor afgesloten en als het ware gebundeld. Dit is vooral duidelijk waar men het eventueel vooropgeplaatste subject op het eind van de zin herhaalt. Men heeft een 'circumflex' zinssubject. Enige voorbeelden: *kidé-i*, 'klein hij'; *pusi-é*, 'leeft hij'; *moké*

ngango, bani tuang, 'maakt geen lawaai, (anders) kwaad meneer'; *ncuki na kuhu*, 'zeer lijdt broer mijn'; *tepéng te mu!*, 'luistert gij!'; *mai paté ba miu édé?*, 'komen van waar jullie deze?'; *rékéng ha hité, ata ari ahu*, 'beschouwd oudere broer gij, de jongere ik'; *wita manga ama-né*, 'niet aanwezig vader-haar'; *bo mai hia, senang ahu*, 'indien komt hij, blij ik'; *wunga ahang-né*, 'aan het eten hij'; *hou penga di ahang-mu?*, 'jij reeds gegeten jij?'; *ata winé manga pag tou-si, ata moné telu tou hami*, 'meisjes waren er vier zij, jongens drie man wij'; *ndadi umpu hami laho te rété Asi-é*, 'dus voorvader ons ging op naar Asi hij'. Men zie ook voorbeelden onder 5.4.

Heeft het werkwoord een object dan komt bij de eenvoudige constructie het subject na het object: *ahang bojo hia*, 'eet cassave hij'.¹⁶

5.1.3. Zinnen met de agenswijzer *wajo* (*jo, je, ji, ju, waji*). De betekenis van *wajo* etc. is te vergelijken met Ind. *oleh*. Het zinsdeel wijzer + agens staat gewoonlijk achter het (transitieve) werkwoord en voor de patiens (het grammaticale subject): *bo (...), ala jo hité ahu*, 'indien (...), (dan) genomen door u ik (als vrouw)', *undang wajo ata ina-né*, 'uitgenodigd door mensen moeder-haar'; *tau wétéq jo miu ahu?*, 'zal achtergelaten door jullie ik?'; *wiang jo Muri suraq*, 'gegeven door Heer de brief'.

Ook bij werkwoorden zonder patiens komt de constructie met agenswijzer voor: *walé jo hia*, 'geantwoord door hem'; *wana jo raja*, 'de koning zei'; *wita nolang jo hami*, 'niet gekund door ons'.

5.1.4. *Het agens né*.¹⁷

a. In plaats van *wajo* + *hia*, 'door hem', en *wajo* + *isé*, 'door hen', wordt dikwijls *né* gebruikt. Wellicht hoort hierbij ook *mu* = *jo hou, jo miu*, 'door jou', 'door jullie'. De volgende voorbeelden zijn wellicht te verklaren als (werk)woord + poss. suffix, en dus te schrijven als *mang-mu, ngedéng-mu* en *nolang-mu*. Voorbeelden met *mu*: *pandé mang mu dékang ko hu!*, 'gemaakt (worde) terstond door u huis van mij'; *mi ngedéng mu ahu?*, 'hoe (kan) begeerd door u ik?'; *bo nolang mu tuhu dékang*, 'indien gekund door u bouwen een huis'.¹⁸ Vergelijk 5.3.2.

b. Zeer opvallend is het dat *né* bijna steeds voorafgegaan wordt door het enclitische -d bij Abdulrajab, of door *deka* bij Magu. Waarschijnlijk heeft dit partikel de functie om het polysemantische *né* te karakteriseren als agens.

c. Het grammaticaal subject staat gewoonlijk na *né*: *liod né na-né*, 'gewacht door haar op broer-haar'; *inungd né mina niu*, 'gedronken door haar klapperolie'; *tanang keda né anaq-né*¹⁹, 'ondervraagd (?terstond) door hem dochter-zijn'; *mai(-)si ata pagoraq, wita itad né tana Modo*, 'kwamen de zeerovers, (maar) niet gezien door hen het land Komodo'.

d. Soms gaat de patiens aan *né* vooraf: *duru hitéd né tau*, 'bevolen wij door hem om'; *pandé di kelebé né*, 'gemaakt vleugels door haar'.

e. De beklemtoonde patiens gaat vooraf: *ata manusia ata hakaq né*, 'het mensenkind (niet de varaan) werd verzorgd door haar'.

f. Zonder patiens: *mai ina-né, piara né*, 'kwam moeder-zijn, (het) verpleegd door haar'; *wita sanggupd né*, 'niet gekund door hen'.

5.1.5. *Het directe object*.

a. Gewoonlijk staat dit meteen achter het werkwoord.

b. In zinnen met *wajo* + agens, en met de ablatieve agens *né* staat het als patiens dikwijls achter die agens. Zie voorbeelden in 5.1.3.

en 5.1.4.c.

c. Indien beklemd staat het vaak aan het begin van de zin, maar het wordt op het einde soms als pronominaal suffix herhaald. Zie voorbeelden onder 5.2.2.h.

d. Soms fungeert *nani*, 'met', als objectswijzer: *mbola nani gendang*, 'slaan (met) de trom'.

5.1.6. Het belanghebbend voorwerp.

a. Dit wordt vaak aangegeven door bepaalde voorzetsels of als zodanig fungerende woorden: *lalé, ko, wiang, untuk/untuq: wiangd né anaq kemolah-né lalé umpu hami*, 'gegeven door hem zijn dochter aan onze voorvader'; *pandé wangka ko hu*, 'maak een prauw van mij' = 'voor mij'.

b. Het kan echter ook direct achter het werkwoord staan: *ahu wiang hou sa kenobo*, 'ik geef je één stuks'; *tau wawa pa ahu liang né*, 'laat neer eens voor mij de ladder'.

5.1.7. Enkelvoud en meervoud.

a. Of een enkelvoudig dan wel meervoudig subject of object is bedoeld kan op de eerste plaats blijken uit de voornaamwoorden, vooral uit de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoordelijke suffixen. Voorbeelden daarvan zijn: *mai si ata pagoraq*, 'kwamen zij zeerovers'; *wéncó jo siré si wéi anaq-dé*, 'vermoord door hen de (mv.) vrouwen en kinderen van hen'; *bai-é ata Sumba hiné?*, 'waar is de (enk.) Sumbanees die?' Verdere voorbeelden onder 5.2.2.h.

b. Men heeft natuurlijk ook woorden die 'veel', 'meerdere', enz. betekenen, maar dikwijls wordt dan toch het suffix van meervoudigheid toegevoegd: *maté mucis/muci-si*, 'dood allen-zij'. Woordherhaling fungeert, voorzover ik weet, niet om meervoudigheid, wèl om variatie aan te geven.

5.2. De persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden

5.2.1. Paradigma.

	I	II	III	IV	V	VI
1 ik	ahu	-hu	-ngu, ?-hu			ko hu, kuhu
2 jij, gij	hou, (hu)	-o	-m, -mu	-m, -mu	mu	ko mu, ko hou
3 hij, zij, het	hia	-i, -é	-n, -né	-n, -né	né	(ko hia)
1 wij(excl.)	hami	?	-mi	?		ko hami, kehami
1 wij(incl.)	hité, hété	-t, -té	-t, -té			ko hité, ko hété
2 jullie, gij	méu, miu, ?mu	-m, -mu	-mu		mu	ko méu
3 zij (mv.)	siré, si	-s, -si	-dé	-dé	?dé	ko siré

I zelfstandig persoonlijk voornaamwoord; II gesuffigeerd persoonlijk voornaamwoord; III gesuffigeerd possessief voornaamwoord; IV gesuffigeerd voornaamwoord in de possessieve constructie; V 'ablatieve' agens; VI constructie met eigenaarwijzer ko.

5.2.2. *De persoonlijke voornaamwoorden.* Er zijn hierover de volgende opmerkingen te maken.

- a. Waarschijnlijk wordt *-hu* in de eerste persoon ook als bezittelijk suffix gebruikt.
- b. *Hu* als persoonlijk voornaamwoord tweede persoon enkelvoud is waarschijnlijk een dialectisch uitgesproken *hou*. Vergelijk 3.2.
- c. De *-é* als suffix derde persoon enkelvoud wordt altijd gebruikt als een (i) voorafgaat. Ik vond het ook eens na (u): *ntuku-é*, 'hij is lam'; *wali-é*, 'zij keerde terug'.
- d. Voor het suffix *-i* wordt de (h) uit (s) weer tot (s), terwijl de finale (h) uit (r) en ook (*-q*) voor die *-i* verdwijnt. Zie ook 3.3.4.
- e. De gevoelswaarde van *hou* is mij niet duidelijk. Het wordt gebruikt ten opzichte van vrouw en kinderen, maar ook tegenover gerespecteerde personen, bijvoorbeeld: *hou raja*, *ahu bicara*, 'gij wordt koning, ik de vizier'.
- f. De vorm van de eerste persoon meervoud incl., *hité* (niet echter *hété*), fungeert ook als beleefdheidsvorm voor de tweede persoon enkelvoud of meervoud. (Zie noot 4 van dit hoofdstuk.) Dit verschijnsel komt ook voor in de Bimataal (*ita*), het Makasaars (*katté*), het Oud-Javaans (*-ta*) en het M (*ité*).
- g. Het suffix *-si* kan blijkbaar ook op een enkelvoudig subject slaan: *lahi-né laho duaq-si*, 'haar man ging jagen-hij', en *ora hiné laho rété puah-si*, 'de varaan ging naar het bos-hij'. Er is een flauwe aanwijzing dat *nangis-ih* 'zij wenen' zou betekenen, en *nangis-i* 'zij weent'. Dit moet nader onderzocht worden.
- h. De suffixvormen van de derde persoon van het persoonlijk voornaamwoord hebben niet zelden een vooruitwijzende functie, en kunnen soms opgevat worden als artikel: *lantara bé-i Mori Goa*, 'daarop stond de Heer van Goa op'; *tau laho ala(-)si ngolo kalo*, 'om te gaan halen de bladeren van de banaan'; *ita jo siré si wéi-dé maté moci-si*, 'gezien door hen de vrouwen-hun dood allen-zij'. Blijkbaar kan het vooruitwijzende *si* ook op een enkelvoud betrekking hebben: *mai si ama-né*, 'kwam de vader van haar'. Of denkt men wellicht aan zijn gezelschap?²⁰
- i. Evenals in het Manggarai worden de syllabische suffixen met het voorafgaande woord verbonden door een streepje. Dit vergemakkelijkt het lezen. Wat echter te denken van de schrijfwijze in de volgende zin: *pelai muc(-)si ncawa-né, si wéi-né, si anaq-né*, 'vluchtten alle-zij zusters-zijn, zij vrouwen-zijn, zij kinderen-zijn'. Is *si* hier wellicht proclitisch? Uiteindelijk heb ik besloten dit vooruitwijzende *si* apart te schrijven. En wat te zeggen van *bé-i*, genoemd onder h?
- j. Niet zelden wordt het persoonlijk voornaamwoord gevolgd door *édé, dé*, 'deze', 'die', zoals *sangka siré dé*, 'zij dachten' (verg. Ind. *meréka itu*); *hami dé*, 'wij hier'.

5.2.3. *De bezittelijke voornaamwoorden.*

- a. Wordt de bezitter aangeduid door een voornaamwoord, dan zijn er zeer veel mogelijkheden, zoals: 1. rechtstreekse opeenvolging: *ncawa hami*, 'onze zus'; *wana siré*, 'gezegde van hen'; *wiwih hou*, 'lippen van jou'; 2. het gebruik van het possessief suffix: *édé di mina-té*, 'ziehier uw olie'; *ina-ngu*, 'mijn moeder'; *talaq hou nani ?wéi-mu*, 'gescheiden (ben) je van jouw vrouw'; 3. een constructie als *kiling édé, miu sa binci, ahu sa binci*, '(betreffende) deze tuin: jullie de helpt, ik de helpt'; 4. het gebruik van het partikel

- ko/ke: ko hu, 'van mij'. Dit kan ook verbonden worden tot *kuhu: ngarang kuhu*, 'mijn naam'. Bij de tweede persoon enkelvoud vindt men zowel *ko hou* als *ko mu*, dus *wéi ko hou* en *wéi ko mu*, 'je vrouw'.
- b. De vorm *-ngu*, als suffix voor de eerste persoon enkelvoud, hoorde ik voor het eerst van Magu. In de teksten van de heer Abdulrajab komt het niet voor. Volgens Ahama is *-ngu* beleefder dan *ko hu*.
- c. De vorm *-né* heeft dikwijls betrekking op een meervoudig voorwerp. Men zie voorbeelden onder 5.4.²¹
- d. De combinatie *ko hia* trof ik aan in de zinswending *tana hiné ko hia sa binci*, 'dit land van hem (is) de helft'.
- e. Een eigenaardige - met het Manggarai overeenkomende - aanduiding van de bezitter is: *ko hu mori-ngarang sowang*, 'van mij de bezitter van de *gebang*-bomen=ik ben de ...'; *ko ata Sumba mori-ngarang-né*, 'de Sumbanezen zijn de eigenaar ervan'.²²
- f. De vormen *kuhu* en *kehami* zou men als bezittelijke voornaamwoorden kunnen opvatten.
- g. Wordt de bezitter door een zelfstandig naamwoord aangeduid dan gebruikt men meestal *ko: mbé ko kapala*, 'de geit van de *kepala*'; *kakoh ko manog*, 'het kraaien van de haan'; *iko ko wangka*, 'de achtersteven van de prauw'; *ama ko Muhama*, 'de vader van Muhama'. Men kan echter ook rechtstreekse opeenvolging vinden: *dékang ata Modo*, 'het huis van de Komodomensen'.

5.3. De substantivering

5.3.1. Zoals bij andere talen in de Manggaraigroep gaan bepaalde woorden die 'eigen', 'zelf', 'alleen' beduiden²³ zo goed als steeds vergezeld van het bezittelijk suffix. Ik ontmoette alleen *diri*, 'eigen', 'zelf': *dékang diri-ngu*, 'mijn eigen huis'; *diri-mu koing jo*, 'gij wordt geroepen door', en *mésang*, 'alleen': *hami mésang-mi*, 'wij (zijn) alleen'.

Wij vinden dit ook bij het als werkwoord fungerende *guri-/gori-*, 'willen'; *wita guru-né*, 'hij wil niet'.

Van deze drie woorden vond ik de volgende vormen. Wellicht zijn er meer.

dékang diri-ngu	ahu mésang(-ngu)	wita guri ahu
dékang diri-mu	hou mésang-mu	wita guri-mu?
dékang diri-né	hia mésang-né	wira guri-né
dékang diri hami	hami mésang-mi	wita guri hami
dékang diri-té	hité mésang-té	wita guri-té
dékang diri miu, ?-mu	miu mésang miu	wita guri miu?
dékang diri-dé	siré mésang-né	wita guri siré, -si, -dé

Ongetwijfeld moet hier nog het een en ander worden onderzocht.

5.3.2. Bij andere woorden is de substantivering duidelijker, zoals bij *wana*, 'zeggen', *mai*, 'komen', en *sai*, 'aankomen': *ndadi bo mai-mu tana édé*, 'wel, nu komen-uw in dit land' = 'nu gij in dit land gekomen zijt'.

Bij *wana* zijn veel constructies mogelijk: *wana-né*, 'hij zei'; *wana ko hu*, 'ik zei'; *wana siré*, 'zij zeiden'; *wana jo aman*, 'zijn vader zei'; *hiné wanad né*, 'daarop zei hij'.

5.4. De eigenlijke possessieve constructie

5.4.1. Deze constructie heeft als opvallende eigenschap het gebruik van possessieve suffixen voor de aanduiding van het subject of

object, in de zin. Ze wordt graag gebruikt indien de nadruk ligt op een voorafgaand subject of object, verder na vraagwoorden, na bepalingen van plaats, tijd, redengeving, enz., na bepaalde bijwoorden zoals *penga*, 'reeds'; *cumpu*, 'gereed'; *wita po*, 'nog niet', en het woord *manga*, 'zijn', enz. Enige voorbeelden zijn:

Ahu ata perénta-né, 'ik (ben het) die over hen heers'; *Mori-Keraéng ata baé-né*, 'God (is het) die het weet'; *hiné manga waing ndadi-né keramaq*, 'dat is de reden dat het een heilig graf is geworden'; *hiné laho-dé lalé Sapé* of *hiné laho lalé Sapé-dé*, 'daarop gingen zij naar Sape'; *cumpu pandé-né*, 'toen hij klaar was' of 'toen het klaar was'; *anaq hiné wita manga banu-né*, 'dat kind had geen water'; *anaq hiné ndadi mina-i. Penga ndadi mina-né*, 'dat kind werd olie. Nadat het olie geworden was'; *nangis-i. Ma-ma nangih-né*, 'het weende. Zeer lang weende het'; *apa taum?* of *apa tau-mu?*, 'wat doe je?'; *wunga kia-né*, 'nog jong (is) hij'; *pas kenan*, 'het is precies geraakt'; *apa tena rété taja-té, ina?*, 'wat hebt u op zolder gelegd, moeder?' In dit laatste geval moet er wel sprake zijn van een possessieve constructie, ofschoon de vorm *-té* geen uitsluitel kan geven.

5.4.2. Hieraan is verwant een constructie met *ko*: *wita manga tena ko hu*, 'ik heb niets (op zolder) gelegd'; *mina niu inung ko hu*, 'ik heb kokosolie gedronken'; *ahu nunduq mai ko ata Wélaq*, 'ik vertel de komst van de mensen van Wélaq'; *tau molang maté ko na ko hu*, 'opdat mogelijk (worde) het sterven van mijn broer'.

5.5. Prepositionele zinsdelen

5.5.1. We hebben reeds gesproken over de zinnen met de agenswijzer (*wa*)*jo* (5.1.3.), over die met het de bezitter aanduidende *ko* (5.2.3. a4 en d tot g), en verder over die met voorzetsels als objectwijzers (5.1.5. en 5.1.6.).

Alle voorzetsels kunnen verder zinsdelen vormen die bijwoordelijke bepalingen zijn: *nani ama-na*, 'met zijn vader'; *tando kiling-té*, 'vóór ons dorp'; *nco wiang*, 'midden in de nacht'; *laho lalé raja*, 'naar de koning gaan'; *mai paté wangka*, 'gekomen met (gebruik van) een prauw'; *mbolé wajo haju*, 'geslagen met een (stuk) hout'.

5.5.2. *Positiewoorden*. Bijzondere aandacht zou ik willen vestigen op de zinsdelen met een positiewoord. Wat het Manggarai betreft heb ik op dit soort woorden gewezen in Verheijen 1967:22. Onder *awo* heb ik ze daar enigszins uitvoerig behandeld. Ik noemde ze 'kata letak', 'position-words', nu zou ik liever 'positionals' zeggen. Uit het volgende zal blijken dat de term 'directional' voor de Komodotaal minder juist is. In de Komodotaal fungeren als positiewoorden *lalé*, 'west'; *lé*, 'in, te gaan naar'; *lo*, 'ginds'; *lipa*, 'overkant'; *pia(ng)*, 'buiten'; *rété*, 'boven'; *wawa*, 'beneden'; *wua*, 'iets lager'.

In de zinnen fungeren deze woorden niet anders dan als voorzetsels. De moeilijkheid of het vreemde zit hierin, dat men onder andere in het Indonesisch en het Nederlands deze dimensie van precieze plaatsaanduiding in een normale vertaling meestal niet kan weergeven. Zo heeft *lipa* de grondbetekenis van 'overkant', 'overwal', maar in onze vertaling zeggen wij 'naar', 'in', 'van': *laho lipa Nasaq*, 'gaan naar (het eiland) Nasaq' (dat tegenover het dorp Komodo ligt); *ngodoq lipa Nasaq*, 'wonen op/in Nasaq'; *wali lipa Nasaq*, 'terugkeren van Nasaq'.

Men vertaalt in Liang 'naar de moskee (in het dorp Komodo) gaan'

met *laho lo sigi*, in Nggaro met *laho wua sigi*, aan de haven met *laho rété sigi*, in het huis van Rasi met *laho lé sigi*; en vanuit hoger gelegen huizen gaat men *wawa sigi*.

In veel gevallen is er een keuze uit twee positiewoorden mogelijk. Voor de juiste term is overigens het idioom vaak beslissend. Te begrijpen valt *reté ntodoh*, 'op de berg'; *reté Manggarai*, 'in (het bergland) Manggarai', en vandaar ook *reté Lambajo*, '(te, in,) naar Labuanbajo' (dat aan de kust, maar wel in Manggarai ligt). Waarom zegt men echter *wawa Sapé*, *wawa Dima*, maar *lé Nangalili*, *lé Borong*, *lipa* of *lo Goa*, en naast *laho lo Surabaja*, 'naar Surabaya gaan', ook *wali puku lalé Surabaja*, 'weer teruggekeerd van Surabaya'? Wellicht zijn de windstreken op één of andere manier bepalend.

5.5.3. Deze 'positionals' kunnen ook fungeren als adjectief, als predikaat en als bijwoord: *omang rété*, 'de hoger gelegen tuin', (in tegenstelling tot de lager gelegene); *lélaq lipa*, 'naar de overkant vliegen', en *wawa-si*, 'ze zijn beneden'. Zie ook in de woordenlijst onder *ta I* en *maing*.

Dit soort woorden is met dezelfde functies in de gehele Manggaraitaalgroep vertegenwoordigd.

6. De samenstelling van de woordenschat

6.1. De mythe

De heer Abdulrajab vertelde mij de volgende kleine mythe met betrekking tot het ontstaan van de Komodotaal. "Toen Mori Keraéng, 'God', al de andere mensen gemaakt had, schiep hij ook die van 'Modo'. Wel gaf hij hun een eigen land, zoals aan de andere volkeren, maar zij kregen geen eigen taal. Mori Keraéng gaf hun een aantal woorden van elk der talen uit de omgeving. Dat werd de taal van 'Modo'".

6.2. Oppervlakkige indrukken

Iedere Manggaraier en Bimanees die Komodo bezoekt vallen hem bekende woorden op. Van verscheidene ambtenaren die Komodo bezochten hoorde ik dat de taal een mengsel zou zijn van andere talen. Men noemde onder andere het Buginees, de Ende- en Bajotaal, Indonesisch en natuurlijk de Bimataal en het Manggarai.

6.3. Het etymologisch onderzoek

In het nu volgende zal ik trachten om aan de hand van de overigens bescheiden woordenlijst van ruim zestienhonderd woorden de herkomst van die woorden zo verantwoord mogelijk te preciseren. Reeds in de woordenlijst heb ik geprobeerd om etymologische verwantschap aan te duiden. Dit vooral om de absolute waarde ervan, maar ook voor mijn eigen gemak en voor gemakkelijker controle door belangstellenden.

De aandachtige beschouwer zal het opvallen dat ik verschillende malen etymologisch geheel afwijkende Bimanese of Manggaraise vormen heb vermeld. Dit is gedaan om de eigenstandigheid van het Komodo te laten uitkomen.

6.4. De oorspronkelijke Komodotaal (OKmd)

In het klanksysteem vinden wij enige karakteristieke elementen, die elk op zich of gezamenlijk als criteria kunnen fungeren.

6.4.1. a. Dempwolffs AN (d), (ð) en (ǵ) zijn geunificeerd tot (r),

en in de slotmedeklinker tot (-h<r). In het Manggarai heeft dezelfde unificatie plaats gehad maar daar tot (s). In het Bm is er een groter verscheidenheid, onder andere wordt *-ġ- door (l) gerepresenteerd. Ik geef een paar voorbeelden waarin met BS de Bima-Sumbagroep (naar Jonker 1915:XI-XIV) is bedoeld.

	AN	Kmd	M	Bm	N
IN, MN	* (ḍḍ) ahaj	rai	saqi	(tentangga)	voorhoofd
AN	*ḍuva	rua	sua	dua	twee
BS	*ḍita	rété	éta ²⁴	(ésé)	boven
BS	*kedé	heré	hesé	kidi	staan
IN, P	*ciġung	ngirung	isung	ilu	neus
IN	*cuḍan	urang	usang	ura	regen
IN	*ṭiḍa	siré	isé ²⁵	sia	zij (mv.)
AN	*culeġ	uléh/r	uli ²⁶	koli	made
BS, Bali	*lahad	la(a)h	laqas	raqa/raa	voetspoor
AN	*piġa	pira	pisa	pila	hoeveel
IN	*tu ^c ud	tuh	tuqus	tatuqu	knie

b. De verschuiving van AN(*k) naar (h) is in de Komodotaal veel sterker doorgevoerd dan in het Manggarai. Misschien kwam ze meer overeen met de Bimataal, maar in onderstaande voorbeelden zijn daarmee weinig etymologische equivalenten: *ahu* (Bm *nahu*, M *aku*), 'ik'; *haha* (M *kaqé*), 'oudere broer of zuster'; *hité* (Bm *ita*, M *ité*), 'wij' incl.; *hou* (M *hau*), 'jij'; *hutu* (Bm *hudu*, M *hutu*, *utu*), 'hoofdluis'; *ihang* (M *ikang*), 'vis'; *laho* (M *lako*), 'gaan'.

6.4.2. De AN'pepet' is behouden gebleven, alleen in de laatste lettergreep is hij tot (é) geworden.

6.4.3. De AN (ṭ) is tot (s) geworden. Dit is uit een groot aantal oorspronkelijke woorden wel bewijsbaar, ofschoon niet met absolute zekerheid. Aan het eind van een woord werd deze (s) tot (h). Zie echter onder 3.3.3.

6.4.4. Indien AN eindmedeklinkers niet als zodanig zijn bewaard, zijn ze gewoonlijk wel vervangen, zoals (k), (p) en (t) door (q); (s), (r) en wellicht (l) door (h); en (m) en (n) door (ng).

6.4.5. Naar ik vermoed is de AN (nṭ) in het begin van de tweede lettergreep bewaard. Daarvoor pleit wel het voorkomen van deze klank in woorden als *ngencung*, 'stampblok', en *kuncéng*, 'houtskool', waarvan de etymologie is na te zien in Verheijen 1967. Een andere aanwijzing is dat het foneem /ns/ ontbreekt. Dit verschijnsel vindt men ook in een paar dialecten van de Manggaraigroep, zoals in het Zuidbiting, het Boléng en het Mbai, waar de (c) tot (s) is geworden, maar de (nc) is gebleven. In dit verband is een vorm als *sanciwé*, 'schorpioenviis' uit *sang siwé* (naast *tamba siwé*) zeer interessant.²⁷

6.4.6. De AN 'hamzah' tussen twee klinkers is vervallen.

6.4.7. Aan de hand van taalvergelijkend materiaal is met bovengenoemde criteria van heel wat woorden vast te stellen of ze tot AN, IN, enz. of BS moeten worden gerekend.

Enigszins vooruitlopend op de uitkomsten van een geplande publicatie neem ik een Manggaraise taalgroep (MA) aan waartoe ook de Komodotaal behoort. Daardoor krijgen we dan theoretisch ook te maken met een Proto-Manggaraise (PrM) woordenschat, en kunnen we van een groot aantal woorden vaststellen dat ze tot de oorspronkelijke Komodotaal (OKmd) moeten behoren. Men vergelijkte voor deze groep de talenkaart en de opmerkingen in 6.6.

Een groot aantal gelijkkluidende woorden uit het eigenlijke Manggarai (M) alléén heb ik niet zonder meer als bewijsmateriaal voor het vaststellen van oorspronkelijke gelijkheid willen gebruiken. Een groot gedeelte daarvan kan wat de vorm betreft ook leenwoord zijn. Wel beschouw ik gevallen met karakteristieke klankverschuiving oerverwant, en ook waar een iets andere woordvorm te voorschijn komt zoals in *noméq*, 'doorslikken', naast M *omet*, hetgeen bovendien kan worden vergeleken met *nékéq*, 'broeden', naast M *ekep* en *nekep*.²⁸ Zie ook 6.6.5.

6.4.8. De Oostmanggaraitalen konden vaak voor dit doel een leemte in het Manggarai opvullen, zoals Kmd *toang*, 'weten', 'kunnen', naast Rmb *toqan*. Een mooi voorbeeld van reconstructie biedt *paréq*, 'natuurlijke zoutpan', waarnaast in Rng dialecten *pasék* en *pasok*, hetgeen, althans voorlopig, tot een IN PrM **pasek* zou voeren. Ik vind nog bij Arndt 1961 in het Ngadha voor 'schlecht gereinigtes Salz' (met een regelmatige verschuiving) het woord *pazo*.²⁹

Soms komt men BS woorden tegen die in de Manggaraigroep waarschijnlijk niet vertegenwoordigd zijn zoals *waju*, 'stampen', naast Ed *waju* en Bm (geprenasaleerd) *mbaju*.³⁰

6.4.9. Met de bovenstaande gegevens als richtlijn kom ik dan van de 1615 woorden tellende lijst tot 504 bewijsbare OKmd woorden.

6.5. Bimawoorden in de Komodotaal

6.5.1. Er is geen reden om te twifelen aan de juistheid van Zollingers informatie dat in 1847 Komodo door zijn bewoners was verlaten en dezen toen in Bima woonden.³¹ Een verblijf van deze sociaal en economisch zwakke, mogelijk verspreide groep van hoogstens honderd mensen gedurende enige tientallen jaren maakt de ontlening van een groot aantal dagelijks gebruikte woorden verklaarbaar. Overigens was de Sultan van Bima er wel alles aan gelegen dat de vluchtelingen zo spoedig mogelijk terugkeerden. Op Komodo heb ik van de mensen zelf niets over deze exodus vernomen.

6.5.2. Aan de hand van mijn lijst heb ik getracht vast te stellen hoeveel woorden daarin van Bm afkomst zijn. Omdat Jonker (1893) vrij beperkt van omvang is, ben ik mijn lijst gedeeltelijk doorgegaan met de Bimataal sprekende heren Muhammad Tahir Ngawi uit Reo en Muhammad Jaedin uit Nangalili. In Pota hielpen mij de heer Achmad Balandá en de Manggaraise onderwijzer, de heer H. Héko, bij het onderzoek naar de plantennamen.

6.5.3. Voor het vaststellen van leenwoorden als zodanig is het een geluk dat de Bimataal zo'n uitgesproken idiomatisch klanksysteem bezit. Slechts zelden kan men de ontlening betwijfelen. Zo is de AN (*t) vaak tot een (d) geworden. De vormen *ama-dua*, 'oom', Ind *bapa tua*, en *ana udi*, 'leguaan', naast M *weti* en Si *oti*, laten geen twijfel toe. Het wegvallen van een AN slotmedeklinker is ook een aanduiding dat het betrokken woord niet bijvoorbeeld uit het Makasaars, maar rechtstreeks uit de Bimataal komt, zoals *dindi*,

'klamboe', en *Jumaa*, 'vrijdag'. De vervanging van de 'pepet' door een andere klinker is ook een aanwijzing, zoals in *pajana* dat vervormd is uit het Mk *pejanang*. Het woord *nciwi*, 'rest', 'over', uit de geprenasaleerde Bm vorm *ncéwi* (uit *séwi*) is ongetwijfeld een leenwoord, al lijkt het nog zo op het M *céwé*.

6.5.4. Omdat we een oude verschuiving van (*t) naar (s) moeten aannemen in het OKmd, meen ik te mogen veronderstellen dat alle woorden die (c) bevatten naderhand aan andere talen zijn ontleend. Op de eerste plaats komen ze uit het Bm, maar ook uit het Manggarai en het Maleis/Indonesisch. Voor (nc) zie 6.4.5.

6.5.5. Een aantal woorden is wellicht in een later stadium klankharmonisch (zie 3.2.) aangepast, zoals *sipi* uit *sépi*, *puku* uit *poku* en *muci* uit *moci*.

Godsdienstige (islamitische) termen zijn wel allemaal ontleend aan het Bm mèt hun specifieke veranderingen zoals *sigi* (van Ml/Jv *mesigit*) en (*guru*) *robo*, 'marbut'.

6.5.6. Steunend op bovenstaande gegevens en opvattingen kom ik in mijn lijst op 249 leenwoorden uit de Bimataal. Bij verder onderzoek zal het aantal nog wel groter worden.³²

6.6. Manggaraiwoorden in de Komodotaal

6.6.1. Uit mondelinge en semi-historische gegevens staat wel vast dat een groot deel van de bevolking van Komodo afkomstig is uit Manggarai, in het bijzonder West-Manggarai.

6.6.2. Van een aantal woorden moet men aannemen dat het leenwoorden uit het M zijn, omdat men een andere klankrepresentant in het Kmd zou moeten verwachten. Dit zijn bijvoorbeeld *satah* (M *satar*), *toso*, 'wijzen' en *komoso*, 'vinger' (zie 4.3.5.) en *késa*, 'zwager'.³³ In plaats van *likang*, 'treeft', een Manggaraiwoord, was, naast Bm *riha* en Si *liqat*, het woord *lihang* te verwachten geweest.

Hierbij behoren ook woorden met (c) zoals *cicing*, dat waarschijnlijk tegelijk met het hele complex van termen betreffende de Manggaraise *lingko*-tuin is ontleend. Zie 6.5.4.

6.6.3. Over woorden met (-nc-) is reeds gesproken onder 6.4.5. Woorden met een begin-(nc) die aan het M ontleend zijn heb ik niet ontmoet. Ze zijn ook niet te verwachten, daar (nc-) in het West-manggarai ook uiterst zeldzaam is.

6.6.4. Er zijn een groot aantal met het Manggarai overeenkomende woorden, waaraan de slotmedeklinker ontbreekt, zoals *awu* (M *awus*), *gilé* (M *gilét*), *hêdo* (M *hêdok*), en *loa* (M *loak*), enz. Het zou mij niet verwonderen, wanneer deze woorden gedurende de uitwijking in Bima die veranderingen zouden hebben ondergaan.

Anderzijds zijn er woorden die in het Manggarai geen slotmedeklinker hebben, maar in de Komodotaal wel, zoals Km *dekaq* naast M *deka*, Kmd *keming* naast M *kemi*.

6.6.5. Vervolgens heeft men een zeer groot aantal woorden dat precies zo in het Manggarai voorkomt³⁴, zoals *weli*, 'kopen', en *tunting*, 'volgen', en bijvoorbeeld *ngencung* (6.4.5.), of met een noodzakelijke aanpassing, zoals *wékoq* uit *wékok*, 'wuiwen'. Voor zulke woorden zie ik geen criterium om vast te stellen, of we met leenwoorden te doen hebben dan wel met woorden die tot het oorspronkelijk gemeengoed behoren. Ik heb 159 Manggaraise woorden gevonden. Met het oog op de grote affiniteit van het Manggarai met de Komodotaal (zie onder 7.2.3.) zou men naar mijn mening met een gerust geweten

kunnen aannemen dat de helft van deze woorden in oorsprong tot beide talen behoort.

6.7. Woorden afkomstig uit andere talen

6.7.1. Door de contacten ten gevolge van de prauwenvaart, en ook wel door de invloed van ambtenaren en bezoekers zijn er een aantal Maleise en later Indonesische woorden op eigen wijze overgenomen. Het is moeilijk te zeggen in hoeverre dit gemeengoed is. Zo gebruikt de heer Abdulrajab om de haverklap *lantara(n)*, maar Magu nooit. In mijn lijst tel ik 120 van zulke woorden.

6.7.2. Er zijn 46 woorden waarvan ik moeilijk kan zeggen of ze uit het Makassaars, Buginees, de Bajo- of een andere taal uit Zuid-Celebes zijn overgenomen.

De namen van vissen heb ik nog extra vergeleken met de gegevens uit het Makassaars en Buginees in Matthes' woordenboeken. Ik vond er geen die ook al niet van elders bekend zijn.

De bevindingen bij navraag naar de Bajotaal waren positiever. Twaalf van de namen van 54 vissoorten zijn rechtstreeks aan de Bajotaal, zoals die in Labuanbajo wordt gesproken, ontleend; zij zijn althans gelijkkluidend. Dit is ook het geval met twee namen van schelpdieren. Deze ontlening is niet zo vreemd, want de Bajo's van Papagaran behoren tot de desa Komodo, en die van de eilandjes Mesa en Kukusan zijn naaste bureu. Aan het Bm zijn, voor zover mij bekend, drie namen van vissen ontleend.

6.7.3. Een aantal zeer onverwachte etymologische overeenkomsten wil ik hieronder apart noemen. Het zijn:

banu, 'water', 'rivier'. Is het overgenomen uit het Oud-Javaans? Is het IN (Sd, Bali, Jv *banyu*)?

bungah, 'wond'. In een Solordialekt komt voor *unga*, 'wond' en *bungar*, 'verwonden'³⁵;

bengga, *bungga*, 'hond'. In het Sumbaas van Laora en Kodi luidt het *bōngga*;

kalinga, 'oor'. In de Kolotaal bestaat dezelfde bijvorm van een AN stam: *kolo*, 'hoofd'. De Bajotaal kent *tikoloq*;

nemu, 'zes'. Dit AN woord heeft een opvallend Sumbase vorm: Kmb *nōmu* en Kodi *nāmu*. In het Kmd zou men **enēng* (verg. *merēng*, *nekēq*) verwachten.

6.8. Verdeling naar oorsprong

Met bovenstaande gegevens kom ik dan tot de volgende slotsom. Het aantal woorden van de woordenlijst is 1615; daarvan worden voor de percentageberekening dubbele vormen, zoals *debaé* naast *dabaé*, en *héné* naast *hiné*, éénmaal meegeteld. Dat zijn 144 woorden. We krijgen dan $1615 - 144 = 1471$ etymologisch vergelijkbare woorden.

Daarvan is de herkomst als volgt:

AN, IN, BS en MA woorden (OKmd)	504	34,3 %
specifieke Kmd woorden	393	26,7 %
Bima (leen)woorden	249	16,9 %
geschatte leenwoorden uit het M	159	10,8 %
Maleise/Indonesische woorden	120	8,2 %
Leenwoorden uit het Bg, Bj en Mk	46	3,1 %
totaal	1471	100 %

Nader onderzoek, vooral ook een uitgebreider kennis zowel van de Komodotaal als van de omliggende talen, zal verschuivingen in dit overzicht noodzakelijk maken.

7. De classificatie van de Komodotaal

7.1. De Komodotaal is een eigen, zelfstandige taal

7.1.1. *De verstaanbaarheid.* Buiten Komodo zijn er misschien maar tien mensen die de taal verstaan. Het zijn allemaal lieden die eens op Komodo hebben gewoond.

Van de andere kant verstaan, naar zeggen, alleen de Komodomensen die iets met handel te doen hebben (iets van) het Buginees of de Bajotaal. De vrouwen van Komodo begrijpen absoluut geen andere taal.

Aan verscheidene ontwikkelde Manggaraiers heb ik Komodoteksten in handen gegeven, maar ze hebben niet het minste idee van de inhoud.

De wederzijdse onverstaanbaarheid wordt wel begrijpelijk, als men bijlage 8 bestudeert. Men houde er ook nog rekening mee dat de AN, IN, BS en MA woorden in deze bijlage dikwijls klankverschuivingen hebben ondergaan.

7.1.2. *Lexicostatische resultaten.* Ofschoon ik vanwege de grillige geschiedenis en de ontvankelijkheid voor beïnvloeding van zo'n klein volk - het enorme aantal leenwoorden uit de Bimataal en het Manggarai bewijst dat - enigszins huiverig ben, wil ik toch de simpele methode van Swadesh niet ongebruikt laten. Ik maak daarvoor gebruik van zijn lijst van 100 woorden, zoals die in het Indonesisch door Kridalaksana (1964:327) is gegeven.

Onder verwijzing naar de volledige lijst in bijlage 8 geef ik hierbij een paar toelichtingen. De termen die mijns inziens in de afzonderlijke talen niet in aanmerking komen voor analyse (ontleningen en dubbel gebruikte woorden) zijn tussen haakjes geplaatst. De Kmd woorden *édé* (4), *moci* (8) en *déi* (23) hebben weliswaar een kleine semantische verandering ondergaan, maar blijven niettemin leenwoorden. Bij *uroh* (40) en Bij *ellau* (70) heb ik als 'cognates' van Kmd *ngirung* en *ro* beschouwd, en het Kmd *wunu* (35) als een 'Nebenform' van AN **bulu*.³⁶ Wij krijgen dan de volgende uitkomsten, als de Komodotaal wordt vergeleken met:

	bruikbare woorden	verwante woorden	retentie in %
het Manggarai	92	60	65,2
de Bimataal	93	39	41,9
het Indonesisch	90	34	37,8
de Bajotaal	92	33	35,9

Naar Swadesh en anderen hebben we dus zeker met een aparte taal te doen, en is het Manggarai duidelijk de meest verwante taal.

7.1.3. *Aardrijkskundige namen.* Een interessant bewijs voor een oorspronkelijke Komodotaal is, naar mijn mening, het voorkomen van zoveel eigen aardrijkskundige namen.³⁷ Namen als *Wélég* voor het eiland Rinca, *Dato* voor Batu Tiga, *Litoq* voor Padar, *Wajuh* voor Tata, die men in geen enkele omliggende taal aantreft, zijn welsprekend genoeg in dat opzicht. Ongetwijfeld zijn er meer dergelijke namen onder andere voor de kapen, maar ik heb geen gelegenheid gehad om vergelijkingen te maken.³⁸

7.1.4. *Namen van zeedieren.* Bij plantennamen is het duidelijk dat een groot gedeelte van de gecultiveerde planten Bimanamen hebben. De wilde planten daarentegen hebben zeer dikwijls dezelfde namen als in het Manggarai. Jammer genoeg heb ik geen zeeplanten kunnen

(laten) determineren.

Bij de in zee levende dieren echter is het buitengewoon opvallend dat wellicht 90% van de namen Komodovormen zijn. Van vissen en weekdieren heb ik het materiaal kunnen vergelijken met de Bajonamen. Namen van vissen vergeleek ik bovendien met de uitgebreide gegevens in de Makassarse en Buginese woordenboeken van Matthes, en naar de Bimanese namen deed ik navraag. Ik meen hieruit te mogen opmaken dat het vroegste Komodovolk uit vissers, althans uit strandbewoners, moet hebben bestaan.³⁹

7.1.5. *Het etymologisch eigene aan de Komodotaal.* Dit is onder andere

- a. het ontbreken van de 'hamzah' tussen twee klinkers. Dit verschijnsel komt binnen de Manggaraigroep ook voor in de dialecten van de plaatsen Riung, Térong-Mawong en Tado (Békék);
- b. de verschuiving van de (*d), (*ḍ) en (*ḡ) naar (r). Alleen de taal van Kepoq/Mok heeft hier ook een (r); eveneens het Namut, waarvan de taalgeografische plaats nog niet duidelijk is.

7.2. *Overeenkomsten en verschillen met andere BS talen*

7.2.1. *Overeenkomsten met de Bimataal.* Naar mijn mening zijn het meest opvallend:

- a. het voorkomen in beide talen van *ou*, waar de Manggaraidialecten en verwante talen *-au* hebben.⁴⁰ Bijvoorbeeld:

AN *tavu	M tau	Bm dou	Kmd tou	'mens'
AN *ba ^c u	M wau	Bm wou	Kmd wou	'stinken'
AN *kav	M hau	Bm	Kmd hou	'jij'

- b. het worden van de AN *-aj tot (é):

AN *mataj	M mata	Bm madé	Kmd maté	'dood'
AN *binaj	M wina		Kmd winé	'vrouw'
AN * ^c ataj	M ati	Bm adé	Kmd até	'lever'
AN * ^c uvaj	M wua		Kmd ué	'rotan'

- c. de vrij consequente doorvoering van de (*k) naar (*h)-verschuiving. Ik wees daarop reeds onder 6.4.1.b.

AN *laku	M lako	Bm lao < *laho	Kmd laho	'gaan'
AN *laki	M laki	Bm rahi	Kmd lahi	'echtgenoot'.

- d. het voorkomen van de rangtelwoordvormer *ke-*. Zie 4.3.5.

7.2.2. *Enige afwijkingen van andere talen.*

- a. het voorkomen van slotmedeklinkers, wat niet in de Bimataal, in de Ngadha-Lio groep, het Sawu en slechts beperkt in bepaalde Sumbase dialecten voorkomt;
- b. het ontbreken van een vervoeging met voornaamwoordelijke prefixen, wat in de Bimataal wel het geval is;
- c. het ontbreken van een groot aantal woordvormende pre- en suffixen, die men wel aantreft in de talen van Sumba, Sawu en Bima;
- d. volgens Jonker (1896:257, §210) verspringt de klemtoon in de Bimataal naar de laatste lettergreep van een woord indien daaraan een voornaamwoordelijk suffix wordt gehecht. Dit is in de Komodotaal niet het geval.

7.2.3. *Overeenkomsten met de Manggaraigroep.*

- a. het voorkomen van eindconsonanten;
- b. het ontbreken van levende formatieven, uitgezonderd de *ke-*. Zie 4.3.5.;

- c. het voorkomen van de eigenaarwijzer *ko*. Zie 5.2.3.;
- d. het gebruik van een agenswijzer *wajo* etc. Zie 5.1.3.;
- e. het gebruik van de 'ablatieve' agensconstructie. Zie 5.1.4.;
- f. het gebruik van de possessieve constructie. Zie 5.3.4.;
- g. het opvallend substantief gebruik van woorden betekende 'zelf', 'alleen', zoals *diri* en *mésang*. Zie 5.3.;
- h. de opvallende neiging tot verbum-subject constructie. Zie 5.1.2.;
- i. de verschuiving van de IN (d), (ḍ) en (ḡ) tot één klank. Zie 6.4.1.;
- j. de afkapping van de eventuele slotconsonant in het eerste deel van een woordherhaling. Zie 4.5.1.;
- k. het gelijksoortig gebruik van 'positionals'. Zie 5.5.2.

7.3. Conclusie

Na het voorafgaande is het wel duidelijk dat de Komodotaal een aparte taal is die grote verwantschap vertoont met het Manggarai. We moeten het dan ook ongetwijfeld bij de Manggaraitaalgroep rekenen, al duidt het lexicostatisch onderzoek dan ook op een vèrre verwantschap.

III Nunduq¹

Ndadi-né kiling Modo

Danong lalé tana Modo wita manga ata jumpuh, ata Modo mésang daq. Wita baé jo siré cara-né losa anaq. Wéi-dé danong bo kodang bara-né ratah daq baé si. Wéi-né hiné maté-i. Pela maté-né, anaq-né pusi-é.

Ndadi manga waing di sa ro losa anaq rua. Pusi sa kenobo ndadi ora, sa kenobo ndadi manusia. Lalé manusia hiné, mai ina-né piara né. Ata manusia hiné daq ata hakaq né, ata piara réhéngd né. Ora hiné wita piara. Lantara ora hiné laho rété puas-i. Ndadi tau ngarang waing jo ina-né, ina cémpé-né; tau ngarang Sebinci ngarangn.

Lantara hiné lahi-né, ama-né héngang, ala wéi peli-é. Lantara kodang peli bara ko wéi-né. Lantara kodang bara hiné, éq, témpo tau ratah di bara-né ata Sumba mai di. Ndadi ata Sumba hiné mai di, tanangd né lahi-né: "Ba-i lahi-né ata édé?" Wana jo ina-né: "Laho rété ntodos-i; laho duaq-si". "Ndadi ai ba mai-né?" "Wita di mai-né; asa édé tau ratah bara ko wéi-né."

Lantara ata hiné, ata Sumba hiné, lahi-né baé di. "Mi peraté? Mi tau ratah jo miu bara-né? Wita maté-i?" Né wana jo wai hiné: "Tantu maté-i". "Né wita toang tau maté-i jo miu." Né wanan: "Du manga toang ko hité ko?" Né wana-né: "Ahu ata sando waing-né". Lantara sando waing-né hiné, kéngkéng anaq ko wéi né. Lantara hiné pusi-é. Pusi wéi-né, pusi anaq-né. Lantara hiné, aq, mai di ina-né édé tena rété tajad né wéi-né.

Lantara mai di lahi-né, puku rété ntodoh. Wana-né: "Ba-i boaq wéi ko hu?" "Apa wawa tana wawa." Wana jo apa dé: "Ba-i anaq-né, bela?" "Apa anaq-mu lalé." Lantara laho lal-e ama-né; leku lalé kompéq ko anaq-né. Lantara anaq-né hiné leku. Lantara hia jongang, jongang laho te rété taja. Lantara munu banu susu ko wéi-né. Mai hia lai q. Wana-né: "Apa tena-té rété taja, ina?" Wana jo ina-né: "Wita manga". "Mi maka mincé-i édé?" Lantara ina-né: "Wita manga tena ko hu".

Lantara anaqn hiné laho te rété; ita tou nani wéi-né. Ita tou nani wéi-né, wana-né: "Mi maka pusi hou édé?" Wanad né: "Wajo ata Sumba". "Ba-i ata Sumba peli?" "Ata Sumba hiné manga-i lo, lo wangka." "Bo sené, laho koing." Lantara mai ata Sumba. Wana-né:

III Teksten

Het ontstaan van het dorp Komodo

Vroeger op het (ei)land² van Komodo waren er geen anderen; alleen (oorspronkelijke) Komodolieden. Zij kenden niet de wijze waarop kinderen worden geboren. Hun vrouwen eertijds, wanneer ze een dikke buik hadden, wisten ze slechts open te snijden. Die vrouw van hun stierf dan. Maar (ofschoon) zij dood ging, haar kind (bleef) leven.

Het gebeurde op zekere dag dat een tweeling werd geboren. Eén die leefde was een reuzenhagedis, de ander was een mens. Wat betreft dit mensenkind, de (vaders) moeder³ verzorgde het. Alleen voor de mens had ze zorg, die werd door haar goed verpleegd. De varaan werd niet verzorgd, en daarom ging hij het bos in. Dan kreeg het (mensenkind) een naam van de moeder, de pleegmoeder; ze gaf het de naam Sebinci, de Helft.

Vervolgens nam haar man, die vader van zo juist, weer een vrouw. Daarna werd de buik van zijn vrouw weer dik. Wel, toen de buik dik was, op de tijd dat de buik zou worden opengesneden, kwam er een Sumbanees. Toen deze gekomen was, informeerde hij naar haar echtgenoot: "Waar is de man van haar hier?" Diens moeder antwoordde: "Hij is de bergen ingegaan; hij is gaan jagen". "Wel, wanneer komt hij (terug)?" "Hij zal niet komen; nu immers moet zijn vrouws buik worden opengesneden."

Toen wist deze man, deze Sumbanees, hoe het stond met haar echtgenoot. (Hij zei:) "Waarom haar doden? Waarom willen jullie haar buik openen? Gaat ze dan niet dood?" Daarop antwoordde de grootmoeder: "Natuurlijk gaat ze dood". "Dat mag niet dat ze door jullie gedood wordt". Zij antwoordde: "Als gij het zoudt kunnen?" Hij sprak: "Ik ben medicijnman daarvoor". Daarop werd hij haar verloskundige, en perste het kind van de vrouw naar buiten. En, het leefde. Zijn echtgenote leefde en haar kind leefde. Vervolgens ging zijn moeder heen en zij verborg zijn echtgenote op zolder.

Daarop kwam haar man, kwam vanaf de bergen. Hij zei: "Waar is het graf van mijn vrouw?" "Die is al onder de grond (beneden)." Daarop vroeg hij weer: "Waar is haar kind dan?" "Dat kind van jou is binnen." Vervolgens ging de vader naar binnen; hij ging liggen naast zijn kind. Zijn kind viel in slaap. Naderhand ging hij met het gezicht omhoog liggen in de richting van de zolder. Toen viel er een druppel melk neer van zijn vrouw. Hij likte het weg. Hij zei: "Moeder, wat hebt ge op zolder gebracht?" Waarop de moeder antwoordde: "Niets". "Hoe komt hier dan dit zoets?" Daarop zei zijn moeder: "Ik heb niets weggelegd".

Daarna ging haar zoon naar boven; en trof daar zijn vrouw aan. Toen hij zijn vrouw zag, vroeg hij: "Hoe kan het dat je nog leeft?" Ze antwoordde: "Door de man van Sumba". "Waar is die Sumbanees dan?" "Die Sumbanees is ginds, op de prauw." "Als dat zo is, ga (men)

"Ao-né, hité ata tau pusi wéi ko hu?" "Eng, ahu." "Bo sené, moké di laho hité. Tau laho le ba hité?" Wana-né: "Ahu tau laho lo Dima". "Moké di laho lo Dima-té! Musti ko hité ngodoq tana Modo-té. Ndadi watas-té lalé édé; tana édé ko hité muri ngarang-né; tana Wau édé." Wana jo ata Sumba: "Réhéng, bo sené ko". Ndadi wana jo ata Modo édé: "Wita toang tau laho bana hité. Rékéng ha hité, ata ari ahu".

Ndadi lantara hiné ata Sumba hiné ngodoq di lalé tana Wau. Hiné waing-né tana Wau lo ata Sumba muri ngarang-né. Kai wiang jo ata Modo.

Penga hiné lu peli ata. Sa kenobo ata mai rété maing Manggarai. Ata ngarangn ata Wélaq. Lu lo Soq Liang. Lantara lu hiné, biké wangkan. Biké wangka-né lo Wangka Weréq. Lantara hiné laho, ita tou nani ata Modo. Wana-né: "Mai paté ba miu édé?" "Mai paté wangka." "Ndadi ba wangka miu?" "Wangka hami biké di." "Ndadi bo biké-né, moké di laho rété miu. Ngodoq lalé tana édé." Wana jo si ata Wélaq: "Réhéng". "Ndadi kiling édé miu sabinci, ahu sabinci", wana ko ata Modo.

Penga hiné lu peli ata Ambong. Lu ata Ambong, lu paté lé Tanju Kuni. Ndadi lu lé Tanju Kuni né sampé tana Liang. Mai ata Liang ita tou nani ata Modo peli. Wana jo ata Modo édé: "Moké di wali miu! Tau roka ko hami. Miu moké di wali". Wana jo si ata Ambong: "Réhéng". Hiné manga waing wiang tana Liang peli wajo ata Modo untuq ata Ambong.

Penga hiné lu peli ata Kapu. Lu lo Bitaq-si. Lu lo Bitaq mai ita tou nani ata Modo peli. Wana-né: "Ai ba mai miu?" "Mai meréng." "Ndadi bo mai miu tana édé, tau wali miu ko wita?" "Bo ngesang ngedéng-té, wita di wali hami." "Réhéng, bo sené. Miu watah tana Bitaq." Hiné manga waing tana Bitaq lo ata Kapu muri-ngarang-né. Paq tou-si ata lu tana Modo.

Ata Sapé

Lantara hiné, penga hiné lu peli ata mai wawa Sapé. Mai ko ata Sapé hiné lu lo Ndanu-é. Mai asa Ndanu, sampé néq rété ntodoh ata ngarang wajo ata Modo Ntodoh Bedih. Mai hia, wita toma di bagian hia wajo ata Modo.

Lantara mai hia léwa di, léwa nani ata pagoraq. Lantara léwa hiné, manga léwa léwa dé nani ata Butung. Lantara hiné nani ncawa-né. Ndadi ncawa-né ngesang ngedéng né na-né ata wajo ata Butung-né, wita maté-né mbari ra-né. Ndadi wana jo ncawa-né, koing né ata pagoraq: "Ncuki na-ngu⁵ tau jo miu né. Musti ka tau molang maté ko na-ngu, kelosa piang ma jo miu jimaq-né. Caki wajo rao jo miu lalé bara kéi ko na-ngu né". Lantara na-né maté-i.

hem roepen." Daarop kwam de Sumbanees. Hij zei: "Dus u hebt mijn vrouw doen leven?" "Ja, dat heb ik." "Als dat zo is dan moet gij niet (meer weg) gaan. Waar wilde u heengaan?" Hij antwoordde: "Ik wil doorgaan naar Bima". "U moet niet naar Bima gaan! U moet hier in Komodo blijven. Hier is uw grondgebied; van dit land zijt gij heer en meester; van dit gebied Wau." Daarop antwoordde de Sumbanees: "Goed, als dat zo is". De man van Komodo zei toen: "Ge moogt niet ergens anders heengaan. Gij wordt beschouwd als de oudere broeder, ik ben de jongere".

Zo kwam het dat die Sumbanees hier in de streek Wau bleef wonen, en daarom is het land Wau ginds eigendom van de Sumbanezen. Het werd immers gegeven door de Komodomensen.

Hierna kwamen er weer mensen binnen. Een man kwam van Manggarai. Zijn naam was man van Wélak. Hij kwam binnen in de baai van Liang. Toen hij die inging, strandde zijn prauw. Zijn prauw brak in stukken bij Wangka Weréq. Toen ging hij op stap, en ontmoette een Komodomann. (Deze) sprak: "Op welke wijze zijn jullie lieden gekomen?" "(Wij) zijn met een prauw gekomen." "Waar is jullie prauw dan?" "Onze prauw is kapot." "Wel, als hij stuk is, gaat dan niet meer terug naar boven [Manggarai]. Woont in dit land hier." De mensen van Wélak antwoordden: "Goed". "Dus (van) dit dorp is de helft van jullie, de andere helft van ons", sprak de man van Komodo.⁴

Vervolgens wederom kwamen er Ambonezen binnen. De intrede van de Ambonezen, ze kwamen binnen bij Tanjung Kuni(ng) [*Lolo Kuni*]. Binnengekomen bij Tanjung Kuni gingen ze tot de streek Liang. In Liang ontmoetten ze (dan) Komodomensen. Die zeiden: "Jullie mogen niet teruggaan! (Gij moet) onze kameraden worden. Gaat niet terug." De Ambon-mensen antwoordden: "Goed". Vandaar is het land van Liang op zijn beurt door de Komodomensen gegeven aan de Ambonezen.

Daarna nu kwamen de mensen van Kapu binnen. Ze voeren binnen in (de baai van) Sabita. Binnengekomen in Sabita, ontmoetten ook zij de Komodomensen. Deze vroegen: "Wanneer zijn jullie gekomen?" "Gisteren (zijn we) gekomen." "Nu jullie eenmaal in dit land gekomen zijn, willen jullie weer terug of niet?" "Als gij ons barmhartig wilt zijn, gaan wij niet terug." "Goed, dan is het in orde. Jullie krijgen de streek Sabita in bezit." En zo is het gekomen dat de Kapumensen de eigenaars van de streek van Sabita zijn. Vier mensen(-groepen) waren nu op het eiland Komodo binnengekomen.

De mensen van Sape

Daarna deden vervolgens de mensen van Sape hun intrede. De binnenkomst van de lieden van Sape was bij Ndanu. Van Ndanu stegen ze omhoog naar de berg die door de Komodomensen Ntodoh Bedih wordt genoemd. Hij (mocht) binnenkomen, maar hij kreeg geen grond(rechten) van de Komodomensen.

Daarop ging de (man van Sape) oorlog voeren, oorlog met de zeerovers. Na deze oorlog voerde hij krijg met de lieden van Butung. Hij was toen met zijn zuster samen. Deze zuster [naar ik in 1982 hoorde Siti Mai Muna geheten], ze voelde groot medelijden met haar broer die, (zwaar gewond) als hij was, niet gedood kon worden door de mensen van Butung, dronken van bloed. De zuster sprak dan roepend tot de rovers: "Mijn broeder lijdt verschrikkelijk door jullie schuld. Welaan, opdat mijn broer zal kunnen sterven, ontdoet hem

Lantara maté-né, mai ata pagoraq intid né ncawa-né laho lo Butung. Laho lo tana pagoraq ko tana Butung ngarangn sang. Lantara toma lo helo, peratu jo ncawa né pu sowang. Hiné manga waing-né pu sowang lo Ndanu.

Lantara hiné, manga-manga di kodang di sowang. Wana jo ata Modo édé: "Ko hu muri-ngarang sowang". Wana jo ata hiné: "Wita! Ko hami muri-ngarang-né. Temé, tana ko hité, pela ko hami muri-ngarang-né. Asa édé pokoq-né: mai paté ncawa hami".

Lantara ncao-si, ata Modo nani ata Sapé hiné. Ata ngarang-né ata Sapé hiné Génggung Kéléq. Ndadi ncao-né lantara sumpa: "Besi sa tou ata édé, loboh sowang sa tou ata dé". Ata séng besi ata Modo, ata séng sowang ata puku lalé Sapé, Génggung Kéléq. Lantara ceka tou-si. Lantara hiné ata Modo ata maté. Ata Sapé hiné wita maté-i. Lantara ata Modo édé ceka jo bujaq, wita maté-i ata Sapé. Ata Sapé hiné ceka jo loboh sowangd né, hiné lantara maté ata Modo. Asa ko hia mang muri-ngarang sowang.

Ata Gili Motang

Umpu hami puku lo Bugis, laho lé Gili Motang. Toma lé Gili Motang ita tou nani ata Gili Motang. Ndadi wana ko ata Gili Motang: "Puku le ba?" Wana jo umpu hami: "Puku lo Bugis". "Tau laho le ba hité?" "Wita. Mai lajah asédé." Wana siré: "Bo sené, moké di laho-té; tau roka ko hami asédé". Wana ko umpu hami: "Réhéng!"

Lantara hiné mai ata Gili Motang édé duru pandé wangka; pandé wangka lalé Gili Motang. Lantara hiné umpu hami pandé. Cumpu di pandé-né, puid né tali lalé iko-né, pui lalé pu doli.

Cumpu pandé-né, mai di mori sengaji Mbojo édé, tumang di umpu hami édé. Lantara umpu hahi laho lo Mbojo. Laho lo Mbojo, mucu anakoda ata wodo manga wawa Mbojo. Lantara hulu siré laho lé Asi. Laho lé Asi, wana jo mori, koingd né duru laho lipa apa (Goa) ala ngolo kalo. Laho wewiang édé, wali wewiang édé. Wana wajo ata Bugis: "Wita nolang jo hami". Ndadi wita sanggod né. Dingi jo ata Bugis, dingid né telu wiang. Wana jo mori: "Wita toang. Hampa bua laho ro édé, wali wiang édé". Wana jo ata apa édé: "Hami wita sanggo jo hami". Lantara wali wua wangka di si ata Bugis. Lantara umpu hami renca di. Renca di umpu hami. (Wana ko anakoda:) "E, hami dé wali lé Asi, puku di wana tau laho lipa Makasar. Duru hitéd né tau laho lipa".

Ndadi umpu hami laho te rété Asi-é. Mai muri sengaji édé: "Ai ba renca hité?" "Héngang." "Sedéi! Koing jo ahu hité tau laho ala-si

van zijn amulet. Steekt dan met een naald in de voetzool van mijn broer". Daardoor stierf haar broeder.

Toen hij dood was, gingen de rovers heen en brachten zijn zuster naar Butung. Ze ging (en?) naar het land der zeerovers of ook het land Butung geheten. Aldaar aangekomen stuurde die zuster een *gebang*-palm.⁶ Daardoor komt het dat er *gebang*-palmen in Ndanu zijn.

Vervolgens, pas na zeer lange tijd, waren die palmen groot geworden. (Op zekere dag) zei zij van Komodo: "Aan mij behoren de *gebang*-palmen". Maar die (van Sape) antwoordden: "Nee! Wij zijn de eigenaars ervan. Inderdaad het land is van jullie, maar aan ons behoren ze (de palmen). En de reden daarvan is: van onze zuster zijn ze gekomen".

Daarop begonnen ze te vechten, de man van Komodo en die van Sape. De naam van de Sapenees was Génggung Kéléq. Hun gevecht nu (berustte) op een eed: "Een (staaf) ijzer de één, een *gebang*-scheut⁷ de ander". Degene die het ijzer hield was de man van Komodo, die de *gebang*-scheut vast had was die van Sape, Génggung Kéléq. Daarop begonnen ze elkaar te steken, en het was de Komodoman die omkwam. De Sapeman stierf niet. Ofschoon de man van Komodo stak met een lans, sneuvelde die van Sape niet. De man van Sape stak met de scheut van een *gebang*-palm, en daardoor stierf de Komodoman, omdat de (Sapeman) inderdaad de eigenaar van de *gebang*-palmen was.

De mensen van Gili Motang

Onze voorvader kwam van het (land) Bugis naar Gili Motang. Daar aangekomen ontmoette hij het volk van Gili Motang. Deze zeiden: "Waar (zijt gij) vandaan?" Onze voorvader antwoordde: "Van het land Bugis". "Waar wilt u naar toe gaan?" "Nergens heen. We komen hier aangezeild." Ze zeiden: "Als dat zo is, moet ge niet vertrekken; (maar) wordt kameraden van ons hier". Onze voorvader antwoordde: "Goed!"

Daarna kwamen de mensen van Gili Motang en bevalen hem een boot te maken, en wel in Gili Motang. Daarom maakte onze voorvader (er één). Toen hij hem klaar gemaakt had, bond hij een touw aan de achtersteven, en legde hem vast aan een tamarindeboom.

Toen hij daarmee klaar was, liet de genadige heer van Mbojo onze voorvader bij zich roepen. Daarom ging hij naar Mbojo. Daar aangekomen waren er al veel scheepskapiteins, daar in Mbojo. Ze waren al eerder naar het paleis gegaan. Op het paleis aangekomen zeide Zijne Majesteit dat hij hun geroepen had voor de opdracht om naar de overkant ginds [Goa] te gaan om bananebladeren te halen. (Ze moesten) die nacht gaan en ook die nacht terug zijn. De Bugis antwoordden: "Dat kunnen wij niet". Zij waren er namelijk niet toe in staat. De Bugis verzochten, ze vroegen, om drie nachten. Zijne Majesteit zei daarop: "Nee, dat kan niet. Op zijn langst nu overdag gaan en deze nacht terug". Ze antwoordden dan: "We zijn daartoe niet in staat". De Bugis keerden vervolgens terug naar hun schepen. Middelerwijl was onze voorvader aangekomen. Toen onze voorvader was aangekomen (zei de kapitein tot hem:) "Ach, wij komen terug van het paleis, terug van een gesprek betreffende (het) naar Makassar gaan. Hij (zal) nu u bevelen om naar de overwal te gaan".

Onze voorvader steeg nu omhoog naar het paleis. Zijne Majesteit verscheen. "Wanneer zijt ge aangekomen?" "Zo juist." "Zie hier.

ngolo kalo lipa Goa." Ndadi wana jo umpu hami: "Réhéng". "Pela laho mang wewiang édé, wali wiang édé." Wana-né: "Réhéng. Pela mai ki suraq ko hité sa tobé-né tau toang baé jo muri Goa". Wiang jo muri sengaji suraq.

Lantara hiné laho di umpu hami lipa Goa. Sampé lipa Goa renca wiang hiné. Tokéd né kantuwa-né. Lantara béi mori Goa. Ndadi wana jo mori Goa édé: "Apa habah?" Wana-né: "Edé suraq wiang ko soltan Bima". Mai di muri Goa dé baca. Pada hal anaq molah-né tau dingi jo mori sengaji. Lantara hiné mai di muri Goa édé pandé peli suraq tau balah lalé soltan Dima. Lantara hiné wiangd né anaq molah-né lalé umpu hami.

Umpu hami, ata Gili Motang ndadi wali. Wali wiang hiné, renca wawiang hiné lalé Asi, lalé ata ngedéng Asi. Mai di umpu hami toké lalé kantuwa dalu Asi; lantaran tuhu dalu Asi. Lantara hiné ata tua hiné, umpu hami hiné, néq ita tou nani soltan Dima. Né donggod né: "Edé suraq peratu ko mori Goa". Baca jo apa. "Ao-né manga inti méu." "Io, manga." "Ba-i peli?" "Manga lalé ngedéng rong dékang dé." Lantara hiné, cumpu hiné umpu hami wali wua wangka di.

Laho perampoq ata Gili Motang. Wali wua wangka di dengid né habah ata lé Gili Motang laho perampoq lipa Sumba-i. Lantara perampoq Sumba siré kerawé. Laho wewiang tana. Kerawé-kerawé siré, pada hal tali hiné kené lalé iko ko wangka dé. Lantara dengi jo siré kakoh ko manog. Wana siré: "Kerawé-kerawé! Dini di tana Sumba né". Sangka siré dé tana Sumba, pada hal tana diri-dé. Dengi kakoh manog tau ambi kala-élé, mai siré guncu laho rété, laho lo kiling diri-dé. Laho lo, wéncu jo siré si wéi anaq-dé. Lantara maté mucu-si wéi anaq-dé. Lantara sa tou ata daq ata pusi, ata winé, kobo wajo tabé. Lantara nésang tana ita jo siré si wéi-dé maté mucis di. Lantara nangis-i di.

Lantara hiné wétéq jo siré tana Gili Motang. Lantara néq lé, lé apa-si, lé Borong-si. Sampé lé Borong, né ngodoq waingd né lalé rété Bajo, ata ngarang kiling Modo lalé Bajo. Tanta ngodoq lalé Bajo, né laho lalé Tado. Hiné manga waing ata lalé Tado édé.

Mori Manggarai

Mori mai rété maing Manggarai, woroq lalé Warloka. Toma lalé Warloka, woroq laho lipa Wéléq. Toma lipa Wéléq laho nani ncawa-né. Toma lipa hia, ngedéng ncawan. Wana jo ncawan édé: "Mi ngedéng-mu ahu, po ahu ncawam?" Né wana-né: "Wita". "Bo sené, tuhu mang-mu dékang. Bo nolang mu tuhudékang wewiang édé, nésang tana kelah di, ao-né ala jo hité ahu." Pada hal wita nolangd né.

Ik heb jullie geroepen om jullie op te dragen bananebladeren te gaan halen in Goa." Onze voorvader antwoordde: "Dat is goed". "Maar jullie moeten terstond, deze nacht vertrekken, en ook vannacht terug zijn." Hij antwoordde: "In orde. Maar zorgt u voor een brief, opdat de heer van Goa het kan begrijpen". De brief werd door Zijne Majesteit gegeven.

Daarop zeilde onze voorvader naar Goa. Tot Goa kwamen ze nog in die nacht. Ze klopten op de deur. De heer van Goa stond op. Hij vroeg dan: "Is er nieuws?" Hij antwoordde: "Hier is een brief van de sultan van Bima". De heer van Goa las die dan. Stel je voor: een jongedochter van hem werd (ten huwelijk) gevraagd door Zijne Majesteit. De heer van Goa ging dan heen en maakte op zijn beurt een brief als antwoord aan de Sultan van Bima. Vervolgens droeg hij zijn huwbare dochter over aan onze voorvader.

Onze voorvader, de Gili Motang-man, ging terug. Hij keerde nog des nachts weer en kwam dezelfde nacht aan bij het paleis, tot in het binnenste van het slot. Onze voorvader ging kloppen aan de deur van de *dalu* van de kraton, en deze stond op. Vervolgens steeg de oude heer, onze voorvader, omhoog om de sultan van Bima te ontmoeten. Hij gaf hem (de brief) (zeggend): "Ziehier de brief, meegegeven door de sultan van Goa". (Zijne Majesteit) las die. "Als ik het goed begrijp, hebben jullie iets meegebracht." "Dat is zo." "Waar is het dan?" "Het is in het binnenverblijf van het kasteel." Vervolgens toen dit volbracht was, keerde voorvader terug naar het schip.

De Gili Motangmensen gaan op rooftocht. Terugekeerd naar zijn prauw hoorde (onze voorvader) dat de lieden van Gili Motang op rooftocht gingen naar Sumba. Wel, om in Sumba te gaan roven, roeiden zij. Ze gingen in de nacht. Ze roeiden en roeiden, maar stel je voor, het aanlegtuw zat nog vast aan de achterstevan van de prauw. Plotseiling hoorden ze het gekraai van hanen. Ze zeiden: "Roeien, (mensen), roeien! Het eiland Sumba is al vlak bij". Ze dachten dat het Sumba was, maar in werkelijkheid was het hun eigen land. Horend het hanengekraai, teken van de dageraad, sprongen ze (uit de prauw) en gingen omhoog naar hun eigen dorp. Daar aangekomen vermoordden ze hun vrouwen en kinderen. Zo stierven al hun echtgenoten en kinderen. Slechts één persoon bleef leven: een vrouw die zich verscholen had onder een grote braadpan. Toen het dag geworden was zagen ze dat al hun vrouwen en kinderen dood waren. Daarop braken ze in wenen uit.

Ze verlieten daarna het eiland Gili Motang. Ze gingen weg naar Borong. Aangekomen in Borong vestigden ze zich (vandaar) in de bergen van Bajo. Het dorp heette Modo in Bajo. Lang woonden ze in Bajo, waarna ze naar Tado vertrokken. En zo komt het dat er Komodomensen wonen in Tado.

De heer uit Manggarai

De heer kwam van het (binnenland van) Manggarai en daalde af naar Warloka.⁸ Aangekomen in Warloka stak hij over naar Rinca. Eenmaal in Rinca trok hij verder met zijn zuster. Daar werd hij verliefd op haar. Zijn zuster sprak tot hem: "Hoe kun je mij begeren, die toch je zus bent". Hij antwoordde: "Dat is niet zo". "Als het wel zo is, dan moet je terstond een huis bouwen. Als je in staat bent nog in

Lantara pelais di wali, laho te wawa Mbojo-si. Toma lo hiné, sai-né lo Gili Lawa; sai lo Gili Lawa sampé lipa Gili Banta. Hiné laho dé lalé Sapé. Néq rété Sapé sampé laho rété Donggo. Toma rété Donggo, manusia wita manga. Hiné ngodoq lalé hiné-i mori (Manggarai). Toma lalé hiné, dingid né manusia lalé Mori. Dumung manga dé manusia hiné lalé dékang.

Manga hiné toma baé wajo mori Mbojo. Wana wajo mori Mbojo: "Manga ata jang hité." Duru laho koing. Lantara hiné mori Manggarai édé laho lo Mbojo. Wanad né: "Ai ba mai-mu?" Wana jo mori Manggarai édé: "Ahu édé manga di asédé". "Wita. Edé po ita jo ahu rupam." Wana jo mori Manggarai édé: "Wita. Manga di ahu asédé". "Bo sené, tau temé bo manga asédé, tau pandé mang-mu dékang ko hu. Pandé wiang édé, tau kelah wiang édé." Lantara pandé jo mori hiné. Pandé wewiang hiné, kelah mang wewiang hiné. Lantara hiné koing wajo mori Dima lalé hia mori Manggarai hiné. "Sedé-i: hou raja, ahu bicara." Hiné manga waing-né ndadi-né mori Manggarai hiné hénang.

Ncawa-né raja Manggarai hiné lio lalé mumuh Mbojo-i. Liod né na-né, wita mai na-né. Ndadi ma wita mai na-né, hiné nangis-i. Ma-ma nangih-né, wita koné mai na-né. Hiné wanad né, wakéq né losa wana-né: "Hou ata perénta paté édé. Muci ata muréng mata, hou ata perénta. Ahu laho di. Muci ata popo mata, ahu ata perénta-né." Hiné manga waing-né menuru wana ko ata tua, hiné manga waing ngodoq lalé tana Belanda hia né, ncawa-né.

Puung-né manga waing perénta wajo Mbojo supu puku mai rété maing Manggarai né. Ndadi toma di wawa Sapé. Hiné manga waing-né Mbojo, hiné manga waing perénta-né. Taud né dalu sa kenobo dalu Asi untuq Modo. Sa kenobo-né dalu puung lé Boléng; Boléng lalé Kempo; sampé Kempo Bajo; penga Bajo Mata-Waé; penga Mata-Waé Looq; penga Looq Mburaq; penga Mburaq Nggorang. Ata perénta ko mori Mbojo. Hiné manga waing perénta né, menuru wana ko ata tua danong, waing tana ko hia sebinci. Muci kali ata manga tah ko soltan Dima.

Ndadi hiné manga waing perénta jo mori Mbojo-si ata Manggarai. Ndadi inti taki. Inti taki né loboh tah nani liling nani lomasa. Inti wajo dalu Asi. Dalu Asi hiné dalu Modo. Ndadi wita manga ata laho inti antah dé. Penggawa Bajo hiné ata antah siré ata laho wawa Mbojo. Imba wana apahia ata anakoda-né, anakoda wangka. Ndadi bo laho-si ata Modo, ?melainkan ala ma siré penggawa Bajo tau antah siré.

Ndadi si dalu pitu né, bo mai-si mai rété maing, hampa bua sai Modo-si. Bo ngedéng laho tuntung né dalu Asi, né laho-si. Hiné manga waing sa kenobo dalu Bajo, dalu Nisah, maté lo Lolo Kodang.

deze nacht een huis af te krijgen dat dus morgen vroeg klaar is, dan betekent dat dat je me kunt nemen." Maar hij kon het niet.

Daarop vluchtten ze weer (verder), en gingen in de richting van Bima. Hier (op Komodo) binnengelopen bereikten ze Gili Lawa en vertrokken naar Gili Banta. Vandaar voeren ze Sape binnen. Omhoog gegaan naar Sape stegen ze verder naar Donggo. Toen ze in Donggo kwamen, waren daar geen mensen. Dan vestigde hij zich daar, de koning (uit Manggarai). Toen hij er eenmaal was, bad hij de Heer om mensen. Plotseling waren er mensen in de huizen.

Dan kwam de (komst) de heer van Mbojo ter ore. De heer van Mbojo zeide: "Er zijn lieden die ons zoeken".⁹ Hij beval (hem) te gaan roepen. De heer van Manggarai ging dan naar Mbojo. De (koning van Bima) vroeg: "Wanneer zijt ge gekomen?" De heer van Manggarai antwoordde: "Ik ben hier (thuis)". "Onmogelijk, want nu pas zie ik je gezicht." De koning van Manggarai wedervoer: "Dat is niet zo. Ik hoor hier thuis". "Als dat zo is, ten bewijze dat ge hier werkelijk thuishoort, moet ge direct een huis voor mij bouwen. Werk eraan vannacht, en maak het ook af vannacht." Daarop werd het huis door die heer gebouwd. Hij begon ermee die nacht, en maakte het dezelfde nacht nog af. Toen werd de heer van Manggarai door die van Bima tot zich geroepen, (en deze sprak:) "Zo zij het: Gij wordt de koning, ik de vizier". En zo kwam het dat die heer uit Manggarai eertijds (sultan van Bima) is geworden.¹⁰

De zus van die Manggaraise koning wachtte buiten de haven van Mbojo. Zij wachtte op haar broer, maar die kwam niet. Omdat hij (na) zo lange tijd niet verscheen, weende ze. Heel lang duurde haar wenen; haar broer echter kwam maar niet. Daarop sprak ze - als gedwongen kwam haar uitspraak - : "Jij bent de regeerder in deze streek. Over al de mensen met zwarte ogen heers jij. Ik ga heen. Over al de mensen met witte ogen zal ik heersen." En zo is het gekomen, volgens het verhaal der ouden, en zo is het gekomen dat zij in het land Holland woont, zijn zuster.

De heerschappij van Mbojo is (dus) oorspronkelijk ontstaan, omdat die gekomen is uit de bergen van Manggarai. Men landde in Sape. Vandaar ontstond Mbojo, vandaar is er zijn heerschappij. Hij stelde een *dalū*¹¹ aan, die van Asi (het Paleis) voor Komodo. En ook een *dalū* te beginnen in Boléng; na Boléng kwam Kempo; na Kempo Bajo, na Bajo kwam Mata-Waé, na Mata-Waé Lo'ok, na Lo'ok Mburak; na Mburak (tenslotte) Nggorang. Dit is gebied dat bestuurd wordt door de heer van Mbojo. Wat hij beheerst is, volgens de ouden, de helft van het land (Manggarai). Overal waar er lontarpalmen zijn is (het gebied) van de sultan van Bima.¹²

Daarom dus worden de Manggaraiers door de sultan van Bima overheerst. Men moest natuurlijk cijnzen opbrengen. (Op Komodo): lontarbladeren, bijenwas en ertsaaarde. Die werden weggebracht door de *dalū* van Asi. De *dalū* van Asi was immers *dalū* van Komodo. Er waren er dus geen (van Komodo) die de wegbrengers begeleidden. Het hoofd van de Bajo's¹³ was het die degenen die naar Mbojo gingen wegbracht, naar de regeling van de kapitein, de kapitein van de prauw. Voor het geval Komodomensen (wilden) gaan, dan gingen ze het hoofd der Bajo's halen om hen weg te brengen.¹⁴

De zeven *dalū* (van het vasteland), wanneer zij van de bergen kwamen gingen zij op zijn verst tot aan Komodo. Als ze (verder) wilden gaan, volgden ze de *dalū* van Asi, dan pas gingen zij.

Laho wawa Mbojo-si. Sai lalé, hiné toma maté di dalu Bajo, ata ngarangn dalu Nisah. Manga kené sampé édé manga kubuhn lo helo. Hiné manga waing-né ndadi-si ata hiné hénang

Lu ata Belanda. Ndadi manga waing di édé, lu di Belanda. Hiné tersera wali siré wiang lalé mori Réoq. Lantara mori Réoq ndadi hia édé ata watas lalé paté édé. Mai mori Réoq édé alad né mori lé Pota untuq wawa Labuambajo. Tau ganti waing perénta hia né, rékéng wakil hia.

Manga ma di hiné di lu Belanda lalé tana Ruténg. Toma tana Ruténg hiné tara pandéd né manga di dalu Pongkor. Penga manga dalu Pongkor, hiné tau ndadi mori hité édé; ndadi raja lalé Ruténg. Penga raja Ruténg, hiné manga waing mori Réoq wita raja hia, ndadi dalu hia.

Umpu Dato

Ahu nunduq mai ko ata Wélaq; lu lalé tana Modo. Sampé lalé tana Modo édé, lalé kiling édé, lantaran lu ata pagoraq. Lu ata pagoraq, pelai mucu-si ncawa, si ina-né, si anaq-né. Hia édé nolang pelai-é, asa ntuku-é. Wita toang laho-i. Ndadi wana jo si anaqn édé: "Hami pelai di hami édé". Wana-né: "Mi pelai? Tau wétéq jo miu ahu mésang?" Wana jo apa édé: "Tantu ko pelai hami, mai pagoraq". "Asédé daq: komong pusi jo méu ahu. Kéréq-mu boaq ko hu; kéréq pusi. Ahu ata jaga mai-si ata pagoraq hiné. Mai-si ata pagoraq hiné, mai lu tana Modo, wita itad né tana Modo, wajo ilmu-né. Hiné manga waing ndadi-né keramaq hiné. Keramaq hiné ata tua ata Wélaq. Lantara hiné kubuh hiné apa dingi ata ndadi-é.

Ndadi menuru wana ko ata tua, bo manga susa-dé, tau tedé haju lalé kompéq nanga, tau maka waing dé. Sampé kako maka, mbolé nani gendang wajo ata, wajo si ata tua. Sampé édé kerawi kené jo ata. Ndadi siré dingi wajo ata laho panta bendéra. Laho inti mama lalé hiné. Apa di dingi, segala dingi né, ndadi-é. Ata laho léwa sang ko, ata laho perkara sang ko, sa cuku dingi ndadi-é. Ata ngarang-né, 'umpu dato'. Wana ko hami édé ata tua ko ata Wélaq.

A m i n a (met interlineaire vertaling)

Manga ata danong ata ngarang Amina. Laho koing
(Er) was iemand vroeger die heette Amina. Ging (weg) geroepen
undang wajo ata ina-né. Lantara anaq-né anaq
genodigd door mensen moeder-haar. Welnu kind-haar (was) kind
molas. Anaq molas hiné ngodoq lalé dékang. Mai ina-né
maagd. Dochter maagd deze bleef in huis (achter). Dan moeder-haar

Eens toen ze op weg waren, gebeurde het dat een *dalú* van Bajo, de *dalú* van Nisar, stierf bij Kaap Kodang. Zij gingen naar Mbojo. Toen zij aangekomen waren, kreeg men daar (het bericht) dat een *dalú* van Bajo, genaamd *dalú* Nisar, gestorven was. Nog tot op heden is zijn graf daar ginds. Zo is het gekomen dat zij (die van Mbojo) eertijds (machtig) geworden zijn.

De komst der Hollanders. Dan gebeurde het dat de Hollanders binnenkwamen. Toen werd het [het gebied van de zeven *dalú* in West-Manggaraï] wederom overgedragen aan de raja van Réo. Dus werd de heer van Réo de machthebber in deze streken. De raja van Réo ging heen en stelde de heer van Pota aan in Labuanbajo. Dat was om hem te vervangen; hij kan als zijn plaatsvervanger worden beschouwd.

Lang daarna trokken de Hollanders naar het binnenland van Ruteng. In Ruteng gekomen stelden zij de *dalú* van Pongkor¹⁵ aan. Toen de *dalú* van Pongkor er was, werd deze tot onze heer hier gemaakt; hij was de koning in Ruteng. Nadat hij raja van Ruteng geworden was, was dus de heer van Réo niet (meer) koning, maar (slechts) *dalú*.

Voorvader Dato

Ik wil nu vertellen over de komst van een Wélakmens die op het eiland Komodo kwam. Toen hij hier op dit eiland Komodo was, in dit dorp, kwamen er zeerovers. Toen die zeerovers binnenvoeren, vluchtten al zijn zusters, zijn moeder en zijn kinderen. Hij echter kon niet vluchten, omdat hij lam was. Hij kon niet lopen. Zijn kinderen zeiden dan tot hem: "Wij gaan vluchten". Hij antwoordde: "Waartoe wegvluchten? Willen jullie mij alleen achterlaten?" Ze antwoordden: "Natuurlijk gaan wij weg. De zeerovers komen immers". "(Nu doet) dit slechts: begraaft mij levend. Delft een graf voor mij; begraaft (me) levend.¹⁶ Ik houd de wacht voor de komst van de zeerovers." Ze kwamen dan, de zeerovers, en wilden het land Komodo binnenvaren, (maar) ze zagen het land niet vanwege zijn toverkunst. Daarom is er het heilige graf. De heilige grafstede van die oude heer uit Wélak. Sindsdien wat er (bij) dit graf wordt gevraagd, dat geschiedt.

Ook wel volgens de overlevering van de ouden, als er narigheid is, plante men een boomstam aan de oever van de riviermonding om het *maka*-ritueel uit te voeren. Zodra de *maka*-plechtigheid begint, worden de trommen geroerd, geslagen door de ouden. Tot op heden voert men deze plechtigheid nog uit.¹⁷ Ze worden dan uitgenodigd door degenen die de vlag gaan planten.¹⁸ Ze gaan hier (het offer van) een betelpruim brengen. Waarom ze ook vragen, alles wat ze afsmeken, het geschiedt. (Indien) men ten oorlog trekt, bijvoorbeeld, of voor een rechtsgeding op stap gaat, elke keer als we vragen, geschiedt (wat we vragen). De voorganger bij het (ritueel) is de *umpu dato*. Wij hier zeggen ook 'de ouderling' van de Wélakmensen.

Amina (vrije vertaling)

Er was vroeger eens een (meisje) dat Amina heette. Haar moeder ging op stap omdat ze uitgenodigd was (op een feest). Haar kind nu was nog een jonge maagd. Dit meisje (moest) in huis blijven. Haar moeder ging heen en sloot de deur van het huis af. Nu was er geen water (in huis) voor dit kind, voor deze maagd. Daarom dronk ze klapperolie. Ze kookte de rijst (met) klapperolie en de rest

konci kantuwa dĕkang. Lantara anaq ědĕ wita manga banu
sloot deur (van) huis. Wel, meisje dat niet was (er) water
-nĕ anaq molah nĕ. Lantara inungĀ nĕ mina
(voor) haar, meisje maagd dat. Daarom gedronken door haar olie (van)
niu, tapi ahangĀ nĕ mina niu, inungĀ
kokos, gekookt rijst door haar (met) olie (van) kokos, gedronken
nĕ uwĕ. Lantara cumpu di mina hinĕ.
door haar (de) rest. Toen op (was) olie die.

Lantara losa anaq-nĕ. Ndadi manusia anaq-nĕ.
Daarop geboren kind-haar. (Het) was (een) mens kind-haar.

Lantara mai si di ama-nĕ. Mai si ama-nĕ lĕngka lalĕ
Toen kwam hij ... vader-haar. Kwam hij vader-haar opende (de)
kantuwa¹⁹ hine, lu lalĕ. KoingĀ nĕ anaq-nĕ. Wanad
deur die, ging binnen. Geroepen door hem dochter-zijn. Gesproken
nĕ: "Bai hou, bela?" "Manga ahu dĕ, ina." "Apa
door hem: "Waar (ben) je, meid?" "Ben ik hier, moeder." "Wat
taum lalĕ mai?" "Wita manga tau ko hu." Nĕ losa piang.
doe je binnen?" "Niet is er doen van mij." Dan kwam (ze) buiten.

Losa piang, wanad nĕ: "Mi manga anaqm?" "Anaq,
Gekomen buiten, gesproken door hen: "Hoe is (er) kind-jouw?" "(Dit)
ina, ata inung mina niu." "E, wita! Ma-
kind, moeder, vanwege drinken olie (van) kokos." "Boeh, niet! Is
nga ata monĕ ata nĕq hĕnang." Pela wana jo
geweest (een) man die binnenklom straks." Maar gezegd door
anaq-nĕ: "Wita. Mina niu inung ko hu". "Wita! Hou
kind-haar: "Neen. Olie (van) kokos drinken van mij". "Niet! Jij
dĕ, wita!" Nĕ wana anaq-nĕ: "Rĕhĕng! Bo senĕ ko.
daar, niet!" Dan zei dochter-haar: "Goed! Als ('t) aldus (moet).
Bo wana ko hu ko 'wita', wana hitĕ 'ata
Als zeggen van mij ... 'niet', (dan) zegt gij '(er is) iemand
bana'". Bo senĕ.
anders'". Als (het) zo (moet).

Ala jo anaq-nĕ basi. Mai anaqn ědĕ
Genomen door kind-haar (een) waskom. Ging dochter-hun die (en)
tau lalĕ basi anaq-nĕ. "E, anaq, bo temĕ-temĕ
deed in waskom kind-haar. (Zij zwoer:) "Ach, kind, als werkelijk
mina niu-o nerah imba mina niu-o. Bo
olie van kokos-jij, smelt (dan) als olie (van) kokos-jij. Als (er
manusia ata kerawi ahu, ao-nĕ tetaq nĕ
echter) een man (is) die bewerkte mij, (als) bewijs ervan: voorgoed
manusia". Naha sekidĕ(q) nerah nerah anaq-nĕ, lantara anaq
(blijf) mens". Bij beetjes smolt smolt kind-haar, en kind

dronk ze op. Toen was die olie op.

Daarop baarde ze een kind. Dit kind was een mens. Toen kwamen haar vader (en moeder) terug. Ze kwamen, openden de deur en traden binnen. Ze riepen hun dochter en zeiden: "Waar ben je toch, meisje?" "Ik ben hier, moeder." "Wat doe je daar binnen?" "Ik doe niets." Daarop ging ze naar buiten (uit haar kamer). Toen ze buitengekomen was, zeiden ze: "Hoe ben je aan dat kind gekomen?" "Dat kind, moeder, komt van het kokosolie drinken." "Boeh, dat is onmogelijk. Er is een man geweest die het huis is binnengegaan." Maar hun dochter antwoordde: "Nee. Het is van de olie die ik gedronken heb". "Onmogelijk. Jij, (slet) daar!" Waarop haar dochter antwoordde: "Goed, als dat zo moet. Wanneer ik zeg 'nee', zegt gij 'een vreemde' (is er geweest). Wanneer het zo staat, (let dan op)".

Toen nam het meisje een waskom, en daarin legde ze haar kind. (Ze zwoer:) "Ach, mijn kind. Als jij werkelijk van de kokosolie komt, smelt dan als kokosolie. Maar heeft een man mij 'bewerkt', dan zul je mens blijven". En werkelijk, haar kind smolt langzaam weg, en het werd olie. Toen het olie geworden was, gaf ze die aan haar moeder. "Hier, moeder, hebt u uw olie terug. Dat van straks is het."

hiné ndadi mina-i. Penga ndadi mina-né, wiang lalé
 dat werd olie-het. Reeds geworden olie-het, gaf (zij het) aan
ina-né. "Edé mina-té, ina, ata apa hénang né."
 moeder-haar. "Hier (is) olie-uw, moeder, dat ding (van) straks dat."

Lantara ndadi mina, wali lalé sumpé-né. Toma
 Nadat geworden olie, ging terug (zij) in kamertje-haar. Gekomen

lalé sumpe, pandé di kelebé né. Rebaq
 in (de) kamer, gemaakt ... vleugels door haar. (Het) klapperde

rebaq rebaq lalé ngedéng sumpé-né. Wana jo
 klapperde klapperde in binnenste (van) kamer-haar. Gezegd door

inan: "Apa tau-mu?" "Wita, ina." Ma-ma né
 moeder-haar: "Wat doen-jouw?" "Niets, moeder." Lang-lang ..

rebaq rebaq rété taja-i. Wana jo inan
 klapperde-klapperde boven (op) zolder-zij. Gezegd door moeder-haar

dé: "Apa tau-mu rété taja?" "Wita, ina. Ahu cafi apa
 die: "Wat doe-je op zolder?" "Niets, moeder. Ik veeg afval (van)

kerawi tenung." Ma-ma né rebaq rebaq-né. Né ndadi
 werk weven." Lang lang ... klapperde klapperde-zij. Toen was (zij)

rété sobong di. Losa ina-né: "O, mi sené anaq ko
 boven op dak al. Naar buiten moeder-haar: "Oh, hoe aldus kind van

hu rété?" Wanad jo ata wodo: "Mi sené anaq-mu,
 mij daarboven?" Geantwoord door mensen velen: "Hoe aldus kind-jouw,

aikini". E, nangih di hia ko, inan dé ko!
 wie weet het". Ach, (hoe) weende .. zij ... moeder-haar die ...!

Nangih di ina-né.
 Heftig weende .. moeder-haar.

Lantara anaq-né laho lé pu haju. Laho lélaq lé pu
 Daarop dochter-haar ging naar (een) boom. Ging vliegend naar (de)

haju, ndadi waing amina hia. Ndadi koing jo hia édé
 boom, en werd tot witkoparend zij. Nog geroepen door haar die

anaqn, suru ndadi mai wali-é. Pela anaq-né laho
 kind-haar, bevolen om te komen terug-zij. Maar dochter-haar gegaan

di. Asa ndadi kaka di hia. Hiné manga waingn ndadi
 reeds. Immers geworden vogel al zij. Aldus is geschied dat geworden

wajo ata tua danong, amina ngarangn.
 door de mensen oude vroeger, (de) witkoparend naam-zijn.

Mpama laho ngenti kelau torong

Laho hami lipa Litoq, laho ngenti kaláu torong. Maka roka hami liwa
 ju wodo-né. Maka ata winé manga paq tou-si, ata moné telu tou hami.
 Ndadi ntudu di hami lipa Litoq héné. Losa mucu kali di hami. Labu
 di jo hami keloboh, ngenti di hami. Ndadi ndéndé di ngenti hami,
 wali di hami. Toma hami lalé keloboh, anging mai di. Ndadi titi di
 lajah hami.

Toen het olie geworden was, ging ze weer in haar kamertje. Daar gekomen maakte ze zich vleugels. Ze klapperde ermee in haar kamer. Haar moeder vroeg: "Wat ben je aan het doen?" "Niets, moeder." Een tijdje daarna fladderde ze naar de zolder, (en) haar moeder vroeg weer: "Wat doe je daar op zolder?" "O, niets, moeder. Ik ruim de afval van het weefwerk op." Wat later klapperde ze weer (met haar vleugels) en was op de nok van het huis. Haar moeder ging naar buiten. "O wee! Hoe komt mijn kind daar boven?" De talrijke aanwezigen zeiden: "Hoe je kind zo (verschijnt), weten wij ook niet". Ze brak in huilen uit, die moeder. O, wat hilde die moeder van haar.

Maar haar dochter zat al in een boom. Was gevlogen naar die boom, en een witkoparend geworden. De (moeder) riep haar kind, zei haar weer terug te komen. Maar haar dochter was weg, was immers een witkoparend geworden. En zo is het door de (schuld) van de ouden gebeurd dat die (vogel), *amina* geheten, ontstond.²⁰

Het verhaal van zeeoortjes gaan inzamelen

Wij gingen naar de overkant, naar Padar, om zeeoortjes te zoeken. We waren met zeer veel mensen. De vrouwen waren met zijn vieren, wij mannen met zijn drieën. We kwamen dan aan op Padar ginds. We stapten allen uit. We meerden de sampan af, en gingen inzamelen. Nadat we lange tijd ingezameld hadden, keerden we weer terug. In de boot gekomen kregen we wind, en we hesen het zeil.

Toma lalé tando kiling, mbelé hami. Héné mai bantu jo ata liwa wodo kaloboh. Béntang sempula jo ata hami. Maka hami pitu tou ata toang nanging mucu kali. Maka si ata winé piang kiling nangis mucu kali. Toma hami piang kiling, béntang sempula jo ata hami. Laho sa binci, béntang sempula jo ata hami. Ndadi hami méng daq hami. Sené cumpu-né.

Mpama Siti Jamrika

Héné pé ... Siti Jamrika nani Muhama. Ndadi ina-né nani ama-né nani Muhama laho rété Lambajo. Ndadi Siti Jamrika mésang-né lalé dékang. Ndadi wakil-né lalé alim-ulama hiné, héné wéi diri-né wita hako né. Héné maka ama ko Siti Jamrika wakil-né lalé alim-ulama hiné, waji ama-né.

Ndadi ama-né nani ina-né nani na-né laho rété Lambajo. Ndadi rua wiang-se di ama ko Siti Jamrika rété Lambajo, mai keda alim-ulama mai asané (asné) kuing keda né Siti Jamrika: "O Siti Jamrika!" Wita walé jo Siti Jamrika né. Pandé keda né suraq tau henang lalé ama ko Siti Jamrika. Wana-né lalé suraq hiné: Sa-sené ruku ko Siti Jamrika lalé kiling Bagu-Da.

Ndadi mai wali keda si ama-né. Toma lalé dékang, kuing keda né anaq-né: "Sita Jamrika!" "Yo." "Tau wawa pa ahu liang né." Toma rété, tanang keda né anaq-né: "Hang, Siti Jamrika, sa-sené ruku-mu lalé kiling Bagu-Da?" "Wana ko séi, ama?" "Sené wana ko suraq ko alim-ulama." "Wita, ama." Wana-né: "Laho kuing pa alim-ulama né, gurobo". Laho gurobo. Mai-mai gurobo: "Sedé mai kuhu, alim-ulama, diri-mu kuing wajo ama ko Muhama". "Yo, réhéng né, gurobo." Toma lé dékang, mai wana ko ama Muhama: "Mai, alim-ulama". "Yo", walé ko alim-ulama. "Ngodoq, alim-ulama." Tanang keda wajo ama ko Muhama: "Wana ko diri-mu, sa-sené ruku ko Siti Jamrika lalé kiling Bagu-Da?" Wita walé ji alim-ulama né. Wecoq keda né pedang-né, wéncu keda né alim-ulama. Wita di manga nunduq-né.

Mpama malo nani penu

Wana jo malo: "O késa, apa tau-mu?" Walé jo penu: "Ahu nguju nggalnggoang." "Réhéng po laho kenaho-té, késa, lalé nggaro ata lalé." "Réhéng né ko, késa. Pela ahu wita molang jo ahu néq kuta, késa." "Ahu ata titi-mu téta, késa." "Bo sené ko, ambi di ko, késa." "Pela ahu ata guncu hulu téta, késa." "Réhéng né ko, késa. Pela diri-mu ata piang maing, moké ngango." "Réhéng né, késa." "Mai titi di ahu ko, késa-o." O mai malo wio ta lalé penu. Toma lalé di penu, hia guncu piang di. Penu piang mésang-né lalé nggaro. Malo lélo ata mai. Penu kéréq pu kalo, tau paséq-si. Mai penu kuing: "O késa, o mai di ko! Roa di pu kalo dé". Sa kali guncu daq malo, lalé di. Toma lalé, wio piang mang né penu. Punga né, ala pi puu kalo. Héné

Toen we echter op de hoogte van ons dorp gekomen waren, (begonnen) we te zinken. Daarop kwamen talrijke sampans ons helpen. We werden voor dommerikken uitgescholden. Wij met zijn zevenen konden allen zwemmen. De vrouwen in het dorp huilden allemaal. Wij kwamen bij het dorp en werden door de mensen voor ezels uitgemaakt. We liepen een stuk verder en werden voor domoren uitgescholden. En wij, we hielden ons maar stil. Dit is het einde.

Het verhaal van Siti Jamrika

Luistert naar het verhaal van Siti Jamrika en Muhama. Haar moeder nu met haar vader en Muhamma gingen eens naar Labuanbajo. Zo bleef Siti Jamrika alleen in huis achter. De bewaking van haar nu berustte bij de wetgeleerde, omdat deze zelfs zijn eigen vrouw niet aanraakte. Vandaar was de plaatsvervanger van haar vader deze wetgeleerde, (aangesteld) door haar vader.

Haar vader en moeder dan en haar broer Muhama waren dus naar Labuanbajo gegaan. Toen de vader van Siti Jamrika pas twee nachten in Labuanbajo was, ging al terstond de wetgeleerde (kijken), en hij riep Siti Jamrika: "Siti Jamrika!" (Maar) Siti Jamrika antwoordde niet. Hij schreef toen terstond een brief om te sturen naar de vader van Siti Jamrika. Hij vertelde in die brief dat Siti Jamrika zich zo en zo gedroeg in het dorp Bagu-Da.²¹

Daarop kwam de vader terstond terug. Bij huis gekomen riep hij direct zijn dochter: "Siti Jamrika". "Ja, vader," "Laat de trap voor mij naar beneden." Bovengekomen ondervroeg hij terstond zijn dochter. "Hoe zit dat, Siti Jamrika, loop jij maar zo van hier naar daar in het dorp Bagu-Da?" "Wie zegt dat, vader?" "Zo luidde de brief van de wetgeleerde." "Het is niet (waar), vader." "Ga die wetgeleerde roepen, *guru marbut* [trommelslager van de moskee]. De *marbut* ging. Aangekomen (sprak) de *marbut*: "Ik kom hier, wetgeleerde, omdat uedele geroepen wordt door de vader van Muhama." "Wel, dat is goed, *guru marbut*." Toen hij bij het huis gekomen was, sprak de vader van Muhama: "Kom, wetgeleerde". "Tot uw dienst", antwoordde de wetgeleerde. "Ga zitten, wetgeleerde." En terstond vroeg de vader van Muhama: "Was het uw eigen bericht dat Siti Jamrika zich zo en zo gedroeg in het dorp Bagu-Da?" De wetgeleerde gaf geen antwoord. (Siti Jamrika's vader) trok plotseling zijn zwaard en doodde de wetgeleerde. Die had niets meer te vertellen. [Of misschien: de vader verspilde er geen woorden aan.]

Het verhaal van de aap en de schildpad

Eens zei de aap: "Hallo, zwager, wat ben je aan het doen?" De schildpad zei: "Ik ben stekelballen²² aan het rollen". "Laten we maar liever gaan stelen, zwager, in de tuin van de mensen daar." "Dat is goed, zwager. Maar ik kan niet over de omheining klimmen, zwager." "Ik zal je dadelijk wel opbeuren, zwager." "Als dat zo is, laat ons dan gaan, zwager." "Maar ik zal er het eerst overspringen, zwager." "Dat is goed, zwager. Jij echter, moet er buiten geen lawaai maken." "Dat is goed, zwager." "Kom nu om mij er over te beuren, zwager." Toen kwam de aap en gooide de schildpad naar binnen. Zodra de schildpad binnen was, ging de aap weer naar buiten. De schildpad was nu alleen in de tuin. De aap paste op of er mensen

po guncu hia, mai siré paséq lalé kompéq témba. Héné cumpu-né.

Jang ungang

Manga-si ata tua danong laho rété Poréng-si. Laho jang ungang boh. Ndadi toma siré rété Poréng lalé hidi poteréq ko ata Balanda. Pas siré lalé héné, ora manga asa né. Ndadi ita siré ora, kudu keda né. Mai siré pelai wali. Ndadi wita di ndadi jang ungang-si.

Toma lo dékang habah keda né wéi-né: "Hami kudu jo ora hami, héné maka wali, wita di jang ungang."

Laho bagang

Hami laho bagang lo Lawi. Toma lo Lawi, wio di manggah. Hami wawa di manggah, tau wawa pi jo hami, pas nco wiang, mai keda ihang. Mai hami putar pas sa binci bagang. Toma hami, tau wawa jo hami jari. Wita di manga ihang. San nisang tana, wita di manga ihang. Héné titi di lajah hami.

*Gantang*²³

1. "Piang maing popo, lalé karora popo, lalé popo monca. Apa hiné?" (Walé-né) "Telo manuq." "Henang."²⁴
2. Piang maing besi, lalé maing salaka. W. Kalili.
3. Wunga kia-né kani gintung, tua di wita kani. W. Hau.
4. Sa tou tékaq pati ntodoh sa binci, sa tou tékaq pati ntodoh sa binci, ita tou rété galong. W. Sobong.
5. Apa ata rua kanobo komong? W. Gintung.
6. Apa ata paq kenobo susu? W. Lunang.
7. Sa tou ata lu, rua tou ata jaga piang maing. W. Rongko.
8. Séi ata téngkang tou? W. Ungkang dékang.
9. Manga bungga rara pirung bungga muréng. W. Api nani séré.
10. Ahang pati komong, losa pati kerasa. W. Céréq.
11. Bokong ko séi ata puih pati lalé? W. Wua duli.
12. Geroq munu lalé hebo, maka ata winé édé wita toang lu lalé hebo. Ming cara-né molang né ala? W. Ala hau, isi banu.
13. Wénco haju henang watu, wénco watu henang banu. W. Niu.

kwamen. De schildpad groef ondertussen de bananestam die ze wilden planten uit. Toen riep de schildpad: "Hé, zwager, kom maar. De bananestam is al omgevallen." Met één sprong was de aap binnen. Zodra hij in de (tuin) was, wierp hij de schildpad buiten. Daarop nam hij de stam en sprong (ermee) naar buiten. Ze gingen heen en plantten de bananestam naast de put. Dit is het einde.

Geweien zoeken

Vroeger gingen eens oudere mannen naar Poréng. Ze gingen om afgevallen hertegeweien te zoeken. In Poréng kwamen ze dan aan bij de plaats van fotograferen van de Hollander. Juist toen ze daar kwamen, was daar ook een varaan. Toen deze hen zag, ging die varaan op hen af. Daarop vluchtten ze naar huis. Ze kwamen dus niet toe aan het inzamelen van geweien.

Thuisgekomen vertelden ze aan hun vrouwen: "Wij werden aangevallen door een varaan. Daarom zijn we terug zonder geweien te hebben ingezameld".

Gaan vissen met de bagang

We gingen met de *bagang* vissen in (de baai van) Lawi. Daar wierpen we het anker uit. We lieten het zakken, en toen het vast lag, viel precies de nacht, en kwamen de vissen. We draaiden één kant van de *bagang* bij. Toen we lagen, lieten we het net zakken. (Maar) er kwamen geen vissen. Tot het aanbreken van de dag waren er nog geen vissen. Toen hesen we maar het zeil.

Raadsels

1. "Van buiten is het wit, daar binnen ook, binnen het wit is geel. Wat is dat?" (Antwoord) "Een ei." "Goed (geraden)."
2. Van buiten is het ijzer, van binnen bladzilver. A. De *kemirienoot*.
3. Als zij nog klein is, draagt ze een sarong, als ze groot is draagt ze niets. A. Bamboe.
4. De een klimt aan de ene kant de berg op, de ander aan de andere kant. Ze ontmoeten elkaar op de top. A. De nok (van het dak).
5. Wat heeft er twee monden? A. De sarong.
6. Wat heeft er vier borsten? A. Het vierkante mandje.
7. Eén man gaat binnen, twee man houden buiten de wacht. A. De sigaret.
8. Wie zijn dat die elkaar aanstaren? A. De (buffel)horens op het huis.
9. Er is een rode hond; hij besnuffelt een zwarte. A. Het vuur en de pot.
10. Het eet door de mond, en het scheidt af door zijn zij. A. De ketel.
11. Wie zijn (mandje met) reiskost is van binnen gebonden? A. De tamarindepeul.
12. Een citroen valt in de *kolong*²⁵, maar de huisvrouw kan er niet bij. Hoe kan ze hem krijgen? A. Door een bamboe te nemen en met water te vullen (na de vrucht overstulpt te hebben).
13. Men hakt hout en treft een steen, men hakt in de steen en treft

14. Pampang rété maing, pampang wa maing. W. Penu.
15. Paq tou ata waju, rua tou ata tepi, sa tou ata iso manuq, sa tou ata isi karung. W. Kéi, kalinga, iko, komong ko kamba.
16. Wai ming maka toang laho-té? W. Wai manga kéi.
17. Wai ming-né manga haju? W. Wai manga anté.
18. Ahang lalé bara, losa pati kuni. W. Saruncu.
19. Cenu ko hité dé, mai wali-té, bo hia ata cenu, wita mai wali. W. Watu.
20. Kuta ko diri-té wita ita jo hité, kuta ko ata ita jo hité. W. Ngentu.
21. Bo lélo wita toang, bo tanténg toang. W. Kalinga.
22. Laho ta wawa wita manga isi-né, laho ta rété manga isi-né. W. Témba.
23. Tunu satah lalé galóng, banu lalé danau meti. W. Lampu.
24. Songko emas, pela wita raja, fénta pela wita ihang. W. Are-na.
25. Subu kéi-né paq kenobo, didi ro kéi-né rua kenobo, ngawo telu kenobo kéi-né. W. Manusia.
26. Nangih ina-né, anaq senang ngedéng-né. W. Listriq.
27. Boaq laho, timba sambia. W. Nabi Yunus.
28. Tanténg kalinga, wiwih ata pirung. W. Moq.
29. Bo laho, kéi-né wawa maing, bo leku, kéi-né laho te rété. W. Niti.
30. Sa kenobo niu, pitu kenobo mata-né. W. Kolo
31. Telu tou ata laho uji lé Kupang, sa tou ata toang. W. Mata niu.
32. Anaq mbolé ina, anaq ndadi wéla. W. Api kéra.

Rindo

Beténg kaka po ahang motang.
 Songéq lalé-mai ndéro-ndarong.
 Belanda popoq!²⁶

Mai sedéi, kaka béka,
 Moké lélaq diu!
 Liwa ntika kelebé hou,
 Ahu lélo terus hou,
 Popo monca kini rupa.²⁷

Ari-o, moké ténggo nangih, ari-o.
 Ari-o, laho banu ina-mu, ari-o.
 Ari-é, nggio ina-mu puku ala banu.
 Ari-é, moké naka nangih ko, ari-o
 Ari-é, manga mbutaq pedaq-mu, ari-o
 Ari-é, lélo te mu rété taja é.²⁸

- water. A. De kokosnoot.
14. Een plank beneden en een plank onder. A. De schildpad.
 15. Vier man stampen, twee wannen er, een verjaagt de kippen, en een vult de zak. A. De karbouw (want hij heeft 4 poten, 2 oren, 1 staart en 1 bek).
 16. Hoe komt het dat we kunnen lopen? A. Omdat we voeten hebben.
 17. Hoe komt het dat er bomen zijn? A. Omdat er zaad is.
 18. Hij eet met zijn buik en poept uit zijn rug. A. De schaaf.
 19. Als wij duiken, komen we terug; als hij duikt, komt hij niet terug. A. Een steen.
 20. Onze eigen heining zien we niet, die van anderen zien we wel. A. Tanden.
 21. Als we kijken, lukt het niet; als we grijpen, lukt het. A. Onze oren.
 22. Als hij naar beneden gaat is ie leeg; gaat hij omhoog dan is ie vol. A. Putemmer.
 23. Men verbrandt gras op de hoogvlakte, het meer in het dal wordt droog. A. De lamp.
 24. Hij heeft een gouden kroon, maar is geen koning, hij heeft schubben, maar is geen vis. A. De ananasvrucht.
 25. Des morgens heeft hij vier poten, op de middag zijn er twee, des avonds heeft hij er drie. A. De mens.
 26. De moeder gaat huilen, en het kind is blij van hart. A. De generator en elektrische lampen.
 27. Het graf loopt, het lijk bidt. A. de profeet Jonah.
 28. Men knijpt in zijn oor, en de lippen kussen (het). A. Het kopje.
 29. Als hij gaat zijn de poten naar beneden, als hij slaapt gaan ze naar boven. A. De vliegende hond.
 30. Er is een klapper die zeven ogen heeft. A. Het hoofd.
 31. Drie lui gaan op examen in Kupang, een slaagt er. A. De ogen in de kokosnoot.
 32. Het kind slaat haar moeder, en het wordt een bloem. A. De lucifer.

Liedjes

Zat is de kraai van het zwijnevlees eten;
 Gluur eens naar binnen, wat daar bengelt!
 O, die witte Hollander!

Kom hier, mijn vlindertje,
 Vlieg niet zo ver!
 Schoon zijn je vleugeltjes,
 Ik (moet) er steeds naar kijken,
 Wit en oranje is hun kleur.

Zusjelijef, huil niet zo erg, zusje-o,
 Zusjelijef, je moeder is waterhalen, zusje-o,
 Zusjelijef, wacht op je moeder terug van de bron.
 Zusjelijef, wil niet zo heftig wenen, zusje-o,
 Zusjelijef, er ligt een sagokoekje voor je klaar, zusje-o,
 Zusjelijef, kijk, daarboven op de zolder.

A-ri - o, mo-ké teng-go na - ngih-o, a-ri - o,

A-ri-o, la-ho ba-nu i-na-mu, a-ri - o,

A-ri-é, nggi - o i-na-mu pu-ku a - la ba - nu,

A-ri - é, mo-ké na-ka na-ngih ko, a-ri-o,

A-ri-é, ma-nga mbu-kaq pe - daq-mu, a-ri - é,

A-ri - é, lé-lo te mu ré-té ta-ja-é.

Noten hoofdstuk I-III

Hoofdstuk I

- 1 Volgens het artikel over Komodo in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië (1918:deel II, 424) werd de grootte op 478 km² geschat.
- 2 Base Map Plant, USASOS, SWPA, March, 1943. Uitgebreide gegevens over alle gebruikte kaarten zijn opgenomen in bijlage 1.
- 3 Army Map Service (AM), Corps Engineers, U.S. Army, Washington, D.C. 1961; Bima, East Indies (Indonesia).
- 4 Nana Ratman dan Aswan Yasin. 1978, Peta Geologi, Lembar Komodo, Nusa Tenggara. Bij de bronnen hiervan is niet vermeld het belangrijke werk van R.W. van Bemmelen (1970).
- 5 Een paar nieuwe namen vond ik op de hoofdkaart in Proposed National Park Komodo. Ook het artikel van Auffenberg (1980) is in dit verband van belang. Deze grote deskundige op het gebied van reptielen en amfibieën heeft met zijn helpers het gehele eiland doorkruist. Op zijn kaartje vond ik een vijftal voor mij nieuwe namen, en in de tekst staan nog twaalf vindplaatsen met hoogten vermeld. Deze zijn echter niet gelokaliseerd.
- 6 Verreweg de belangrijkste informant hiervoor was het dorpshoofd Rasi, die in zijn jeugd het hele eiland geregeld is doorgetrokken.
- 7 Na deze interessante ontdekking kwam de ontgoocheling, toen de kleinzoon van de informant mij de Waé Liang vanaf de boot aanwees. Pas de volgende morgen was ik weer gerust, toen bleek dat deze benaming een tegemoetkoming was aan de vreemdelingen, die van de kaart alleen de naam Waé Liang kenden.
- 8 Op 19 september 1981 onderweg van Sape op Sumbawa naar Labuanbajo op Flores met een tweetons motorbootje moesten wij in de prachtige noorderbaai van het eilandje Gili Banta vijf uur lang beschutting zoeken. Met een kort oponthoud op het eiland Messah hadden wij 21 uur nodig voor deze reis.
- 9 Het woord 'Komodo' kan het best uitgesproken worden met de klemtoon op de middelste lettergreep.
- 10 De term 'komodo' wordt tegenwoordig gebruikt voor a. het dorp; b. de *desa (gaya baru)*, waartoe ook Papagaran behoort; c. het eiland; d. de *kecamatan* van West-Flores en de eilanden met als zetel van het bestuur Labuanbajo. Helaas is men in tijdschriften en in dierentuinen begonnen ook e. de *Varanus komodoensis* met 'komodo' - en niet met één van de inheemse namen - te betitelen. Zie ook bijlage 6. Het zou wenselijk zijn alsnog de lokale naam *ora* te gaan gebruiken.
Volgens Burden (bij Hoogerwerf 1954:20) zou *komodo* 'rat' betekenen. Dit is ongetwijfeld onjuist. Misschien hangt die

- verklaring samen met een opmerking in het artikel over Komodo in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, (1981:deel II,424), dat het eiland ook 'Ratteneiland' wordt genoemd.
- 11 Proposed National Park Komodo (1977:20) vermeldt voor ongeveer dezelfde tijd 529 inwoners. Hoe dan ook, het aantal inwoners heeft zich in de laatste halve eeuw verdrievoudigd.
 - 12 Hoogerwerf (1954:26) ontleent aan de Zeemansgids (1931:deel II, 212) het bestaan van "een bij de NO.hoek van Rindja gelegen nederzetting van z.g. orang Komodo, Badjoreezen en Bimaneezen, kg. Rintja geheeten". Uit inlichtingen die ik kreeg is het wel zeker dat er nog een Komodo sprekende groep op Rinca aanwezig is. Blijkbaar hebben ze nauwelijks contacten met de bewoners van Komodo. Bij mijn kort bezoek aan het grote dorp Rinca in 1981 bleek er te midden van Bajosprekenden nog één gezin te zijn waar in huis Komodo werd gesproken. Verder is er nog het Komodogehucht Kerora aan de straat Molo met ongeveer dertig bewoners.
 - 13 Proposed National Park Komodo (1977:20) spreekt van "neolithic grave-sites", ontdekt door Auffenberg.
 - 14 De Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië (1918:deel II,424) vermeldt in het artikel over Komodo: "Komodo ... onderhoorigheid van Bima, en vroeger door het bestuur als ballingsoord gebruikt".
 - 15 Het Bimaneese bestuur was van zuiver koloniaal-economische aard. Het bezat het monopolie over de gehele in- en uitvoer, naast de inkomsten uit heffingen in natura. Men zie hiervoor Coolhaas (1942:168-169) en het handschrift uit 1768 met vertaling in Nooteboom (1950:207-214).
 - 16 Zie ook noot 14 van hoofdstuk III. Nog in een briefje van 11 Zulhijjah 1306 (dat is, naar informatie van de arabist Dr. J. Henninger, op 23 april 1899) vordert de "doorluchtige naib van de zetel van het Koninkrijk van het land Reo": *adapun takinya dalu Kola mesti dua orang budak adanya*, "en de cijns van de dalu van Kola(ng) moet twee man slaven zijn". Dit briefje wordt nog in Wetik, Kolang bewaard.
 - 17 De term 'clan' gebruik ik hier in ruime betekenis.
 - 18 Dit motief komt ook elders voor. Ik noteerde het in Régho (Manggarai). Ongetwijfeld is het ook elders aanwezig.
 - 19 Vroeger waren de grenzen door stenen gemarkeerd. In 1982 kende van de verschillende aanwezige ouderen alleen Abdulrajab nog zo ongeveer de grenzen. Deze zijn op de kaart aangegeven.
 - 20 In zijn verhaal heeft Abdulrajab de geschiedenissen van de clans Ambon en Wélak klaarblijkelijk verward. In 1977, toen ik de verhalen op de bandrecorder opnam, werden wij danig gestoord door de talrijke belangstellenden. Vandaar wellicht de vergissing. In 1982 vertoonde zijn verhaal meer samenhang.
 - 21 Dit vermeldt ook, dat men vanuit Borong via Modo, in het *dalus*chap Munting (later Bajo), het dorp Tado in Kempo bereikte. Omgekeerd vertelt de heer A. Anto uit de 'clan' Modo in Kakor dat zijn familie afkomstig zou zijn uit Komodo.
 - 22 Men zie de namen van oude nederzettingen en van plekken waar nog vruchtbomen zijn blijven staan. In 1980 is het verbod uitgevaardigd nog buiten het eigenlijke dorp in gehuchten te wonen en daar tuinen te maken.
 - 23 De Manggaraivorm is *ngeti*, 'bij zeer laag getij met vergif gaan

- vissen aan de kust'. De Rembongtaal gebruikt hiervoor *meti*, terwijl *meti* in het Manggarai 'eb' betekent.
- 24 In december 1980 waren er 26 *bagan*, behorende aan zes rijken. Hiermee worden vooral gevangen: inktvisjes, en de vissoorten *jeriwang*, *katombo* (niet in de woordenlijsten genoemd), *lajang*, *lariq* en *rambing*.
- 25 *Trasi* is een mengsel van tot deeg gestampde en gefermenteerde garnalen en visjes. Het is een gezocht bestanddeel voor de Indonesische rijsttafel. In de baaien van Sabita en Lawi is de ouderling uit de 'clan' Munting, *penggawa tasiq*, de 'strandvoogd'. Een foto van de *trasi*-verwerking staat in Proposed National Park Komodo (1977:23).
- 26 Volgens Rasi is het vissen op scholen van kleine vissen, zoals *méné*, *témbang* en *turi*, aan deze strandjes vrij.
- 27 Backer en Bakhuizen van de Brink (1963:I,529,note 1) zeggen: "In Kangean Islands and in the Palu Valley run wild (or perhaps native)". Behalve op Komodo is het op vele plaatsen o.a. ten oosten van Pota (Flores) duidelijk dat de tamarinde zich spontaan verbreidt. Op Komodo zijn de tamarindebomen verder talrijk bij Lawi, Wau, Banu Bondo en Walu Nggong.
- 28 Zie voor de Manggaraise *lingko*: Heerkens (1930:103-107).
- 29 Het stampen werd vroeger soms begeleid door het lied "Aru-Gélé" (De Nautilus). Men vertelt dat dit lied op zee werd opgevangen uit 'de mond' van een zingende nautilus. Eén oud moedertje, dat ik niet meer kon bezoeken, moet het lied nog kennen.
- 30 De hertejacht zowel voor de eigen voedselvoorziening als voor de verkoop van gedroogd vlees (Ind. *déndéng*) is vroeger zeer belangrijk geweest. De ouderen kennen nog goed de namen van hoogvlakten en heuvelruggen (*galóng*) waar men jaagde. Men zal nog wel eens een hert verschalken, maar communaal en grootscheeps jagen is er niet meer bij. Het is dan bitter voor de Komodomensen te moeten aanzien dat vanuit Sape zelfs hooggeplaatste mannen in motorboten met vuurwapens en honden overkomen om te branden en te jagen. Er zijn een paar geiten op het eiland. Als ze zich ver van dorp of van de huizen wagen worden ze de prooi van varanen. Toen ik in Liang kwam, was er 's nachts een flinke geit door een varaan weggehaald. Op de eilanden Wajuh en Torong Koi bezit, naar men beweert, één rijke man van Komodo over de duizend loslopende geiten.
- 31 Waarschijnlijk staat de schade niet in verhouding tot de prauwvrachten aan lontarlatten, die in het westen van het eiland door lieden uit Sape worden weggevoerd.
- 32 Een linguïstische opmerking betreffende *paréq* is aan te treffen onder 6.4.8. van hoofdstuk II.
- 33 *Ana(q) muri* is waarschijnlijk gelijk aan het Indonesische *anak murid*, 'leerling', 'volgeling'; een fraai eufemisme.
- 34 Ik vermoed dat door de openlegging van het eiland en de vestiging van de dienst voor natuurbescherming het systeem wel zal verdwijnen.
- 35 Men zegt: "Ahu ita mbarapu". "Mbarapu séi?" "Mbarapu ama-ngu." "Ik heb een schim gezien." "Wiens schim?" "Die van mijn vader." Men spreekt ook over *pidadari*, 'nimfen', die voorkwamen bij Lawi en haar bad namen in de Banu Kiling Manga.

- 36 *Mori*, in de betekenis van 'heer' of 'eigenaar', moet als een oorspronkelijk woord van de talen in West-Flores, Sumba en Sawu worden beschouwd (Zie Verheijen 1967:335 over het woord *mori*). *Mori Keraéng* is een Manggaraisamenstelling van *mori* met het Makassarse *keraéng*, 'heer' of 'edele'.
- 37 De Bimataal kent *maka* voor 'dans', speciaal voor 'krijgsdans'. In de Manggaraitaal is het, ook in de vorm *pemaka*, in ongeveer dezelfde betekenis bekend.
- 38 Opvallend is de functie van de *bendéra* bij de rituelen. *Bendéra*, 'vlag' of 'wimpel', is wel een groot woord. Men schuift een lapje stof van wellicht 3 x 10 cm in het uiteinde van een open-gespleten staak van 50-100 cm, welke in de grond wordt gestoken. Bij het *maka*-ritueel moet dit lapje wit zijn als teken van rituele (of morele?) zuiverheid. Naast de *Bendéra Wai Sumba* bestaat er ook nog een *Bendéra Nanga Babu* bij Sok Liang. Deze is gebonden aan de 'clan' Ambon.
- 39 De heer D. Pia is zo vriendelijk geweest in Sésok, zuidwest-Manggarai, navraag te doen. Men vertelde hem dat daar vroeger een *mboho* was geweest in de vorm van een menselijke figuur. In 1982 ging ik met Abdulrajab de Mboho Kolo Kamba bezoeken. Tot mijn verbazing was er geen enkel herinneringsteken te zien. "Nee, er is geen gedenkteken", zei Abdulrajab - en naar de grond wijzend - "maar hier graven we de boomstam in". Ik beseftte toen eens te meer de beperkingen van mijn onderzoek.
- 40 Volgens Rasi worden twee jongelui gedwongen om te trouwen als ze betrapt worden, omdat ze anders de 'godsdienst bederven' (Ind. *merusakkan agama*).
- 41 Hier en verder worden de internationaal gebruikelijke Engelse afkortingen ter aanduiding van verwantschapsrelaties gebruikt, zoals opgenomen in de lijst van afkortingen.
- 42 Toch is het niet uitgesloten dat dit woord rechtstreeks terug te voeren is tot het IN en PN **táwa*, dat ook in de BS-groep vertegenwoordigd is. Zie in de woordenlijst onder *ncawa*.

Hoofdstuk II

- Deze jongemannen, die van de beste wil waren, heb ik toch meermalen moeten bidden en smeken om me te helpen. Het dorp was in het tamarindeseizoen bijna uitgestorven. Ze moesten zelf alles doen voor en op de *bagan*, de vis drogen, enz., en soms nog terug naar de plukplaatsen. Eind 1980 heb ik in Ruteng gedurende enige dagen veel kunnen leren van de heren Rasi en Ahama. Maar er rezen daardoor ook weer nieuwe vragen.
- Bij etymologische afleidingen zijn de vormen voorkomende na AN, IN, MN, PN die van Dempwolff; en in diens spelling. Deze en ook andere door mij geconstrueerde vormen worden voorafgegaan door een asterisk.
- Maar ook het tegenovergestelde komt voor. In het derde liedje opgenomen in hoofdstuk III meen ik op het bandje duidelijk *bano* i.p.v. *banu* te horen, en *ina-mo* i.p.v. *ina-mu*.
- Magu zegt *nisang* waar Abdulrajab *nésang* zegt enz. Waarschijnlijk is aldus het gebruikelijke *piang*, 'buiten', ontstaan uit *péang* (M *péang*). Het gebruik van *hété* naast *hité*, 'wij' incl., en *héné* naast *hiné*, 'die', is wellicht gebonden aan bepaalde

- personen. Ahama veroordeelt het bezigen van *hété* en *héné* als onbeschaafd.
- 5 In 1980 noteerde ik Ntungo i.p.v. Ntengo, Winci i.p.v. Wenci, en hoorde ik *beké* naast *biké*, *bodoq* naast *bedoq*, *nepung* naast *nupung*, *dumung* naast *demung*, *bongkolo* naast *bengkolo* en *kodondo* naast *kedondo*. Ik weet niet of er een wezenlijk verschil in uitspraak bestaat tussen *dengi*, 'horen', en *dingi*, 'smeken'.
 - 6 Ik ben echter over de juistheid van dit *taséq*, en bovenstaand *manoq* en *wog* in twijfel. Rasi zegt duidelijk *tasik* of *tasiq*, en *geruq* of *geruk* i.p.v. mijn *geroq*. Bij Abdulrajab is de 'hamzah' duidelijk. Op het bandje klinkt de naam van de plaats Réoq (M Réok) ongeveer als Réo^aq.
Bij mijn bezoek in 1982 werd het mij bij een botanische rondgang met Jelatu en Magu heel duidelijk dat de eerste een i-klank in plantennamen met *-iq* uitsprak, terwijl bij de een generatie jongere Magu duidelijk een é- of è-klank naar voren kwam. Hetzelfde merkte ik op bij anderen toen namen van zeedieren aan de orde waren.
 - 7 Er zal nog moeten worden nagegaan of de door mij als *lah* (M *laqas*) en *pa* (M *paqa*) geschreven en in de lijst opgenomen woorden wellicht als *laah* en *paa* moeten worden geschreven (en uitgesproken).
 - 8 Ditzelfde gebeurt ook met de Arabische namen bij de Bimanezen, zoals Unu i.p.v. Junus, Usu i.p.v. Jusup, Dola i.p.v. (Ab)dullah en Hami i.p.v. Hamid. Men zie verder de in de bijlagen opgenomen lijst van persoonsnamen.
 - 9 Waar Magu n.m.m. duidelijk *pusoq* of *pusoh* en *ndutoq* zei, verbeterde Ahama die woorden tot *pusuq* en *ndutuq*.
 - 10 Zie Verheijen (1967:XII, noot 12 en taalkaartje). Bij Abdulrajab, Rasi en Ahama hoorde ik bijna steeds de combinaties (é-u), (é-i), (o-i) en (o-u), terwijl de jongeren (i-u), (i-i), (u-i) en (u-u) zeiden.
 - 11 Bij dergelijke woorden in de teksten en in de woordenlijsten zal men rekening moeten houden met de mogelijk alternatieve vormen.
 - 12 Het lijkt mij het meest waarschijnlijk dat de uitspraak van deze eindmedeklinkers nog niet vaststaat. Terwijl Abdulrajab spreekt van Ntodoh Bedih, spreekt Ahama van Ntodoh Bedis en Rasi van Ntodoh Bedir. Men spreekt van Sok Baéh, Baés en Baér. Rasi zegt *mantir*, *jampur*, *jujur*, *kintar*, *kor* en *lajar*, waar ik bij anderen slot(-h) hoor. Men zegt *bangés* en *bangéh*, *dukus* en *dukuh*, *ras* en *rah*, *watas* en *watah*. Iets dergelijks komt interdialectisch ook in het Sasak voor. Teeuw (1958:116) vermeldt de vormen *biwir* naast *biwih* en *biwis*, 'lip', en *lilir* naast *lilih* en *lilis*, 'langwerpig stampblok'.
 - 13 Namelijk *ɔo*, 'tritonschep', en *bo*, 'indien'.
 - 14 *Toso* is naar mijn mening een representant van IN **tu(n)duh*, waaraan *moso* ook wel etymologisch is verwant.
 - 15 Er bestaat echter ook in de Bajotaal *gogolla*.
 - 16 Dus betekent *ita siré ora*: 'een varaan zag hen', en niet 'zij zagen een varaan'.
 - 17 Dit *né* komt ook in het Westmanggarai voor. Zie *né I* in Verheijen (1967:373).
 - 18 Het Manggarai heeft hier de vorm *mé*.
 - 19 Ahama beweert dat hier *kétang*, en niet *keda*, moet worden gebruikt.

- Zoals bij veel andere twijfelgevallen kan ik dit niet verifiëren.
- 20 Vergelijk voor het Manggarai Burger 1946:§17.
 - 21 Rasi zegt dat het suffix -n niet juist is; het zou *né* moeten zijn. Ik meen op het bandje van Abdulrajab dikwijls alleen maar -n te horen.
 - 22 Zie Burger, 1946:§47,6 en *mori* en *ngara-morin* in Verheijen 1967:335,415.
 - 23 Men vergelijkte in Verheijen 1967 woorden als *hana(ng koé)-*, *ki-*, *ru-*, *weki-*, en in Verheijen 1977^a *koqé-*, *mésa-*, *ngenéq-*, en *weki-*.
 - 24 Regelmatige afleidingen in andere talen vindt men in de woordenlijst onder *rété*.
 - 25 Regelmatige vormen in de BS-groep zijn in Wangka, Ngadha en Lio *siza*, in Kepoq *sira*, in Sumbadialecten *jida*.
 - 26 Ook de vormen *ulés* in Mbai en *ulos* in Békék representeren duidelijk de AN *-*ǵ*.
 - 27 Enigszins vergelijkbaar is het Boléng *ncua* uit *nsua* < *ne sua* < *oné-sua*, 'eergisteren', en in het Pahar *Ancél* uit *Ansél*.
 - 28 Interessant is ook Kmd *ngentu*, 'tand', naast Rmb *ngentun*, 'bijten'.
 - 29 Het in Berit gebruikte *parék* zal wel een ontlening zijn. In de Mbiwa-taal komt nog voor *paro*, waarmee we tot een Proto-West-Flores **padek* kunnen teruggaan.
 - 30 Vergelijkbaar voor deze formatie is Bm *wunta*, 'bloem', naast *mbunta*, 'bloeien'.
 - 31 Dit wordt nog meer plausibel door de opmerking van Zollinger (1850:16-17) over de 'Goenoeng Apie' (= Sangiang): "Eenige dorpen werden hier vroeger gevonden. Toen echter de inwoners jaarlijks door de zeeroovers overvallen, gedood en weggevoerd werden, verlieten zij eindelijk het eiland en togen naar Bima ... Nog tegenwoordig bestaan de vruchtboomen die eens ...". Mevr. Dirkzwager was zo vriendelijk mij op Buddingh 1861 te wijzen. In de beschrijving van zijn tocht per 'stoomboot' langs Sumbawa en Flores in 1855 schrijft hij op bladzijde 279: "Het eiland Komodo is onbewoond, doch rijk in paarden en wilde karbouwen".
 - 32 Ook het tegenovergestelde gebeurt wel. Het M *ambi*, 'gereed maken', beschouwde ik in 1967 als een leenwoord uit het Bm. Naderhand vond ik echter dit woord in het Rmb in de betekenis van 'vertrekken' zoals in het Kmd. Ik ben nu meer geneigd het als een BS woord te beschouwen. Zo bracht ik Kmd *mbékoq*, 'krom', in verband met Bm *mbéko*, tot ik aan het M *mbékot* dacht.
 - 33 De termen voor 'zwager' worden graag ontleend, zoals bijv. in het M naast oorspronkelijk *késa* van een oostelijke taal *éja* is overgenomen en van een westelijk dialect *kéla*. Vergelijk ook nog Kmd *lago*, dat is ontleend aan het Bj. Oorspronkelijk Kmd zou **héra* moeten luiden.
 - 34 Heel dikwijls zijn dit specifiek Westmanggaraise vormen, zoals *jenguq* (West-M *jenguk*, M *cenguk*), *jegoq* (M *cegok*), *jaha* (M *cahap*), *jampuh* en *jijuq*. Jammer genoeg heb ik maar zelden in de lijst West-Manggarai (MB) apart aangeduid. Daarentegen komt *séi*, 'wie' niet overeen met de westelijke vormen *cai* en *ci*, maar met die van Centraal-Manggarai en verder oostelijk

- gesproken talen.
- 35 Ik vond deze termen in een Holle-lijst die gedeeltelijk met 'Solorese' woorden was ingevuld. Hoe nauwkeurig de orthografie ook is en hoe mooi ook het handschrift, er zijn nauwelijks dialecten aangegeven, en er is ook geen naam van de auteur te vinden. Overigens is de vermelding van *bungah* hier minder interessant, omdat het blijkbaar etymologisch verwante woord *bunga* ook in Ngadha gevonden wordt. Iets waarop Mevr. Dirkzwager mij opmerkzaam maakte.
 - 36 Ook hier blijkt dat Swadesh een goede keus heeft gemaakt met zijn testwoorden. Ofschoon we in de woordenlijst 16,9% aan Bm leenwoorden aantreffen, staan er in de lijst van 100 woorden slechts 6% Bm leenwoorden. Het is opvallend dat twee van de vijf namen van kleuren ontleningen zijn.
 - 37 De volledige lijst van aardrijkskundige namen, met opzoekcode bij de landkaart, vindt men als bijlage 1.
 - 38 Een interessante en bedriegelijke verbastering is die van *Lolo Kuni*, 'Kaap (als een) Rug', tot Ind *Tanjung Kuning*, 'de Gele Kaap'. In 1982 hoorde ik nog de naam *Nusa Sela Sié* voor Pulau Sarai, en *Nusa Tawa* of ?*Nusa Nggong* voor Pulau Tatawa, terwijl de schipper van het motorbootje op de terugweg van Komodo nog de naam *Nusa Maléq*, 'Lacheiland' gaf, maar dat was misschien wel als grapje bedoeld (Ind *tertawa*, 'lachen'); verder *Nusa Merangké* voor Pulau Siaba Besar.
 - 39 Zie verder bijlage 4. Er zijn 86 vissoorten genoemd. Na aftrek van homoniemen en dubbelgenoemde woorden in samenstellingen blijven er 63 namen over. Daarvan zijn er vijf IN, en wellicht een viertal Bimaleenwoorden.
 - 40 Ook de Sawutaal kent deze (ou): *dou*, 'mens'; *lou*, 'zee'; *rou*, 'blad'; *tou*, 'jaar', en *wou*, 'reuk'. Daarnaast ook de (é) uit AN **aj*, zoals *adé*, 'lever', en *madé*, 'dood'.

Hoofdstuk III

- 1 Ik heb maar zelden getracht de met de bandrecorder opgenomen teksten te verbeteren. Er zijn voor mij nog steeds onduidelijkheden. Er komen ook talrijke herhalingen en blijkbaar onvolledige constructies voor. Zie ook onder 3.2. van hoofdstuk II.
- 2 Het is opmerkelijk dat men voor het eigen eiland, al is het toch betrekkelijk klein, '*Tana Modo*' gebruikt. Het inderdaad kleinere maar toch zeer uitgestrekte Rinca wordt echter met '*Nusa Wéléq*' aangeduid.
- 3 De echtgenoot heeft in dit verhaal de centrale plaats. Volgens sommigen had hij de echte Manggaraise naam *Compang*.
- 4 Een correctie op deze en de volgende alinea is te vinden op bladzijde 4.
- 5 Abdulrajab zegt hier en in de volgende regels *na kuhu*, 'mijn broer'; Rasi wil *na-ngu*.
- 6 Volgens een andere informant stuurde ze pitten.
- 7 Dit is de spitse en scherpe vegetatiekegel. Men vertelt dat de mensen uit de 'clan' Sape, als ze geen speer bij de hand hebben, hiermee met zekerheid een hert treffen.
- 8 Dit Warloka (Werloka, Wara-Loka, Berloka of Bara-Loka) wordt ook als de eerste woonplaats op het eiland Flores van de voor-

ouders van verschillende Manggaraiclans genoemd.

De heer W. Waku schrijft in 1946 dat de voorvader van de *dalufamilie* in Mburak Umpu Wara-Loka heette. *Umpu*, 'grootvader', 'voorvader', is Komodotaal, maar wellicht terug te voeren op het Bm *ompu*.

De oudste bewoners van Rinca spreken dezelfde taal als de mensen van Komodo. Zie noot 14 van hoofdstuk I; ook *guloh*, 'hoogvlakke', een Bj uitspraak van Kmd *galong*, wordt op Rinca gevonden.

Pas een tiental jaren geleden zijn in Warloka begraafplaatsen rijk aan keramiek ontdekt. Sinds 1979 zijn wetenschappelijke opgravingen gedaan. Het Chinese aardewerk, bewaard in het 'Museum' te Ruteng, is, naar informatie van de heer S. Parit, door Dr. Abu Ridho gedetermineerd als afkomstig uit de Sung, Yüan en Ming periodes, terwijl dat uit Achter-Indië (Vietnam en Thailand) is gemaakt in de veertiende en vijftiende eeuw.

- 9 De vertaling van deze zin is wellicht onjuist.
- 10 De vertaling van deze zin is wellicht eveneens onjuist.
- 11 Het Manggaraiwoord *dalufamilie*, 'de kleine feodale heerser', is blijkbaar in oorsprong Bimataal. Zie *dalufamilie* in Verheijen 1967:65.
- 12 In 1947 vertelden Bajo van Labuanbajo mij dat de gebieden waar lontarpalmen groeien aan de raja van Goa (!) toebehoorden.
- 13 Men moet zich hoeden de Bajo, de zeenomaden, te verwisselen met de inwoners van het *dalufamilie*-schap Bajo in Zuidwest-Manggarai. Blijkbaar had de *dalufamilie* van Bajo onder zich nog de *dalufamilie* van Nisar en Munting.
- 14 De taak van de Bajo was ook wel eens minder onschuldig. In het Maleise manuscript, Archief KITLV, no. Or.404, vind ik hen enige malen vermeld als 'orang jin' te lezen als *orang jéné*, M *ata jénék*, Mk *tu-ri-jégnéq*, 'watermensen', Bajo's. (Zie Matthes 1859:412). Op vel 105 vind ik bijvoorbeeld: *Kemudian dari itu tatkala paduka jenéli paraduh naib kerajaan di Reo, dari pada Hijrat Al-Nabi salla allahu alaihi wasalam, seribu seratus sembilan pulu dua tahun² bé, ada lagi buda tiga puluh dari pa [tekst verdwenen] dalu Cibai dibawah oleh Jéné ?Tanggurita dengan perahu ?lembali datang*". Dus in het hedzjra-jaar 1192 (A.D. ± 1778) bracht de Bajo-man ?Tanggurita 30 slaven aan; en op vel 57 boven (vóór het hedzjara-jaar 1197): "... akhir empat belas hari bulan Sawal hari Jum'at ... raja jenéli paraduh naib al-sulthan di Reo, pada ketika itulah adalah budak [tekst verdwenen] ima empat puluh enam dibawah ole Jéné ?Muni ?Semudu [Op vel 105: *Jéné Muni Kemudu*] bernama ?Lajabar [tekst verdwenen] kepada Tuan kita dan tanah Bima adanya".
- 15 Feitelijk werd *keraeng* Alexander Baruk, zoon van de opper-*dalufamilie* van Todo, de eerste raja, zelfbestuurder, van Manggarai. Wegens diens jeugdige leeftijd werd *keraeng* Bagung uit het *dalufamilie*-geslacht van Pongkor voorlopig zijn plaatsvervanger.
- 16 Ik hoorde een jongeman in 1982 aan anderen vertellen dat Umpu Wélaq met het bovenlijf uitstekend boven de grond begraven was. Bij navraag beweerde Abdulrajab ten stelligste dat die voorstelling onjuist was.
- 17 In 1982 bleek dat men het ritueel sinds vier jaren niet meer had uitgevoerd.
- 18 Bedoeld zijn waarschijnlijk degenen die het initiatief namen

- tot deze viering.
- 19 Op het bandje wordt de laatste lettergreep beklemtoond, waarschijnlijk is de schrijfwijze *kantu-wa* juist.
 - 20 Op Palu'ë vernam ik dat de *tira*, (*Haliastur indus*), ook daar een mythische vogel is. Waarschijnlijk is de door Jonker (1905:386,428) vermelde *bala-puu-a* dezelfde roofvogel. In zijn woordenboek (Jonker:1908) spelt hij *bala-pua*. Zelf noteerde ik op Roti deze naam met het epitheton *langa-fulaq*, '(met) witte kop'. Ik ben ook geneigd de Indisch-Engelse naam 'Brahminy Kite' met religie of mythologie in verband te brengen.
 - 21 Met Bagu-Da is wellicht Bagdad (uit de Duizend-en-een-nacht-cyclus) bedoeld.
 - 22 De bol aren van het puntige raagbolgras, (*Spinifex littoreus*), die vaak door de wind rollend over het strand wordt meegevoerd.
 - 23 Alle raadsels die Magu zich herinnerde heb ik opgenomen, en wel op de eerste plaats vanwege de taal. De meeste hebben bekende motieven. Nummer 12 is eigenlijk geen raadsel, 16 en 17 hebben een modern aandoend verrassingselement. Enige ervan, onder andere 27, hoorde Magu in Ruteng en vertaalde ze. Nummer 26 maakte hij in Ruteng, toen 's avonds de generator begon te werken en daarop het elektrische licht aan ging.
 - 24 'Verkeerd geraden' is *bangkeng*.
 - 25 *Hebo* (Ind. *kolong*) is de ruimte onder de paalwoning.
 - 26 De laatste regel wordt staccato gereciteerd. Ik geef de vertaling die ik, met veel vraagtekens, in 1977 maakte. In 1980 hoorde ik van Rasi dat het liedje ontstond toen een vreemdeling, geen Islamiet, want hij at zwijnevlees, er in zijn shorts erg onbeschaamd bij zat. "Witte Hollander" is een cryptisch woord voor genitaliën.
 - 27 Dulwaha zong het eerste liedje. Het tweede werd zowel door Dulwaha als door Jamludi gezongen. De laatste gebruikte *rara*, 'rood', i.p.v. *monca*, 'geel', 'oranje'. Het werd door de onderwijzer H. Man uit het Engels vertaald in de Komodotaal.
 - 28 Dit susliedje werd gezongen door Siti Safa met haar baby op de arm. Drs. Augustinus Amat was zo goed om de muzieknoten naar mijn bandopname uit te schrijven.

Woordenlijst

Komodo-Indonesisch-Nederlands-Engels

Deze lijst is zeer beperkt van omvang. Men zal veel frequent gebruikte woorden niet aantreffen. Helaas kon een honderdtal bij mijn laatste reis, in 1982, nieuw aangetroffen woorden, waaronder veel namen van planten, niet meer worden opgenomen. Nieuwe determinaties van dieren en planten konden ook niet meer worden verwerkt. Die zijn wel te vinden in de bijlagen.

Wat de orthografie betreft is onder 3.4. van hoofdstuk II al vermeld dat ik uiteindelijk niet in staat ben geweest om de imploratie (geglottaliseerde) (b) en (d) als fonemen consequent van de andere (b) en (d) te onderscheiden.

Het is meerdere malen voorgekomen dat ik een vorm had veranderd op grond van een nieuwe informatie, terwijl onder invloed van een andere informant de eerste weer moest worden hersteld. Zo ben ik nóg in twijfel of men *popo* of *popog*, 'wit', zegt. Misschien zegt men beide.

Men moet zich ervan bewust zijn dat er in de hoofdwoorden slechts enkele alternatieve vormen zijn opgenomen. Zo zal dikwijls eendoffe (e) in de voor-voorlaatste lettergreep als (a) worden uitgesproken en andersom. Zo zijn er ook de alternatieve vormen die onder 3.2. van hoofdstuk II over de vocaalharmonie besproken worden, zoals *mori* en *muri*, *déu* en *diu*.

Achter het hoofdwoord is op de eerste plaats, tussen haakjes, de etymologische verwantschap, voor zover ik die ken, vermeld. Daarbij steun ik vooral op de gegevens die in mijn *Kamus Manggarai* zijn opgenomen. De toevoeging van *dst* (dan *seterusnya*) wijst er op dat bij de betreffende naam in dat woordenboek nog meer voorbeelden te vinden zijn. Men raadplege verder de lijst van afkortingen.

Achter 'N.' is een korte Nederlandse vertaling gegeven; achter 'E.' een Engelse. Wanneer in de Indonesische tekst meerdere vertalingen staan, onder andere van bepaalde uitdrukkingen, is getracht die in dezelfde volgorde weer te geven. Bij twijfel zal men de Nederlands-Komodo en Engels-Komodo lijsten moeten raadplegen.

ABANG (M) kayu melintang: *kuta abang*, pagar melintang. N. dwars-hout. E. cross-beam.

?ADÉ (bdg *édé*) ini: *anaq adé anaq ha ko hu*, anak ini anak (dari) kakaku; *anaq adé kidéq kené*, anak ini masih kecil. N. dit, deze. E. this.

ADONG (M; Ng *ado*) tipu. N. bedriegen. E. to deceive.

AGAH (Ind) agar-agar: *agah takaq*, agar-agar yg terdapat agak dalam pd karang; *agah rengko*, agar-agar yg muncul waktu air surut.

N. agar-agar. E. agar-agar.

AHA (Bm) Ahas, Minggu. N. zondag. E. Sunday.

AHANG 1 (simp AN; M *hang*, Rmb *ghan*, Ng, Lio *ka*) makan; makanan: *jang*

- ahang*, mencari makanan. 2 nasi. N. 1 eten; voedsel. 2 gekookte rijst. E. 1 to eat; food. 2 cooked rice.
- AHU (AN; M *aku*, Bm *nahu*; bdg *ko hu*, *kuhu*) saya, aku. N. ik, mij. E. I, me.
- AI (Bm *ai*, hari) *ai ba*, bilamana, waktu mana, kapan. N. wanneer. E. when.
- AIKINI (bdg M *aik*, *aikn*, entahlah dia) entah: *aikini hia ko!* entahlah dia!; *aikini miu*, tidak tahu kamu punya mau. N. wie weet. E. I don't know.
- AINGKINI = *aikini*.
- AJAH (IN) belajar, mengajar. N. leren, onderwijzen. E. to learn, to teach.
- AJO (M) 1 akar beluru, ?balang, *Entada phaseoloides*. 2 tempurung lutut. 3 empedal. N. 1 liaansrt. 2 knieschijf. 3 maag (v. kip). E. 1 liana sp, 2 knee-cap. 3 gizzard.
- AKO (M; Bm *pako*, Sw *peku*) memetik. N. afsnijden, (rijst) oogsten. E. to harvest (rice).
- ALA (simp AN; Bg, Nagé, M, Kolo; Lio *mala dll*) ambil; kawin dng. N. halen, nemen; tot vrouw nemen. E. to take; to marry.
- ALIM-ULAMA alim-ulama. N. Isl. theoloog. E. Isl. theologian.
- ALU (IN; Kmb, Lio, Ng, Si, M; Bm, Sw *aru*) alu. N. stamper. E. pestle.
- AMA (AN, Bm; M *amé*, *ema*) ayah, bapak; F. N. vader. E. father.
- AMA-DUA (Bm; juga *ama-tua*) bapa tua; FeB - (+yBC), MeZH - (+WyZC). N. oom. E. uncle.
- AMA-KIA = *amangkia*, bapa muda = FyB - (+eBC), MyZH - (+WeZC). N. oom. E. uncle.
- AMBI (Rmb; Bm, M berkemas) berangkat. N. vertrekken. E. to leave.
- AMINA br elang bondol, *Haliastur indus*. N. roodbruine witkoparend. E. bra(h)miny kite, red and white eagle-kite.
- ANA-UDI (Bm *udi*) sej kadal. N. hagedissrt. E. lizard.
- ANA-WANA p lontar yg kecil. N. jonge lontarpalm. E. young palmyra palm.
- ANAKODA (Bm *ana koda*) nakoda. N. schipper. E. skipper, captain.
- ANAQ 1 (IN; M *anak*) anak = S, D, BC - (+FB), HBC - (+FBW), ZC - (+MZ), WZC - (+MZH); *anaq moné*, anak lelaki; *anaq winé*, anak wanita. 2 beranak, bersalin: *anaq di anaq-mu*, anakmu sudah bersalin. N. 1 kind, jong, neefje, nichtje; zoon, dochter. 2 baren, werpen. E. 1 child, young; nephew, niece; son, daughter. 2 to give birth, to breed.
- ANAQ-MURI (D) (Ind) orang utangan. N. schuldenaar, pandeling. E. debtor, credit bondsman.
- ANGGO *anggo kesing*, ?mencocok (kalung) siput. N. ?rijgen. E. ?to string.
- ANGGUR (Ind; Bm *anggu*) sej suluran, buahnya dimakan; *Passiflora foetida*. N. klimplantsrt. E. vine sp.
- ANGING (IN; M *buru*; Bm *angi*) angin: *anging waraq*, angin barat. N. wind; westwind. E. wind; westwind.
- ANGKÉ sej ikan; *Scarus muricatus*. N. vissrt. E. fish sp.
- ANGKOR (M *angkor*, *akor*, *akur*, *angkur*; Md *akor*, Tontemboan *angkoran/q*) p pakis aji, paku haji; *Cycas ?rumphii*. N. cycassrt. E. tree-fern.
- ANTAH (IN; Ind) hantar. N. begeleiden. E. to lead, to accompany.
- ANTÉ (M gabus, hati kayu) biji, benih. N. zaadkorrel, zaad. E. seed.
- ANTING-ANTING (Ind) anting. N. oorhanger. E. ear-ornement.

- AO I (Bm) arti: *ao-né*, *aon*, artinya, berarti. N. betekenis; dat wil zeggen. E. meaning; that means.
- AO II berkelahi. N. twisten. E. to quarrel.
- APA (AN; M,Kolo; Bm *au*) anu, sesuatu, apa; untuk apa: *apa anaq-mu lalé*, anakmu itu ada di dalam; *duru laho lipa apa*, (ia) suruh pergi ke seberang anu (= Goa); *baca jo apa*, dibaca oleh si anu (= sultan Bima); *supu apa-i?* dia sakit apa? *apa laho rero?* buat apa (pergi) berpesiar? *apa perlum ahu?* untuk apa engkau perlukan saya? *wana jo apa (= anaq) édé*, dikatakan oleh anak itu. N. iets, dinges, wat; waartoe. E. what; so and so, something; wherefore.
- API (IN,PN; M,Kolo; Bm *afi*) api. N. vuur. E. fire.
- API KÉRA (Bm,M) korek api. N. lucifer. E. match.
- APO (AN; Mtj; Sangg *apu*, Bm *afu*, M *tahang*) kapur. N. kalk. E. chalk.
- AQ (kseru) ah. N. ah. E. ah.
- ARA (Ind,Md,Sd,Lio,M; Si,Ng ^c*ara*; Sangir, Bentenan *aha*) p ara; *Ficus* sp. N. vijgeboomsrt. E. figtree sp.
- ARA-NDAÉ (Bm *aru-ndaé*) sej perdu kecil; *Acanthaceae*. N. een struikje. E. shrub sp.
- ARABAA (Bm) Rabu. N. woensdag. E. Wednesday.
- ARE-NA (Lio; Bm *aru-na*) nenas; *Ananas comosus*. N. ananas. E. pineapple.
- ARI (AN; Bm; M *asé*) adik = *yB - (+eB)*, *yZ - (+eZ)*, *FByS - (+FBes)*, *FByD - (+FBED)*, *FZyS - (+MBes)*, *MByD - (+FZed)*, *MZyS - (+MZes)*, *MZyS - (+MZed)*, *MZyD - (+MZed)*, *yZH - (+WeZ)*, *HyB - (+eBW)*, *WyZ - (+eZH)*, *WyZH - (+WeZH)*, *HyBW - (+HeBW)*, *lW - (+fW)*. N. jongere broer, jongere zuster. E. younger brother, younger sister.
- ARIANA lih *riana*.
- ARNAI *ihang arnai*, ikan 'ekor duri'; *Acanthurus strigosus*. N. vissrt. E. fish sp.
- ARU-GÉLÉ sej siput-siputan laut; *Nautilus* sp. N. nautilus-schelp. E. sea-snail, nautilus.
- ASA I (Ind) asar. N. Isl. namiddaggebed, namiddag. E. afternoon-prayer.
- ASA II (bdg *se-*) di: *asa dé(q)*, di sini; *asa né*, di situ; *leku asa né hou?* engkau tidur di sana? *mai asa Liang*, datang di Liang. N. ?in, ?bij; hier, ginds. E. 'in'; here, there.
- ASA III (Bm) maklum, karena, sebab: *hia édé wita nolang pelai-é*, *asa ntuku-é*, ia itu tak dapat lari, karena ia lumpuh; *anaq-né laho di*, *asa ndadi kaka di hia*, anaknya sudah pergi, karena ia sudah menjadi burung. N. omdat, zoals bekend. E. as, since.
- ASAL (Ind) = *asa III*.
- ASI (Bm) istana: *dalú Asi*, dalu di wilayah istana Mbojo. N. paleis. E. palace.
- ATA (BS,Roté,Tt,Mk,Bg,Ttb,Nias,Simalur, Amb) 1 orang, manusia: *ata Modo*, org Komodo. 2 yang: *ata bobé*, org bengal. 3 ?karena: *anaq, ina, ata inung mina niu*, anak (?beranak), ibu, karena (ku)minum minyak kelapa. N. 1 person, mens. 2 die, dat, welke. 3 ?omdat. E. 1 man, person, people. 2 (rel.) who, which. 3 ?because.
- ATAU (Ind) atau. N. of. E. or.
- ATÉ (IN,MN; Bm,Sw *adé*, Lio,Kolo *até*, M *ati*) hati; *beti até*, sakit hati. N. lever, 'hart'; boos. E. liver; angry.
- AWANG (IN,MN; M,Kmb) langit. N. uitspanseel. E. sky.
- AWU (M *awus*) 1 silalatu. 2 (asap) ?mengepul. N. 1 vallende asdelen. 2 ?omhoogkringelen. E. 1 burnt grass etc. 2 ?to curl up (smoke).

- BA I (simp AN; M *bara*) bengkak. N. opgezwollen. E. swollen.
- BA II (IN; Kolo, Rmb; Mtj *mba*, Bm *bé*) mana: *ro ba?* hari apa?; *ba inam?* (di) mana ibumu?; *ba-ba né uru hété*, mana-mana kamu suruh; *hia mai puku ba-i?* ia datang dari mana?; *jang ba?* jam apa?; *(la)lé ba*, di mana, ke mana. N. waar, welke, wat voor. E. which, where, what.
- BACA (Ind) membaca. N. lezen. E. to read.
- BAÉ (Bm,M) kenal, mengerti, tahu. N. weten, begrijpen, kennen. E. to know, to understand.
- BAÉH (M ?*baél*) sej perdu kecil; *Acanthaceae*. N. een bep. kruid. E. a shrub sp.
- BAGANG bagan, sej rakit untuk menangkap ikan. N. een soort visvlot. E. a kind of fishing raft.
- BAGUDA (Bagu-Da?) n sebuah desa dlm dongeng, Bagdad. N. plaats, voorkomend in mythe, Bagdad. E. village from a myth, Bagdad.
- BAI (?*baé*; dari) di mana? *bai hou?* di mana engkau? *bai-é anaq-né?* di mana anaknya? N. waar? E. where?
- BAJO I (Ind) Bajo; kedaluan Bajo. N. Badjo. E. Bajo.
- ?BAJO II saringan. N. zeef. E. sieve.
- BAJU (Ind,Bm,M) baju. N. overhemd. E. shirt.
- BAKI (M,Rmb) mencuci (muka), membasuh. N. (het gezicht) wassen. E. to wash one's face.
- BAKO (Sangg; M pemakanan dr upih) ?upih pinang; tempurung: *uru bako*, gayung dr ?upih. N 1 schutblad van een bloeiwijze. 2 klapperdop. E. 1 spathe of inflorescence. 2. cup, coconut shell.
- BALABAÉ sebelah menyebelah: *balabaé watu*, di balik batu. N. (aan) weerszijden. E. (at) each side.
- BALAH (Ind) membalas. N. vergelden, antwoord(en). E. to answer, to repay.
- BALANDA = *Belanda*.
- BALÉ (Bm) lempar. N. werpen. E. to throw.
- BALING (M) sebelah menyebelah. N. (aan) weerszijden. E. (at) each side.
- BANA (M,Rmb) lain: *ata bana*, orang lain; *kiling bana*, kampung lain. N. ander. E. other.
- BANG bola; *bang kéi*, bola kaki; *bang foli*, bola volley. N. bal. E. ball.
- BANGÉS (Ssk,Md,M *banger*, Rmb *bangor*) basi tt nasi. N. muf (van gekookte rijst). E. musty.
- BANGGÉNG (M) langsung dr batang (tt menyadap p gebang). N. (palmsap tappen) rechtstreeks van de stam. E. (tapping) directly from the trunk.
- BANGKAH (M *bangkar*, Mk, Bg *bangkaraq*) sej. hiasan telinga, sej. giwang. N. bep. oorsieraad, oorhanger. E. eardrop.
- BANGKÉNG salah (terka). N. verkeerd. E. wrong.
- BANGKO (AN *bakav*; M) sej pohon bakau. N. strandboomsrt. E. tree sp.
- BANGKU (Ind) bangku. N. bank. E. bench.
- BANGO (IN; Bm) sej bangau besar hitam; *Ardea sumatrana*; *bango popo*, sej bangau putih; sej bangau pesisir; *Egretta sacra* (fase putih). N. ?oievaar; reiger. E. stork, heron.
- BANI (simp IN; Ng,Lio; Bm *mbani*, M *rani*, Si *rani(ng)*, berani) marah: *moké bani*, jangan marah. N. boos. E. angry.
- BANTA (M) batang kayu tumbang. N. dode stam. E. log.
- BANU (?IN; JwK,Jw,Bali *banyu*) air: *banu mata*, air mata. N. water;

- tranen. E. water; tears.
- BAPA (M *bapa, bampa*; Ed, Lio *baba, Tae' baa*) limpa, kura. N. milt. E. spleen.
- BARA (M) 1 perut. 2 telapak: *bara kēi*, telapak kaki. N. 1 buik. 2 palm (v.d. hand); voetzool. E. 1 belly. 2 palm of the hand, sole.
- BARA-WAU sej rumputan, 'sensus'; *Eupatorium odoratum*. N. onkruid-srt. E. herb sp.
- BARUGA (Mk, Bg; M *beruga*) kemah. N. tent; voorlopige woning. E. tent, provisional dwelling.
- BARUNÉ lombok; *Capsicum*. N. spaanse peper. E. chilli.
- BASA (IN, MN; M *baca, Ng basa*) basah. N. nat. E. wet.
- BASI (Ind, M) basi, baskom. N. waskom. E. wash-basin.
- BATOQ sej kepah; *Anadara maculosa*. N. mosselsrt. E. bivalve sp.
- BAWA (Ind, ?Bm) bawang. N. ui. E. onion.
- BÉ I (M *embé*) memangku (anak) N. op de schoot houden. E. to hold on one's lap.
- BÉ II berjaga, bangun: *bé ata maté*, berjaga mayat; *bé inung kahawa*, berjaga krn minum kopi; *bé-i muri Goa*, sultan Goapun bangun. N. waken bij, wakker zijn, opstaan. E. to rise, to be awake.
- BÉA (M, Ind) bea. N. belasting. E. tribute.
- BEBÉNDÉ 1 nenek dari nenek; PPPP. 2 cucu dari cucu, piut; CCCC. N. 1 betovergrootouder. 2 achter-achterkleinkind. E. 1 great-great-grandparents. 2 great-great-grandchild.
- BECO (MB tikus raksasa) sej tikus besar; *Rattus rattus*. N. rat. E. rat.
- BEDIH (Ind; juga *bedis*) bedil, meriam, dinamit: *bedih ihang*, membunuh ikan dgn dinamit. N. geweer, kanon, dynamiet; met dynamiet vis doden. E. gun, dynamite; to kill fish with dynamite.
- BEDOQ (Ind) beduk. N. moskeetrom. E. mosque drum.
- BÉKAQ (*kaka*) *békaq, kebékaq*, kupu-kupu. N. vlinder. E. butterfly.
- BELA (Bm, Mk, Bg *béla, M béla, bela, bla*; juga *bla*) ?sobat: *ba-i hou, bela?* di mana engkau, sahabat? N. ?vriend, kameraad. E. ?comrade, friend.
- BELALA (Ind *belalah*; M) idaman dr si hamil. N. zwangerschapslusten. E. pregnancy cravings.
- BELANDA (Ind) Belanda; *ata Belanda*, orang putih. N. Holland; Holland, blanke. E. Holland; Dutch(man), white (man).
- BELANG (M, Rmb, Si; Ng, Lio *bela*; Sangir *timbellang* dst) (*hau*) belang, sej buluh, ?temiang; *Schizostachyum ?brachycladum*. N. bamboesrt. E. bamboo sp.
- BELAWO (IN; Bg *balawo*, MB *belawo*, MT *lawo*) tikus kecil dlm rumah; *Mus musculus*. N. muis. E. mouse.
- BELENTANG sej perdu kecil. N. een bep. struikje. E. shrub sp.
- BELÉQ (M) belek, kaleng, seng. N. blik, blikje, dakzink. E. can, tin; corrugated iron.
- BELIMBI (Bm) belimbing; *Averrhoa belimbi*. N. boomsrt. E. tree sp.
- BELNAO (?*belnau*) ijuk. N. vezel v.d. arenpalm. E. fibre of the aren-palm.
- BELO sej udang laut, keputihan, sampai 30 cm panjangnya, sepitnya tajam. N. garnaaalsrt. E. shrimp sp.
- BELSOWANG sej siput darat. N. landslaksrt. E. land-snail.
- BÉNAH rebah. N. voorovervallen. E. to fall forward.
- BÉNDÉ = *bebéndé*.

- BENDÉRA (Ind,M) bendera. N. wimpel, vlag. E. flag, standard.
 BENGGGA = *bungga*.
 BÉNGKÉ (Bm *béngké*) nakal. N. ondeugend. E. naughty.
 BENGKOLO (Bj; Md *tangkolok*, *Caranx sexfasciata*) ikan kewé macan;
Caranx speciosus. N. vissrt. E. fish sp.
 BENGKUNING (Bj *bengkunis*) sej ikan; *Euthynnus* sp. N. vissrt. E.
 fish sp.
 BÉNTANG (M *bénta*, panggilan) katai, sebut: *béntang sempula jo ata*
hami, kami disebut 'bodoh' oleh orang. N. uitschelden. E. to call
 names.
 BÉRAQ (Ind) membuang air besar; air besar, kotoran. N. zich ont-
 lasten; uitwerpselen, faecaliën. E. to do one's needs; faeces.
 BÉRÉ (Bm) sentuh, singgung. N. aanraken. E. to touch.
 BERINGING (Ind) sej beringin, buahnya kecil; *Ficus* sp. N. boomsrt.
 tree sp.
 BEROQ (M *berok*) gendut. N. dikbuikig. E. paunchy.
 BESI (IN,M *beci*) besi. N. ijzer. E. iron.
 BESOLA sej tumbuhan, buahnya hitam manis. N. plantensrt. E. plant
 sp.
 BETÉ (M) putus. N. gebroken (v. touw), geknapt. E. broken (a cord),
 snapped.
 BETÉNG kenyang. N. verzadigd. E. satiated.
 BETI (M) sakit. N. ziek. E. ill, sick.
 BETONG (IN,MN,M,Rmb) (*hau*) *betong*, buluh betung; *Dendrocalamus as-*
per. N. bamboesrt. E. bamboo sp.
 BICARA (Ind,Bm,M) raja bicara. N. onderkoning. E. viceroy.
 BIKÉ (M,Ng; Rmb *bikéq*) (juga ?*beké*) retak, (perahu) pecah, karam;
 (tanah) merekah. N. gebroken, gebarsten; barsten. E. burst, to be
 shipwrecked; to break.
 BILOQ (Mtj,Wng *biluk*) sumsum. N. beenmerg. E. marrow.
 BINCI (Bm) belah: *sabinci ntodoq*, di sebelah (di balik) gunung;
ndadi kiling édé miu sebinci ahu sebinci, jadi (dari) kampung ini
 kamu (mendapat) sebelah, saya sebelah; *laho sabinci*, berjalan ke
 sebelah. N. kant, half; andere kant; een helft. E. side; the other
 side; half.
 BINCONG sej siput-siputan laut; *Trochus* spp. N. zeeslakensrt. E.
 sea-snail.
 BINGKUNG (Ind) sej alat. N. een werktuig. E. a tool.
 BITAQ (teluk, pulau) Sabita. N. Sabita. E. Sabita.
 BO I sej siput laut; *Charonia*. N. tritonschelp. E. trumpet shell.
 BO II kalau: *bo sené*, kalau begitu. N. indien. E. if.
 BOA (MB,Wng *boqa*) lundi dlm kayu. N. houtlarven. E. wood-larva.
 BOAQ (Rmb; M *boa*; M *boak*, kuburkan) kubur. N. graf. E. grave.
 BOBANG sej perdu, batang dan kayunya putih. N. een bep. struik.
 E. shrub sp.
 BOBÉQ bengal (tak dengar). N. suf. E. dull.
 BOH (Rmb *bos*, bunyi letus) jatuh (tt buah-buahan), luruh. N. afval-
 len. E. to fall, to fall out.
 BOHONG I beritahukan. N. laten weten. E. to let know.
 BOHONG II tumpah: *tana bohong ra kuhu*, tahan tumpah darahku. N.
 morsen, vergieten; vaderland. E. to spill; native country.
 BOJO ubi kayu, katela; *Manihot esculenta*: *bojo laka*, gaplek ubi
 kayu. N. cassave; gedroogde cassave. E. manioc; dried manioc.
 BOKA gandum, *Sorghum saccharantum* var. N. kafferkoensrt, sorghum.

- E. sorghum.
- BOKAQ (M, Rmb *bokak*) leher (dr luar). N. nek, hals. E. neck, throat.
- BOLANG bintang; *bolang lélaq*, cirit bintang; *bolang pelai*, bintang ?berekor; *bolang nésang*, Kejora; *bolang taséq*, bintang laut biru, *Linckia miliaris*. N. ster; vallende ster; komeet; Morgenster; zee-ster. E. star; shooting star; comet; Morning-star; starfish.
- BOLÉQ (M *bolék*) gemuk, sehat badan. N. dik, gezond. E. fat, healthy.
- BOLONG (M *mbolong*) bundar (tt meja), bulat (tt bola). N. rond, bol-rond. E. round, spherical.
- BOLU (Bg, Bm, Mk) kue. N. gebaksrt. E. cake.
- BONGGO (Bm) menimba (air dr sampan). N. hozen (uit bootje). E. to bail out.
- BOSAQ (M *bocak*, melepuh) sej p yg membakar kulit si pembawa; *Diospyros* sp. N. ijzerhoutboomsrt. E. tree sp.
- ?BOTÉ (Bm) kera. N. aap. E. monkey.
- BOTÉQ lemukut. N. rijstgruis. E. rice-grits.
- BOWOQ (IN, MN; M *bowok*) lapuk (tt kayu); busuk (tt ikan). N. verrot; bedorven (v. vis). E. decayed; foul (of fish).
- BUA lih *hampa-bua*.
- BUBUQ (Bm *buwu*) sej br puyuh; *Turnix* sp. N. vechtkwartel. E. quail.
- BUJAQ (Bm, Bj) tombak: *bujaq dangka*, tombak berkait. N. speer; werpspies met weerhaak. E. spear; javelin.
- BUKANG (M) ?berkapang, ?kejamuran. N. ?schimmel, ?schimmelig. E. ?mould, ?mouldy.
- BUKU (Ind) buku. N. boek. E. book.
- BUMBU mengisi (kubur dgn tanah). N. vullen (met aarde) E. to fill up.
- BUNCUNG timbunan (tanah). N. op een hoop gooien (aarde). E. to earth up.
- BUNGA (Ind) (juga *bengga*) bunga; laba. N. gekweekte bloem; inkomsten, interest. E. cultivated flower; interest, profit.
- BUNGAH (Ng *bunga*, 'tertikam'; suatu dialek Slr *unga*, 'luka', *bungar*, 'lukai') luka. N. wond. E. wound.
- BUNGGA (Kodi, Laora *bǒngga*) anjing. N. hond. E. dog.
- BUNGGA-SÉTANG sej br hantu; ?*Ninox scutulata*. N. uilsrt. E. owl sp.
- ?BUNTU sej tumbuhan. N. plantensrt. E. plant sp.
- BURANG (M; Rmb *buran*, Ng, Lio, Ed, Sw *bura*) sembur. N. spuwen. E. to spit (at a wound).
- BURI (Rmb *buri*, menyirami dgn air) mandi. N. zich baden. E. to bathe (oneself).
- BURIQ (juga *buréq*) sej mawar (laut) *burig merjiq*, mawar laut yg hijau; *burig wando*, mawar laut yg merah. N. zeeanemoon. E. sea-anemone.
- BUTA (IN; Bm *mbuda*, Kolo *mbuta*; M) buta. N. blind. E. blind.
- BUTÉQ keruh. N. troebel, modderig. E. turbid, muddy.
- BUTUNG Butung. N. Butung. E. Butung.
- BUWUNG (IN, PN; M *wuwung*, Bg *ubung*, *buwung* dst; bǒg M, Térong *buwung*, *bubung* dsb) ubun-ubun. N. fontanel. E. fontanel.
- CACING (Ind) cacing perut kecil. N. ingewandsworm. E. tiny intestinal worm.
- CAFI (Bm) menyapu; sapu. N. vegen; bezem. E. to sweep; broom.
- CAHA sej pemukul kecil dr besi. N. een kleine ijzeren hamer. E.

- E. small iron hammer.
 CAKI (Bm) tusuk: *caki jo rao*, tusuklah dgn jarum. N. prikken.
 E. to sting.
 CALOQ (M *caluk*) terambil, tertukar: *ata caloq jo ahu*, diambil ter-
 salah olehku. N. verwisseld. E. to mistake one for the other.
 CAMPAGA (Jw *cempaga*) sej kayu yg terbaik utk membuat sampan; diam-
 bil di Manggarai; *Dysoxylum* sp. N. boomsrt. E. tree sp.
 CAMPO (Bm) kawin, nikah: *campo weki diri*, menikah bersilang dgn
 MBD. N. trouwen. E. to marry (intr.).
 CAPI (Mk, Bm, MB; M *sapi*) sapi N. rood vee. E. red cattle.
 CARA (Ind) cara. N. manier. E. manner.
 CARIQ (Ind; M *carik, carit*) jorengan. N. inkeping. E. notch.
 CARU (Bm) enak (tt makanan). N. lekker. E. delicious.
 CAU (Bm *caqu*) suka: *cau inung*, suka minum. N. houden van. E. to
 like.
 CEKA (?*seka*; M dll) menikam, menombak: *ceka nani/jo buja*, menikam
 dgn tombak. N. doodsteken, speren. E. to stab.
 CÉMPÉ (Bm) ganti: *ina cémpé*, ibu tiri. N. vervangen; stiefmoeder. E.
 to replace; stepmother.
 CÉNCÉ petah lidah, cerewet, bercecek. N. bespraakt, praatziek,
 twisten. E. well-spoken, fussy, to quarrel.
 CÉNGGA (Bm, M) menyimpang; bercerai, talaki. N. een zijweg inslaan,
 uit elkaar gaan; afscheid nemen, scheiden. E. to take a sideroad;
 to part; to separate, to divorce.
 CENU (M *cunu*; bdg *cunem*, menukik) selam. N. duiken. E. to dive.
 CÉPÉ (Bm, M) tukar, ganti; pinjam. N. wisselen, ruilen; lenen. E. to
 change; to borrow.
 CEPOQ (M *cepuk*) meluruh. N. (een maisklos) ontkernen. E. to rub
 (maize-grains) loose.
 CERICA tempias, merecik; *cerica uraq*, nadi. N. sprenkelen, opspat-
 ten; polsslag. E. to splash, to sprinkle; pulse.
 CICING (simp IN, PN; M) pinggir kebun. N. buitenste rand van de tuin.
 E. edge of garden.
 CIGO (M *ciho*) menyisi, menepi: *cigo lalang*, lapangkan jalan. N. uit-
 wijken, opzij gaan. E. to give way.
 CIRGÉNG (Ind) jirgen. N. jerrycan. E. jerrycan.
 COBA (Ind) coba. N. proberen, trachten. E. to try.
 COI (Bm, M *coqi*) harga, jujur, 'belis'. N. prijs, bruidsprijs. E.
 price, bride-price.
 COLA (Bm, M) bayar. N. betalen. E. to pay.
 COMA (Bm, M) peniti hias. N. sierpin. E. ornamental pin.
 COMPO (Bm) lumpur. N. modder. E. mud.
 CONGGO utang. N. schuld. E. debt, to buy by instalments.
 CUKU (?M) ?tiap: *sa cuku dingi, ndadi-é*, setiap permintaan dilulus-
 kan. N. alle. E. all.
 CULU (M *culu*, Bm *ilo*) suluh. N. toorts. E. torch.
 CUMPU (Bm, M) kehabisan: *ahang cumpu di*, makanan sudah habis; *cumpu
 kenai*, putus nyawa. N. af, klaar; laatste adem. E. finished; to
 (breathe) one's last.

-D (bdg *keda*, sering sbg part. yg disusun *né*) *wita itad né tana
 Modo*, tidak dilihat olehnya tanah Komodo.

DABAÉ (Bm tidak baik) jahat: *ata dabaé*, orang jahat = *debai*.

- N. slecht; schurk. E. bad, wicked; villain.
- DAIQ (simp AN; M *jaqik*) menjahit. N. naaien. E. to sew.
- DALÉNG (M) sej p; *Piliostigma ?malabaricum*. N. boomsrt. E. tree sp.
- DALOH (M ruas bambu/jari; Rmb *daloq*, ruas) tulang kering. N. scheen-been. E. shin-bone.
- DALU (M, ?Bm) tuan feodal, dalu: *dalú Asi hiné dalú Modo*, dalu dari istana itu adalah dalu Komodo. N. feodale heerser. E. a feudal lord.
- DAMA (simp IN; Bm, MB; Rmb *damak*) meraba, menjamah. N. betasten, bevoelen. E. to feel (tr.), to finger, to handle.
- DANGKA (M; Rmb *dangkaq*; Ng *daka*, *daga*) dahan, cabang, ranting: *dangka unkgang*, cabang tanduk. N. zijtak, tak, twijg. E. bough, branch, twig.
- DANONG (M; Rmb *danon*) dulu. N. vroeger. E. formerly.
- DAONG (M) belut laut; *?Muraena* sp. N. paling. E. sea-eel.
- DAQ I (M *daqat*) jahat, jelek. N. slecht, boosaardig. E. bad, evil.
- DAQ II saja, hanya: *aman daq ata maté*, hanya bapanya mati. N. alleen maar, slechts. E. only, just.
- DARURA (?Ind) ragu-ragu. N. verward. E. confused.
- DASUDI = *dou sudi*, lih *dou*.
- DATO *umpu Dato*, moyang dari suku Wélaq, makam keramatnya masih ada dekat kampung Komodo.
- DÉ I = *édé*, ini, itu: *wana jo apa (é)dé*, dijawab oleh mereka itu; *manga ahu dé, ina*, saya ini ada, ibu. N. deze, dit. E. this.
- ?DÉ II 1 (partikal perintah) -lah, sudah! *hou laho lé nggaro dé!* kamu berangkat sudah ke kebun! 2 sudah, telah. N. 1 (partikel van bevel). 2 reeds. E. 1 (a particle of command). 2 already.
- ?DÉ III 1 (mungkin akhiran kgemp org ketiga jamak): dari mereka, -nya (jamak): *pada-hal tana diri-dé*, pada hal tanah mereka sendiri; *siré wéncó anaq-dé*, mereka membunuh anak(-anak)nya. 2 (org ketiga jamak dlm kstremp., MB) mereka: *hiné laho-dé lalé Sapé*, lalu mereka berjalan ke Sapé. N. 1 van hen, hun. 2 zij (mv.). E. 1 their. 2 they.
- DEBAÉ - *dabaé*.
- DÉDÉNG (Mtj, Wué) miring (tanah, meja, rumah). N. scheef, hellend. E. sloping, oblique.
- DÉI I (Bm *déqi faré*, bibit padi) benih (padi, jagung). N. zaad. E. sowing-seed.
- DÉI II (Bm *ake déi*) *asa déi, sedéi*, di sini, ke mari: *mai sedéi!* mari sini! N. hierheen, hier. E. here.
- DÉKANG (M, Mtj *sé kang*, rumah, pondok) rumah. N. huis. E. house.
- DEKAO (M *deka*) gagapi. N. stotteren. E. to stutter.
- DEKIQ duri; berduri, kenaduri: *ahu dekéq kéi-ngu*, kakiku kena duri. N. doorn. E. thorn.
- DÉKO (Bm, M dst *déko*) celana: *déko léwah*, celana panjang; *déko dumpéq*, celana pendek; *déko jongko*, bruk pendek. N. broek; lange broek; korte broek. E. trousers; shorts; pants.
- DELÉNG (M; Sw *delé*, telan) ?tersedak, tersempal (makanan). N. ver-stopt (v. slokdarm). E. stopped up (gullet).
- DEMUNG = *dumung*.
- DÉNGÉ (M *déngér*) sej jamur kuping; *Fungi* spp. N. niet eetbare boom-paddestoel. E. mushroom sp.
- DÉNGGA (Bm) berhenti (tt hujan) N. ophouden. E. to stop.
- DÉNGGOQ pincang. N. verlamd. E. lame.

- DENGI (AN; M *dengé*; Rmb *zengéq*) dengar: *dengi te mu*, dengarlah olehmu. N. horen. E. to hear.
- DÉNGKÉNG (Wué bengkok) keriting. N. kroes. E. curly (hair), frizzy.
- DÉRÉ (M ?*déréng*, merah) nyala. N. vlam. E. flame.
- DI 1 sudah: *lahos di*, mereka sudah berjalan; *manga di hia ata mai*, sesudah dia datang. 2 (partikal perintah) sudah! -lah! *laho miu di*, jalanlah kamu! *moké di laho-té*, jangan tuan pergi; *bo penga di nanging*, kalau sudah habis berenang; *témpo tau ratah di barané*, waktu mau dibelah perutnya; *wita di mai-né*, ia belum datang. N. 1 reeds. 2 (partikel van bevel). E. 1 already. 2 (particle of command).
- DIBU ikan buntel; ?*Tetraodon* sp. N. vissrt. E. fish sp.
- DIDI (?Bm ?hari): *didi ro*, tengah hari. N. middag. E. midday, noon.
- DIMA (Bm,M dst) Bima. N. Bima. E. Bima.
- DINDI (Bm) kelambu. N. muskietennet, klamboe. E. mosquito-net.
- DING (M *ling*) bunyi. N. geluid. E. a sound.
- DINGI (Bm,Kolo *mingi*) minta: *dingi-dingi tulung ahu lalé hou*, mintaminta aku ditolong olehmu. N. bidden om, smeken. E. to pray for, to beg. (= ? *dengi*)
- DINING (Bm,M,Mtj *déni*) dekat: *dini di tana Sumba*, tanah Sumba sudah dekat. N. nabij. E. near.
- DIRI (IN,MN; M *siri*, Rmb *diri*, tiang) sendiri (punya): *dékang diri-né*, rumah(nya) sendiri; *tana diri-dé*, tanah ?mereka sendiri; *ngarang diri*, nama diri; *diri-mu*, engkau; *diri-mu koing wajo*, engkau dipanggil oleh. N. eigen, zelf; jijzelf. E. self, own; you yourself.
- DIU (juga *déu*; Ng,Ed *zéu*, *réu*; M) jauh. N. ver. E. far.
- DOA (Ind) doa; berdoa; mantera, manterai; komat-kamit. N. gebed, bidden, prevelen; magisch gebed. E. prayer, to pray; to mutter (a charm).
- DOHE berbau (tt telur busuk). N. vuil (stinkend). E. foul.
- DOING (M; Rmb *duing*) rasa, sadar. N. voelen, waarnemen. E. to perceive, to feel (intr.).
- DOKU (Bm,M) nyiru; *doku soro*, nyiru persegi, ayakan. N. wan; recht-hoekige wan. E. winnow; a square winnow.
- DOLÉNG (Rmb *dolong*; Térong *delong*, M *délem*) dalam (tt laut). N. diep. E. deep.
- DOLI = *duli*.
- DONDOQ luas, (omong) panjang lebar. N. uitvoerig (spreken), uitgestrekt, wijdlopig. E. extensive, wide; verbose.
- DONGGO beri. N. afgeven. E. to give.
- DORÉNG juga: *édé doréng nggali*, ini juga mahal. N. ook. E. also.
- DOSA (Ind.Bm) dosa. N. zonde. E. sin.
- DOU (Bm) dlm: *dou sudi*, *do sudi* (juga *dasudi*) tunangan. N. verloofde. E. fiancé(e).
- DU barangkali: *du manga toang ko hité ko*, barangkali ada kemampuan tuan. N. misschien. E. maybe.
- DUA 1 (Bm) bapa tua; lih *ama dua*. 2 ibu tua; lih *ina-dua*. N. 1 oom. 2 tante. E. 1 uncle. 2 aunt.
- DUAQ (M *duat*, bekerja; Warukia: mengambil makanan) berburu: *laho duaq-si*, mereka/dia pergi berburu. N. jagen, op jacht zijn. E. to hunt.
- DUDU (Bm) tumpul (tt pisau, pinsil). N. stomp, bot v.e. mes. E. blunt.

DUING = *doing*.

DUKUH sej binatang laut; *Chiton* sp. N. schelpensrt. E. shell sp.

DULI (juga *doli*) p asam jawa; *Tamarindus indica*. N. tamarindeboom.
E. tamarind.

DUMA bagian, ?sumbangan: *sa binci duma ko.hu*, setengahnya bagiangku.
N. bijdrage, deel. E. part; contribution.

DUMPĒQ (M *dumpel*; Rmb *dumpul*) pendek besar, pendek (tt tali celana).
N. kort en dik, kort (van broekriem). E. short, squat.

DUMPU puntung (rokok). N. stompjē. E. stub.

DUMU I (Bm) sej temu; *Zingiberaceae*. N. plantensrt. E. plant sp.

DUMU II (Bm) pucuk: *dumu kondang*, pucuk labu. N. malse topjes van
planten. E. tender tops of vegetables.

DUMUNG (M *dumuk*) tiba-tiba, sebentar: *dumung manga dē manusia hiné
lalé dēkang*, tiba-tiba ada manusia dalam rumah. N. terstond, plot-
seling. E. at once, suddenly.

DUNA (Bm) belut air tawar; *Anguillidae*. N. zoetwaterpaling. E.
fresh-water eel.

DUNDU (Bm,MB) menolak, mendorong. N. wegduwen, wegschuiven, toe-
schuiven. E. to push away, to push over to.

DURU suruh, perintahkan: *duru laho kuing*, suruh pergi panggil. N.
bevelen. E. to order.

DUTUQ (M *dutek*, menikam dgn cepat) memagut, mencotok. N. bijten
(v.e. slang), pikken, oppikken. E. to bite, to pick up.

DUWA (Bm) p cemengkian; *Croton tiglium*. N. struiksrt. E. shrub sp.

DUWA-RUNCA sej tuba; *Derris* sp. N. plantensrt. E. plant sp.

-Ē (kgorg ketiga; dipakai di belakang -i dan -u) = -i, hia, dia:
pelai-Ē, dia lari. N. hij, zij, het. E. he, him, her, it, she.

ĒDĒ 1 (Bm; bđg *adé*, *dé I*) ini: *ata Modo édé*, orang Komodo itu.

2 kini, sekarang: *édé po ita jo ahu rupamu*, kini baru kulihat mu-
kamu; *manga kené sampé édé*, masih ada sampai sekarang. N. 1 deze.

2 hier, nu. E. 1 this. 2 here, now.

ĒH wah. N. boe. E. pooh.

EMAQ (Bj,Mk; bhs kanak-kanak) ibu. N. moeder. E. mother.

ĒMO (M *émong*, gampang) cepat, lekas: *émo kerawi né*, cepat dibuatnya;
émo cumpu-i, dia lekas habis. N. snel, vlug. E. quick, fast.

ĒQ (k seru). N. (tussenwerpsel). E. (interjection).

ĒTU (Bm *édu*) = *itu*.

FANA (Bm) panah besi; memanah (ikan) dgn sej bedil. N. ijzeren pijl,
schieten met een ijzeren pijltje. E. small iron arrow; to shoot
with an (iron) arrow.

FĒNTA sisik ikan. N. visschub. E. scale of a fish.

FOLI volley. N. volley. E. volley.

GA sudah. N. reeds. E. already.

GAGIWA (Ind,M *giwang*) sej hiasan telinga. N. een bep. oorsierraad.
E. an ear-ornament.

GAGOLA lih *gola*.

GALI jenis-jenis siput-siputan laut; *Cymbiola* spp.; a.l. *gali moné*,
gali winé. N. schelpsoorten. E. sea-snail.

- GALOH ombak; *galoh kodang*, gelombang. N. golf. E. roller, wave.
- GALONG (Rmb lembah) tanah rata di gunung, dataran. N. vlakke. E. mountain-plain.
- GALOQ lesung persegi panjang utk menumbuk sagu. N. vierhoekig stampblok, stamptrög. E. square pounding-block.
- GAMBONG sej rumputan berbulu putih berdaun tebal; *Pterocaulon ?cylindrostachyum*. N. onkruidsrt. E. a herb sp.
- GANDONG (bdg *gandum*; Mk, Bg *gendong*) jelai, jali; *Coix lacryma-jobi*. N. graansrt., jobstranen. E. sorghum, Job's-tears.
- GANTANG (M tanda, alamat) teka-teki. N. raadsel. E. riddle.
- GANTI (Ind) mengganti (pakaian). N. (kleren) wisselen. E. to change (clothes).
- GARAWA (Bj) ikan kerapu; *Epinephelus boenack*; *ihang garawa rara*, sej kerapu; *garawa muréng*, sej ikan kerapu yg kehitaman; *Epinephelus fuscoguttatus*. N. vissrt. E. fish sp.
- GARONG tiang (sampan, perahu). N. mast. E. mast.
- GEBOQ lekuk air. N. poel. E. puddle.
- GEGOLA = *gola-gola*. N. snoepgoed, snoepjes. E. sweets.
- GELANG (Ind) sej gelang. N. armband. E. bracelet.
- GELOSO (M *meloso*, *beloso*; Mk, Bg *bilusu*, *balusu*) 1 sej siput laut; *Conus* spp. 2 sej gelang. N. 1 schelpensrt. 2 armband van *Conus*-schelp. E. 1 sea-snail. 2 bracelet of *Conus*-shell.
- GEMOQ lilin (putih) dr toko. N. kaars. E. candle.
- GENDANG (IN, M) gendang. N. trom. E. drum.
- GEOQ (M) memetik, memotong (jagung). N. (maiskolven) afhakken, (mais) oogsten. E. to pick maize, to cut maize.
- GERANG (MB *herang*) (toko) *gerang*, rahang. N. kaak. E. cheek-bone.
- GÉRÉ (Bj *panagiri*) ulat pesisir; umpan. N. strandwormsrt, aas. E. beachworm; bait.
- GERÉKÉQ terbahak-bahak. N. schateren. E. to roar (with laughter).
- GERGAJI (Ind) gergaji. N. zaag. E. a saw.
- GERGIDI gerigi. N. getand, gezaagd. E. toothed.
- GERO bintil-bintil di muka. N. puistje. E. pimple.
- GEROSO (Bm, MB) buah nona; *Annona squamata*; *geroso belanda*, sirsak, nangka belanda; *Annona muricata*. N. boomsrt; zuurzak (een vruchtboom). E. tree sp; sweetsop; soursop.
- GERUQ jeruk, limau. N. citroen, citrusvrucht. E. lemon, orange.
- GILÉ (M *gilét*) juling: *lélo gilé mata*, mengerling. N. loens, scheel. E. squinting.
- GIMA (IN) sej kima; *gima moné*; *Hippopus hippopus*; *gima winé*; *Tridacna squamosa*. N. oestersrt. E. bivalve sp.
- GINTUNG kain sarung. N. sarong. E. sarong.
- GIRI tergelincir. N. uitglijden. E. slipped.
- GISÉQ menjijik. N. een hekel hebben aan, walgen. E. to disgust, to loathe.
- GOGOQ bungkok: *laho gogoq*, berjalan membungkuk. N. voorovergebogen. E. bent over.
- GOLA (Bm, M) gula merah, gula Manggarai; *gola-gola*, *gagola*, *gegola*, bonbon, manisan; *gola popo*, *gola kesi*, gula pasir. N. bruine suiker; snoepgoed, klontjes; witte suiker. E. brown sugar; sweets; white sugar.
- GOLO (Bm, M) golok. N. dolk. E. dagger.
- GOMOQ botak. N. kaal. E. bald.
- GORI (juga ?*guri*; M *gori*, *guri*, Rmb *guri*) ingin, mau, suka. N.

- willen, graag willen, bereid zijn. E. to want, disposed to.
 GU moncong (celeng). N. snuit (van ever). E. snout.
 GUI sej br pesisir; *Esacus magnirostris*; juga kedidi ('anaknya'),
 mungkin juga *Numenius* spp. N. vogelsrt. E. waterbird sp.
 GUMPUH (juga ?*gumpus*; bdg M *kumpul*) tebal. N. dik (v. kleren). E.
 thick.
 GUMU ompong: *gumu di ngentu-né*, giginya sudah keluar. N. tandeloos.
 E. toothless.
 GUNCU (bdg M *boncu*, Bm *nggoncu*) melompat. N. springen. E. to leap.
 GUNGGU (M *genggus*, *genggur*) guntur. N. donder. E. thunder.
 GUNIS (simp IN) kunyit; *Curcuma viridiflora*. N. curcuma, koenjit
 (specerij). E. turmeric (a spice).
 GURI = *gori*.
 GUROBO = *guru robo*.
 GURU (Ind) 1 guru. 2 = *toké*, peminjam uang. N. 1 onderwijzer. 2
 geldschieter. E. 1 teacher. 2 money-lender.
 GURU-ROBO lih *robo*.
- HA (juga *haha*) kakak = eB - (+yB), eZ - (+yZ); FZeD - (+MByD),
 MZeD - (+MZYD) juga *kaka*; eZH - (+WyZ), WeZH - (+WyZH). N. oudere
 broer, oudere zuster; oudere neef, oudere nicht; zwager. E. elder
 brother, elder sister; elder cousin; brother-in-law.
 HABAH (Bm; juga *habar*) kabar; *wita manga habah*, tidak ada kabar. N.
 nieuws, bericht. E. news.
 HAHA (AN) = *ha*.
 ?HAI (Bm) haid. N. menstruatie. E. menstruation.
 HAJI (Ind) haji. N. hadji. E. hadji.
 HAJU (AN; Bm, M) kayu, pohon. N. hout, boom. E. wood, tree.
 HAKAQ (Rmb *ghakat*, menjamah; Wué menjemput) mengurus, merawat:
ata manusia ata hakaq-né, manusia yg diurusnya. N. zorgen voor.
 E. to care for.
 HAKO tiduri. N. copuleren. E. to copulate.
 HALAQ (Bm *hala*) kundur; *Benincasa hispida*. N. eetbare grijze pom-
 poen. E. calabash sp.
 HAMI (IN, MN; M *ami*; MB, Kolo *hami*, Bm *nami*, Rmb *kami*) kami. N. wij
 (excl.), ons (excl.). E. we (excl.), us (excl.).
 HAMIS (M) Kamis. N. donderdag. E. Thursday.
 HAMO rajin. N. ijverig. E. industrious.
 HAMP A (Bm) sampai: *hampa Ruteng*, sampai Ruteng. N. tot (aan). E.
 till, up to.
 HAMP A-BUA paling jauh, paling lama. N. op zijn laatst, op zijn verst.
 E. at the latest, at the farthest.
 HANG benarkah, ?bagaimana?: *hang*, *Siti Jamrika*, *sa sené ruku-mu?*
 benarkah, Siti J., gerak-gerikmu begitu begini? N. heus? E. cor-
 rect?
 HAO (Bm *kao*) mencakar dgn kuku, menggaruk (kepala). N. krabben.
 E. to scratch .
 HAUS (?*hau*; IN, MN) aur, buluh; ?*Gigantochloa ?apus*; *hau dekiq*,
 bambu duri; *Bambusa ?blumeana*. N. bamboesrt; gedoornde bamboe.
 E. bamboo sp., thorny bamboo.
 HEBO kolongan. N. ruimte onder paalwoning. E. space under the pile-
 dwelling.
 HÉDO (M *hédok*) pantat terangkat ke atas (waktu jalan). N. ?heup-

- wiegen. E. ?to sway one's hips.
- HÉHO (M *héhot*, *héhol*, *goyang*) gempa bumi. N. aardbeving. E. earthquake.
- HELÉKÉ pada sisi. N. aan de kant. E. at the side.
- HELO lih *henlo*.
- HENA (IN) kena. N. getroffen, geraakt. E. hit.
- HENANG (M) kena: *pas henang*, kena tepat; *henang wajo urang*, kehujaan. N. getroffen, geraakt; overvallen (door regen). E. get caught, hit.
- HÉNANG 1 langsung, memang: *wali hénang*, kembali memang, langsung kembali. 2 tadi: *si ata hiné hénang*, orang-orang itu tadi; *manga ata moné ata néq hénang*, ada lelaki yang naik (rumah) tadi. N. 1 direct, terstand. 2 straks (verleden), zoëven. E. 1 forthwith, directly, 2 just now.
- HÉNÉ (bdg *hiné*; Kolo *èné*) = *hiné*.
- HENLO (bdg *lo*) sana: *kuburn lo henlo*, kuburnya ada di sana. N. ginds, daar. E. yonder, there.
- HERÉ (BS;AMB **kédé-*, Tt *hari*; M *hesé*, Bm *kidi*, Kolo *horu*, Rmb *gezég*) berdiri. N. staan. E. to stand.
- HÉTÉ = *hité*.
- HIA (AN; M,Rmb *kia*; bdg *-né*, *-i*, *-é*) dia, ia. N. het, hij, zij, haar, hem. E. he, her, him, it, she.
- HIDI (Bm) tempat; bekas: *hidi banu teli*, kandung air seni; *hidi bunga*, bekas luka. N. plaats, spoor; urineblaas; litteken. E. place, trace; urine-bladder; scar.
- HINÉ 1 (bdg *héné*) itu; *ahang hiné*, nasi itu; *penga hiné*, sesudah itu; *toma lo hiné*, (se)tiba di situ. 2 lalu, lantas (pd awal kal mat): *hiné laho dé lalé Sapé*, lalu (ia) pergi ke Sapé; *hiné po*, lalu, baru. 3 maka, sehingga: *laho lalé Tado*, *hiné manga waing ata Modo lalé Tado*; (mereka) pergi ke Tado, itu sebabnya maka ada orang Komodo di Tado; *hiné maka*, maka: *hine maka mbolé-i*, (ia nakal), maka dia dipukul. N. 1 dat, die. 2 daarna, dan. 3 vandaar, zodat. E. 1 that. 2 then. 3 hence, so that.
- HINTI (Bm) menarik (kerbau). N. meetrekken (vee). E. to draw, to drag.
- HIPI-HEPAQ (M *hepat*) berkedip-kedip, kesilauan (mata). N. knipperen. met de ogen, verblind. E. to flicker; blinded, dazzled.
- HITÉ (AN; M *ité*, Bm *ita*; honorifik) kita; "kita" = tuan, anda; *mai hité ata tua*, marilah tuan yg tua; *rékéng ha hité*, *ata ari ahu*, tuan dianggap kaka, saya adik. N. wij (incl.), ons (incl.); u, gij. E. we (incl.), us (incl.); thou, you.
- HOI (M menyapu; juga *hui*) (meng)genggam: *sehoi ahang*, segenggam nasi. N. een handvol nemen; een handvol, brok. E. to take a handfull; lump, handfull.
- HOMA (M) kutu ayam. N. kippenluis. E. fowl-louse.
- HOMPA (Bm,M) mengap-ngap krn sesak dada; asma. N. snakken naar lucht, benauwd; astma. E. to gasp for breath, tight in the chest; asthma.
- HORO (M dedaunan gugur) gugur (tt buah-buah krn diguncang): *horo ngolo*, meranggas. N. afvallen. E. to fall; to wither (intr.).
- HOU (AN; Kolo *héu*; M *hau*, Rmb *kau*; bdg *hu*, *-o*; *mu*) engkau; kamu (jamak). N. jij, je. E. you (sing).
- ?HU I = *hou*: *mesti hu mai*, engkau mesti datang. N. jij. E. you (sing).

- HU II = *ahu* (dlm *ko hu*, dari saya).
- HULU (AN) dahulu, lebih dulu, di muka: *ata hulu hia*, dia lebih dahulu; ?tempohari: *ata hulu sai lalé édé-i*, tempohari ia singgah di sini; lih *kénto*. N. vroeger, eerder. E. in former times; earlier.
- HUSU (BS; M *hocu*, *husu*; Rmb *kusu*, padi) sekoi, jewawut; *Setaria italica* var. N. fijnkorrelige gierststr. E. millet sp.
- HUTANG (Ind) denda. N. boete, straffbetaling. E. fine, penalty.
- HUTU (AN; M *hutu*, *utu*, Bm *hudu*, Sangg *kutu*) kutu kepala. N. hoofd-luis. E. head-lice.
- I = *hia*.
- IHA (Bm rusak) *iha bebo*, sial: *iha bebo kerawi ko hu*, kerjaku sial. N. kapot; tevergeefs, nutteloos. E. broken; in vain, vainly, to no purpose.
- IHANG (AN; M *ikang*; Bm *uta*) ikan; *ihang lélaq*, ikan terbang; *Cypsilurus poecilopterus* dan *Exocoetus* sp. N. vis; vliegende vis. E. fish; flying fish.
- IKO (AN; M) ekor (kuda), buritan (perahu). N. staart; achtersteven. E. tail; stern.
- ILA *ihang ila*, sej ikan, ikan penyalu; *Caesio pinjalo*. N. vissrt. E. fish sp.
- ILING (BS; M) melindungi: *iling jo tai anging*, terlindung oleh awan. N. beschermen, beschutten; ?schuilen. E. to screen; to take shelter.
- ILMU (Ind) ilmu sihir. N. toverkunst. E. magic.
- ILO (Bm) lampu. N. lamp. E. lamp.
- ILU (IN; M *ilur*; bdg *kilu*) meludah: *ilu giséq*, meludahi. N. spuwen; bespuwen. E. to spit (at).
- IMBA (Bm tiru; Jw *imba-imba*, pura-pura seperti: *imba ba?* bagaimana? seperti apa? N. zoals; hoe. E. like, alike; how.
- IMBI (Bm, M) percaya: *hou imbi Mori*, engkau percaya akan Tuhan. N. geloven. E. to believe.
- IMU (M *imus*, Mtj *ghimus*) ?bersenyum: *saromé nani imu*, bersenyum simpul. N. glimlachen. E. to smile.
- INA (AN; Bm; M, Rmb *iné*) ibu, M: *ina lima*, jempol. N. moeder; duim. E. mother; thumb.
- INA-DUA 'ibu tua' = *dua 2*: MeZ - (+yZC), FeBW - (+HyBC). N. tante. E. aunt.
- INÉ (M) ibuuu! *iné ngata*, kasihan! *iné kodong*, (seruan) sayang! N. moeder!; o wee, jammer. E. mother!; oh, what a pity!
- INGKIA (jarang *ina-kia*) ibu muda = MyZ - (+eZC), FyBW - (+HeBC). N. tante. E. aunt.
- INTI (Rmb *iti*, Wué *inti*) bawa, hanyut: *haju inti wajo mbang*, kayu dihanyut banjir. N. meesleuren, meevoeren. E. to carry away.
- INUNG (AN; M) minum. N. drinken. E. to drink.
- IPAHA (IN, MN; M) ipar = HZ dengan BW, WBW dengan HZH; ibu-ibu dr suami isteri; SWM dengan DHM. N. schoonbroer, schoonzuster. E. brother-in-law, sister-in-law.
- IPI (Bm) amat, sekali, terlalu: *supu ipi* (atau) *ipi supu*, sakit sekali; *wita ipi*, tidak begitu; *wita ipi kodang-né*, dia tidak terlalu besar = ia agak kecil. N. zeer, erg; niet zo. E. very; not so much.
- IRUQ (IN, MN; M *irup*) menghirup sedikit. N. opzuigen. E. to suck up.

- IRUS (M) ingus. N. neusslijm, snot. E. nasal mucus, snot.
- ISA (Ind) (waktu) isya. N. Isl. nachtgebed. E. night, Isl. night-prayer.
- ISI (IN; Bm *ihi*; M *ici*) daging: *isi wara*, gusi. N. vlees; tandvlees. E. flesh, meat; gums.
- ISO mengusir (ayam). N. (kippen) wegjagen. E. to chase away (chikens).
- ITA (simp AN; Kolo *héta*; M) lihat, dapat: *wita ita-i*, dia tidak kelihatan; *ita tou nani*, bertemu: *ita tou nani ata Modo*, bertemu dengan orang Komodo. N. zien, vinden; ontmoeten. E. to see (tr.), to find; to meet with.
- ITU (juga *étu*) (Buton *koetu*, *Plotosus anguilaris*) ikan sembilang; *Macrones gulio* dan *Plotosus canius*. N. vissrtn. E. fish spp.
- JABU I lumut. N. ?mos. E. ?moss.
- JABU II kurus (tt kambing, rusa). N. mager. E. lean.
- JAGA (IN, Bm, M) menjaga: *jaga réhéng*, perhatikan. N. bewaken; letten op. E. to watch; to pay attention to.
- JAGUH (Bali, Jw, Ind, Bj *jağur*) bertinju. N. boksen. E. to box.
- JAHA (M *cahap*, MB ?*jahap*) berjalan tidur. N. slaapwandelen. E. to walk in one's sleep.
- JALA (IN; Bm, M) jala. N. werpnet. E. casting-net.
- JAMBANG (IN; M) menbuang air besar; tahi, kotoran. N. zich ontlasten; ontlasting. E. to do one's needs; faeces.
- JAMPI (Mk, Bm keputihan) pérang. N. blond, geelwit. E. fair (hair).
- JAMPUH (M *jampur*) ?campur: *wita manga ata jampu*, tidak ada orang lain. N. ?gemengd. E. ?mixed.
- ?JAMRANTÉ (lih *jawa-ranté*), sej ikan laut; *Chaetodon meyeri*. N. vissrt. E. fish sp.
- JANG I (Ind) jam. N. uur. E. hour.
- JANG II 1 mencari: *manga ata jang hité*, ada org yg cari tuan. 2 mau, hendak: *ahu jang tékaq ntodoq*, saya mau naik gunung. N. 1 zoeken. 2 willen, van plan zijn. E. 1 to search, to seek. 2 to plan.
- JANGKA (IN; Mk, Ind, Si, M) sisir: *jangka ungang*, sisir dr tanduk. N. kam. E. comb.
- JAO (Bm) biru laut, hijau (tt daun). N. blauwgroen, groen. E. greenish blue, green.
- JAPA berdusta. N. liegen. E. to tell lies, to lie.
- JARAMUTI = *jeremuti*.
- JARANG (IN, M) kuda. N. paard. E. horse.
- JARI (Bm) jaring (ikan, udang). N. fijnmazig net. E. net.
- JAWA-RANTÉ (lih *jamranté*) sej ikan; *Myripristis melanostictus*. N. vissrt. E. fish sp.
- JE = *jo*, *wajo*, oleh, karena: *penga ita je hami*, sudah dilihat oleh kami. N. door, wegens. E. by, as.
- JEGOQ (M *jegok*, *cegok*) bersedu. N. hikken. E. (to) hiccup.
- JELITU (Bm) sej suling yg ditiupi di ujungnya. N. een bep. fluit. E. flute.
- JEMUTI = *jeremuti*.
- JENGKIRI (Ind; M *jengkirik*; Bm) belalang, jangkrik. N. sprinkhaan, krekkel. E. cricket, grasshopper.
- JÉNGOQ (Bm *jéngo*, M *janggok*) 1 janggut; 2 *ihang jéngoq*, a) ikan biji nangka; *Parupeneus barberinus*. b) ikan manyung, *Arius sagor*.

- N. 1 baard; 2 vissrtn. E. 1 beard; 2 fish spp.
- JENGOQ (M *cengut*) bersungut. N. mopperen, morren. E. to grumble.
- JEREMUTI (juga *jermuti*, *jara-muti*) unduk-unduk, kuda laut; *Hippocampus kuda*. N. zeepaardje. E. sea-horse.
- JERIWANG sej ikan yg pipih panjang; ikan layur; *Trichiurus savala*. N. vissrt. E. fish sp.
- JI = *je*, *jo*, *wajo* oleh: *moké ahang ji lima liu*, jangan makan dengan tangan kiri; *wita walé ji A.*, tidak dijawab oleh A. N. door. E. by.
- JIJÉH (M *jejer*, *jejé*) gementar, berdebar. N. trillen, kloppen (v.h. hart). E. to tremble, to throb.
- JIJUQ (MB *jijuk*) mengeluarkan serat (dr bakal sagu). N. uitzuiveren. E. to refine.
- JIMBA (M *jimbal*) biri-biri, domba. N. schaap. E. sheep.
- JO = *wajo*, *dongan*, oleh, karena: *baé jo ahu*, saya tahu (itu); *ceka jo loboh sowang*, ditikam dng pucuk gebang. N. met, door, omdat. E. by, as.
- JOGÉQ (Mk, ?Bj *jogéq*, M *jogék*) menari, tarian adat. N. danssrt. E. a certain dance.
- JONGANG (M) tengadah. N. omhoogkijken. E. to turn up one's eyes.
- JONGKÉ bagian dapur dlm rumah. N. haard binnenshuis. E. kitchen, hearth inside the house.
- JONGKO pendek. N. kort. E. short.
- JOTOQ suntik. N. injectie. E. injection.
- JU = *je*, *jo*, *wajo*, oleh, dengan; *ala ju ata Nggerai*, diambil oleh orang Manggarai; *roka hami liwa ju wodo né*, kami berteman banyak sekali. N. door, met. E. by, with.
- JUJU *ihang juju*, ikan baji-baji; *Platycephalus scaber*. N. vissrt. E. fish sp.
- JUJUH (juga *jujur*) sej ikan sebelah; *Cynoglossus* sp. N. tongstrt. E. fish sp.
- JUMAA (Bm) Jumat. N. vrijdag. E. Friday.
- KABANCÉ ikan kapas-kapas; *Gerres punctatus*. N. vissrt. E. fish sp.
- ?KABÉ sepit (udang, kepiting). N. schaar (v.kreeft). E. pincers (of a lobster).
- KACINCING sej lipas. N. kakkerlak. E. cockroach.
- KADUNG (M) jarak pagar; *Jatropha curcas*. N. struiksrt. E. a shrub sp.
- KAHÉ mengais (tanah). N. krabben in, schrapen. E. to scratch.
- KAHO I sej tumbuhan dlm laut, dimakan. N. eetbare zeeplantensrt. E. edible sea-plant sp.
- KAHO II menyenduk (isi kelapa muda). N. uitschrapen. E. to scrape out.
- KAI (Bm *kai*, *mana*) karena: *ata Sumba muri-ngarang-né*, *kai wiang jo ata Modo*, orang Sumba pemiliknya, karena diberi orang Modo. N. omdat. E. as, because.
- KAJANG. (IN) kajang: *kompa kajang*, pondok sederhana. N. grove mat; een soort tent. E. coarse mat; a kind of tent.
- KAKA I (Mk; k sapaan) 'kakak' = FBeD - (⁺FByC), MZeD - (⁺MZyC), WeZ. N. oudere zuster (aanspreektitel). E. elder sister. (lih juga *ha*).
- KAKA II (M) 1 binatang. 2 burung: *asa ndadi kaka di hia*, kini ia menjadi burung. N. 1 dier. 2 vogel. E. 1 animal. 2 bird. (lih

kéaq).

KAKA-DANGKA (M) tempiris. N. oorworm. E. earwig.

KAKA-KOAOQ br pemakan madu; *Philemon buceroides*. N. honingeter (vogel-srt.). E. friar-bird.

KAKA-PO br gagak; *Corvus macrorhynchus*. N. kraai. E. crow.

KAKA-RAO 1 br layang-layang kecil; *Collocalia esculenta*. 2 br ?sri-gunting; *Dicrurus hottentotus*. N. 1 gierzwaluw. 2 vogelsrt., drongo. E. 1 swiftlet; 2 bird sp.

KAKA-WETOQ lih wetoq.

KAKAA ikan pepérék bondolan; *Gazza minuta*. N. vissrt. E. fish sp.

KAKADA sej kepiting yang berbintik-bintik, dimakan. N. kreeftsrt., ?garnaal. E. crab sp, ?shrimp.

KAKALA mengoleng-oleng. N. schommelen (v.e. boot). E. to roll (boat).

KAKO I (M,Rmb,Bm) *kako kuku*, tiruan bunyi ayam jantan. N. kukeleku. E. cock-a-doodle-doo.

KAKO II bermain; berbuat sesuka hati: *kako mata*, main mata, mengerling; (*kako*) *maka*, sesuatu upacara; *kako weli*, membeli-beli terus. N. spelen, iets niet ernstig doen; knipogen. E. to play, to do as one pleases, to give a wink.

KAKOH (M,Rmb *kakor*) berkokok. N. kraaien (v.d. haan). E. to crow.

KALA-ÉLÉ (Bm merah-timur) fajar menyingsing. N. ochtendgloren. E. daybreak.

KALAU = kelau.

KALALÉ (IN,MN + ka-; M *lali*, Rmb *kali*; MTJ *lalos*, *lalés*) lalat. N. vlieg. E. a fly.

KALÉNDÉ (Bm,M) semangka; *Citrullus lanatus*. N. watermelon. E. watermelon.

KALÉQ (M *kalék*, aduk) senduk, cedok dr tempurung. N. opscheplepel. E. ladle.

KALÉRA (Ind) (penyakit) kolera. N. cholera. E. cholera.

KALI (IN) 1 kali: *sa kali*, *rua kali*, sekali, dua kali. 2 ?semua: *siré beti kali*, mereka sakit semua; *muci kali ata manga tal ko soltan Bima muri-né*, semua (tanah) di mana ada lontar itu kepunyaan soltan Bima. N. 1 keer, maal. 2 alle. E. 1 time. 2 all.

KALI-MONÉ = kelemóné.

KALINGA (simp AN; Rmb,Kepo,Ng *kinga*, M *tilu*; Bm *fiko*; Kolo) teli-nga. N. oor. E. ear.

KALO (Bm; Kmb *kalu*) pisang; *Musa paradisiaca*. N. banaan. E. banana.

KALOBOH = keloboh.

KAMBA (IN,MN; Rmb) kerbau. N. waterbuffel. E. water-buffalo.

KAMBALA sej ketam; *Uca* atau *Gelasinus sp*. N. krabsrt. E. crab sp.

KAMBOLÉQ = mboléq.

KAMBULÉ (Bj) *kambulé monca*, ikan ekor kuning; *Caesio cuning*; *kambulé jao*, sej ikan; *Caesio coeruleus*; *kambulé rara*, sej ikan; *Caesio chrysozonus*. N. vissrtn. E. fish spp.

KAMOJO (Bm) mengisap (bonbon). N. zuigen op. E. to suck.

KAMOLAH = kemolah.

KAMONCA *ihang kamonca*, ikan tanda-tanda batu; *Lutjanus decussatus*. N. vissrt. E. fish sp.

KAMUDI (Bm) kemudi. N. roer. E. helm.

KANGGÉ I (Bm jari) jari manis. N. ringvinger. E. ring-finger.

KANGGÉ II belum masak betul (tt biji nasi). N. niet gaar. E. underdone.

KANGKONG (MB guncang) demam: *wajo kangkong maka wita mai*, krn demam

- maka tidak datang; *kangkong ngentéq*, demam gentar, malaria. N. koorts; malaria. E. fever; malaria.
- KANI (MB,Bm) pakaian. N. kleding. E. clothes.
- KANOBO = *kenobo*.
- KANTA (Bm) melarang. N. verbieden. E. to forbid.
- KANTÉÉ (Bm *tio kantéqé*, lihat baik!) *kantéé lélo-né*, tajam penglihatannya. N. scherp (v. gezicht). E. sharp eyesight.
- KANTERO (Bm) bergantung; menjauhi: *kantéro tou*, saling menjauhi (suami, isteri). N. hangen (intr.); (elkaar)mijden. E. to hang (intr.); to hold aloof from.
- KANTUWA pintu. N. deur. E. door.
- KAPA(L) (Ind;Bm) kapal. N. boot, schip. E. boat, ship.
- KAPANTO sej udang laut besar. N. garnaalst. E. shrimp sp.
- KARA-KOAOQ (M *kara-koak* dst; Bm *kara-koa*) br kereo, kuak; *Amaurornis phoenicurus*. N. vogelsrt., ral. E. rail sp. (bird).
- KARAKA *karaka ihang*, sej ketam, rajungan; *Neptunus pelagicus*. N. krabsrt. E. crab sp.
- KARANG tunas (pisang). N. wortelscheut v.e. banaan. E. banana-shoot.
- KARBAHAR (Ind) akar bahar; *Euplexaura antipathes*. N. boomvormige koraal. E. branched coral.
- KAREMPO memetik (daun, pucuk dsb). N. (bladeren) plukken. E. to pick (vegetables).
- KARI (MB; M *kali*) rupanya, pada hal. N. feitelijk. E. in fact.
- KARITA (Bm) gurita; a.l. *Onchotheutis angulata*. N. grote inktvis. E. a big octopus.
- KARKONTONG ikan g(e)lodok, ikan tembakul; *Periophthalmus* sp. N. slijkspringer. E. fish sp.
- KARONGA sej ikan; serinding malam; *Apogon melanopus*. N. visst. E. fish sp.
- KARONTONG (Bj) sej siput-siputan laut; *Nautilus* sp. N. nautilus. E. nautilus.
- ?KATA-BAHA = *karbahar*.
- KAWÉQ (Bm,Si *kawé*; Mori *mongkawé*, M *awit*, Ng *awé*) melambai. N. wenken. E. to wave.
- KAWU (Ind dst; M) kabu-kabu, kapuk; *Ceiba pentandra*. N. kapok(boom). E. kapok.
- KAWU PUAH kabu, randu alas; *Bombax ceiba*. N. wilde kapok. E. tree sp., wild kapok.
- KE- I = *ko*, dari: *kehami* = *ko hami*, dari kami, kami punya, milik kami. N. van, bezit van. E. of, possession of.
- KE- II (IN; awalan yg membentuk kbilangan tingkat) ke-; *kelima waing*, kelima kalinya. N. (partikel tot vorming van een rangtelwoord). E. particle which forms an ordinal.
- KÉAQ *kaka kéaq*, br serak; *Tyto alba*. N. kerkuil. E. barn-owl.
- KEBÉH (M *kebek*, selubung, tudung; Wng *kebéq*, dinding) tutupan (periuk tanah); menutup: *kebéq jo pampang*, menutupi (mayat) dng papan. N. deksel; bedekken. E. potlid; to cover up.
- KEBÉKAQ = *békaq*.
- KEDA (sej partikal; sering di depan *né*; bdg -d) terus, segera: *mai keda Ali sené*, Ali datanglah segera kemari; *pandé keda né suraq*, terus dibuatnya surat; *tanang keda né anaq-né*, ia tanya terus anaknya. N. (een partikel) terstond. E. at once, instantly.
- KEDÉQ (M *kejék*, Rmb *kezék*) mencekik: *ahu kedéq bokaq-mu*, saya cekik lehermu. N. wurgen. E. to strangle.

- KEDONDO (Bm *kadondo*) kayu kuda; *Lannea coromandelica*. N. boomsrt.
E. tree sp.
- KEDONDONG (Ind) *kedondong* watu, sej kayu semak. N. een bep. struik.
E. a shrub sp.
- KEHAMPA (Bm *kahampa*, batasi) kenduri: *ai ba kehampa malékaq*, hari apa kenduri almarhum? N. dodenritueel. E. mortuary ritual.
- KĒI (juga *ki*; simp AN,MN; M,Ng,Rmb *wa'i*, Ed,Lio *caqi*; BM *édi!*) kaki.
N. voet, been. E. feet, leg.
- KĒKA (M,Bm, Danga dialek dari Nagé) kakatua; *Cacatua sulphurea*. N. kakatoo. E. cockatoo.
- KEKARO (Bm *kakaro*) berjalan-jalan, pasiar. N. wandelen. E. to take a walk.
- KELAH (Ind) selesai, kelar. N. klaar, af. E. finished.
- KELAING (BS; M *laing*, Rmb *lain*, Bm *saraé*) pasir. N. zand, strand.
E. sand, beach.
- KELANGKAH sej perdu yg berduri; *Citriobatus spinosus*. N. struiksrt.
E. shrub sp.
- KELAU (Bm; juga *kalau*) sej siput laut; 'telinga laut': *kalau takaq*; *Haliotis asinina*; *kalau torong*; *Haliotis corrugata*. N. zeeoortje.
E. sea-ear.
- KELEBÉ (Jwk,Nagé,M *lebé*; Ng,Lio *lebé*, daun pintu) sayap. N. vleugel.
E. wing.
- KELÉLÉ (simp IN,MN; Ed,Ng,Lio,Rmb,Mtj *kélé*, Bm *saliri*, Ssk *kelékék* dst, M *lélé*) ketiak. N. oksel. E. arm-pit.
- KELEMBQ (M ?*lembok*, senang) malas. N. lui. E. lazy.
- KELEMONÉ (Bm *kalamoné*) sej tumbuhan, talinya utk pagar. N. planten-srt. E. a plant sp.
- KELEMPÉH lereng, dataran; pantai. N. helling, vlakke; ?strand. E. plain, slope; coast, coastal strip.
- KELEMPÉQ sej siput yg pipih; *Patella* spp. a.l. *kelémpég tana*, yg terdapat dlm lumpur. N. schelpsrt. E. sea-snail.
- KELEMUS (M *lemus*, lalat kecil) nyamuk. N. mug. E. gnat, mosquito.
- KELENGANG (Mtj *léngang*) tertelentang. N. achteroverliggen. E. to lie on one's back, to fall on one's back.
- KELILI (Bm *kaléli*; M *welu*) kemiri; *Aleurites moluccana*. N. boomsrt.
E. tree sp.
- KELISA (IN,PN + *ké-*; M *lincé*, biji) telur kutu. N. neet. E. nit.
- KELISU (Bm) pusaran (rambut). N. kruin (v.h. haar). E. crown (of head).
- KELO (M *embuni*) embun. N. dauw. E. dew.
- KELOBOH (juga *kelobor*) sampan: *néq kelobo-i*, dia naik sampan. N. boot. E. small boat, sampan.
- KELOSA (Bm *kalosa*; bđg *losa*) keluarkan. N. eruit doen, naar buiten brengen. E. to bring out, to take out.
- KEMAJUNG (Ng,Ed,Lio *maju*, M *majung*, Rmb *majun*) pijat, kutu busuk. N. wandluis. E. bug.
- KEMANONG *ihang kemanong*, ikan cendro, sej ikan bermulut panjang (15 cm), berbadan kecil; fam. *Belonidae*; lih *kiu kemanong*. N. vissrt. E. fish sp.
- KEMANOQ sej semut merah besar di pohon-pohon. N. miersrt. E. ant sp.
- KEMBALAQ ketam pesisir. N. strandkrab. E. beach crab.
- KEMBILOQ sej cicak. N. huishagedis. E. house-lizard.
- KEMING (M,Rmb *kemi*, caplak; Jw,Bg,Bj *gemi*) 1 sej kutu di pesisir; *Talitrus saltator*; 2 *ihang keming*, ikan gemih; *Echeneis naucrates*.

- N. 1 strandvlo. 2 vissrt. E. 1 sea-flea. 2 fish sp.
 KEMO (M sembunikan) memeram (buah). N. (vruchten) laten broeien.
 E. to brood (fruits).
 KEMOLAH (M *molas*; juga *molah*, *kamolah*) gadis, betina muda: *ata kemolah*, dara; *manuk kemolah*, ayam betina muda. N. maagd, meisje; ongetrouwde vrouw, jong wijfje(sdier); kip. E. young female (animal, human); young lady, maiden; hen.
 KEMPÉQ (M, Rmb *kempét*, terjepit) kuntum. N. bloemknop, bladknop. E. bud.
 KEMPIQ mencubit; menjepit. N. knijpen, vastklemmen. E. to pinch.
 KEMUNING (Bm *kamuni*, Mk *kamuning*; M, Ind) kemuning; *Murraya paniculata*. N. boomsrt., geelhout. E. chinese myrtle.
 KEMUNTIQ (?M *mentik*, sej semut) sej semut hitam besar. M. miersrt. E. ant sp.
 KENAHO (simp IN, MN; M *tako*) curi. N. stelen. E. to steal.
 KENAI 1 (M *nai*, Ng, Lio, Ed *ngai*; Slr *nain*, Si *naing*) napas, nyawa, jiwa. 2 (*komoso*) *kenai*, jari tengah. N. 1 adem, levensgeest, ziel. 2 middelvinger. E. 1 breath, soul. 2 middlefinger.
 KENANU (Bm, M) renung, tepekur, pikir. N. peinzen, overwegen, denken. E. to muse, to think.
 KENATA (M *natas*; Jw, Si, Jd, Kepo, Rmb *natar*, Ng, Lio, Ed *nata*, Bali *natah*) halaman (rumah). N. plein bij huis, plein v. ?dorp. E. yard near the house, ?village-square.
 KENDAUR (Bm *mentau*) sej p, bentangur; *Calophyllum inophyllum*. N. boomsrt. E. tree sp.
 KENÉ masih: *inan pusi kené*, ibunya masih hidup; *tali hiné kené lalé iko ko wangka*, tali itu masih (terikat) pada buritan perahu. N. nog. E. still (adv.).
 KENÉCEH (Bm) mendeceh. N. klakken met de tong. E. to click (one's tongue).
 KÉNGKÉNG menekan pinggul wanita utk melancarkan kelahiran. N. persen (tr.). E. to massage.
 KÉNGKO (M) bangunkan. N. wekken. E. to awaken (tr.).
 KÉNGKUNG (M) mengguncangkan (pohon). N. doen schudden. E. to shake (tr.).
 KENOBO (kbanu bilangan) biji, buah, orang: *sa kenobo ata mai*, seorang datang (dari); *dalus sa kenobo*, seorang dalu; *paq kanobo wua-né*, buahnya empat biji. N. (hulptelwoord); stuks, personen, etc. E. (counter-noun) piece, persons.
 KÉNTO (Bm) kemudian: *ahu laho kénto*, *hou laho hulu*, saya pergi kemudian, engkau dulu. N. naderhand, later. E. afterwards.
 KÉNTU (M, Bm) ani-ani. N. rijstmesje. E. rice-cutting knife.
 KEPALA (Ind) kepala (desa). N. dorpschoofd. E. village chief.
 KEPANTO = *kapanto*.
 ?KEPÉKA = *péka*.
 KEPINGGANG lih *pinggang*.
 KEPUJOQ centadu. N. roofsprinkhaan. E. mantis.
 KEPUQ pejamkan, terpejam (mata). N. de ogen sluiten. E. to close one's eyes.
 KERABA (Bm *karaba*, menggoreng kering) membembam (ikan, jagung) dlm abu panas. N. poffen. E. to roast.
 KERAKA = *karaka*.
 KERAMAQ (Ind) makam keramat. N. heilig graf. E. holy grave, sacred tomb.

- KERAMÉNG (Bg;Sangg *karamé*) tangan, (khusus) punggung tangan; *kera-méng kéi*, jari-jari kaki, bagian atas dr kaki. N. de rug v.d. hand (met fingers?), gezamenlijke vingers; wreef. E. back of the hand; instep.
- KERANGGA sarang labah-labah. N. spinneweb. E. cob's web.
- KERAO (M,Bg *rao*) memeluk; *kerao ténggo*, merangkul. N. omhelzen. E. to embrace.
- KERARA (Ed,Bm,M,Kmb) p sukun; *Artocarpus altilis*. N. broodboom. E. bread-fruit tree.
- KERASA (M *racap*, Rmb *rasat*, Kmb *karaha*, Memb *karas*, Si *r'ahang*, Ttb *sala'sak*, tulang rusuk) rusuk. N. zijde v.h. lichaam. E. side of the body.
- KERATA (Ssk; M *rata* dst) ayam hutan; *Gallus varius*. N. wild hoen, boshoen. E. wild fowl.
- KERAWÉ (Bm *karawé*) (ber)dayung. N. roeien. E. to row.
- KERAWI (Bm *karawi*) membuat (meja), kerjakan, bekerja; *kerawi daq*, (ber)cabul, (ber)zinah. N. werk, werken, doen, maken; ontucht, overspel. E. work, to make, to work; fornication, adultery.
- KERAWO (Bm *lawu*, M *rawuk*) abu. N. as. E. ashes.
- KÉRÉ menggali (kubur, lubang). N. graven. E. to dig.
- KEREBÉ (M *reba*) dewasa (tt lelaki); *ata kerebé*, pemuda. N. volwassen (van man); jongeling. E. young (of men); a youth.
- KERIRO sej hiasan telinga. N. een bep. oorsieraad. E. ear-ornement.
- KERIS (Ind; M *kiris*) keris. N. kris. E. creese.
- KERIWA beras. N. gepelde rijst. E. husked rice.
- KERKOAQ (M *kerkoak*) *kerkoak moné*, sej perdu berduri; buahnya merah, dimakan; *Capparis* sp; *kerkoaq winé*, sej perdu berduri; buahnya hitam, dimakan, buahnya lebih kecil dp *kerkoaq moné*, *Capparis* sp. N. struiksrt. E. shrub spp.
- KÉROH (M *kéros*, Ng *kéro*) kepodang; *Oriolus chinensis*. N. wielewaal. E. oriole.
- KEROKÉQ mengorek. N. peuteren in. E. to pick (out).
- KERONGGO kurus. N. mager. E. lean.
- KERORA 1 (Si *l'ora*) ruas (bambu). 2 tengah: *ata kerora*, yang di tengah; *lalé kerora taség*, di tengah laut. N. 1 tussengeleding v. bamboe; 2 midden. E. 1 internode. 2 middle, (in the) midst.
- KERORO (Bg,Bj) tali (jaring, layar) dr daun gebang. N. touw van *gebang*-blad voor zeilen en netten. E. cord from *gebang*-leaves.
- KERUNGGU kumbang tahi. N. mestkever. E. dung-beetle.
- KERUNTI beberapa jenis remis, tiram; *Pelecypoda*. N. mosselsrt., _schelp(dier)srt. E. bivalve sp.
- KESA (M; Rmb *éza*, Si, Lio, Roté *kéra* dst) ipar (hanya lelaki) = WB dengan ZH; besan; SWF dengan DHF. N. zwager. E. brother-in-law.
- KESI lih *gola kesi*.
- KESING siput-siputan di pesisir; *Nerita*, *Neritina* spp; *kesing dupa*, sej siput; *Chicoreus*; *kesing sowang* = *belsowang*, sej siput darat; *kesing dekég*, sej siput laut, *Murex* sp.; *kesing lépah*, sej siput laut; fam. *Architectonidae*; *kesing léwaq*, idem; *Turitella* sp; *kesing nggolaq*, id.; *Monodonta*. N. versch. schelpensrt. E. snail spp.
- KESIQ I uir-uir. N. cicade. E. cicada.
- KESIQ II beberapa jen br pipit: a.l. *Nectarinia* sp. N. kleine vogelsrt. E. small bird sp.
- KÉTA (Bm) ketan. N. kleefrijst. E. sticky rice.

- KETAMBA sej ikan. N. vissrt. E. fish sp.
- KÉTANG (menurut Ahama *keda* harus diganti dgn *kétang*). (lih *keda*).
- KÉTAQ (Bm *kéta*) ungu. N. paars, violet. E. violet (colour).
- KETÉQ (M *ketek*, *ketep*) (se)belah, (se)potong; memotong (rambut, daging); memenggal (kayu): *lalang ketéq*, jalan singkat. N. stuk; afhakken, afkappen, doorhakken; afsnijpad. E. piece; to cut, to chop (off); shortcut.
- KETIRA (Bm *katira*) (ber)tobat: *wita ketira-i*, ia tidak bertobat. N. berouwen. E. to repent.
- KETUTU (juga *katutu*, *tutu*) bubu. N. fuik. E. bow-net.
- KÉU = *kiu*.
- KEWARA (Bm) ingat, sadar: *kewara ngedéng-né*, ia (sudah) siuman. N. bijkomen, bij bewustzijn. E. conscious, to regain consciousness.
- KEWUNG (M *rewung*) kabut. N. mist. E. fog.
- KI I (Ng,Lio,Endé; M *riqi*) alang-alang; *Imperata cylindrica*. N. grassrt. E. grass sp.
- KI II = *kéi*.
- KI III partikal.
- KIA kecil, muda: *ata kia*, ?anak (orang) kecil; lih *ingkia*. N. jong, klein. E. small, young (adj.).
- KIBA (sebenarnya sbs. Bima; M *jimbal*, Mk *gimbalaq*) biri-biri, domba; lih *jimba*. N. schaap. E. sheep.
- KIDÉQ (bdg AN **dikih*) kecil; *molah kidéq*, wanita kecil; *sekidéq*, sedikit. N. klein; een beetje. E. little, small; a bit.
- KIKO menggigil. N. huiveren. E. to shiver.
- KILA (?*kilaq*; Bm; Mbai, Ind *kilat*) kilat, cahaya kilat. N. bliksem, bliksemschicht. E. lightning.
- KILING (Térong rumpun; Lio *kéli*, Si *iling*, gunung) kampung, desa. N. dorp. E. village.
- KILU (bdg *ilu*) ludah: *banu kilu*, air ludah. N. kwijl, speeksel. E. saliva, spittle.
- KINA (M,Rmb betina) (hewan, burung) menjantani. N. paren. E. to mate.
- KINDI (MB; Rmb *kindé*) kelingking. N. pink. E. little finger.
- KINI lain: *mi maka kini?* mengapa (ini) lain? N. verschillend. E. other, different.
- KINTA gayung. N. waterschepper. E. scoop.
- KINTAH sej siput laut; *Melo* spp. N. schelpensrt. E. sea-snail.
- KIO sej keranjang. N. mand. E. basket.
- KIU (IN,MN) ikan hiu, ikan yu: a.l. *kiu tengiri*, sej hiu; *Carcharias menisorah*; *kiu bingkung*, hiu palang; *Zygaena blochii*; *kiu gergaji*, hiu gergaji; *Zygaena* sp.; *kiu kemanong*, ikan gergaji; *Pristinus* sp.; *kiu mpinga*, sb hiu; *Galeocerdo rayneri*; *kiu teké*, hiu ?harimau, cucut toke; *Stegostoma tigrinum*. N. haaiensrtn. E. shark spp.
- KIWUNG (M) ruyung (enau). N. hout van palmen. E. palmwood.
- KO I dari, punya, milik: *ama ko Nisa*, pak Nisa; *ko ahu*, *ko hu*, *kuhu*, saya punya; *ko mu*, engkau punya; *mai ko ata Sapé hiné*, kedatangan orang Sapé itu. N. (possessief partikel) van; mijn; jouw. E. belonging to, of; mine; your.
- KO II 1 (M) atau: *tau wali niu ko wita?* kamu mau pulang atau tidak? *tana Pagoraq ko tana Butung*, tanah P. atau tanah B. 2 (partikal tanya) -kah, apakah: *laho hou ko?* engkau pergikah? N. 1 of. 2 (vragend partikel). 1 or. 2 (interrogative particle).

- KO III (kmodal) *é, nangih di hia ko, inén dé ko!* aduh, ia menangis, ibunya itu. Sedih; *réhéng, bo sené ko*, baik, kalau begitu; *musti ko hité ngodoq sedéq*, tuan mesti kiranya tinggal di sini; *tantu ko pelai hami*, memang kami lari. N. (modaal partikel). E. (modal particle).
- KOA (M; Wué anak; Rmb *koaq*, anak kecil) 1 menantu lelaki; DH. 2 (MB) kemanakan yaitu ZC - (+MB), HZC - (+MBW). N. 1 schoonzoon. 2 nicht, neef. E. 1 son-in-law. 2 niece, nephew.
- KOBO (M) tutup, sungkupi: *ata winé kobo wajo tabé*, perempuan disungkup oleh kual. N. bedekken, overstulpen. E. to cover.
- KOBOQ (M *kobok*, tudungi) tertelentang. N. vooroverliggend. E. prostrate.
- KODA (M) kalah. N. overwonnen. E. vanquished.
- KODANG besar: *kodang bara*, hamil, bunting. N. groot; zwanger, drachtig. E. big, large; pregnant, with young.
- KODÉ (M, Roti *kodé*; Ng, Lio, Sw *kodé* dst) kera (yg tidak terdapat di Komodo). N. aap. E. monkey.
- KODÉNG (Bm *kodé*, Rmb *kodéq*) kebiri. N. castreren. E. to castrate.
- KODO I sej burung selam; ?*Phalacrocorax* sp. N. ?aalscholver. E. ?cormorant.
- KODO II berkumpul: *tai kodo awang*, ?mendung sama sekali. N. zich verzamelen; betrokken. (lucht). E. to gather; clouded, overcast.
- KODONG (M; Mk *rikodong*, Bm *kodo*) lih *iné*.
- KOH (juga *kor*) sej burung ?kuntul malam; *Nycticorax* sp. N. nachtreiger. E. nightheron.
- KOING = *kuing*.
- KOLO (AN *hulu*; Bj *tikoloq*) kepala, haluan: *toko kolo*, tengkorak; *beti kolo*, sakit kepala. N. hoofd, boeg; schedel. E. head, bows (of a ship); skull.
- KOLO-BALING ular kepala dua; *Cylindrophis opisthorhodus*. N. slangenst. E. snake sp.
- KOLONG (BS; M) ketitiran, perkutut; *Geopelia striata*. N. tortelduifje. E. a small turtle-dove.
- KOMAI-UNGKANG (Bj *kumai*) sej ikan; *Naseus* sp. N. vissrt. E. fish sp.
- KOMODO (?Bm, ?Ml; Bj *Kamodo*; bdg *Modo*) Komodo.
- KOMONG I (M) mulut. N. mond. E. mouth.
- KOMONG II kuburkan: *sedé daq komong pusi jo miu ahu*, di sini ?saja aku dikuburkan hidup olehmu. N. begraven. E. to bury.
- KOMOSO (M *moso*, jari; Rmb *mozoq*, tangan) jari (dlm menghitung besarnya *omang*); *komoso kerora*, jari tengah; *komoso ngguru*, jari manis; *komoso(toso)*, telunjuk. N. vinger; middelvinger; ringvinger; wijsvinger. E. finger; middlefinger; ringfinger; indexfinger.
- KOMPA pondok. N. hut. E. hut.
- KOMPÉQ (Bm *kompé*) sisi, pinggir: *ngodoq lalé kompéq ko hu*, duduk di sisiku; *kompéq nanga*, (di) pinggir pantai. N. kant, rand. E. edge.
- KOMPO-RI (Bm *riqi*, tiang) tiang. N. huispaal. E. pile.
- ?KOMU (*ko mu*) engkau punya. N. van jou. E. yours.
- KONCA (Bm = *Nauclea*) sej p. N. boomsrt. E. tree sp.
- KONDANG 1 (Bm *ponda*) labu merah, labu ambon; *Cucurbita moschata*. 2 tangkai daun. N. 1 eetbare meloensrt. 2 bladstengel. E. 1 musk melon. 2 leaf-stalk.
- KONÉ 1 (Bm, M) juga: *ma-ma nanginé, wita koné mai na-né*, lama sekali ia menangis, tidak juga datang saudaranya. 2 walaupun; biarpun: *koné kidé-i, hia bani*, walaupun ia kecil, namun ia berani. N. 1

- toch. 2 ofschoon. E. 1 yet, however. 2 although.
- KONGO sej udang. N. garnaaalst. E. shrimp sp.
- KONTO lih koro-konto.
- KORÉ (Bm; M kolé) widuri; *Calotropis gigantea*. N. plantensrt. E. plant sp.
- KORÉQ (M, Rmb korét, ujung cemeti) cemeti: *kako koréq*, bermain cemeti. N. zweep. E. whip.
- KORKONTONG = *karkontong*.
- KORO-KONTO (Bm *kara-konto*, Bm informan *kanta-koro*) berjongkok: *ngodoq koro-konto*, duduk berjongkok. N. hurken. E. to squat.
- KOROA (Bm) Alkoran. N. de Koran. E. Koran.
- KOWO (Bm; Jonker 1893: ?ginjal) paru-paru. N. longen. E. lung.
- KUBUH (Ind, Rmb, Mtj *kubur*) kubur. N. graf. E. grave.
- KUDU (M, Rmb *kudung*) memburu, mengejar. N. achtervolgen, vervolgen. E. to pursue.
- KUÉ (M bengkak di pelipatan) ?pinggul, pelipat paha. N. lies, zijde v.h. lichaam. E. groin, side of the body.
- KUHU = *ko hu*, saya punya: *ncuki na kuhu*, payah saudaraku. N. mijn. E. my.
- KUING (juga *koing*; M memanggil anjing) panggil. N. roepen. E. to call.
- KUKU (bdg *kako-kuku*) tiruan bunyi ayam jantan. N. kukeleku. E. cock-a-doodle-doo.
- KUKU(R) (MB *kukur*) tekukur; *Streptopelia chinensis*. N. tortelduif-srt. E. turtle-dove.
- ?KULA (M, Rmb) = *laku*.
- KULÉH (M *kulés*, jantan besar pd babi hutan) 1 taring; 2 celeng jantan besar. N. 1 slagtand. 2 volwassen mannetjesever. E. 1 tusk. 2 adult male boar.
- KULI (Bm *koli*) cacing umban, cacing: *kuli jarang*, sej cacing; *kuli tana*, ular cacing; *Typhlops* sp. N. ingewandsworm; wormsrt.; slan-gensrt. E. intestinal worm; worm sp.; snake sp.
- KUMAI-UNGKANG = *komai-ung kang*.
- KUMANG umang-umang, *Eupagurus* sp. N. heremietkrab. E. hermit-crab.
- KUMBURU berkerumun. N. krioelen. E. to swarm.
- KUNCÉNG (simp IN, PN; Ng *kusé*, Fd *kusa-n*, M *kunceng*, Kepoq *kisong*, Rmb *kunsong*) arang. N. houtskool. E. charcoal.
- KUNCI (Ind) mengunci (pintu), kunci, kancing. N. afsluiten, sleutel, knoop (a. kleding). E. to lock, key, button.
- KUNI (M *toni*, *tuni*) 1 punggung (badan, parang). 2 belakang: *pia kuni dékang*, di luar belakang rumah. N. 1 rug. 2 achter. E. 1 back (subst.). 2 behind.
- KUNINGA kuningan. N. messing. E. brass.
- KUNTANG (?M; Rmb) 1 kulit buah kelapa dgn serabutnya. 2 ?rabuk. N. 1 kokosvezel (aan de vrucht). 2 ?tondel. E. 1 coconut fibre. 2. ?tinder.
- KURANG (IN, M) kurang. N. minder. E. less.
- KURUNG (AN; M *korong*) sangkar (ayam). N. broednest, legnest. E. laying nest.
- KUSI (Bm *kosi*) kumbang kelapa. N. klappertor. E. cocopalm beetle.
- KUTA (Bm) pagar: *kuta abang*, pagar melintang; *kuta péndé*, pagar dr pancang-pancang. N. heining; liggende heining, heining van dwars-houten; staande heining. E. fence; fence of crossbeams; fence of upright beams.

KUWANG (M) sagu dr pohon enau. N. sago van de arenpalm. E. sago from the aren-(sugar-)palm.

LABA (Ind) untung, mujur. N. winst, geluk. E. gain, profit, good luck.

LABU (Bm) berlabuh; labuhkan: *labu di jo hami keloboh*, dulu kami labuhkan sampan. N. ankeren. E. to anchor.

LAGO (Mk,Bj; jarang dipakai) ipar = WZH. N. zwager. E. brother-in-law.

LAH (IN; M *la'as*, Rmb *la'ar*, Békék *las*) bekas. N. voetspoor. E. footprint.

LAHI (IN) laki, suami; H. N. echtgenoot, man. E. husband.

LAHO (IN,MN; bdg *le*; M *lako*, Bm *lao*) berjalan, pergi, mengarah ke: *laho duaq*, pergi berburu; *laho sekola*, pergi ke sekolah; *laho banu*, pergi ambil air; *laho Poréng*, pergi ke Poréng; *jongang laho te rété taja*, menengadah ke atas loteng. N. lopen, gaan; in de richting van. E. to go, to walk; in the direction of.

LAI (Ng,Nagé,Lio *laqi*, M *laqit*, *laqi*) menjilat. N. likken. E. to lick.

LAJAH (AN; M *lajar*) layar, berlayar; *laho lajah*, pergi berlayar; *ihang lajah* = *tatapé lajah*. N. zeil, zeilen. E. sail, to sail.

LAJANG (Bg,Bj) sej ikan; *Decapterus* sp. N. vissrt. E. fish sp.

LAKA (menjadikan) gaplek. N. gedroogd(e cassave). E. dried (manioc).

LAKU (BS; ?M,Rmb; M *kula*) musang. N. civetkat. E. civet(-cat).

LALANG (AN; WRana; M *salang*, Kepoq *larang*, Bm *ncai*) jalan, denai. N. weg, pad. E. way, road, path.

LALÉ (kletak; AN *dalem*; M *salé*, di sebelah barat; Ng *zalé*, Mok *lalé*; Kepo *laré*) 1 dalam, di (rumah, liang, tanah): *bojo lalé omang kuhu*, katela di kebunku. 2 (kletak) di, ke, dalam: *laho lalé Nggaro*, pergi ke Nggaro; *lalé nusa Mesah*, ke pulau Mesah (ke barat); *heré lalé tando dékang*, berdiri di muka rumah; *woroq lalé Warloka*, turun ke (?dari) Warloka; *lalé kuni*, di belakang; *laho lalé ba-o?* engkau pergi ke mana? *lalé sedé(q) banu doléng*, di sini air dalam. 3 pada, di: *siré ngodoq lalé ahu*, mereka tinggal pd saya; *pui lalé pu duli*, mengikat pada pohon asam. 4 kepada: *bohong lalé ama-mu*, beritahukan kepada bapamu. 5 dari: *puku lalé Surabaya*, pulang dari Surabaya; *woroq lalé ntodoq Kléa*, turun dari gunung Kléa. 6 oleh: *ahu tulung lalé Durhaman*, saya ditolong oleh Durhaman; *suraq .. tau baca lalé soltan Dima*, surat .. untuk dibaca oleh sultan Bima. 7 mengenai: *lalé manusia hiné*, mengenai (yang) manusia itu. N. 1 binnen, in. 2 naar, in, te. 3 bij. 4 tegen, tot. 5 van. 6 door. 7 betreffende. E. 1 in, inside. 2 in, to. 3 near to, with. 4 towards. 5 from. 6 by. 7 concerning.

LALONG (M,Rmb; Ng,Lio,Nagé *lalu*; Ed *raru*; Tae' gagah berani) jantan (tt burung), ayam jantan. N. mannetje(svogel), haan. E. male(bird), cock.

LAMBÉ (Bm) merenggut. N. rukken aan. E. to pull.

LAMBÉ-NANGA (Bm *lamba-nanga*, *Ipomoea pes-caprae*) sej kacang; *Cana-valia* sp. N. klimboon. E. runnerbean.

LAMBU (M; Lio *lambo*) kunjungi: *ata mai lambu*, tamu. N. bezoeken; gast. E. to visit; visitor.

LAMUNG (M,Si; Rmb *lamun*; Edn,Lio,Ng *lamu*) sej ganggang. N. algen. E. algae.

- LANCÉ (M) patok-patok pembagi kebun. N. grensstokjes (in de tuin).
E. boundary poles between gardens.
- LANCO (Bm) pancuran. N. spuier van een waterleiding. E. spout of a water-pipe.
- LANDA (M memandang, menjulur) (*tali*) *landa*, sej suluran kayu; *Bauhinia* sp. N. liaansrt. E. liana sp.
- LANDANG (M) (pergi) menjual: *landang* (*kalo, keriba*), menjual (pisang, beras). N. verkopen. E. to sell.
- LANDI (M *landis*) sej pandan hutan; *Pandanus* sp. N. wilde pandanus-srt. E. wild pandanus.
- LANDO (Rmb; Mtj; M *lando*, bunga padi; Ng, Lio *ado* dll) bulu panjang (ekor jago). N. lange staartveren v.d. haan. E. long feathers of the cock's tail.
- LANG sej siput laut; sej ?*Turbo* sp., *Cittarium* sp. N. schelpensrt. E. sea-snail.
- LANGKAH (M *langkas*; Salayar *langkasq* dll) tinggi. N. hoog. E. high.
- LANGO (M, Bg, Mk dll) ungu muda. N. lichtpaars. E. pale violet.
- LANTARA (Ind; sering *lantaran hiné*) ?karena; lantasi, lalu. N. ?omdat; vervolgens. E. ?because; afterwards.
- LANTÉ (Ind; M) lantai. N. vloer (op de grond). E. floor.
- LANTÉNG 1 (IN, MN; M *lanteng*) *haju lanténg*, jelatan; *Dendrocnide* sp., (*Laportea*). 2 sej ubur-ubur. N. 1 brandnetel. 2 kwal-srt. E. 1 stinging nettle. 2 jelly-fish.
- LANTÉRA (Ind) lantera. N. lantaren. E. lantern.
- LARIQ (Bg *lariq*, Rmb, M *larik*) tali dari kulit kerbau. N. touw v. karbouwleder. E. leather cord.
- LASI (bdg M *laci*) ?kemangi; *Ocimum* ?*basilicum*. N. ?basilicum. E. ?sweet basil.
- LASU (Mk, Bg dll, M) zakar. N. penis. E. penis.
- LATO sej tumbuhan laut, dimakan. N. zeeplant. E. sea-plant.
- LAWÉ (IN, M) benang. N. garen. E. thread.
- LAWU-LAWU (Bm *lawu*) kelabu. N. grijsachtig. E. greyish.
- LÉ (kletak bdg *lalé*) ke, di, dari: *hou laho lé nggaro dé!* engkau pergi ke kebun! *mata ro wuntu lé timu, melo lé waraq*, mata hari terbit di timur, terbenam di barat; *puku lé ba?* pulang dari mana? *hia ata mai lé mai Kupang*, dia datang dari Kupang. N. (positie-woord) van, naar, in. E. (positional) in, from, to.
- LE I = *laho*, pergi, berjalan: *ahu le jang ahang*, saya pergi mencari makanan; *tana ba le hou?* engkau pergi ke tanah mana? N. gaan. E. to go.
- LE II = *lo*: "*puku le ba?*" "puku lo Bugis". "datang dari mana (engkau)?" "(saya) datang dari (tanah) Bugis".
- LÉBA (Kolo *béla*) bahu. N. schouder. E. shoulder.
- LEBOQ (M *lebo, lebek*, Ng *lebo*) subur, muda (tt daun). N. mals. E. lush.
- LEGONG teluk, serok. N. baai, inham. E. bay, inlet.
- LEKAH (M *lekar*) mekar. N. openbloeien, gaan bloeien. E. to open (intr.), to begin flowering.
- LÉKÉNG (M) sej perdu; sej akar pisang-pisang; *Uvaria* sp. N. een bep. struik. E. shrub sp.
- LEKU (Rmb *lekuq*, diam) tidur. N. slapen. E. to sleep.
- LÉLAQ I (Bm *léla*) kbantu bilangan: (se) helai (rambut, kain). N. (hulptelwoord) één (stuks) (van haar, lap stof etc.). E. (counter-noun), one, a piece (hair, cloth).

- LÉLAQ II (BS dll, M *lélap*) terbang: *laho lélaq lé pu haju*, (pergi) terbang ke pokok kayu. N. vliegen. E. to fly.
- LELENG pagi: *sampé siang leléng*, sampai besok pagi. N. morgen. E. morning.
- LÉLO (M) lihat: *lélo lo walu*, lihat di kali. N. kijken. E. to look.
- LEMA (BS dll; M, Rmb; Bm *léra*, Sangg *néla*) lidah. N. tong. E. tongue.
- LÉMBO (Bm lebar; *lémbó adé*, sabar) *lémbó ngedéng!* maafkan! N. barmhartig, medelijden hebben. E. to have mercy, merciful.
- LEMA (M ?*lemos*, basah berminyak) lembab (kain). N. vochtig. E. damp, moist.
- LÉNGKA (M; Rmb *léngkaq*) membuka (tali, pintu). N. openen, losmaken (van touw). E. to open (tr.).
- LENGKANG (M *legang*) bidara; *Ziziphus nummularia*. N. kleine boomsrt. E. small tree sp.
- LÉNTÉNG (BS, Tt; M) terapung, timbul: *lénténg wali*, timbul lagi. N. drijven, omhoogkomen. E. to float, to rise (in water).
- LÉNTÉNG-LAWÉ sej ubur-ubur, benang-benang; ?*Scyphomedusae*. N. kwal-srt. E. jelly-fish.
- LÉRA-KÉKA (Bm *léra*, lidah; *kéka*, kakatua) anak lidah. N. huig. E. uvula.
- LESÉNG (M *lecem*, *lecéng*) kedondong; *Spondias pinnata*. N. boomsrt. E. tree sp.
- LÉWA (Bm; M *léwang*, bertengkar) perang, berperang: *laho léwa*, pergi berperang; *mai hia léwa di nani ata pagoraq*, ia datang berperang dgn penyamun. N. oorlog, oorlog voeren. E. war, to make war.
- LÉWAH (Ng, Nagé, Rmb *léwa*, Ed *réwa*, M *léwé*) panjang. N. langwerpig. E. oblong.
- LEWANG (BS; Jk, Ssk *lawang*; Warukia *kewaq*; M) pintu masuk kebun. N. tuinpoort. E. garden-gate.
- LEWUQ *ihang lewuq*, sej ikan; ?*Scarus pulchellus*. N. vissrt. E. fish sp.
- LIA (IN, MN) halia; *Zingiber officinale*. N. gember. E. ginger.
- LIANG I tangga (rumah). N. ladder. E. ladder.
- LIANG II (IN; M) gua, lubang-lubang (dlm batu). N. hol, grot. E. cave, hole.
- LIKANG (M!; Bm *riha*; Rmb *likan*) perapian, dapur: *watu likang*, tungku. N. treeft, keuken; haardsteen. E. hearth, trivet; trivetstone.
- LIKO (Lio *kiku*; M) ular hijau; *Trimeresurus albolabris*. N. groene giftige slang. E. green snake.
- LILING (Ind, Mk, M) lilin lebah. N. bijenwas. E. bee's wax.
- LIMA I (AN; M *limé*, Bm *rima*; Kolo) tangan, tangan dengan lengan: *ji lima liu*, dgn tangan kiri. N. arm, hand. E. arm, hand.
- LIMA II (AN; Bm, M, Kodo) lima. N. vijf. E. five.
- LIMBANG (M, Mk) menyeberangi. N. oversteken. E. to cross (a river).
- LINGA (Bm, M; berlowongan; Ng *singa*, *ringa*) kosong. N. leeg. E. empty.
- LINGKO (M, ?Rmb) kebun umum. N. communale tuin. E. common garden.
- LIO tunggu. N. wachten. E. to wait.
- LIOQ (M) sej 'br ulat', kepodang abu; *Coracina* sp. N. rupsvogel. E. caterpillar-bird.
- LIPA (letak; Bm *ipa*, Sangg *ralipa*) seberang; ke, di: *laho laja lipa Nusa Nasa*, berlayar ke Nusa Nasa; *laho lipa Goa*, pergi ke Goa. N. (positiewoord) 'overkant'; naar, in, van. E. (positional) "across"; to, in, from.

- LIPI (Bm *lépi*) merebut. N. vechten om. E. to scramble for.
- LITAQ I perkampungan (kerbau, rusa). N. plaats van samenkomst (van karbowen, herten). E. meeting-place (of deer etc.).
- LITAQ II ?liat, melekat (tt tanah). N. (zachte bodem), ?leemachtig. E. loamy, ?soft (ground).
- LIU (M *léo*, Ng *léu*, Lio, Nagé *nggéu*; MB) kiri. N. links, linker. E. left.
- LIWA (Bm *kaliwa*) terlalu: *liwa béngkéqn*, ia terlalu nakal. N. erg, zeer. E. very.
- LO (kletak) (ke, di, dari) sana: *laho lo* (*Endé, Manqasar, Surabaya*), pergi ke (sana) Endé dst; *umpu hami puku lo Bugis-i*, moyang kami pulang dr Bugis; *lu lo soq Liang*, masuk di teluk Liang; *lo henlo*, sana jauh! N. (positiewoord) bij, ginds; ginds ver. E. ('positional') yonder, there; over there.
- LOA (M *loak*, Rmb *loaq*) meludahkan: *loa wali*, mamah biak. N. uitspuwen; herkauwen. E. to spit out; to ruminate.
- LOANG (M *loqang*, ruang) dusun. N. gehucht. E. hamlet.
- LOBOH (M, Lio, Ng, Tt *lobo* ujung) pucuk (gebang, kelapa). N. top v.e. boom. E. top (of a tree).
- LOBU ikan lumba-lumba; *Prodelphinus malayensis*. N. dolfijsrte. E. dolphin.
- LODÉ (Ng clitoris; M keluar kotoran) pantat: *nua lodé*, dubur. N. achterste, zitvlak; aarsopening. E. bottom, buttock; anus.
- LODOQ (M, ?Rmb) pusat kebun umum. N. middelpunt v.d. *lingko*-tuin. E. the center of a garden.
- LOGÉQ (M *loger*, *logér*) sej siput laut; ?*Terebra* sp. N. zeeschelpensrt. E. sea-snail.
- ?LOHO (Bj lehoq; mungkin k ini bukan bhs Komodo) teluk; lih *soq*, *legong*. N. inham, baai. E. inlet, bay.
- LOHOR (Ind) lohor. N. beroemd. E. famous.
- LOKANG (M bukan pertama kali) ?sesuatu kebon. N. ?e.s.v. tuin. E. ?a.k.o. garden.
- LOKAQ (M *lokap*; Sangir *lokabéq*) kulit yg gelopak. N. afschilferende bast. E. peeling bark.
- LOLO (M, Rmb runcing) tanjung. N. kaap. E. cape.
- LOMA (M zinah) bertingkah, nakal; ?berzinah. N. kuren hebben, zich aanstellen; ?overspel. E. to behave whimsically; ?adultery.
- LOMASA sej tanah ?pelikan: *inti taki-né: loboh tah nani liling nani lomasa*, pajaknya yg dibawa: pucuk lontar, rotan (?lilin) dan tanah pelikan. N. ertshoudend zand, ?pyrietzand. E. ore-bearing sand.
- LONDA (*tali*) *londa*, tali pusat. N. navelstreng. E. umbilical cord.
- LOSA (Bm, M; bdg *kalosa*) keluar, lahir. N. geboren worden, naar buiten gaan. E. to be born, to go outside.
- LU 1 (Bm *luqu*) masuk (rumah, pelabuhan). 2 sejak: *maté ama ko hu lu di sa pulu ntaung*, bapaku mati sejak sepuluh tahun. N. 1 binnengaan, binnenvaren. 2 sedert. E. 1 to enter. 2 since (time).
- LUDUNG (M) bertunas. N. uitspruiten, uitlopen van planten. E. to bud, to sprout.
- LUKI (simp AN; M *loké*, Bar *lukit*, Kodo *kaluki*, Sangg *loki*) kulit (manusia, binatang, kayu, telur, kemiri); *luki mbatung*, kelongsong jagung. N. vel, huid, bast, schil; schutbladeren v. maisklos. E. hide, skin, shell, bark; corn-cob leaves.
- LUNAQ sej tumbuhan. N. plantensrt. E. plant sp.
- LUNTÉNG: (M; Ng *luté* dll) penggal kayu (utk api dsb). N. stomp(je).

- E. butt, stump.
 LUPÉ (M *pelipat*) kelepai (tt telinga). N. ahangend (oor). E. drooping (ear).
- M 1 = -mu 1. 2 = -mu 2. 3 = miu.
- MA I (bdg *manga*) lama: *ndadi ma wita mai na-né*, jadi lama saudaranya tidak datang; *ma-ma nangi-né*, lama sekali ia menangis; *tau kelah ma wiang édé*, supaya selesai 'selama' malam ini. N. lang (van tijd). E. long (time).
- MA II = *mang*.
- MA III (bdg arti k M *molé*) dengan cara: *conggo ma jari hiné jo ahu*, dengan cara berutang kuambil jaring ini. N. bij wijze van. E. by way of.
- MAGERI (P) (Ind) magrib. N. Islamitisch gebed bij zonsondergang, zonsondergang. E. sunset prayer, sunset.
- MAI (simp AN; Bm, M dll) 1 mari. 2 datang: *mai lalé mai*, datang dr dalam. 3 lalu: *munu banu susu. Mai hia lai*, jatuhlah air susu. Lalu ia menjilat(nya). ?4 dari: *mai pia ?mai*, datang dr luar. ?5 di (sebelah): *rété ?mai*, di atas (lemari); *leku pia ?mai dékang*, tidur di luar rumah. (mungkin 4. dan 5. harus menjadi *maing*). N. 1 kom hier. 2 komen. 3 daarop. ?4 (komen) van. ?5 (bijwoord achter voorzetsel). E. 1 come here. 2 to come. 3 further. ?4 from. ?5 (adverb after preposition).
- MAING (MB) dari: *sa kenobo ata mai rété maing Manggarai*, seorang datang dari Manggarai. N. vanaf. E. (coming) from.
- MAISA sej ular yg sangat bisa; bandotan puspo; *Vipera russelli*; lih *mori-keraéng*. N. addersrt. E. viper sp.
- MAJA (Bm) malu; *moké maja*, jangan malu. N. beschaamd, verlegen. E. bashful, ashamed.
- MAKA I (Bm, M) suatu upacara. N. godsdienstig ritueel. E. religious rite.
- MAKA II (Ind) maka: *maka wita mai*, maka tidak datang; *mi maka kini?* mengapa maka (ini) lain? N. daarom. E. therefore.
- MALÉKAQ (Ind *maleakat*, Bm *malaéka*) jiwa orang mati, almarhum: *malékaq ama ko hu, nco wiang*, jiwa almarhum bapaku (kulihat) tadi malam. N. wijlen; verschijning v.e. overledene. E. late (deceased); apparition of a dead person.
- MALÉQ (Sangg, Kolo *mali*) tertawa. N. lachen. E. to laugh.
- MALO kera. N. aap. E. monkey.
- MALOH (Bm *malé*, layu; M *males*, Rmb *malos*, lembek) lemah (tt badan). N. slap, zwak. E. weak.
- MALOQ (M *malok*) lembah alur di antara bukit. N. droge vallei. E. dry valley.
- MAMA (AN) 1 mamah. 2 sekapur sirih. N. 1 kauwen, pruimen. 2 sirih-pruim. E. 1 to chew. 2 betelnut-quid.
- MAMI (BS, Bm; M *mamé*) masak (tt nasi). N. gaar. E. done (rice).
- MAMING (M *mamis*) bilak mata, maja batu; *Aegle marmelos*. N. boomsrt. E. tree sp.
- MAMO (Kmb Sumba *mamu*, FZ, FZH; Lio *embu mamo*, nenek moyang) mentua, org tua dr suami; HP; saudari dr bapa; FZ; suami dr saudari dr bapa; FZH. N. schoonouders (t.o.v. vrouw); 'tante', 'oom'. E. parents-in-law (by SW); 'aunt', 'uncle'.
- MANCING (Ind) memancing. N. hengelen. E. to angle.

- MANG (dgn akhiran kgemp; bđg *ma II*) memang, sekarang juga: *pandé mang mu dékang ko hu*, buatlah sekarang juga rumahku; *asal ko hia mang muri ngarang sowang*, karena (dari) dia memang pemilik gebang; *pela laho mang werwiang édé*, tetapi pergi memang malam ini; *toma lalé, malo wio piang mang né penu*, sesampai di dalam, kera (itu) membuang keluar terus penyu itu. N. *terstond, direct, immers. E. directly, presently, of course.*
- MANGA (M,Rmb,Rongga) 1 ada: *manga ama-né*, tak ada bapanya. 2 lama (tt tempo, waktu): *manga-manga di*, lama sekali kemudian; *manga waing-né wajo si ata Wélaq*, dia ada memang karena orang-orang Wélak itu. 3. lama, yang dulu: *kiling manga*, kampung dahulu. N. 1 zijn. 2 langdurig. 3 vroegere. E. 1 to be, (to be) present. 2 long (time). 3 former.
- MANGGA (Bm; M dll *manggar*) jangkar, sauh: *mangga watu*, jangkar batu. N. anchor. E. anchor.
- MANGGARAI (bđg *Nggerai*) Manggarai. N. Manggarai. E. Manggarai.
- MANTIH sej tiram, kerang; a.l. *Tridachnes* sp. N. mosselsrt. E. bi-valve sp.
- MANUQ (?*manog*; AN; M,Rmb *manuk*) ayam. N. kip. E. fowl.
- MARA (AN; M *masa*, Rmb *maza*) kering (tanah, tempat, kayu, pakaian). N. droog. E. dry.
- MARWIANG = *méreng wiang*, tadi malam. N. gisternacht. E. yesterday night.
- MAS (IN; M) emas. N. goud. E. gold.
- MASING-MASING (Ind) masing-masing. N. ieder, elk. E. each.
- MASUHUR (Ind) sohor, masyhur. N. welbekend, beroemd. E. famous.
- MATA (AN; M,Kolo; Bm *mada*) mata: *mata banu*, mata air; *mata keriba*, gabah; *mata ro*, matahari. N. oog; bron; losse rijstkorrel met bolster; zon. E. eye; spring, source; unhusked rice-grain; sun.
- MATAQ (MN,PN; Bm *mada*, M *taga*) mentah (tt buah-buahan, nasi). N. onrijp, niet gaar. E. underdone, unripe.
- MATÉ (AN; Bm *madé*, M *mata*; Kolo) mati; (al)marhum: *maté ama-ngu*, bapakku almarhum. N. dood, overleden; wijlen. E. dead, died; the late.
- MBANG (M banjir) mengalir. N. stromen. E. to stream.
- MBARAPU (Sb *marapu*) jiwa orang mati. N. geest, schim. E. spirit.
- MBARI (Bm) mabuk (minum, laut). N. dronken. E. drunk.
- MBARU (Bm; M *walu*) janda. N. weduwe. E. widow.
- MBATUNG (M *latung*) jagung; *Zea mays*. N. mais. E. maize.
- MBÉ (Bm,M; Rmb *mbéq*) kambing. N. geit. E. goat.
- MBÉKOQ (M) bengkok; putar-balik. N. krom, gebogen; er omheen draaien. E. bent, crooked; to equivocate.
- MBELAE ular (umum): *mbelaé liko*, *mbelaé pupu*, *mbelaé ulah lih liko pupu*, *ulah*; *mbelaé daong*, sej ular-belut dlm laut; *Pisodonophis boro*. N. slang; slangaalsrt. E. snake; snake-eel.
- MBELÉ (M *belep*, *melep*, Mbai *melé*) tenggelam. N. zinken, vergaan. E. to go down.
- MBELUQ terbenam. N. verdronken. E. to be drowned.
- MBÉNA (Bm) pucat. N. bleek. E. pale.
- MBEREQ biasa. N. gewoonlijk, gewoon. E. usual, used to.
- MBERTAI sej perdu kecil 1,50 m, bunganya kuning; *Malvaceae*. N. kleine struiksrt. E. shrub sp.
- MBOHO (susunan batu-)batu keramat. N. sacrale steen(hoop). E. sacred place.

- MBOHOLĒ sej siput; *Trochus* sp. N. zeelaksrt. E. sea-snail sp.
- MBOJO (Bm) (tanah) Mbojo, = ? Bima. N. Bima. E. Bima.
- MBOLE pukul: *mbolé maté*, memekul mati. N. slaan. E. to beat.
- ?MBOLEQ (juga *kamboléq*; M *mboléq*) sej ulat daun. N. rupssrt. E. caterpillar sp.
- MBOTEQ (M *mboték*, putar) sej perdu; buahnya terputar; *Helicteres isora*. N. een bep. struik. E. shrub sp.
- MBOU (juga *mbu*; Bm,M; Ng *fou*) sohor, terkenal. N. welbekend, beroemd. E. famous, well-known.
- MBUHUNG (Bm *luhu*, M *kukung*; MB) p harikukun; *Schoutenia ovata*. N. boomsrt. E. tree sp.
- MBUTAQ (MB *mbutak*) sago dr p gebang. N. sago v.d. *gebang*-palm. E. sago (from the *gebang*-tree).
- MECAH (M *mecak*) kecap, decap. N. smakken. E. to smack.
- MEDĒH 1 beban. 2 berat. N. 1 last. 2 zwaar. E. 1 load. 2 heavy.
- MĒJA (Ind) meja. N. tafel. E. table.
- MEKAQ haus: *mekaq bokaq-né*, kering lehernya. N. dorstig. E. thirsty.
- MELO (M tenggelam, Kolo *molu*) terbenam (mata hari) N. ondergaan (v.d. zon). E. to go down (sun).
- MEMBILANG (bdg Kmb *hambila*, cahaya; M *mbilar*, bercahaya) kunang-kunang: *membilang taséq*, kunang-kunang laut. N. lichtkevertje; het lichten van de zee. E. fire-fly; phosphorescence of the sea.
- MĒNĒ (Bm) sej ikan kecil, (Bg) 'luré': *méné mona*, jenis 'luré' yg terbesar; *méné tarsuku*, jenis 'luré' yg sedang; *méné mirung*, sej 'luré' yang mulurnya panjang, bergaris hitam di sisi. N. kleine visrtn. E. fish spp.
- MĒNG diam (saja). N. zwijgen. E. to be silent.
- MENGGĒ (M) sej p; *Terminalia* sp. N. boomsrt. E. tree sp.
- MENGIH (Bm,Ng,Lio; M *méngi*, Kolo *mongi*, sirih yg harum) harum. N. geurig, welriekend. E. fragrant, sweet-smelling.
- MENURU (Ind) menurut. N. volgens. E. according to.
- MĒONG (Bm *néo*) ringan. N. licht (v. gewicht). E. light, not heavy.
- MĒPĒH (M,Rmb *mépés*) sej tali hutan yg berair banyak; ?*Cayratia*. N. liaansrt. E. liana sp.
- MERA (M; Rmb *meraq*, Kmb *mara*) p mindi; *Melochia azedarach*. N. boom-srt. E. tree sp.
- MĒRĒ (M *méreng*, tidur lelap) mengigau, berbicara waktu tidur. N. praten in de slaap. E. to talk in one's sleep.
- MERENG (BS; M *meseng*) kemarin; *rua meréng*, kemarin dulu; *meréng le-léng*, kemarin pagi. N. gisteren; eergisteren; gistermorgen. E. yesterday; the day before yesterday; yesterday morning.
- MĒSANG (BS; Kolo,Sangq,Rmb *mésa*, Nggolo Nio *méca*, Si *méha*, M *léca*; lih Jonker 1893:120; berakhirn kgemp) sendiri: (*hia*) *mésang-né*, dia sendiri. N. alleen. E. alone.
- MESAQ (M *mesak*; Rmb *pezak*, Ng *beza*) miang. N. stekelhaar, stekeltje. E. sharp hairs.
- METI (BS dst; M kering) surut; *banu meti*, air surut. N. ?droog (gelopen); eb, laag tij. E. dry beach; ebb tide, low tide.
- MĒU = *miu*.
- MI I = *hami* (dlm kstremp) N. wij (excl.). E. we (excl.).
- MI II 1 bagaimana: *mi manga anaq-mu*? bagaimana engkau ada anak? *se-mi*? berapa harga? *se-mi ihang ata wodo édé*? berapa harga(nya) ikan yg banyak ini? *mi kerawi-né*, bagaimana itu dibuat? *mi kodang-né*, bagaimana besarnya? 2 mengapa: *mi wita mai hou*? mengapa engkau

- tidak datang? *mi maka ahang moro-o*, mengapa kau makan obat? N. 1 hoe. 2 waarom. E. 1 how. 2 why.
- MICI (Bm *méci*) kesayangan: *anaq mici*, anak kesayangan. N. geliefd. E. beloved.
- MIKI (MB, M *méki*, Bm, Ng, Lio *méké*) batuk. N. hoest, hoesten. E. (to) cough.
- MINAQ (IN; Bm, M *mina*) lemak. N. vet (subst.). E. fat (subst.).
- MINCÉ (M) manis: *mi maka mincé-i édé?* bagaimana maka barang ini manis? N. zoet. E. sweet.
- MING = *mi*.
- MIRUNG sej ikan (Bg) 'luré'. N. vissrt. E. fish sp.
- MIU (juga *méu*; M, N, Slr *méu*, M, Ng, Si dll *miu*) kamu. N. jullie. E. you (pl.).
- MOA mual. N. onpasselijk, misselijk. E. nauseous, sick.
- MOCI (juga *muci*, Bm *kamoci*, simpan, aturkan; M *moci*) semua (org). N. alle, allemaal. E. all.
- MODA (Bm *moda*) gampang. N. gemakkelijk. E. easy.
- MODO Komodo: *ata Modo*, orang Komodo. N. Komodo. E. Komodo.
- MOGOR *ihang mogor*, sej ikan. N. vissrt. E. fish sp.
- MOKÉ (Bar, Rng *oké*; M *oké*, Rmb *pokég*, Ng *poké*, buang, lempar) jangan: *moké tau*, supaya jangan. N. laat, (mag) niet. E. don't.
- MOLAH (juga *molas*) = *kemolah*.
- MOLANG I (M) tempat tamu di dlm rumah. N. ereplaats. E. guest's place.
- ?MOLANG II (bdg *nolang*) dapat, mungkin: *tau molang maté ko na ko hu*, supaya saudaraku bisa mati. N. in staat zijn, kunnen. E. can, possible.
- MONA lih *méné*
- MONCA (Bm) kuning (telur); kuning; *monca tua*, kuning tua. N. geel; lichtrood, donkergeel. E. yellow; dark-yellow, light red.
- MONÉ (Bm, Sw) laki-laki, jantan; *ata moné*, lelaki; *manog moné*, ayam jantan. N. mannelijk; man; haan. E. male (adj.); man; cock.
- MOO (Bm *moqo*) lunak (tt kayu). N. week, zacht (v. hout). E. soft (of wood).
- MORI (juga *muri*; BS) 1 tuan, pemilik. 2 tuanku, baginda: *yo Mori*, sahaya, tuanku; *Muri Dima*, *Mori Mbojo*, sultan Bima. 3 Tuhan. N. 1 eigenaar, heer, meester. 2 mijnheer. 3 Heer. E. 1 owner, master, lord. 2 sir. 3 the Lord.
- MORI-KERAÉNG (M) 1 Tuhan, Allah: *Muri-Keraéng baé-né*, Tuhan tahu (susahku). 2 *mori-keraéng* k samaran = *maisa*, bandotan puspo. N. 1 God. 2 adder. E. 1 God. 2 viper.
- MORI-NGARANG (M *mori-ngara*) pemilik: *tana Wau ko ata Sumba mori-ngarang né*, orang Sumba itu pemilik tanah Wau. N. bezitter, eigenaar. E. owner.
- MORI-URANG = *muri-urang*.
- MORO (Kambera *murú*; Rmb) obat. N. medicijn. E. medicine.
- MOTANG (M) 1 babi hutan. 2 babi. N. 1 everzwijn. 2 varken. E. 1 boar. 2 pig.
- MPAMA (Bm) cerita. N. verhaal. E. tale.
- MPAO (M *mere-mpau*) sej p; terentang ayam; *Buchanania arborescens*. N. boomsrt. E. tree sp.
- MPIKI (Bm *faré mpiki*) hampa. N. loze rijstkorrels. E. deaf rice-grain.
- MPULU = *pulu*, -puluh; *rua mpulu*, dua puluh; *sa mpulu*, sepuluh. N.

- tig; twintig; tien. E.-ty; twenty; ten.
- MU 1 (AN; akhiran kgemp) -mu, engkau punya, kamu punya. 2 (kgorg dlm kstremp) engkau: *gori-mu?* maukah engkau? *hou penga di ahang-mu?* engkau sudah habis makan? 3 *mu = miu* (kgorg) kamu: *tepéng te mu*, dengarkanlah kamu. 4 *mu = jo hou, jo miu: pandé mang mu*, di-buatlah olehmu sekarang. N. 1 *jouw, van jullie*. 2 *jij* (in poss. constr.). 3 *jullie*. 4 *door jou, door jullie*. E. 1 *your*. 2 *you* (in possessive constructions). 3 *you* (pl.). 4 *by you*.
- MUCI = *moci*.
- MUDU-ILU sej ikan. N. *vissrt*. E. *fish sp.*
- MUIQ (M *muít, muik*) sej br buas. N. *roofvogelsrt*. E. *bird sp., kestrel*.
- MUMUH I tempat masuk pelabuhan; depan: *lio lalé mumuh Mbojo-i*, ia tunggu di luar (pelabuhan) Bima. N. *plaats buiten de haven*. E. *outer harbour*.
- MUMUH II (juga *mumur*) mengomel, omong. N. *spreken, morren*. E. *to speak, to grumble*.
- MUNTÉNG lupa. N. *vergeten*. E. *to forget*.
- MUNTÉQ buah muda dr labu ambon. N. *een jonge vrucht v.d. eetbare pompoen*. E. *a young melon-fruit*.
- MUNTUNG (BS dll; Bm *muđu*; M) terbakar, hangus. N. *afgebrand, verbrand*. E. *burnt*.
- MUNU (Sw,Térong) jatuh; terjatuh; luruh: *munu lalé lima*, terjatuh dr tangan. N. *vallen; gevallen; afvallen* (v. *vruchten*). E. *to fall (off)*.
- MURÉNG hitam (tt badan, kain, mata); *muréng séré*, jelaga pd periuk. N. *zwart; roet aan de kookpot*. E. *black; soot on the kettle*.
- MURI = *mori*.
- MURI-URANG br tuhu; *Eudynamis scolopacea*. N. *gaaikeoek*. E. *cu-ckoo sp., koel*.
- MUSTI (Ml) mesti, harus: *musti ko*, sebaiknya: *musti ko hité ngodoq tana Modo té*, sebaiknya tuan tinggal di tanah Modo. N. *moeten; liever*. E. *must, ought to; rather*.
- MUSU (Bm,Ind) musuh, bermusu: *musu ata*, bermusu dgn org lain. N. *vijand; vijandig (zijn)*. E. *enemy, foe; to be hostile to*.
- MUTA (simp IN; Ng,Lio,Ed,Rote; M *munta*, Rmb *mutaq*) muntah. N. *braken*. E. *to vomit*.
- MUWANG (simp IN; Ng,Lio uwa, Rote *mofak*; M) beruban. N. *grijs van haar*. E. *grey, grey-haired*.
- N = -né II, -nya: *biké wangkan*, perahunya pecah. N. *zijn, haar, hun*. E. *his, her, their*.
- NA I (Ng,Lio,Edd,Si,Roté,M *nara*; Edn *na*; Palu'é *naja*) saudara (oleh saudari) = B - (⁺Z), FBS - (⁺FZD), FZS - (⁺MBD), MZeS - (⁺MZyD); DHF - (⁺SWM), SWF - (⁺DHM). N. *broer (t.o.v. zuster), neef (t.o.v. nicht)*. E. *brother (said by sister), male cousin (said by female cousin)*.
- NA II tadi: *séi ata mai na?* siapa yang datang tadi?; *manga ata jang hou na*, ada orang yang mencari engkau tadi. N. *zoëven, pas (geleden)*. E. *just now, a little while ago*.
- NAA (Bm *naqa*) sej ara, buahnya kemerahan berloreng, dimakan; *Ficus sp.* N. *vijgeboomsrt*. E. *figtree sp.*
- NAHA (Bm *naha-naha*, M) makin, semakin: *naha sekidéq nerah-nerah*

- anaq-né*, sedikit demi sedikit anaknya mencair; *diu na-naha kidé-i*, makin jauh makin kecil. N. des te meer, steeds ...-er. E. the more.
- NAHANG tajam, runcing. N. scherp, scherp gepunt, spits. E. sharp, pointed.
- NAKA ?kuat: *moké naka nangih*, jangan terlalu menangis. N. sterk. E. strong.
- NAMA (juga *nama-réro*) melata. N. kruipen. E. to creep.
- NAMBANG (M; Rmb namba, luas) menjalar, memanjang. N. kruipen, lang-gerekt. E. to creep; extended.
- NANGA (IN *binanga*; Ng,Lio,M,Bj *nanga*, muara dsb) muara sungai. N. riviermonding. E. river-mouth.
- NANGGA (Bm,MB) nangka; *Artocarpus integra*. N. vruchtboomsrt. E. tree sp.
- NANGGU (Bm) memancing. N. hengelen. E. to angle.
- NANGIH (simp AN; Kepo,Bj, Sangg,Mtj *nangis*, Ng,Lio,Bm *nangi*) mena-ngis. N. wenen. E. to weep.
- NANGING (M *anging*, *nanging*, *nangéng*, Sangg *nangi*) berenang. N. zwem-men. E. to swimm.
- NANI 1 dan. 2 dengan, serta: *mbolé nani gendang*, memalu gendang. N. 1 en. 2 met. E. 1 and. 2 with.
- NAO (IN; Bm) enau; *Arenga pinnata*. N. arenpalm. E. aren-palm.
- NAPU (Lio penanaman) belukar, semak. N. kreupelhout. E. brushwood.
- NARA (BS,AMB dll; M) p angšana; *Pterocarpus indicus*. N. boomsrt. E. tree sp.
- NARI (Bm *nari-nari*) pelan: *nari-nari*, *nanari*, perlahan-lahan. N. langzaam. E. slow.
- NASU (Lengko-Sambi *nacu*, Bg,Rmb,Ng,Lio *nasu*) merebus (sayur). N. (groente) koken. E. to boil.
- NCANGA (M *canga*) sambar. N. wegkapen. E. to pinch, snatch away.
- NCAO (Bm) berkelahi. N. vechten. E. to fight.
- NCAWA (simp IN,PN; Anakalang sb *angu masawa*, Z - (+Z); Bm *amancawa*, saudari; Sangg *sawa(n)*, isteri) saudari (oleh saudara) = Z - (+B), FByD - (+FBeS), FZD - (+MBS), MBD - (+FZS), MZyD - (+MZeS); juga SWM - (+DHF), DHM - (+SWH). N. zuster (t.o.v. broer), nicht (t.o. v. neef). E. sister (said by brother), female cousin (said by male cousin).
- NCIWI (M *céwé*, Bm *séwi*, *ncéwi*) kelebihan, sisa: *wita manga nciwi-né*, tidak ada sisanya. N. overblijfsel, rest, overblijvende. E. re-mainder, rest.
- NCO tengah: *nco puah*, di tengah hutan; *nco wiang*, tengah malam. N. half; midden in. E. half; in the midst of.
- NCOBÉ (Bm) sumbing. N. schaarde, schardiq. E. notch in knife, notched.
- NCOKI (Bm; juga *ncuki*) sukar, payah: *ncoki kerawi-né*, itu sukar di-kerjakan; *ncuki na kuhu*, payahlah saudaraku. N. moeilijk, ernstig ziek. E. difficult, very ill.
- NDADI (Bm) menjadi, jadi; sampai: *umpu hami ndadi wali*, sehingga moyang kami kembali; *sa kenobo ndadi manusia*, seorang menjadi ma-nusia; *telo wita ndadi*, telur tidak tertetas; *suru ndadi mai wali-é*, asal ia datang kembali; *ndadi kuing jo hia anaq-né*, jadi ia panggil anaknya. N. gelukken, worden, ?inderdaad. E. to become, to succeed; ?in fact.
- NDAHUQ (AN; Bm *dahu*) takut. N. bevreesd, bang. E. afraid.

- NDALA I sej siput-siputan laut; *Strombus plicatus*. N. schelpensrt. E. shell sp.
- NDALA II sej perangkap untuk menangkap ayam; sepotong tali dgn batu di kedua ujungnya (dilempar pd kaki ayam). N. kippenval. E. fowl-trap.
- NDANO (Bm) sej rawa yg tetap berair. N. moeras. E. moor.
- NDARÉNG (M *laréng, raréng*) akar tuba; *Derris* sp. N. *Derris*-plant. E. derris.
- NDÉANG = *ndiang*.
- NDÉNDÉ (Bm) lama, tua (tt pakaian). N. lang (van tijd), gebruikt, oud (van kleren), versleten. E. long (time); old, used.
- NDÉRONG (M) menggantung; *ndéro-ndarong*, bergantung, kantal-kantil. N. ophangen; hangen, bengelen. E. to hang; to dangle.
- NDIANG (?*ndéang*) tegak (berdiri). N. staande, opgericht. E. erect.
- NDIHA (Bm) ramai, pesta. N. feest. E. feast.
- NDORÉ (Bm) berbaring. N. liggen, rusten. E. to lie, to rest.
- NDUHÉ (Bm *nduha*) runtuh, longsor. N. omlaagstorten (aarde), invallen, aardverschuiving. E. to slide, to collapse, landslide.
- NDURI (M *nori, nuri*) menyeret, menarik (balok). N. slepen, achter zich aan trekken. E. to drag.
- NÉ I (Sw *né, nané*) 1 = *hiné*, itu: *ndadi si dalu pitu né, bo*, jadi tujuh dalu itu, kalau; *ngodo lalé Belanda hia né*, dia itu tinggal di Belanda. 2 *hiné*, lalu: *ma-ma di reba-né, né ndadi rété sobong di*, lama dia mengipaskan (sayap), lalu sampai di atas loteng; *ngodoq lalé Bajo, né laho lalé Todo*, tinggal di Bajo, lalu pergi ke Todo. N. 1 die, dat. 2 dan, vandaar. E. 1 that, 2 then, hence.
- NÉ II (simp AN; kgemp) 1 -nya: *ama-né*, bapanya. 2 (kgorg dlm kstremp) ia: *pela maté-né*, tetapi ia mati. N. 1 zijn, van het, van hem, van haar. 2 (in poss. constr.) hij, zij, het. E. 1 his, her, its. 2 (in poss. constr.) he, she, it.
- NÉ III (M) olehnya: *ata manusia ata hakaq né*, yang manusia (itu) dipiarnya. N. door hem, door haar, door hen. E. by him, by her, by them.
- NEKEQ (M *ekep, nekep*; Ng, Ed, Lio *neké*, Rmb *nekot*) mengeram. N. broeden. E. to sit (on eggs).
- NEMU (AN; M *enem*, Bm *ini*, Kodo *onu*, Memboro, Napu, Kodi Sb *nămu*, Kambera *nomu*) enam. N. zes. E. six.
- NÉNCAH (M *néncah*) tohor (tt air), tempat yg tidak dalam dlm air. N. ondiep, voorde. E. shallow, firth.
- NÉNGA sinar, cahaya; *nénga ro*, hari cerah. N. straal, schijnsel; daglicht. E. shine, beam, ray; daylight.
- NENGGÉQ (M *nengget*) gelap, mendung: (*mata ro, wulang*) *nenggéq*, gerhana (bulan, matahari). N. bewolkt, duister; zonsverduistering, maansverduistering. E. cloudy, dark; eclipse of the sun; eclipse of the moon.
- NÉOH (bdg M *céos*) dingin (tt nasi, air). N. koud. E. cold.
- NÉPA (AMB *nipa*, BS; M) ular sawa; *Python reticulatus*. N. python. E. python.
- NEPUNG sej ikan lepu; *Batrachus grunniens*. N. vissrt. E. fish sp.
- NÉQ (IN; Bm *néqé*, Sangg *néqéng*) naik (kelapa, sampan, gunung). N. bestijgen, klimmen in, instappen. E. to climb, to embark.
- NERAH (M *lerak, larut*; *leras*, hancur; Fd *lala*, Ed *rera*) lebur, menjadi cair: *nerah imba mina niu-o*, semoga engkau mencair spt minyak kelapa. N. smelten. E. to melt.

- NĒSA 1 masak (tt buah). 2 melepuh. N. 1 rijp. 2 blaren hebbend.
 E. 1 ripe. 2 with blisters.
- NĒSANG (juga *nisang*; M *nĕncap*, terang, kelihatan) siang, terang,
 cahaya: *nĕsang tana*, siang hari. N. straling; daglicht. E. radi-
 ance; daylight.
- NĒWAQ tembikar. N. potscherf. E. potsherd.
- NGAMPANG (M, Rmb) tebing. N. afgrond, ravijn. E. ravine.
- NGANGO (Bm) ribut, gaduh. N. herrie, rumoer, lawaai. E. noise,
 tumult.
- NGAO I (Bm; M *ngaong*) kucing. N. kat. E. cat.
- NGAO II sej siput laut; *Cypraea* sp.; a.l. *ngao murĕng*, *ngao popoq*.
 N. schelpensrt. E. sea-snail sp.
- NGAO-NGGALU (Bm *nggalu*, musang) kucing hutan. N. wilde kat. E. mon-
 goose sp.
- NGARA (Bm, M) bebek laut; *Anas* sp. N. wilde eend. E. wild duck.
- NGARANG I (simp AN; M *ngasang*, Sw, Bm *ngara*; Ng *ngaza* dst) nama,
 namai: *ngarang kini*, nama samaran, alias; *ntodoq ata ngarang wajo*
ata Modo Ntodoq Bedih, (sebuah) gunung yg dinamai oleh org Komodo
 Gunung Nt. Bedih. N. naam; alias, bijnaam. E. name; alias.
- NGARANG II (M, Ng, Lio *ngara*) pemilik, tuan: *ata ngarang kiling Modo*,
 yang empunya desa Modo; lih *mori-ngarang*. N. eigenaar. E. owner.
- NGARAQ (M *ngarat*; Rmb *ngarat*, mencuri) rakus. N. gulzig. E. greedy.
- NGARĒQ (M *ngarek*, leher dalam) langit-langit. N. gehemelte. E.
 palate.
- NGATA nama sapaan di antara musuh mengganti nama dirinya; lih *ina*.
 N. (denigrerend) mens. E. (detoriative) person, woman.
- NGAWO sore, petang; (sering) *wa ngawo*, *wengawo*, sore; *tĕta ngawo*,
 sebentar sore. N. namiddag. E. afternoon.
- NGEDĒNG 1 bagian dalam; dalam: *lalĕ ngedĕng galoq*, di dalam lesung;
rebaq rebaq lalĕ ngedĕng sumpĕ-nĕ, (ia) mengipas-ngipas di dalam
 biliknya. 2 (masuk) darat (keluar dari sampan). 3 ?batin; hati:
kewara ngedĕng-nĕ, (sudah) siuman (batin)nya; *susa ngedĕng*, berka-
 bung. 4 mau: *bo ngedĕng laho*, *tuntung nĕ dalu Asi*, kalau mau ber-
 jalan, dihantar oleh dalu Asi; lih *ngesang*. N. 1 binnen, bin-
 nenste. 2 (binnen)land. 3 innerlijk (subst.), hart. 4 willen. E.
 1 center, inside (subst.) 2 land, inland. 3 inmost being, 'heart'.
 4 to want.
- NGENCĒQ (M *ngeseng*; Ng *ngejĕ*) mengejan, meneran. N. persen (bij ont-
 lasten, bij baren). E. to press.
- NGENCUNG (simp IN; dgn sengau awal BS; Bm *nocu*; M; Rmb *ngesung*) le-
 sung; *ngencung mama*, gobek. N. rond stampblok; sirihvijzel. E.
 round pounding block; mortar.
- NGENDOQ (M *ngendok*) mengantuk. N. knikkebollen. E. to nod.
- NGENTĒQ dingin (hawa, badan). N. koud, kil. E. chilly, cold.
- NGENTI (M *ngeti*; bĕg *meti*) mencari (bahan makan) di pesisir waktu
 surut: *ngenti anaq ihang*, mencari hasil pesisir. N. eten zoeken
 aan het strand. E. to search for eatables along the shore.
- NGENTU (Rmb *ngentun*, gigit; M *ngis*, Sangg *ngi*, Bm *woi*) gigi. N.
 tand. E. tooth.
- NGESANG ?suka akan: *ngesang ngedĕng*, mencintai, menqasih. N. lief-
 hebben. E. to like, to love.
- NGESUQ (M *nesuk*) tersedu-sedu. N. snikken. E. to sob.
- NGGAKA (M *nggakak*) mengangkang. N. wijdbeens zitten. E. to sit
 straddle-legged.

- NGGALANG (M; Ng ?gala, Lio *nggara*) ular tambang, ular lidi: *Dendrelaphis pictus*. N. slangensrt. E. snake sp.
 NGGALI (Bm) mahal: *édé nggali*, ini mahal. N. duur. E. expensive.
 NGGALNGGOANG = *nggele-nggoang*.
 NGGALONG (M tembus) (*dekéq*) *nggalong*, sej suluran berduri. N. kruit-plant. E. vine sp.
 NGGALU lih *ngao nggalu*.
 NNGAQ langkah: *kodang nggaq-né*, ia berlangkah panjang. N. tred, voetstap. E. step, footstep.
 NNGARO (Bm) kebun pribadi dgn tanaman. N. privétuin. E. private garden.
 NNGAROQ (M *nggaruk*) langsung: *ngodoq nggaroq wawa tana*, duduk langsung di tanah. N. onmiddellijk, direct. E. directly.
 NNGATA (bdg *ngata*) ?sobat: *ropé, nggata!* cepat, sobat; *moké maja, nggata*, jangan malu, teman. N. ?kameraad. E. ?friend.
 NNGAWA I (Bm; Rmb *nggawaq*) sej ikan; 'benggawang'. N. vissrt. E. fish sp.
 NNGAWA II serpih bakal sagu. N. gruis van sagomerg. E. fragments of sago-pith.
 NNGAWÉ hampir: *tau nggawé di urang*, hujan hampir mau datang. N. bijna. E. almost.
 NNGÉDOQ (M *nggédok*) gugur (tt gigi), goyah. N. los, loszittend. E. loose.
 NNGÉLÉ (M *nggélés*, Rmb *nggéléq*) juling: *mata nggélé*, mata juling. N. scheel, loens. E. squinting.
 NNGELE-NGGOANG (M *nggara-nggoang*; juga *nggalnggoang, satah nggoang*) rumput lari-lari, rumput angin; *Spinifex littorea*. N. stekelige grasrt. E. spiny grass sp.
 NNGELÉQ (M *nggelék*, licin) tergelincir, licin. N. glad, glibberig, uitglijden. E. to slip, slippery, slithery.
 NNGERAI = Manggarai: *ata Nggerai*, orang Manggarai; *tana Nggerai*, tana Manggarai. N. Manggarai. E. Manggarai.
 NNGIKA (M *nggikar*) terkejut. N. verschrikt. E. frightened, startled.
 NNGINI (Bm; kbantu bilang) biji. N. (hulptelw.) stuks. E. (counter-noun) piece(s).
 NNGIO diam, tinggal: *wita manga ata nggio lalé dékang édé*, orang yg tinggal dalam rumah ini; *nggio lalé kiling Modo*, tinggal di desa Modo. N. blijven, ?wachten, wonen. E. to stay, ?to wait, to dwell.
 NNGOH (M *nggor*) tenggorok. N. strottenhoofd. E. throat.
 NNGOLA (M memotong daun pandan dsb) membelah. N. opensnijden. E. to cut open.
 NNGORI (ikan) terlepas lagi dr kail. N. van de vishaak vallen. E. to drop from the hook.
 NNGUDU (juga *nggou* Bm) mengerat. N. knagen. E. to gnaw.
 NNGUDUH (Bm *nggudu*) p mengkudu, *Morinda citrofolia/tomentosa*. N. kleine boom. E. a small tree sp.
 NNGULUNG (MB) sej p. tinggi; ?*Syzygium zeylanicum*. N. boomsrt. E. tree sp.
 NNGURU (M ajimat; Ng, Lio *guru*) cincin. N. ring. E. ring.
 NGILU (IN; M *ngilur*) ngilu. N. wrang. E. tart, sour.
 NGIRUNG (simp IN, PN; dgn sengau awal: Bm *ilu*, Kodo *iru*, Sangg *ngiro*, Rmb *ngizung*, Békék *ngisung*, Ng *ngizu*, Fd *niru-n*; M *isung*) hidung. N. neus. E. nose.
 NGKINI = *aikini, aingkini*, entah: *ngkini hia*, entahlah dia. N. wie

- weet? E. who knows?
- NGODOQ duduk, diam, tinggal: *ngodoq (lalé) dékang*, tinggal dlm rumah; *ngodoq tana Modo*, tinggal di Modo. N. wonen, zitten. E. to sit, to live, to dwell.
- NGOLO daun; *ngolo mbatung*, daun jagung. N. blad. E. leaf.
- NGONCO (Bm) asam. N. zuur. E. sour.
- NGONG (M) 1 perhatikan, amati, menonton: *ngong temé*, amatilah! *lélo ngong jogéq*, menonton tarian. 2 sukai, setuju. N. 1 toeschouwen, toekijken. 2 houden van, instemmen. E. 1 to look at. 2 to like, to consent.
- NGONGO (M) sej ular tak berbisa: *Psammodynastes pulverulentus*. N. slangensrt. E. snake sp.
- NGU (akhiran kgemp) -ku, dari saya: *ari-ngu maté di*, adikku sudah mati. N. van mij, mijn. E. my.
- NGUJU dorong, sorong. N. voortschuiven. E. to push.
- NGUPA (B,) mencari nafkah. N. eten zoeken. E. to search for food.
- NGURA (Ng *ngura*, *nguja*, Lio, Bj *ngura*, Mtj *ngusé*, Rmb *nguzza*, Sw *ngeru*, Bm *ngoda*, muda, hijau) muda: *anaq ngura*, bayi. N. jong; zuigeling. E. young; baby.
- NIKA (Ind) kawin. N. trouwen. E. to marry (intr.).
- NILA (M, Rmb, ?Ng, ?Lio) sej p., kayunya keras, terasnya hitam; ?*Grewia*. N. boomsrt. E. tree sp.
- NILONG (Ind) nilon. N. nylon. E. nylon.
- NIPI (M, Rmb, Ng, Ed, Lio; AMB *manipi*, Bm *nifi*; simp IN) mimpi. N. droom, dromen. E. dream, to dream.
- NIPIH (Ind, Mtj, Wng, Kepoq *nipis*, Bm *nipi*) tipis (tt papan, selaput). N. dun. E. thin.
- NIPIS 1 = *nipih*. 2 pelapis. N. 1 dun. 2 slaap (v.h. hoofd). E. 1 thin. 2 temple.
- NISANG = *nésang*.
- NISÉ (M) sej p; kayunya tidak keras. N. boomsrt. E. tree sp.
- NITAQ (M *nintap*) sej p; *Sterculia oblongata*. N. boomsrt. E. tree sp.
- NITI I (AN *paniki*; Bm *panihi*, M *niki*) kalong; kelelawar besar. N. vliegende hond. E. flying fox.
- NITI II (M) sej p.; *Wrightia* sp. N. boomsrt. E. tree sp.
- NIU (AN; M *nio*, Rmb *nioq*, Bm *niqu*) nyiur, kelapa; *Cocos nucifera*. N. kokospalm, kokosnoot. E. coconut, coconut-palm.
- NOA (Bm) jernih. N. schoon, helder. E. clean, clear.
- NOLANG (bdg ?*molang II*) bisa, dapat, mampu: *ahu wita nolang nanging*, saya tidak bisa berenang; *bo nolang mu*, jika engkau bisa. N. kunnen, in staat zijn. E. to be able, can.
- NOMÉQ (M *omet*) telan, melulur. N. slikken, opslokken, doorslikken. E. to swallow.
- NOPO hilang. N. verdwenen. E. disappeared.
- NTAU (Bm, ?M) barang; *ntau wara*, (Bm barang ada) berada, kaya. N. ding; rijk zijn. E. thing; rich.
- NTAUNG (AN; M) tahun. N. jaar. E. year.
- NTIKA (Bm) molek, cantik, gagah, tampan. N. knap, schoon, mooi. E. handsome, good-looking.
- NTODO lubang dlm bambu. N. holte (in een bamboe). E. cavity (in bamboo).
- NTODOH gunung, bukit, bukit panjang; *ata ntodoh*, orang gunung, orang Manggarai; *ntodoh langkah*, gunung tinggi; *ntodoh Keléa*, gunung Keléa. N. berg, heuvel; Manggaraier, bergvolk. E. hill, mountain,

highland; Manggarai people, mountain people.
 NTUDU sampai, tiba. N. bereiken. E. to arrive.
 NTUKU (Bm bengkok) lumpuh. N. lam. E. lame.
 NTUNG (M) belentung; *Kaloula baleata*. N. padsrt. E. toad sp.
 NU belajar: *anaq sekola nu nanging*, anak sekolah belajar berenang.
 N. leren. E. to learn.
 NUA (AN *banua*; Ng,Lio,M *nua*, Memboro *manua*, Tt *knua*) lubang dlm tanah, liang batu. N. gat, hol. E. hole.
 NUH (M *nus*; Ng,Ed,Lio *nu*) asap. N. rook. E. smoke (subst.).
 NUNANG (IN; M,Rmb) p kendal; *Cordia dichotoma*. N. boomsrt. E. tree sp.
 NUNDUQ (M *nuduk*) ceritera, ceritakan. N. vertelling, verhalen. E. tale, to narrate.
 NUNGA (Mtj *nungat*, *nungak*; M *ungap*; Lio *unga*) uap. N. wasem, stoom. E. steam (subst.).
 NUSA (IN,MN; Bm *nisa*, M *nuca*, Rmb *nusa*) pulau; *Nusa Dato*, Batu Tiga. N. eiland. E. island.

-O I (akhiran kgorg) = *hou*, engkau: *bo temé-temé mina niu-o*, kalau engkau benar-benar minyak nyiur; *mi, maka ahang moro-o?* buat apa engkau makan obat?. N. jij. E. you (sing.).
 -O II (kmodal kesayangan) *ari-o...*, *ari-é*, adinda. N. (modaal partikel, dat genegenheid uitdrukt). E. (modal particle which expresses fondness).
 OBOR (Ind) obor. N. toorts met petroleum. E. torch, oil-torch.
 OMANG (M *uma*, Bm *oma*) (se)bagian seseorang dr kebun umum (*lingko*). (Ada *omang lokang*, *omang rana* dan *omang rapa* yang arti-artinya kurang terang bagi saya); lih *lokang* dan *rana*.
 OMBO sej bandeng; a.l. *Chanos chanos*. N. vissrt. E. fish sp.
 ONGKOS (Ind) ongkos, biaya. N. kosten. E. cost.
 ORA (MB;M *hora*; Kmb *lawora*, Rote *nggora*, Ng *ghora*, Sw *lagura*, biawak) buaya darat, komodo; *Varanus komodoensis*; *ihang ora*, ikan buntut kerbau; *Saurida ?tumbil*. N. reuzenvaraan; vissrt. E. giant monitor; fish sp.
 ORAH (Bj *oras*) *ihang orah*, ikan kacang-kacang; *Hemiramphus far*. N. vissrt. E. fish sp.
 OWAQ (M *owak*) umbut (enau), rebung bambu. N. palmiet, bamboescheut. E. bamboo-shoot, palmite.

PA I (IN; Kolo *pa*, M,Rmb *paqa*) paha. N. dij. E. thigh.
 PA II (sej partikal perintah halus) -lah, kiranya: *wiang pa buku lalé ata hiné*, berilah buku kepada orang itu; *tau wawa pa ahu liang né*, turunkanlah bagiku tangga itu. N. (partikel v. aansporing). E. (particle of request).
 PADA-HAL (Ind) pada hal, rupanya. N. maar eigenlijk. E. but actually.
 PAÉH sej kepah; *Isognomon isognomon*. N. mosselsrt. E. bivalve sp., mussel.
 PAGORAQ (Mk *paggoraq*, M *pagorak*) penyamun, menyamun; *ata pagorag*, penyamun. N. plunderen; zeerover. E. to plunder; pirate.
 PAI (simp AN;M,Bj) ikan pari; *pai compo*, sej pari; *Trygon ?uarnak*;

- pai bendéra*, sej ikan pari; *Trygon ?sephen*; *pai pasa* (Bj *papasa*), pari burung; *Aëtobatus narinari*; *pai ncanga*, sej pari; *Mobula eregoodoo*. N. roggensrtn. E. ray (fish-sp.).
- PAIQ (IN; Bm *paqi*, M, Rmb *paqit*) pahit. N. bitter. E. bitter.
- PAJA (Bm) lebar (papan, mulut), luas. N. breed, uitgerekt. E. broad, extensive, wide.
- PAKÉ I (M, Mtj, Ng, Ed; Kodi *kapaké* dll, Rmb *pakéq*) katak; *?Oreophryne jeffersoniana*. N. dwergkikkvors. E. tree-frog.
- PAKÉ II (Bm) sendi, buku (buluh); *paké kéi*, mata kaki. N. knoop, gewricht; enkel. E. joint, node; ankle.
- PAKÉ III sepit (udang, ketam). N. schaar (v.e. kreeft). E. pincers (of a lobster).
- PAKU (Ind) paku. N. spijker. E. nail.
- PAMPA (M, Bm) sej p; *Vitex ?pubescens*. N. boomsrt. E. tree sp.
- PAMPANG (MB *papang*; Ind; M *tampang*) papan. N. plank. E. board.
- PANAH (IN, PN; Bm, Ng *pana*) panas, terik; memasak (kopi). N. heet, warm, brandend heet; (koffie) zetten. E. hot, warm; to heat, to make (coffee).
- PANCI (Ind) panci. N. pannetje. E. small pan.
- ?PANDA (IN *pandak*) pendek, rendah. N. laag (bijvoegelijk), kort. E. low, short.
- PANDÉ (IN; M, Bm, Rmb) membuat. N. maken. E. to make.
- ?PANDI (M *bendi*) jerat (tekukur). N. strik. E. snare.
- PANGKA (M; Rmb *pangkaq*) pelepah. N. palmbiad. E. palm-leaf.
- PANGKANG (M) membelah buah (kelapa). N. splijten. E. to split.
- PANING (M; lih Verheijen 1967:477) umpan; makanan: *wiang paning manoaq*, memberi makan ayam. N. aas, (kippen)voer. E. bait, fodder.
- PANJA (Bm *kampaja*, *panja*) papaya; *Carica papaya*. N. papaja. E. papaya.
- PANTA (Bm) taruh, tanam: *laho panta bendéra*, org pergi menara bendera. N. plaatsen, opstellen, (een vlag) planten. E. to plant (the standard).
- PAPA (Bj) pipi. N. wang. E. cheek.
- PAPONTO ikan lencam; *Lethrinus rostratus*. N. visrtn. E. fish sp.
- PAQ (AN; M, Rmb *pat*) empat. N. vier. E. four.
- PARÉ (IN; Mk, Kolo, Sangg; Bm *faré*, M *woja*, *mawo*) padi; *Oryza sativa*; *paré kéta*, padi ketan. N. rijst (op het veld); kleefrijst (op het veld). E. rice (in the field); sticky rice (in the field).
- PARÉQ (Mtj *pasék*, *pasok*, Berit M *parék*; Ng *pazo*, garam kotor) pasir bergaram, pegaraman alam. N. zouthoudend zand, natuurlijke zoutpan. E. saline, salty sand.
- PAS (Ind, M) tepat. N. juist, precies. E. exactly, precisely.
- PASA lih *pai pasa*.
- PASANG (Ind) menembak. N. schieten. E. to shoot.
- PASÉQ (IN; M *pacek*, Rmb *pasok*) menanam (padi, pisang). N. poten, planten. E. to plant.
- PATÉ (M) 1 tempat: *hou ata perénta paté édé*, engkau berkuasa di tempat ini. 2 melalui: *asa édé pokoq-né: mai paté ncawa hami*, begini alasannya: (ia) datang melalui saudari kami: "*mai paté ba miu édé?*" "*Mai paté wangka,*" "*Kamu ini datang dari mana?*" "(Kami) datang dari/dengan perahu."; *lu ata Ambong, lu paté lé Tanjung Kuni*, masuknya org Ambon, masuk di Tanjung Kuni. N. 1 plaats. 2 langs, via. E. 1 place. 2 by way of, via.
- PATI = *paté*.

- PATI-RÉTĒ (Bm) rintik-rintik. N. druilregen. E. drizzle.
- PATONTONG (Mk *patontongi*, menonton melalui jendela; *tontongang*, jendela) jendela. N. venster. E. window.
- PAU (AN; Bm *foqo*; Rmb *pauq*; M) mangga; *Mangifera indica*. N. mangga (vrucht). E. mango.
- PĒ (sej partikal; é disebut panjang; pd awal cerita): *héné pé*, ini (ceriteranya) dari ... N. (partikel). E. (particle).
- PEDAQ (M *pedak*, tumbuk) tekan: *mbutaq pedaq*, sagu yang sudah ditekan ke dlm tembikar. N. drukken. E. to press.
- PEDE sej pandan hutan; *Pandanus* sp. N. wilde pandanusrt. E. wild pandanus sp.
- PĒI sej ?kepiting; ?*Scylla serrata*; sej ?udang laut besar, warna merah campur biru. N. ?kreeftsrt., ?garnaalsrt. E. ?shrimp sp.
- PEJANA (Bm *pajana*, lampu; Mk *pejenang*) pelita. N. oliepit. E. oil-lamp.
- PĒKA burung camar; *Sterna* spp; *péka jawa*, sej burung laut besar; *Fregata ariel*. N. fregatvogel. E. bird sp., tern; fregate-bird.
- PELA (Bm *pala*) tetapi: *pela maté-né*, tetapi ia mati; *pela wana jo anaq-né*, tetapi anaknya jawab. N. echter, maar. E. but, however.
- PELAI (IN; Bm *rai*, Sangg ?*peléi*) lari. N. vluchten. E. to flee.
- PELI lagi: *ama-né hénang ala wéi peli-é*, bapanya mengambil terus lagi isteri; *dingi peli sa*, minta lagi satu. N. wederom. E. again.
- PÉNCA (M *péncar*) campakkan. N. neersmijten. E. to fling down.
- PÉNDĒ (Bm *kapéndé*, Sangg ?*péndi*) mendirikan (tiang, rumah); tegak, berdiri: *kota péndé*, pagar pancang. N. oprichten; rechtop, staande. E. to erect; to stand, upright.
- PENĒ (M, Rmb) rendam. N. in de week zetten. E. to put in to soak.
- PENGA sudah: *bo penga di nanging*, kalau sudah berenang. N. al, reeds. E. already.
- PÉNGGA (Bm *peléngga*) buah pinggang; *toko péngga*, tulang pinggang. N. nier; ruggewervel. E. kidney; backbone.
- PENGGAWA (Mk *punggawa*; M) penggawa (Bajo), = 'dalú' orang Bajo; *penggawa taséq*, pengurus dlm penangkapan udang dan 'luré' di Lawi dll. N. de heer der Bajo's. E. a feudal lord.
- PENU (AN; Bm *fonu*; M) penyu; *Chelonia mydas*. N. zeeschildpad, gezocht om het vlees. E. green turtle.
- PERADA (Mk, Bm) cat. N. verf. E. paint.
- PERAI (M, Rmb *pari*; Lio *wari*, Slr *pahin*; Ng *mari*, *pari*, berjemur) berjemur; menjemur. N. zich zonnen; laten drogen. E. to warm oneself in the sun; to dry (tr.).
- PĒRAQ (Ind) perak. N. zilver. E. silver.
- PERAMPOQ (Ind) merampok: *laho perampoq lipa Sumba-si*, mereka pergi merampok di Sumba. N. roven, plunderen. E. to rob, to plunder.
- PERATĒ (bdg AN *patay*; dan *maté*; Kolo *pahaté*) padam; membunuh org. N. uitblussen; doden. E. to extinguish; to kill.
- PERATU (bdg Mk *aqpikatu*; Sangg *pakatu*, M *katu*) (di) kirim: *suraq peratu ko muri Goa*, surat kiriman dr muri Goa; *peratu jo ncawa-né pu sowang*, dikirim oleh saudarinya sepokok gebang. N. sturen, zenden. E. to send.
- PERLU (Ind) butuhkan, perlu. N. nodig hebben, nodig zijn, moeten. E. to need, to want; must, has to.
- PERMILA (bdg Sw *manila*) kacang tanah; *Arachis hypogaea*. N. aardnoot. E. peanut.
- PERONGGĒ (Bm *paronggé*) p kelor; *Moringa pterygosperma*. N. boomsrt.

- E. tree sp.
- PEROPA (Bm *paropa*) sej p di pesisir. N. boomsrt. E. tree sp.
- PERU (IN) hampedu. N. gal. E. gall, bile.
- PESAH (M *pesar*) kelat. N. samentrekkend, wrang. E. tart, astringent.
- PESU (BS; Rote *hésu*, Tt *hosu*; M, Ndao *pecu*, Sangg *pesu*, Si *bohu*, Bm *pocu*) kentut. N. veest, windje. E. flatus, wind.
- PÉTÉ (Bm) berkas. N. bundel. E. a bundle.
- PI (sej partikal; berhubung dgn org ketiga?) *punga né, ala pi pu kalo héné*. sesudah itu, ia mengambil pokok pisang itu. N. (partikel). E. (particle).
- PIA (kletak; M *pégang*) luar: *ahu laho pia maing*, saya berjalan di luar; *ahu laho pia omang*, saya pergi ke kebun. N. buiten. E. outside.
- PIANG = *pia*: *kelosa piang mai ... jimaq-né*, mengeluarkan ajimatnya.
- PIARA (Ml) piara, pelihara. N. verzorgen. E. to care for.
- PIÉ (M; Wng *piéq*) caplak. N. teek. E. tick.
- PIHI kelentit. N. clitoris. E. clitoris.
- PILI (BS; M, Rmb *piliq*) pungut. N. oprapen. E. to pick up.
- PINGGANG I (Bm) (*kaka*) *pinggang*, rajawali laut; *Pandion haliaetus*. N. zeearend. E. eagle.
- PINGGANG II (Ind *pinggan*) piring; *pinggang beléq*, sej kerang-kerangan; *Chlamys* sp. N. bord; schelpensrt. E. plate; shell sp.
- PIONG tinggal, tinggalkan; melepaskan (hewan), lepas. N. achterblijven, achterlaten; losgeraakt, loslaten. E. to stay behind, to leave behind; let loose.
- PIPIQ I (*tali*) *pipiq*, sej suluran; (akar) saga; *Abrus precatorius*. N. klimplantensrt. E. vine sp.
- PIPIQ II (*haju*) *pipiq*, sej p saga; *Adenanthera* sp. N. boomsrt. E. tree sp.
- PIRA (AN; Bm *pila*, M *pisa*) berapa. N. hoeveel. E. how many.
- PIRUNG (M *pisung*; Ng *pézu*, *pizu*; Lio, Ed, Si *piru*, Nagé *piju*) mengucup, mencium. N. kussen, zoenen. E. to kiss.
- PITA lih *pogo pita*.
- PITU (AN; Bm *pidu*; M, Kolo) tujuh. N. zeven. E. seven.
- PO I sej kepah; *Pinna incurva*. N. schelpensrt. E. shell sp.
- PO II 1 (M; Bm *ampo*) *édé po ita jò ahu*, baru kini kulihat. 2 wita *po*, belum. 3 (M) dari pada: *Muhi ata rété po ahu*, Muhi lebih tinggi daripada saya; *kepala ata ntau wara rété po ahu*, kepala lebih kaya dari saya; *kodang po ari-né nani han*, adik(nya) lebih besar dari pada kakaknya. 4 sedangkan: *mi ngedéng-mu ahu, po ahu ncawa-mu*, bagaimana engkau suka dgn saya, sedangkan saya saudarimu. 5 lih *réhéng*. N. 1 (nu) pas. 2 nog niet. 3 dan (vergroten-de trap). 4 terwijnl toch. E. 1 just now. 2 not yet. 3 than (in comparisons). 4 though.
- PO III lih *kaka-po*.
- POA sej perdu; *?Marsdenia*. N. struiksrt. E. shrub sp.
- POGO (Bg, Bj, Bm *kapogo*) sej ikan; *Balistes undulatus*; *ihang pogo lamung*, ikan bulusan babi; *Monacanthus choirocephalus*; *pogo pita* (Bj), ikan pakol; *Balistes ?mitis*. N. vissrt. E. fish sp.
- POKA (M, Rmb, Ng, Lio) menebang. N. vellen, omhakken. E. to fell.
- POKOQ (Ml, Rmb *pokok*) pokok, alasan. N. reden, oorzaak. E. ground, reason.
- POMO membembam: *pomo bojo lalé api*, membembam katela dlm api. N. poffen. E. to roast.

- PONDA *ponda ndala*, labu air; *Lagenaria siceraria*. N. waterkalebas. E. water-gourd.
- POPO puting (parang), pentil (susu). N. pin in heft van mes, tepel. E. shank (of knife), nipple.
- POPOQ (MB; Rmb *popoq*) 1 putih. 2 mencuci (pakaian). N. 1 wit. 2 (kleren) wassen. E. 1 white. 2 to wash (clothes).
- POQ titik (air). N. druppel. E. a drop.
- PORÉNG (MB; Mtj *péréng*, *poréng*) kubangan. N. buffelpoel. E. pool.
- PORONG berenang (hanya) utk mengambil sampan. N. (een boot) zwem-mende halen. E. to fetch by swimming.
- POS (Ind) pos (polri): *dékang pos*, rumah pos polisi. N. (politie)-post. E. police-post.
- POSA (Mtj; M gosoki; Bm *osa*) hapuskan. N. wegvegen. E. to sweep away.
- POSOQ (M, Rmb *posok*; Ng, Lio *pusu*) jantung pisang. N. hartvormig uiteinde van bananeros. E. heart-shaped end of bananaraceme.
- POTÉ (IN; M *buru poté*; Laora *kapoté*) angin putar, angin puyu. N. wervelwind. E. whirlwind.
- PU (simp IN; Ng, Ed, Lio, Kolo, M *puqu*) pohon (kayu, pisang, kelapa); pokok; rumpun. N. boom; boomstam; (banane)stoel. E. tree-stem; tree; stool (of bananas, bamboo).
- PUA (Bm bapa, tuan; Mk, Bg *puag*, ibu, bapa; tuan) 1 saudara dr ibu dan isterinya = MB - (+ZC), MBW + (+HZC). 2 ayah (bdg Arab *abu*). N. 1 moedersbroer, moedersbroersvrouw, tante, oom. 2 vader (in teknoniem). E. 1 aunt, uncle. 2 'father' (of).
- PUAH (M, Rmb *puar*) hutan, rimba. N. woud, bos. E. forest.
- PUAJI (?pua ?haji) tuan haji. N. meneer de hadji. E. mister hadji.
- PUASA (Ind) puasa. N. vastentijd, Islamitische vasten. E. Islamic fasting.
- PUH (M, Wng *pur*) (angin) bertiup, meniupi (api). N. waaien, aanblazen (v. vuur). E. to blow.
- PUIH (M ?*puis*, kancing) mengikat (kuda, kayu, karung), menyimpul. N. binden, een knoop leggen, vastbinden. E. to knot, to tie.
- PUKA (simp IN, MN; Bm *puka*, M *pukak*, Mk, Rmb *pukaq*) pukat. N. hangnet. E. hang-net.
- PUKU (Bm *poku*) pulang dari, dari: *hia mai puku ba-i?* ia datang dari mana? *mai puku rété ntodog*, datang dari (atas) gunung. N. terug van, vandaan. E. (back) from.
- PULU (AN; lih *mpulu*; M) sepuluh; *sepulu sa*, sebelas. N. tien; elf. E. ten; eleven.
- PUNDU surai, rambut pd dahi (kerbau, kambing), poni. N. ponyhaar van paard. E. bang (of hair).
- PUNG (M *puqung*, Rmb *puqun*) mula, permulaan: *pung-né manga waing perénta wajo Mbojo*, mulanya maka ada pemerintah Bima. N. oorsprong, begin. E. origin, beginning.
- PUPU (M, Rmb; Si *puput*, Lio *pupu-rupi*) ular biludak; *Naja naja*. N. cobra. E. cobra.
- PUSÉ (AN; M *putes*; Sangg *puso*, Rmb *pusor* dll) pusat. N. navel. E. navel.
- PUSI (simp IN; simp PN, MN dan BS yg diawali dgn *m-*; Bm, Sangg *mori*, M *mosé*) hidup. N. leven. E. to live.
- PUSU (IN, MN, BS; M *puçu*, Rmb *pusuq*) jantung. N. hart. E. heart.
- PUSUQ cumi-cumi; *Loligo* spp; *pusuq lawé*, (sej) cumi-cumi yg kecil sekali. N. kleine inktvisrt. E. squid.

- RA (IN; Bm; M *dara*) darah; *mai ran*, ia berhaid; *ra ngirung*, mimisan. N. blood; menstruatie; bloedneus. E. blood; menstruation; bloody nose.
- RABA (Bm ?kandang ayam) sarang (gagak, rajawali). N. nest. E. nest.
- RAI (AN; M *saqi*) dahi. N. voorhoofd. E. forehead.
- RAJA (Ind) raja. N. koning. E. king.
- RAMBANG (M ?*rembang*, suatu cara memukuli gendang) sej tarian, *me-nari*. N. een bep. dans, dansen. E. a certain dance, to dance.
- RAMBING (Bj *rambéng*) *ihang rambing*, sej ikan. N. vissrt. E. fish sp.
- RAMBUQ sej lamung dlm air. N. algen. E. algae.
- RAMLONDÉ (juga *ruma-londé*) beberapa jenis ikan kembung; *Scomber* spp. N. vissrtn. E. fish spp.
- RANA (M (kebun) yang baru dibuka) lih *omang*.
- RANGGA (M tanduk) *rangga rusa* (juga *unggang rusa*), sej siput laut; *Lambis* spp. N. schelpensrt. E. sea-snail.
- RANGGÉ tangga takik. N. ladder met inkepingen. E. a ladder with notches.
- RANU (Bm) meramas. N. uitpersen. E. to press out.
- RAO (Sangg; Mtj *sao*; Bm *ndaqu*) jarum. N. naald. E. needle.
- RAOQ (M *raut*) gadung; *Dioscorea hispida*. N. giftig knolgewas. E. a poisonous tuber.
- RAPA lih *omang*.
- RAPU (Bm) mendekati. N. naderen. E. to approach.
- RARA (M *wara*) merah, pijar; *rara monca*, jingga. N. rood, vuurrood; oranje. E. fire-red, red; orange (adj.).
- RAS (M) sej p; *Ficus* sp. N. vijgeboomsrt. E. figtree sp.
- RASA (Ind) sadar. N. ?wakker zijn. E. ?conscious.
- RASANG (simp IN, MN; Ng *rasa*, Fd *raha*, Wng *rasan*, M *racang*) asah. N. slijpen, wetten. E. to grind, to whet (a knife), to sharpen.
- RASO (Bm) bersih. N. schoon, zuiver. E. clean, pure.
- RATA (Ind) rata (tanah). N. vlak, glad. E. flat, smooth.
- RATAH (simp IN, MN; M *ratas*) membelah, meretas: *ratah bara*, membelah perut. N. openrijten, opensnijden, opereren. E. to slit up, to cut open, to operate.
- RATUH (IN, PN; M, Rmb *ratus*, Bm *ratu*) (se)ratus. N. honderd. E. hundred.
- RAWI = *kerawi*.
- RÉA I (M, Lio *réga*, Ng *zéga*, *jéga*) pandan; *Pandanus tectorius*. N. schroefpandanus. E. screw-pine.
- RÉA II (Bj *péaq*) *réa ihang*, telur ikan. N. viskuit. E. roe.
- REBAQ (M *rembep*) mengipas; *rebaq rebaq lalé ngedéng sumpé-né*, mengipas-ngipas di dlm biliknya. N. klappen met de vleugels. E. to flap (one's wings).
- REGUNG (M *regem*, *renggu* dst) sej br pergam; *Ducula aenea*. N. muskaatduif. E. imperial dove.
- RÉHÉNG baik, jujur: *réhéng temé*, bagus; *ata wita réhéng*, orang jahat; *wana jo si ata Ambong: "Réhéng!"* kata org Ambon: "Baik!" *réhéng po*, lebih baik, baiklah: *réhéng po lako*, lebih baik (kita) pergi. N. eerlijk, goed; uitstekend. E. good, honest; (all) right; beautiful, very good.
- REKENG (Ind *rékén*, M *rékéng*) bilang, hitung; (di)anggap: *rékéng ha hité*, *ata ari ahu*, tuan dianggap kaka, adiklah saya. N. tellen, rekenen; beschouwen als. E. to count; to regard as.
- RENCAQ tiba. N. aankomen. E. to arrive.

- RENGGO (MB *renggot*; Bm *ronggo*) lekuk lutut. N. knieholte. E. hollow of the knee.
- RENGKO (M) kerak (nasi). N. korst. E. crust.
- RENGO (MB) = *kawu puah*, randu alas. N. boomsrt. E. tree sp.
- RÉPAQ penuh (air pasang): *répaq banu*, air pasang. N. hoog (v. water); vloed. E. high (tide); flood.
- RÉRO (Bm) pasiar. N. wandelen. E. to take a walk.
- RÉTÉ (kletak; Ng, Lio *zéta*; Ng, Ed *réta*; Kmb *dita*, Laora *déta*, Sw *dida*, M *éta*; atas; di, ke: *rété wéwo méja*, di atas meja; *rété dékang*, di atas rumah; *rété awang*, di langit; *ata rété po ahu*, lebih tinggi (pangkatnya) dari pada saya; *rété Bombajo*, (*Mesah, Ruteng*), di (ke) Labuhanbajo, (pulau Mesah, Ruteng). N. (posisi-tiewoord) boven, op, in. E. (positional) above, up, over, in.
- RETÉ lih *pati-reté*.
- RIANA (Bm; bdg ?*ari-ana*) org tua dr isteri; WP, mertua. N. schoonouders, ouders v.d. vrouw. E. parents-in-law, wife's parents.
- RIDING (IN, MN; Tt *kadidin*, Bm *dindi*, M *siding*, Rmb *rinding*) dinding. N. wand. E. wall.
- RIDIQ menginjaki (kumbang), mengirik. N. met de voeten dorsen, ver-trappen. E. to tread (rice-ears).
- RIKI (Bm *réki*) sej ular air. *Cerberus rhynchops*. N. waterslangensrt. E. water-snake.
- RINDI gerak-geraknya org berani. N. dreigende bewegingen. E. attacking movements.
- RINDO (M) menyanyi, bernyanyi bersama, nyanyian. N. zingen, lied. E. to sing, song.
- RIWU (IN; M) (se)ribu. N. duizend. E. thousand.
- RO (AN *hag'av*; BS dng l-: M *leso*, Bm *liro*; Kolo *ando*, Bg *aso*) mata hari, hari. N. zon, dag. E. sun, day.
- ROA runtuh, roboh, tumbang. N. instorten, invallen. E. to fall in, to collapse.
- ROBO *guru robo*, *gurobo* (Bm *röbo*, Ind *marbut*) pegawai mesjid, pemukul beduk. N. moskeekoster, trommelslager v.d. moskee. E. sexton of the mosque, beater of mosque drum.
- ROKA kawan. N. gezel, vriend. E. friend, comrade.
- ROMBO (Bm) lurus (tt pohon, jalan), jujur. N. recht, eerlijk. E. straight, honest.
- RONG lantai (rumah). N. vloer. E. floor.
- RONGGÉNG (M, Rmb) tandak. N. een bep. dans. E. a dance.
- RONGKAH (?M *rongkas*, kulit dr buah kemiri) p pinang; *Areca cathecu*. N. betelnoot (palm). E. betel-nut (palm).
- RONGKO (Bm, M) rokok. N. sigaret. E. cigarette.
- ROPÉ cepat: *mai ropé-ropé*, marilah segera; lih *teropé*. N. snel. E. fast.
- ROROQ (M *rorop*, *sorop!*) menghirup. N. inzuigen, opzuigen. E. tu suck (up).
- ROTI (Ml) roti. N. brood(je). E. bread, roll.
- RUA (AN; M *sua*, Bm *dua*) dua: *rua kali telu*, dua kali tiga; lih *mpulu*, *waing*. N. twee. E. two.
- ?RUANG (M; Rmb *ruan*; Ng *rua*, Sd nyiruan dsb) lebah tanah. N. bijen-srt. E. bee sp.
- RUGI (Ind) rugi, kalah. N. verlies, schade. E. loss.
- RUGUNG = *regung*.
- RUJU (Bm geser) menggosok (baju). N. wrijven. E. to rub.

- RUJUNG (simp IN; Mk, Bg, M; Rmb ruzung) duyung. N. zeekoe. E. sea-cow.
 RUKU (Bm) goyah; goyangan, gerakkan; ruku jarang ko Muri, kuda
 Tuhan bergerak = *hého*, gempa bumi. N. loszitten; schudden (tr.).
 E. to come loose (teeth); to rock (tr.).
- RUMA (Bm) baginda, tuan. N. meester, heer. E. lord, master.
 RUMA-LONDÉ (Bm) = *ramlondé*.
- RUNCA merodok dan menggosok-gosok dgn akar tuba. N. met een stok in
 een holte porren. E. to poke into a hole.
- RUPA (Ind) muka. N. gezicht, vóorkomen. E. face (subst.).
- RUSA (IN; M ruca, ndaot, tagi) rusa. N. hert. E. deer.
- RUTUNG (BS dll, Bm dudu; Sangg terutung, M) landak; *ihang rutung*,
 buntel duren, ikan landak; *Diodon hystrix*. N. stekelvarken; vis-
 srt., egelvis. E. porcupine; fish sp.
- S (akhiran kgorg) = *-si, siré*, mereka: *hinés*, di situ mereka. N.
 zij (mv.), hen. E. they, them.
- SA (bdg se-; AN; Bm ica, M ca) satu: *ata sa*, yang pertama; *ahu sa*,
 saya (juga) satu (yg ikut). N. een, een zekere; de eerste. E.
 a, one, a certain; the first.
- SABIA (Bm, M *cabia*, MB *jebia*) cabai jawa; *Piper retrofractum*. N.
 staartpeper. E. Javanese long pepper.
- SAI (M *cai*; Ng, Lio, Roté *sai*, Slr *sain*) tiba, sampai: *sai Modo-si*,
 mereka tiba di Modo. N. aankomen. E. to arrive.
- SAKÉ (M) berjanji, berkaul: *saké panta bendéra*, berkaul akan (mela-
 kukan upacara) menanam bendéra. N. gelofte doen. E. to promise.
- SALA (Ind) tersalah. N. bij vergissing. E. erroneously.
- SALAKA perak perada. N. zilverfolie. E. silver-foil.
- SALAQ (M *cala*, barangkali) 1 sangka, mengira: *ahu salaq ata bana*,
kari weki diri, saya sangka orang lain, pada hal (kami) sendiri.
 2 kira-kira. N. 1 veronderstellen. 2 ongeveer. E. 1 to suppose.
 2 approximately.
- SAMA (IN; Rmb; M *cama*) *sama nani*, bersama dgn. N. tezamen. E. to-
 gether.
- SAMBI (M dll) p kesambi; *Schleichera oleosa*. N. boomsrt. E. tree
 sp.
- SAMBIA (Bm *sambéa*) berdoa, doakan. N. (Islamitisch) bidden. E. offi-
 cial Islamic prayer.
- SAMBURA (Bm berserakan) renggang (tanah). N. losse (grond). E. loose
 (soil).
- SAMPA-RÉA (Bm; Bj *sampuréa*) sej ikan. N. vissrt. E. fish sp.
- SAMPÉ (Ind) sampai. N. totdat. E. until.
- SAMPINGA tuli. N. doof. E. deaf.
- SAMPU (Bm) kotor. N. vuil. E. dirty, filthy.
- SANAMBA *ihang sanamba*, ikan alu-alu, ikan senuk; *Sphyaena jello*.
 N. vissrt. E. fish sp.
- SANCIWÉ (juga *sang siwé*, *tamba siwé*) *ihang sanciwé*, ikan lepu ayam;
Pterois russelli. N. vissrt. E. scorpion-fish.
- SANDO (Bm) dukun. N. tovenaar. E. magician.
- SANG *sang ko*, misalnya: *ata laho léwa sang ko*, yang pergi berperang
 misalnya, (doanya dikabulkan); *ata laho perkara sang ko*, org yang
 pergi perkara umpamanya, (doanya dikabulkan); *aikini sang*, saya
 tidak tahu. N. (partikel). E. (particle).
- SANGA (AN) cabang kayu, ranting, sulur. N. twijg, tak, rank. E. ten-

- dril, twig.
- ?SANGA-DORO sej kadal besar; *sanga-doro lélaq*, cicak terbang. N. hagedissrt.; vliegend draakje. E. lizard sp.; flying lizard.
- SANGGUP (Ind) sanggup. N. in staat te. E. to be able to.
- SANGKA (Ind) sangka: *sangka siré dé*, sangka mereka itu. N. veronderstellen. E. to suppose.
- SAPE-TU (Ind) Sabtu. N. zaterdag. E. Saturday.
- SARÉQ (M *saré*, *sarép*, sengsara) lapar. N. honger, ?hongerig. E. hunger, ?hungry.
- SAROMÉ (Bm) bersenyum. N. glimlachen. E. to smile.
- SARUMBU (Bm) badan. N. lijf, lichaam. E. body.
- SARUNCU (alat) ketam. N. schaaf. E. plane.
- SASÉQ (M *sasér*, tulang rusuk muda) has, daging punggung. N. haas, lendenstuk. E. fillet (of beef), sirloin.
- SASI (M *sasep*, *saser*, bernafas pendek) bernapas cepat: *sasi kenai*, bernafas cepat; mengap-ngap; sesak nafas. N. snel ademhalen; buiten adem, naar adem snakken. E. out of breath; to gasp for breath.
- SATAH (M *satar*) rumput, padang rumput. N. grassrt., grasvlakte. E. grass, grassy plain.
- SAWA-DORO = *sanga-doro*.
- SAWOQ (M *sawuk*) kabur (mata). N. troebel (van ogen). E. dim (eyes).
- SE- I = *sa*, satu: *sebinci walu*, (di) sebelah kali; *sekidéq*, sedikit; *seratuh*, seratus. N. één. E. one.
- SE II = *siré*, mereka: *ndadi rua wiang-se di ama ko Muhamad*, jadi baru dua malam (mereka) bapak dr Muhamad (bepergian). N. zij (mv.), hen. E. they, them.
- SE- III = *asa II*; lih *sedéi*, *sedéq*.
- SEDÉI (Bm *dèi*) 1 sini: *sedéi hou*, (mari) sini kau. 2 begini. N. 1 hier, hierheen. 2 aldus. E. here. 2 thus, so.
- SEDÉQ (*asa édé*) begini, di sini: *sedéq tau-né*, begini itu dibuat; *lalé sedéq*, di sini; *sedé-i*, ia di sini. N. aldus, zo, hier. E. here, in this wise, so.
- SEGALA (Ind) segala. N. alle. E. all.
- SEHINGGA (Ind) sehingga. N. zodat. E. so that.
- SÉI (AN; MB *cai*; M *céi*, Bm *cou*; Kolo, Sangg, Wué) siapa. N. wie. E. who.
- SÉKÉ (Bm) sesak, sempit. N. nauw, overvol, vol (met mensen). E. crowded, narrow.
- SEKENAI (= *sowo kenai*; M *naing*) anai-anai. N. witte mier. E. white ant.
- ?SEKEPO sej tumbuhan yg menjalar tinggi. N. klimplantensrt. E. vine sp.
- SELAQ (Ind.Bg) selat. N. zeeëngte, zeestraat. E. strait.
- SELASA (Ind) Selasa. N. dinsdag. E. Tuesday.
- SELAWAT (Ind) salat. N. gebed. E. prayer.
- SELOQ sej kerang-kerangan kecil terlekat pd batu; *seloq keriq*; *Tri-dacna* sp. dan *Hippopus* spp. N. schelpensrt. E. bivalve sp.
- SEMBÉLÉ (M *mbelé*; Bm) menyembelih. N. afmaken, slachten, doden. E. to kill.
- SEMBORÉ (M; Bm *samboré*) pemukul kayu besar. N. grote houten hamer. E. wooden hammer.
- SÉMPÉ tertahan, terhalang: *ala ihang sémpé*, mengambil ikan yang terhalang waktu air surut. N. blijven steken, opgehouden door,

- verhinderd. E. arrested, stuck, prevented.
- SEMPULA bodoh. N. dom, stom. E. dull, stupid.
- SEMPUNG (M *cepong*, memasukkan kayu ke dlm api) menghidupu (api).
N. aanwakkeren (vuur). E. to fan (a flame).
- SENAMBA = *sanamba*.
- SENGANG (Ind) senang. N. tevreden. E. contented.
- SENCARA (Bm *sancara*, M *cara*, *kencara*) sej ikan laut; *sencara monca*, ikan beronang; *Siganus vulpinus*; *sencara muréng*, ikan beronang; *Siganus vermiculatus*. N. vissrt. E. fish sp.
- SENDARAQ (M *darang*, panggang) melayur (daun). N. schroeien. E. to scorch.
- SENDUQ (Ind) senduk. N. lepel. E. spoon.
- SENÉ (asa *né*) begitu: *bo sené*, kalau begitu; *sa sené*, begitu begini.
N. aldus, dus, zo. E. so, thus.
- SEÑÉNG (Ind) Senin. N. maandag. E. Monday.
- SÉNG I (Ind,M) uang. N. geld. E. money.
- SÉNG II (Ind) seng (rumah). N. blik (dak). E. zinc (roof).
- SÉNG III pegang: *ata séng besi*, yg memegang besi. N. vasthouden (in handen houden). E. to hold.
- SENGAJI (Bm *sangaji*; M) tuanku, baginda: *Muri Sengaji Mbojo*, Seri Baginda Mbojo. N. Heer, majesteit. E. lord, majesty, master.
- SENGGAPI (Bm *sanggapi*, menjepit; M) memanggang. N. roosteren. E. to roast.
- SENJAI (Bm *kanjai*) tombak dgn mata bercabang. N. speer met drietand.
E. three-pronged spear.
- SÉPA (Ind; Bm *sémpa*) menyepak. N. trappen. E. to kick.
- SEPOQ (M *cepot*) tembolok. N. krop van vogels. E. crop.
- SÉRÉ periuk besar. N. kookpot. E. pot.
- SERÉNTÉ (Bm *sarénté*; M) jerat (tekukur, rusa). N. strik. E. snare.
- SERÉO (Bm *saréo*) sej p; *Albizia lebbekoides*. N. boomsrt. E. tree sp.
- SERORO (M *roho*, MB *loro*) dedaunan kering. N. verdorde bladeren. E. withered leaves.
- SEROWA (Ind) serual. N. lange broek. E. trousers.
- SERUMBU = *sarumbu*.
- SERUMÉ (Bm *sarumé*) belimbing besi; *Averrhoa carambola*. N. boomsrt.
E. tree sp.
- SÉTANG (Ind) setan. N. boze geest, duivel. E. devil, evil spirit.
- SÉWO (M *séwo*, *céwo*, Ng) sej umbian hutan, dimakan; *Dioscorea esculenta*. N. eetbare knolsrt. E. edible tuber sp.
- SEWOQ (Rmb, Mtj *sewok*) rumput di kebun, rerumputan. N. onkruid. E. weed.
- SI I = *séi*, siapa. N. wie. E. who.
- SI II 1 (MB; akhiran kgorg) = *siré*, mereka: *hiné-si dékang ko hami*, inilah rumah-rumah kami; *laho-si*, mereka (sudah) pergi. 2 (berfungsi sbg kgemp atau kgorg dlm kstremp) *wita manga ina-si*, ibu mereka tidak ada. N. 1 de, zij (mv.), hen. 2 hun. E. 1 they. 2 their.
- SIA I (M) kayu api-api; *Avicennia marina*. N. boomsrt. E. tree sp.
- SIA II (Bm, Sangg dll; M *ciqé*; Ng, Lio *sigé*) garam; garami (ikan, sayur). N. zout; zouten. E. salt; to salt.
- SIANG (M *ciang*, terang) 1 besok: *siang rua*, lusa. 2 nanti: *laho ahu siang*, nanti saya pergi. N. 1 morgen (bijw.); overmorgen. 2 straks, zo dadelijk. E. 1 tomorrow; the day after to-morrow. 2 forthwith.

- SIBÉH sirip. N. vin. E. fin.
- SIBOQ (kulit) terbakar, melepuh. N. zich gebrand hebben, blaren hebbend. E. burnt, with blisters.
- SIGI (M,Bm) mesjid. N. moskee. E. mosque.
- SIKU (AN; M *ciku*) siku. N. elleboog. E. elbow.
- SILU 1 (Bm) suling asli dari daun kelapa. 2 (manusia) bersiul. N. 1 inheemse fluit. 2 fluiten. E. 1 indigenous flute. 2 to whistle.
- SIPI (Bm *sépi*) udang kecil. N. garnaaalsrt. E. shrimp sp.
- SIRÉ (IN; M *isé*, Wng *siza*, Kepoq *sira*) mereka. N. hun, hen, zij (mv.). E. they, them.
- SIRI (IN; Si *sisi*, M *cicir*) mengayak (beras). N. wannen. E. to winnow.
- SISA (Ind) siksa, menyiksa. N. straf, straffen, folteren. E. punishment; to chastise, to punish.
- SISIQ (Ind) penyu sisik; *Chelonia imbricata*. N. zeeschildpad, gezocht om het schild. E. shell-turtle.
- SIWA (AN; Bm *ciwi*, M *ciok*, Rmb) sembilan. N. negen. E. nine.
- SOBONG bubungan; atap. N. nok, dak. E. ridge of a roof, roof.
- SOBU (Bm) br sarang; *Collocalia inexpectata*; sarang burung. N. eetbaar vogelnestje. E. salangane; eatable bird's nest.
- SOKO (M *coko*, Rmb *sokoq*; Kolo *soko*, lontar) gagang, tangkai (buah enau dsb). N. steel van een palmbloeiwijze. E. stalk of a palm-inflorescence.
- SOLTAN (Ind) sultan (Bima). N. sultan. E. sultan.
- SOMOLU (M *molo*) pusaran dlm air laut. N. draaikolk. E. whirlpool.
- SONCO gelora, pecahan ombak. N. branding. E. breakers, surf.
- SONGÉQ mengintip. N. gluren. E. to peep.
- SONGKO (M *songkol*, Mk *songkoloq*) mengukus (nasi). N. (rijst) stomen. E. to steam (rice).
- SONGO (IN; Bm *sasongo*) kumis. N. snor. E. whiskers.
- SOQ I (M *sok*; Mk,Bg) teluk, lembah. N. golf, bocht van de zee. E. bay, inlet, gulf.
- SOQ II ayun-ayunan. N. schommel. E. a swing.
- SOQ III (M *cok*) menuang. N. uitgieten. E. to pour.
- SORO I (M *coro*, *Antidesma*, *Grewia*) sej p; kayunya utk tangkai pangrang. N. boomsrt. E. tree sp.
- SORO II (Bm; Bj *sosoro*) = *doku soro*.
- ?SORO III teluk. N. baai, golf. E. bay, gulf.
- SOWANG (Rmb; M *cowang*) p gebang; *Corypha utan*. N. palmsrt. E. gebang-palmtree.
- SOWO (Bm sarang semut) sarang (babi hutan); *sowo kenai* = *sekenai*. N. leger van everzwijn. E. (boar's)lair.
- STRONGKÉNG (merek lampu Stormking) lampu gas. N. gaslamp. E. pressure-lamp.
- SUBU (Ind) subuh. N. morgen, Isl. morgengebed. E. morning, morning-prayer.
- SUDÉ (M *udé*, Térong,Ng *sudé*) terantuk: *sudé watu*, terantuk di batu. N. struikelen. E. to stumble.
- SUDI (Bm *sodi*, tanya) meminang: *sudi dou*, meminang orang; *dou sudi*, *do sudi*, tunangan. N. ten huwelijk vragen. E. to ask in marriage.
- SUMÉR (M *cumer*) sej semut yg kecil sekali. N. kleine miersrt. E. small ant sp.
- SUMPA (Ind) (ber)sumpah. N. zweren. E. to swear.

- SUMPĒ (M *cumpĕ*, tempat tidur nifas) bilik. N. kamer. E. room.
 SUMPĒQ (IN; M *sumpit*, sumpitan; Bm *sumpi*) panah, ?busur: *ina sumpĕq*, busur. N. pijl; boog. E. arrow; bow.
 SUNAQ (Ind) sunat. N. besnijdenis. E. circumcision.
 SUNGGA (Bm) sampah (butir hampa, kulit padi). N. kaf. E. chaff.
 SUNU (Bj) *ihang sunu*, sej ikan; *Variola louti*. N. vissrt. E. fish sp.
 SUPAYA (Ind) sebaiknya, supaya. N. liever, opdat. E. rather, in order to.
 SUPU I (M *cupu*, ujung, batas) pinggir kain. N. zoom (v. kleed). E. seam.
 SUPU II (Bm) sakit. N. ziek. E. sick, ill.
 SUPU III ?karena: *pung-nĕ manga waing perĕnta wajo Mbojo, supu puku mai rĕtĕ Manggarai-nĕ*, mulanya maka ada perintah (oleh) Bima, karena ia datang dari Manggarai. N. ?omdat. E. ?as, ?since.
 SURAQ (Ind; M *surak*, Mk) surat. N. brief. E. letter.
 SURU ?asalkan: *suru ndadi mai wali-ĕ*, asal jadi ia datang kembali. N. ?mits. E. ?provided that.
 SUSA (Ind) susah. N. verdriet. E. sorrow.
 SUSU (IN; Bm; M *cucu*) buah dada, susu; *banu susu*, air susu. N. vrouwenborst; melk. E. female breast; milk.
 SUSUQ (Kepo *susĕr*, M *cocer*) gosok. N. wrijven. E. to rub.

-T = *itĕ*.

- TA I = *te III*, menuju, ke: *mai malo wio ta lalĕ penu*, datanglah kera (dan) membuang penyu ke dalam. N. inde richting van, naar. E. in the direction of, towards.
 TA II = *tĕta*, nanti. N. straks, pas. E. presently.
 TABAĒ (juga *tebaĕ*; Bm) mengecap, cobai. N. proeven. E. to taste.
 TABAQ bubur. N. brij, pap. E. porridge.
 TABĒ (Bm) wajan, kual. N. grote braadpan. E. large frying-pan.
 TAH (M *taqal*, *tal*; Jk *tal* dst) p lontar; *Borassus sundaicus*. N. lontarpalm. E. palmyra-palm.
 TAI (AN; M *taqi*) tahi, cirit; *tai anging*, sejenis awan; lih *kodo II*. N. drek, faecaliĕn, keutel, mest; wolk. E. faeces, droppings, dung; cloud.
 TAJA (Bm) loteng (rumah). N. zolder, vliering. E. garret, loft.
 TAJI (IN; Bm, M) susuh buatan, duri ikan. N. spoor v.d. haan, stekel. E. spine (of a cock), spur.
 TAJUNG (M, Bj) bulu babi; kelas *Echinoidea*. N. zeeĕgel met lange stekels. E. sea-urchin.
 TAKA-BAHA = *toko-baha*.
 TAKAQ (M *takak*; Mk, Bg) karang. N. koraal. E. coral.
 TAKI (M) pajak, bea, cukai. N. belasting. E. tax.
 TAKJONG (juga *tekejong*) pinggang. N. lendenen. E. loins.
 TAKO (Bm tangkai, tunas) jerami (padi), daun kering (labu). N. stro, verdord blad. E. withered leaves, straw.
 TAKUNG (M) bersuap, suapi. N. (een kind, een zieke) voeren. E. to feed to (a child).
 TALAQ (Ind) talak, talaki. N. scheiden van zijn vrouw, verstiten. E. to divorce one's wife, send away one's wife.
 TALI (AN, M) tali. N. touw. E. cord.
 TAMBA (Ind) tambak. N. kunstmatige vijver als vissenval in getijde-

- water. E. a giant tidal fish-trap.
- TAMBA-SISI sej ikan paus. N. walvisst, potvis. E. whale sp.
- TAMBA-SIWÉ = *sanciwé*, sej ikan.
- TAMPOLÉ ikan belanak; *Mugil labiosus*. N. vissrt. E. fish. sp.
- TANA (IN; M; Rmb *tanaq*) tanah; pulau: *tana manga waing kuhu*, tanah airku; *tana Modo*, *tana Sumba*, pulau Komodo, pulau Sumba; *ihang tana* (Bj), kakap; *Lates calcarifer*. N. land, grond, groot eiland; eiland; vissrt. E. ground, land; island; fish sp.
- TANANG (Rmb, Mtj; Lio, Ng *tana*; Ind) tanya, meminang: *ata Sumba tanang né lahi-né*, org Sumba menanyai lakinya; *tanang winé*, menanyakan, meminang. N. vragen, ten huwelijk vragen. E. to ask, to ask in marriage.
- TANDA (IN, MN; M, Bm) tanda: *tanda boaq*, batu kubur. N. teken; grafsteen. E. token; gravestone.
- TANDO (Bm) depan: *moké laho lalé tando ko hu hou*, jangan engkau berjalan di depanku; *tando kiling*, di depan kampung (dr laut). N. vóór (v. plaats). E. in front of.
- TANGIRI (Bj) *ihang tangiri*, tenggiri; *Scomberomorus guttatus*. N. vissrt. E. fish sp.
- TANGKAH dada. N. mannenborst. E. male breast.
- TANGKALA (Ind *tangkala*) ikan ?bonito, tongkol; *Euthynnus ?pelamis ?alletteratus*. N. vissrt. E. fish sp.
- TANTA (lari) pontang-panting. N. haastig, inderhaast. E. in a hurry.
- TANTU (IN; Bm, M) pasti, memang: *tantu ko pelai hami*, tentu saja kami lari. N. zeker, natuurlijk. E. certainly, of course.
- TAPI menanak (nasi). N. (rijst) koken. E. to cook (rice).
- TARA (M) sebab, maka; yang: *mori-ngarang tara toho*, pemilik yg mendirikan(nya). N. omdat; welke, die. E. because; which, who.
- TARIPANG (Ind, Mk, Bg) tripang; *Cucumaria* spp. N. zeekomkommer. E. sea-cucumber.
- TASÉQ (AN; M *tacik*, Rmb *tasik*) laut. N. zee. E. sea.
- TATAPÉ (Bj; Mk *tapi-tapi*) ikan bandera; *Heniochus macrolepidotus*; *tatapé lajah*, atau *ihang lajah*; gebel; *Platax* spp; sej ikan; *Holocentrum rubrum*. N. vissrtn. E. fish spp.
- TAU 1 (Ng, Lio; Sw *tao*, membuat dsb) taruh, berbuat: *tau lalé basi anaq-né*, ia taruh dalam basi anaknya; *apa tau-mu*, engkau buat apa? *tau wawa*, turunkan; *hité ata tau pusi wéi ko hu?* tuankah yg membuat isteriku hidup? *taud né dalu sekenobo*, diangkatnya seorang dalu. 2 (M *tau II, III* dijadikan, untuk) akan, untuk, buat; supaya; mau: *tau peraté hia jo ahu*, akan dibunuh dia olehku; *weliq tau paség*, disiram untuk ditanam; *wiang wéi hia tau ngodoq asa dé-i*, berilah isteri kepadanya supaya dia tinggal di sini; *hami tau rindo sampé*, kami mau menyanyi sampai. N. 1 doen, zeten, plaatsen; naar beneden laten. 2 willen, om te, voor. E. 1 to do, to place, to put; to lower. 2 will(ing), in order to, for.
- TÉ I 1 = *hété*, *hité*, kita; tuan, anda: *téta kako (hé)té*, nanti kita bermain; *mai té hénang*, datanglah sebentar, anda. 2 (kgemp) -mu, tuan punya: *édé mina-té*, *ina*, inilah minyakmu, ibu; *apa tena-té rété taja?* apa kamu simpan di loteng? N. 1. wij (incl.), u. 2 ons (incl.), uw. 3 (poss.constr.) wij (incl.), u. E. 1 we (incl.) you. 2 our (incl.), your. 3 (poss. constr.) we (incl.), you.
- TÉ II (?k modal) -lah: *dengi té miu!* dengarlah kamu! N. (partikel van aansporing). E. (particle of request).

- TE I (ksam kalimat) = tau, akan, untuk; me-: wita toang te walé, tidak tahu menjawab. N. voor. E. for.
- TE II = té II: dengi te mu = dengi té miu.
- TE III (sebuah partikal di depan kletak; bdg M ngger-) ke, mengarah: laho te wawa Mbojo-si mereka pergi ke Mbojo; jolang laho te rété taja, menengadahi ke atas loteng. N. (partikel voorafgaand aan een positiewoord) naar, in... E. (particle preceding a positional) towards, in the ...
- ?TEDÉ (M dll) pancangkan. N. in de grond steken. E. to pierce into the ground.
- TEGOQ (Ind,M,Rmb teguk, Lio degu, Mk tagoq) teguk, meneguk. N. slok, teug; doorslikken. E. a pull, a draught; to swallow (a drink).
- TÉKAQ naik, mendaki (gunung): ahu jang tékaq Ntotoq Puah, saya mau naik Gunung Arab. N. klimmen, beklimmen. E. to climb.
- ?TEKÉ (M,Ng,Lio; IN) tokék; Gekko gecko. N. gekko. E. gecko.
- TEKEJONG I sej siput laut; ?Terebra sp. N. schelpensrt. E. shell sp.
- TEKEJONG II = takjong.
- TEKUKU ihang tekuku, ikan giru; *Amphiprion* spp; ikan képé-képé; *Chaetodon trifascialis*; ihang tekuku muréng, betok laut; *Abudefduf septemfasciatus*. N. vissrtn. E. fish spp.
- TELI air seni; membuang air kecil. N. urine; urineren. E. urine; urinate.
- TELO (IN,MN; Kodo tolu, Rmb teloq, Bm dolu; M) 1 telur. 2 kontol. N. 1 ei. 2 scrotum, ?testikel. E. 1 egg. 2 scrotum, ?testicle.
- TELU (AN; Bm tolu; M,Rmb) tiga. N. drie. E. three.
- TÉMBA (Bm) sumur. N. put. E. a well.
- TÉMBANG (Ind,M,Bj) (ikan) tembang; *Clupeidae*. N. kleine vissrtn. E. small fish spp.
- TEMBINGA tima hitam. N. lood. E. lead (subst.).
- TEMBOLO ikan 'belombong'. N. vissrt. E. fish sp.
- TEMÉ betul, benar, sungguh. N. werkelijk, waar, juist. E. really, right, true.
- TÉMO (M,Rmb terlena) pingsan. N. bewusteloos. E. unconscious.
- TÉMO (Ind) saat, waktu, tempo, ketika. N. ogenblik, tijd. E. time, moment.
- TEMPULÉ ikan belanak; *Mugil labiosus*. N. vissrt. E. fish sp.
- TENA (Rmb pungut; Lio,Roté,M tena, menyusun) taruh, simpan: inan édé tena rété taja né wéi-né, ibunya itu sembunyikan isterinya di atas loteng. N. zetten, opbergen. E. to put, to put away.
- TÉNANG (MB) merebus (jagung). N. (mais) koken. E. to cook (maize).
- TÉNGGO (Bm) kuat: moké ténggo nangih! jangan terlalu menangis. N. sterk, hard (huilen); innig (omhelzen). E. strong; (to embrace) heartily.
- TÉNGKANG memandang. N. aankijken. E. to regard.
- TÉNGKURU (Jw cengkurangan, Md tangkorongan) ikan selar teténgkék; *Megalaspis cordyla*. N. vissrt. E. fish sp.
- TENTANG lama: tentang ngodoq lalé Bajo, lama ia tinggal di Bajo. N. lang (van tijd). E. long (time).
- TÉNTÉNG memegang. N. vasthouden. E. to hold.
- TENUNG (IN) ?tenun, menganyam (daun agel). N. vlechten (van matten), weven. E. to weave, to plait.
- TÉPÉNG dengar, dengarlah!,mendengarkan (radio). N. luisteren. E. to listen.
- TEPI (simp AN; M,Rmb) tampi. N. wannen. E. to winnow.

- TERPU (M,Rmb) terka. N. raden. E. to guess.
- TERAQ (IN; M *terap*) serdawa. N. boeren. E. belch, to belch.
- TEROPÉ keguguran: *teropé anaq*, anak gugur. N. miskraam hebben. E. to miscarry.
- TERSERA (Ind) (di)serahkan. N. toevertrouwen aan, overlaten aan. E. to leave to, to trust to.
- TERUNG (simp IN; Bg *teddung*, Tae' *taqdung*, Kambèra *tidung*, M *tesong*) destar (wanita, lelaki). N. hoofddoek. E. head-cloth.
- TESANG (M) dagu. N. kin. E. chin.
- TÉTA nanti, sebentar: *mai asa dé hou téta?* engkau datang kemari sebentar? *téta ngawo*, sebentar sore. N. aanstonds, straks. E. forthwith, presently.
- TETAQ (Ind) tetap. N. voortdurend, voorgoed. E. constantly, for good.
- TÉTÉ (Kodi *katété*; M,Ng) ubi jalar, ubi tatas; *Ipomoea batatas*. N. bataat. E. sweet potato.
- TEWUH (M *tewur*, berdebu) debu. N. stof (op de weg). E. dust.
- TIA (Bm *tiqa*, M *tiqang*) membelah (kayu). N. splijten. E. to split.
- TIKI (Bm) tongkat. N. wandelstok. E. walking-stick.
- TIMBA (Bm) mayat, bangkai. N. lijk. E. corpse.
- TIMU (Ind) timur: *mata ro wuntu lé timu*, matahari terbit di timur. N. oosten. E. east.
- TIMUNG (AN; Bm *dimu*; M) ketimun; *Cucumis sativa*. N. komkommer. E. cucumber.
- TIMUS (M *ntimus*, *timus*) sej p rukam; buahnya kecil, manis; *Flacourtia ?indica*. N. boomsrt. E. tree sp.
- TINJA (Bm) berikrar, berkaul. N. gelofte doen. E. to promise.
- TINTI tanah sekeliling kebun *lingko*. N. strook land om de *lingko*. E. strip of land outside the *lingko*.
- TIPU (Ind) tipu. N. misleiden. E. to deceive.
- TIRÉNG (AN; Bm *tiré*) ?tiram. N. oestersrt. E. bivalve sp.
- TIRI usus. N. ingewanden. E. bowels.
- TITI (M) mengangkat. N. opbeuren. E. to lift up.
- TITIQ (Ind,M,Rmb *titik*) menetes, bocor. N. lek, druppelen, druppen. E. to drip, to drop, leaky.
- TOANG (Rmb ?*toqan*, tahu, kenal) bisa, boleh, dapat, tahu, lulus (ujian): *wita toang laho-i*, ia tak bisa berjalan; *wita toang te walé*, tidak tahu menjawab; *tau toang baé jo Muri Goa*, supaya dapat diketahui oleh M. G.; *toang wana Bajo*, tahu bahasa B. (atau) bisa omong B. N. kennen, kunnen, mogen, in staat zijn, slagen (voor examen). E. to know, to pass (an exam), can, to be able, to be allowed.
- TOBÉ (kbantu bilangan; Bm) sebuah, (se)helai, (se)pucuk: *suraq sa tobé-né*, sepucuk surat. N. (hulptelwoord) stuks. E. (counter noun) sheet, piece.
- TOBÉ-LAMPU kelelawar. N. vleermuis. E. bat.
- TOGÉ (M,Mk,Bg) sej hiasan telinga, subang. N. een oorsieraad. E. an ear-ornament.
- TOHO (Bm) taruh: *toho séré*, taruh periuk (di atas tungku). N. plaatsen. E. to put.
- TOI (M,Ng; Rmb *tuig*; Bm *téi*, Slr *noni*) beritahukan; *toi réhéng*, nasihati. N. inlichten; raadgeven. E. to inform; to advise.
- TOKA 1 empulur, gabus. 2 bubuk: *toka ngentu*, gigi berlubang, karies. N. 1 boommerg, kurk. 2 klander (schadelijk insect); tandbederf,

- holle kies. E. 1 cork, pith. 2 corn-weevil; caries.
- TOKÉ I (Ind) pedagang di kampung Komodo; yang berpiutang. N. handelaar, schuldeiser. E. merchant, money-lender.
- TOKÉ II (Bm) ketuk: *tokéd né kantuwa-né*, diketuknya pintunya. N. kloppen (aan). E. to knock (at).
- TOKO (Ng,Ed,Lio,M,Rmb) tulang. N. been, bot. E. bone.
- TOKO-BAHA (M *tokor-baha*) akar bahar. N. koraalsrt. E. coral sp.
- TOKONG (bdg M *toko*, *tokor*) lidi (gebang). N. nerf van palmblad. E. a rib of a palm-leaf.
- TOLANG (Kmb *toalang*; M mengucapkan doa; Sw *tola*, mengutuk) memaki dgn kata keji. N. obsceen schelden. E. to abuse with foul words.
- TOLAQ (M,Rmb *tolak*, Lio *dola*, Ed *ndora*, langit-langit; Ng *dola*, anak lidah) kerongkongan. N. keel. E. throat, gullet.
- TOLO (Bm) sawah. N. nat rijstveld, sawah. E. wet rice-field.
- TOMA I (Rmb *tema*) mendapat, terima; hasil perburuan: *manga toma-mu rusa?* kamu mendapat rusa? *wita toma di bagian hia wajo ata Modo*, dia tidak terima bagian (diberi) orang Modo. N. ontvangen, kriegen; buit. E. to receive; booty.
- TOMA II tiba, sampai: *tóma lalé Warloka*, tiba di Warloka. N. aankomen. E. to arrive.
- TONGKA (M tabung sukatan) kaleng sukatan; *ihang tongka*, ikan buntel kotak; *Ostracion turritus*. N. maatblikje; vissrt. E. tin as a cubic measure; fish sp.
- TONTÉ (Bm) tertetas. N. uitkomen v. eieren, uitbroeden. E. to hatch.
- TOPA (Bm) menempeleng. N. een klap geven. E. to slap.
- TORONG (Bm *toro*, bdg Bm *doro*, gunung) ?tanjung, pinggir laut berbatu. N. klip. E. cliff.
- TOSÉ sendok makan. N. lepel. E. spoon.
- TOSO (M) tunjuk; lih *komoso toso*. N. wijzen. E. to show, to indicate.
- TOU 1 (AN; M *tau*, Bm *dou*; kbantu bilangan) orang: *sa tou ata*, seorang manusia; *paq tou-si ata lu tana M.*, empat orang yang masuk tanah M. 2 (kg salingan) saling, bersama: *moké mbolé tou méu*, kamu jangan berpukulan; *ita tou nani wéi-né*, bertemu dengan isterinya. N. 1 mens (hulptelwoord). 2 elkaar. E. 1 person. 2 each other.
- TUA (AN; M *tuqa*; Kodo *katu(h)a*, Bm *dua*) tua (umur). N. oud. E. old.
- TUDÉH (M *tundél*, *tudél*; Wng *tudaql*, Si *udéng*, Slr *udé*, Sw *wo-deto*, Mori *tundo*, Baré'é *todu*, Ttb *teqndel*, Dao (*hui*) *tedu*) tumit. N. hiel. E. heel.
- TUDUNG tengkuk. N. nek. E. neck.
- TUÉ (Bj *tuéh*) sej siput-siputan laut; *Patella testudinaria* dan ?*Acmaea* spp. N. schelpensrt. E. sea-snail.
- TUH (IN; M,Rmb *tuqus*, Bm *tatuqu* dst) lutut. N. knie. E. knee.
- TUHU (Bm *tuqu*, M *toqo* dll) bangun, bangunkan: *tuhu lekumu*, bangunlah (engkau) dr tidur; *bo nolang mu tuhu dékang*, kalau engkau bisa membangunkan rumah. N. bouwen, wekken, opstaan. E. to rise, to awaken, to build.
- TUI = *toi*.
- TUKA (Bm) sesak. N. overvol. E. cram-full.
- TULA (Bm) sej p; *Alstonia spectabilis*. N. boomsrt. E. treesp.
- TULANG sej kima raksasa; *Tridacna gigas*. N. reuzenschelp. E. giant clam.
- TULUNG (IN; Wng) tolong. N. helpen, bijstaan. E. to assist, to help.

- TUMA (IN,PN; Roté,Ng,Lio,M,Wng dll) kutu pakaian, tuma. N. kleer-luis. E. clothes-louse.
- TUMANG pesan (datang): *tumang di umpu hami édé*, (ia) pesan moyang kami itu. N. laten komen, ontbieden. E. to summon, to send for someone.
- TUNGGU (Ind; Bm *tonggu*) menjaga (rumah, kebun, anak, mayat). N. bewaken, passen op. E. to guard.
- TUNTI (Bm,M,Rmb) tulis. N. schrijven. E. to write.
- TUNTUNG (M) turut, ikut. N. volgen. E. to follow.
- TUNU (AN; M,Rmb) membakar (daging, padang, jagung). N. roosteren, verbranden. E. to burn, to roast.
- TURI (Bm *tori*) sej ikan loreng, 'lompa'; ?teri; ?bulu ayam; *Thrissa setirostris*. N. vissrt. E. fish sp.
- TURUNA (Bm) turunan. N. afstamming, geslacht. E. descent.
- TUTUNG I (AN; M,Rmb) menyalai (api), membuat (api). N. aansteken, vuur aanmaken. E. to make fire, to light.
- TUTUNG II (M) 1 memipih (jagung). 2 memalu (gendang). N. 1 pletten (mais). 2 slaan (op de trom). E. 1 to flatten (maize). 2 to beat (the drum).
- TUTUQ (IN *tutu*, M *tuk*) menumbuk sirih pinang. N. stampen. E. to pound.
- UBA (Bm; k sapaan) kakak eB - (yB,yZ); eZH - (+WyZ); FBes - (+FByC), FZeS - (+MByS), MZeS - (+MZyC); *yo, uba*, baik, kakak. N. (aanspreekwoord) oudere broer, oudere neef. E. (form of adres) elder brother, elder male cousin.
- UDI lih *ana-udi*.
- UDU menyusun. N. opstapelen. E. to pile up.
- UÉ (AN) rotan. N. rotan. E. rattan.
- ULAH (juga ular; IN; M ular) *mbelaé ular*, ular tikus; *Elaphe subradiata*. N. rattenslang. E. snake sp.
- ULÉH 1 (juga ulér; AN; M uli; Mtj ulos, ulés) ulat luka: *uléh ngen-tu*, 'bubuk' gigi, karies. 2 cacing tanah yg merah. N. 1 made; tandbederf. 2 aardworm. E. 1 maggot; caries. 2 worm sp.
- UMPU 1 (simp IN; Bm *ompu*; M *empo*) bapa dr ibu dan bapak, kakek; PF. 2 cucu (oleh nenek lelaki) : CC - (+PF). 3 moyang: *umpu Dato*. 4 pengurus: *umpu lodoq*, pengurus kebun *lingko*. N. 1 grootvader. 2 kleinkind (t.o.v. grootvader). 3 voorvader. 4 beheerder. E. 1 grandfather. 2 grandchild (with regard to grandfather). 3 fore-father. 4 manager.
- UNDANG (Ind) mengundang. N. uitnodigen. E. to invite.
- UNGGA = *bungga*, anjing. N. hond. E. dog.
- UNGKANG (M; Ng *uka*; Térong *ungkeng*) tanduk: *ungkang rangga*. N. hoorn, gewei. E. horn, antlers. lih *rangga*.
- UNTU puntung (besar). N. stomp. (zelfst. nw.) E. stomp.
- URANG (IN,PN; M *usang*, Bm *ura*) hujan. N. regen. E. rain.
- URAQ (AN; M,Rmb *urat*) urat: *uraq lima*, urat nadi; *uraq bara lima*, urat telapak. N. pees, ader; polsslagader; lijnen in de handpalm. E. sinew; lines in the hand, radial artery in the arm.
- URU I (Bm) gayung. N. waterschep. E. scoop.
- URU II suruh: *ba-ba-né uru hité*, mana-mana kamu suruh. N. opdracht geven. E. to command.
- USI (Ng *nusi*, PPP; Rmb *nusi*, PPP dan CCC) anak dr cucu, cicit; CCC.

- N. achterkleinkind. E. great-grandchild.
- UTÉ (M *uté*, Rmb *utéq*, Ng, Lio *uta*; Bm *uta*, ikan; Si, Roté *utak*, *utang*, AMB, Taé' *utan*) kuah, sayur; *uté ihang*, kuah ikan. N. gerecht, groente. E. vegetables, dish.
- UTÉQ (AN; M *utek*; Sangg *semutoq* dll; Bm *iti*) otak. N. hersenen. E. brain.
- UTUNG (Bm, Sw *udu*, Ng *utu*, Si, M *utung*, Rmb *utun*) tumpuk rumput siangan. N. hoopje onkruid. E. heaped weeds.
- UWÉ (M *iwo*) separuh(nya), yang lain, sisanya: *inungd né uwé*, separuh(nya) diminum olehnya. N. rest. E. remainder.
- WA *wa ngawo*, *wengawo*, *ngawo*, jam ?18, sore; *wawiang lih wiang*.
- WACA (Bm, M *waca*, Ng, Rmb *wasa*, Sw *baha*, Kmb *mbaha* dst) mencuci (pakaian). N. (kleren) wassen. E. to wash (clothes).
- WAGAH (simp IN; M *wara*) bara (api). N. gloeiende kolen. E. live coals.
- WAI I 1 (IN, PN; M; Kolo *pewai*, Ng, Ed, Lio *fai*, betina, perempuan dst) nenek perempuan, ibu dr ibu dan bapa; PM. 2 cucu (oleh nenek wanita); CC - (+PM). N. 1 grootmoeder. 2 kleinkind (t.o.v. grootmoeder). E. 1 grandmother. 2 grandchild (with regard to grandmother).
- WAI II = *waing II*, karena: "*waing ming-né manga haju?*" "*Wai manga anté*", "Waarom zijn er bomen?" "Omdat er zaad is." N. omdat. E. because.
- WAING I (M, Ng, Si *waqi* dll) kali: *karua waing*, kedua kali. N. keer; de tweede maal. E. time; the second time.
- WAING II (Rmb; bdg M *laing*) adalah, maka: *ahu sando waing-né*, saya adalah dukunnya; *hiné manga waing ndadi-né keramaq hiné*, itu sebabnya maka jadinya tempat keramat itu; *ndadi waing amina hia*, maka ia menjadi burung elang. N. (vandaar) dat. E. hence.
- WAJA (M) buaya; *ihang waja* = ?*juju*, sej ikan. N. krokodil; vissrt. E. crocodile; fish sp.
- WAJI = *wajo* : *kenaho waji ata Nggerai*, dicuri org Manggarai.
- WAJO 1 (M mengapakakan; *wajo le*, dibuat oleh; juga *ju*, *jo*, *ji*, *je*) oleh, karena, dengan, sebab: *mbolé wajo ama-na*, dipukul oleh bapanya; *wajo saréq*, krn kelaparan; *wajo kenaho*, karena dicuri; *wajo apa matén?* sebab apa dia mati? *woncang kondang wajo banu*, menyirami labu ambon dng air. 2 bunuh: *ata wajo pagoraq*, yg dibunuh oleh perampok. N. 1 door, omdat, vanwege. 2. doden. E. 1 by; as, since. 2 to kill.
- WAJU (Endé; Bm *mbaju*) menumbuk (padi). N. stampen (rijst). E. to pound (rice).
- WAJUH (M *wajur*, Ssk *bajur*; Ind) p bayur; *Pterospermum diversifolium*. N. boomsrt. E. tree sp.
- WAKAH (M *wakas*, *wakos*; Rmb *wakat*, *fakat*) (*satah*) *wakah*, sej rumput besar; *Themeda* sp. N. grassrtn. E. grass spp.
- WAKÉ (IN, MN; M *waké*, Rmb *wakéq*) akar. N. wortel. E. root.
- WAKÉQ (Rmb *wakit*, M *akit*, Si *pekit*, Tt *makit*) 1 menggigit. 2 terpaksa: *wakéq jo bunga*, digigit anjing. N. 1 bijten. 2 gedwongen. E. 1 to bite. 2 enforced.
- WAKI(L) (Ind) wakil, utusan, wali. N. plaatsvervanger, vertegenwoordiger, voogd. E. deputy, representative, substitute.
- WALÉ (M; Rmb *waléq*) menjawab. N. antwoorden. E. answer.

- WALÉQ (IN,MN; M *walék*, balikkan) belok; balikkan. N. omdraaien (tr.); zich wenden. E. to turn (tr., intr.).
- WALI (M,Bm,Ng,Nagé,Laora; Rmb *waliq*, Kmb *wéli*, Sw,Ed *wari*) 1 pulang, kembali: *wali di hou puku nanging?* engkau sudah pulang berenang? *siré wali di nanging?* mereka sudah kembali berenang? *laho wali*, pergi pulang. 2 lagi: *wali pira ménggu?* lagi berapa minggu? N. 1 terug. 2 nog. E. 1 back (adv.). 2 still (adv.).
- WALU I 1 sungai, palung sungai: *walu maloq*, kali kering; *walu Banu Bungi*, kali Air Bungi. (bdg Kmb *Anda Wai*, kali kering, Rmb *waé Mokél*, sungai Mokél 2 Bimasakti. (Terwijl het Indonesisch zich moet bedienen van een Sanskriet-woord voor "Melkweg", ontmoette ik verschillende eigen namen in talen van de Kleine Sunda Eilanden. Ze zijn semantisch zeer interessant: Kmd *Walu*, 'rivierbedding', Bm *Sori*, 'rivier', Kmb *Anda Wai*, 'droge rivier', Rmb *waé Mokél*, 'de (grote) rivier Mokél', in Cibal M kent men *Malak*, hetgeen in West-Manggarai 'droog riviértje' betekent.) N. 1 rivier, rivierbed. 2 Melkweg. E. 1 river, riverbed. 2 Milky Way.
- WALU II (AN; M *alo*, Kolo *alu*, Bm *waru*, Rmb *waluq*) delapan. N. acht. E. eight.
- WANA (?M *wanak*, bersenda-gurau; Nagé *ʼana*, ceritakan) omong, berbicara, bicara, bahasa, tanya: *wana Mbojo*, bahasa Bima; *wana-né*, katanya; lih *ana wana*. N. zeggen, gezegde, woord, spreken, vragen, taal. E. word, language, to ask, to say, to speak.
- WANANG (IN; Rmb,Slr *wanan*; Sangg *kawanan*; Ng,Si,Bm,Nagé *wana*; M) kanan. N. rechts, rechter. E. right (-hand side).
- WANGAWO lih *ngawo*.
- WANGKA (IN,MN; M,Rmb) perahu. N. prauw. E. proa.
- WANI (M,Rmb,Tt,Nias; Lio,Bm,Sangg,Ed,Ng *ani dll*) lebah pohon; *Apis dorsata*. N. bijensrt. E. bee sp.
- WARA I (M,Rmb merah) ?merah: *isi wara*, gusi. N. ?rood; tandvlees. E. ?red; gums.
- WARA II (Bm *ada*) lih *ntau wara*.
- WARANG (M) sej p; *Pithecellobium umbellatum*. N. boomsrt. E. tree sp.
- WARAQ (IN; M,Rmb *warat*) barat, musim barat.N. west(en), westmoeson. E. west, west-monsoon.
- WARO (Bm) nenek dr ibu bapa; PPP. N. overgrootouders. E. great-grandparents.
- WARU (AN; Bm *wau*, M *waso*) p waru. N. boomsrt. E. tree sp.
- WATAH (IN; Mk *watasaq*, M,Rmb *watas*) ?pemilik, ?memiliki (tanah): *miu watah tana Bita*, kamu ?memiliki tanah B.; *ndadi watah lalé édé*, menjadi tuan tanah di sini. N.eigendom, bezitten, eigenaar. E. property, to own, owner.
- WATU (AN; M,Rmb; Bm *wadu*) batu; *watu api*, batu api; *watu rasang*, batu asah. N. rots, steen; vuursteen; slijpsteen. E. stone, rock; flint; grindstone.
- WAU lih *bara-wau*.
- WAWA (kletak; AN; M *wa*, Bm *awa*) bawah; ke, di ?barat: *wawa tana*, di (bawah) tanah; *wawa takag*, di dasar laut; *manga ita wawa pu haju*, dilihat di (bawah) pohon kayu; *laho wawa Sapé*, pergi ke Sape. N. (positiewoord) beneden, onder. E. ('positional') under, below, beneath.
- WAWIANG lih *wiang I*.
- WECO cabut: *weco pedang*, mencabut pedang. N. uittrekken, (het zwaard) trekken. E. to draw (the sword).

- WĒI (Bm) isteri; W. N. echtgenote, vrouw. E. wife.
- WEKI (Ng,Lio,Slr,Laora,M,Rmb; Bm *wéki*) badan. N. lichaam, lijf.
E. body.
- WĒKOQ (M,Rmb *wékok*) melambai. N. wuiven. E. to wave.
- WĒLA I (M; Rmb *wélaq*, Kmb *wala*, Sw *wila*) bunga (tembakau, jagung).
N. bloem. E. flower.
- WĒLA II (Ng membunuh dgn parang etc) parang. N. hakmes. E. machete.
- WĒLĒQ (pulau) Rinca. N. (eiland) Rinca. E. (Island) Rinca.
- WELI (IN,MN,M,Ng,Lio,Nagé; Ed *weri*) beli: *kako weli*, selalu membeli.
N. kopen. E. to buy.
- WELIQ simpan. N. bewaren. E. to save, to preserve.
- WENANG (M; Rmb *wenan*, Bm *béni*) bersin. N. niezen. E. to sneeze.
- WĒNCO (Bm) memotong dgn parang: *wénco jo siré si wéi anaq-dé*, dibunuh olehnya isteri-isteri dan anak-anaknya (sendiri). N. (met het zwaard) doden. E. to kill (with the sword).
- WĒNĒQ (M *wenet*, desak) ketulangan. N. een graat in de keel hebben.
E. choked in a (fish-)bone.
- WENGA = *wunga*.
- WENGAWO = *wangawo*; lih *ngawo*.
- WĒNGKONG pelangi. N. regenboog. E. rainbow.
- WERĒNG bulu babi, ?janik; *Echinoidea*. N. zeeëgel met korte stekels.
E. sea-urchin sp.
- WERĒQ nama tempat; *lo Wangka Weréq*, di Perahu (dekat) Weréq. N. (plaatsnaam). E. (geogr. name).
- WĒTĒQ (Rmb ?*wita*) meninggalkan (kampung), buang: *wétéq jo siré tana Gili Motang*, ditinggalkannya tanah Gili Motang. N. verlaten, weggooien. E. to throw away, to leave.
- WETIH (IN,MN; M,Rmb *wetis*, Bm,Kolo *wisi* dst) betis. N. kuit. E. calf of the leg.
- WĒTOQ sej tumbuhan. N. plantensrt. E. plant sp.
- WETOQ (M,Rmb *wetok*, Ng *feto*, Lio *weto*) melubangi: *kaka wetoq*, pelatuk; *Dendrocopos moluccensis*. N. aanhakken; specht. E. to pick into; woodpecker.
- WĒWĒ 1 air liur. 2 meleleh. N. 1 kwijl, speeksel. 2 kwijlen. E. 1 slaver, saliva. 2 to drivell.
- WEWIANG lih *wiang I*.
- WĒWO (AN *babav*; Lio,Ng,Bm *wawo*; Rmb *wéwoq*; M) diatas: *rété wéwo méja*, di atas meja. N. op, bovenkant. E. above, top.
- WI juga: *hia wi sa ata beti*, dia juga (se)orang yg sakit. N. ook.
E. also.
- WIANG I (?AN; Bm *awi-n*, kemarin; Bm *mbia*, sore; Butung,Slr *wia*, M *wié*) malam: *ncowiang*, tengah malam; *marwiang*, *meréng (we)wiang*, ?tadi malam; *wawiang*, *wewiang*, nanti malam, jam 20; *laho wawiang édé*, *wali wewiang édé*, pergi malam ini, pulang (juga) malam ini. N. nacht; middernacht; gisternacht; vannacht. E. night; midnight; last night; to-night.
- WIANG II 1 (Mk *aqkasuwiang*, persembahkan; M *kese-wiang*; Bm,Kolo *wéya*, beri, untuk; Sw *wiyé*) beri, hadiahkan, kabulkan: *wiang lalang*, menyisi, menepi; *wiang banu susu*, menyusui; *dingi ko hu wiang*, doaku dikabulkan. 2 untuk: *inti gintung wiang wéi ko hu*, membawa kain untuk isteriku. N. 1 geven, schenken, toelaten. 2 voor (voorz.), ten behoeve van. E. 1 to give, to allow, to present with. 2 for, in favour of.
- WILA (Bm; Ruis M *wila mésé*) pohon labu air, tabu kayu; *Crescentia*

- cujete*. N. kalebasboom. E. tree sp.
- WINÉ (IN,PN; M,Ng *wina*, Sangg *winé(n)*, Laora *winé*, isteri dst) perempuan; betina (kerbau, kuda, babi, rusa, tikus, ayam): *ata winé*, perempuan, wanita. N.vrouwelijk, wijfjes-; vrouw. E. female; woman.
- WIO membuang. N. werpen. E. to throw.
- WITA (Bm *wati*, M *toé*, Kolo *tai*; Rmb *wita*, buang) tidak, bukan: *wita manga*, tidak ada; *wita ndadi*, tidak jadi; *wita ahu*, bukan saya; *wita sedé-i*, dia bukan di sini; *wita mi waing*, tidak apa-apa; *sewita*, sebelum; *wita po*, belum, sebelum; *wita po lako hia*, sebelum ia berangkat; *wita di*, belum. N.nee(n), niet; nog niet; voordat. E. no, not; not yet; before.
- WIWIH (IN; M,Rmb *wiwir*) bibir. N. lip. E. lip.
- WODO (Bm penuh, banyak, M *do*) banyak: *hou moké wodo wana*, jangan omong banyak. N. veel. E. many.
- WOH (juga *wos*; M *wol*) kepuh, kelumpang; *Sterculia foetida*, N. boom-srt. E. tree sp.
- WOKOQ cape. N. vermoeid. E. exhausted.
- WONCANG (M) menyirami (dgn air), ?menabur. N. besproeien, ?zaaien. E. to spray, to ?sow.
- WONTONG (BS; Ng,Lio,Nagé *wodo*, Si *wodong*, Laora *ghondo*; Dao *hodo*, puyuh; M,Rmb) br 'gosong'; *Megapodius freycinet reinwardt*. N. grootvoethoen. E. megapode.
- WOQ I (mungkin sebenarnya *wuq*; IN,PN; M,Rmb *wuk*, Si *wu*, Ng,Lio,Ed *fu*, Mk *uq*, Tt *fuquk*) rambut. N. hoofdhaar. E. hair of the head.
- WOQ II (Mtj *wut*) dedak: *woq paré*, dedak padi. N. zemelen. E. bran.
- WORO(Q) turun: ?*woro lalé ntodoh*, turun dari gunung; ?*woro lalé kelempéh* turun ke pantai. N. afdalen. E. to descend.
- WOTÉ 1 (M; Rmb *wotég*) menantu wanita; SW. 2 (MB) anak-anak dr saudara = BC - (+FZ), WBC - (+FZH). N. 1 schoondochter. 2 nichtje, neefje (kind van broer of zwager). E. 1 daughter-in-law. 2 niece, nephew (child of brother or brother-in-law).
- WOU I (IN; M dll *wau*; Bm) bau, berbau, busuk. N. stinken, stank, bedorven. E. stench, to stink, foul.
- WOU II (IN,PN; M *weru*, Si *weru*, wo, Sw *wiyu*, Fi *wou*, Bm *hou*) baru; *wou-wou*, baru-baru. N. nieuw; pas. E. new; just now.
- WOU III (M,Ng,Lio,Ed,Si *wa'u*, turun) melahirkan. N. baren. E. to give birth.
- WOWOTO (sej) udang yg kecil-kecil di kolam-kolam pesisir. N. kleine garnalsrt. E. small shrimp sp.
- WUA I (AN) buah. N. vrucht. E. fruit.
- WUA II (kletak penunjuk tempat yg lebih rendah; =M ?*sili*) ke, di: *lantaran wali wua wangka di si ata Bugis*, lalu orang Bugis pulang ke perahu; *laho wua gurobo*, marbut (itu) pergi ke bawah; *laho wua sigi*, pergi ke mesjid; *wua iko*, di buritan (perahu). N. (positie-woord voor lager gelegen plaats) naar, in. E. ('positional' for lower place) to, in.
- WUCUQ (M *wencuk*) mencabut (rambut). N. uittrekken (haar). E. to pull out (hair).
- WUÉH (M *woés*) busuk (tt bau kentut). N. stinkend. E. bad smelling.
- WUJA penuh (tt periuk, perian): *wuja banu*, penuh air (dlm periuk). N. vol. E. full.
- WUKU (AN; M,Rmb) buku. N. klauw, nagel. E. (finger-)nail, claw.
- WULANG (IN,MN; Bm *wura*; M,Rmb *wulan*) bulan. N. maand, maan. E. moon;

month.

WUNGA (Bm) masih, sedang, sementara, sambil, tengah: *ahu ahang wunga laho*, saya makan sedang berjalan; *wunga nanging hami*, kami tengah berenang. N. middelerwijl, terwijl, gedurende, onder. E. while, whereas, meanwhile.

WUNTU (Bm *wontu*) terbit. N. opkomen. E. to go up (the sun).

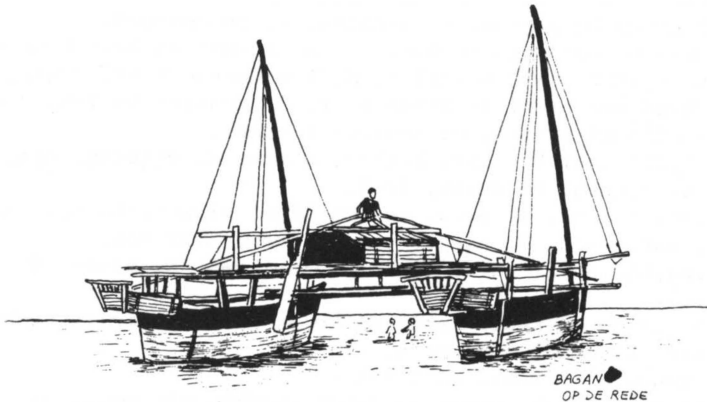
WUNU (M, Rmb *wulu*, Bm *wuru*) bulu; *wunu mata*, bulu mata; *wunu rutung*, duri landak. N. veer, lichaamsharen; wimpers; stekel. E. body-hair, feather; eyelash; prickle (of the porcupine).

WURAQ I naik: *banu wuraq*, pasang naik. N. stijgen; vloed. E. to rise (water); rising tide.

WURAQ II menyerakkan (ikan). N. uitspreiden (vis om te drogen). E. to spread out (fish to dry).

WUSU (Bm) kasau. N. daklat. E. rafter (of the thatch).

YO (Bm, Mk *io*; M *yo, io*; jawaban sopan) sahaya, hamba, ya, baik. N. ja (beleefd), tot uw dienst. E. yes.

Woordenlijst Indonesisch-Komodo

- ABU kerawo.
ADA manga; berada, ntau wara.
ADIK ari.
AGAR-AGAR agah.
AHAS Aha.
AIR banu; air liur, wéwé; air seni, teli; air pasang, répaq banu;
air besar, béraq; air mata, banu mata.
AH aq.
AJAR belajar, nu, ajah.
AKAN tau, te.
AKAR wakéq; akar beluru, ajo; akar pisang-pisang, lékéng.
AKAR-BAHAR karbahar, taka-baha, toko-baha.
AKU ahu, hu; aku punya: ko hu, kuhu, -ngu.
ALANG-ALANG ki I.
ALAS alasan, pokoq.
ALIAS ngarang kini.
ALIM-ULAMA alim-ulama.
ALIR mbang.
ALLAH Mori-Keraéng.
ALU alu.
AMAT ipi; amati, ngong.
AMBIL ala; terambil, caloq.
ANAI-ANAI sowo-kenai, sekenai.
ANAK anaq; anak lelaki, anaq moné; anak wanita, anaq winéq; beranak,
anaq; anak lidah, léra-kéka.
ANDA hité, té.
ANGGAP rékéng.
ANGIN anging; angin puyu, angin putar: poté.
ANGKAT berangkat, ambi; mengangkat, titi; terangkat (tt pantat),
hédo.
ANGSANA (pu) nara.
ANI-ANI kéntu.
ANJING bungga, bangga.
ANTING-ANTING anting-anting.
ANTUK terantuk, sudé; lih kantuk.
ANU apa.
ANYAM tenung.
APA apa; apakah, ko II; mengapa, mi; tidak apa-apa, wita mi waing;
berapa, pira; diapa-apai, wajo.
API api; perapian, likang; (pokok) api-api, (pu) sia.
APUNG terapung, lénténg.
ARA ara; sej p ara, (pu) naa.
ARAH mengarah ke: té, te.
ARANG kuncéng.
ARTI ao; artinya: aon, ao-né.

ARWAH malékaq.
 ASAH mengasah, rasang.
 ASAL asalkan, suru.
 ASAM ngonco; asam jawa: (pu) duli, doli.
 ASAP nuh.
 ASAR asa.
 ASMA hompa.
 ATAP sobong.
 ATAS rété, wéwo.
 ATAU ko, atau.
 AUR haus.
 AWAN tai anging; sej awan, tai kodo awang.
 AYAH ama.
 AYAK mengayak, ayak: siri; ayakan (sej nyiru), doku soro.
 AYAM manog; ayam jantan, lalong; ayam hutan, kerata.
 AYUN ayun-ayunan, soq II.

BABI babi dan babi hutan, motang; babi hutan jantan besar, kuléh.
 BACA baca.
 BADAN weki, sarumbu, serumbu.
 BAGAIMANA 1 mi, imba ba. 2 hang.
 BAGI = untuk: wiang, tau, te.
 BAGIAN bagian dr tanah, duma.
 BAGINDA mori, ruma, sengaji.
 BAGUS réhéng temé.
 BAHAK terbahak-bahak, gerékéq.
 BAHASA wana.
 BAHU léba.
 BAIK I réhéng; sebaiknya, musti ko, supaya.
 BAIK II yo.
 BAJU baju.
 BAKAR membakar (daging, padang), tunu; terbakar, muntung; terbakar (kulit), sibo.
 BALAS membalas, balah.
 BALIK di balik, sabinci ntodog; balikkan, waléq.
 BAMBU hau; bambu duri, hau dekéq.
 BANDENG ombo; bandeng cururut, mudu-ilu.
 BANDOTAN ular bandotan puspo: maisa, mori-keraéng.
 BANGAU sej bangau besar, bango; bangau putih di pesisir, bango popo.
 BANGKU bangku.
 BANGUN bé II, tuhu; bangun: kéngko, tuhu.
 BANYAK wodo.
 BAPAK ama; pua; bapa muda, ama kia; bapa tua: dua, ama dua.
 BARA wagah.
 BARANG ntau.
 BARANGKALI du.
 BARAT waraq.
 BARING ndoré.
 BARU I (pokok) baru, (pu) waru.
 BARU II 1 wou. 2 = barusan, po; baru-baru, wou-wou.
 BASAH basa.
 BASI bangé.
 BASKOM basi.

BATANG batang kayu tumbang, banta.
 BATAS watah.
 ?BATIN ngedéng.
 BATU watu; batu kubur, tanda boaq.
 BATUK miki.
 BAU (ber)bau, wou; bau busuk, dohé.
 BAWAH wawa.
 BAYAR cola.
 BAYI anaq ngura.
 BEA taki, béa.
 BEBAN medéh.
 BEBEK bebek hutan, ngara.
 BEDAH ratah.
 BEDIL bedis, bedih.
 BEGINI sedéq, sené.
 BEGITU sené; tidak begitu (besar), wita ipi.
 BEKAS bekas kaki, lah; bekas (luka), hidi (bunga).
 BELAH (se)belah, (sa)binci; membelah: nggola, ratah, tia; sebelah
 menyebelah, bala baé.
 BELAKANG kuni.
 BELALANG jengkiri.
 BELANAK tempolé.
 BELENTUNG ntung.
 BELI weli.
 BELIMBING lumbi; belimbing besi, serumé.
 "BELIS" coi.
 BELOK waléq.
 BELUKAR napu.
 BELUM I wita po, wita di; sebelum: wita po, sewita.
 BELUM II belum masak betul, kanggé II.
 BELUT belut laut, daong; belut air tawar, duna.
 BEMBAM pomo, keraba.
 BENAM terbenam: mbelu, melo.
 BENANG lawé.
 ?BENANG-BENANG lénténg-lawé.
 BENAR temé; benarkah, hang.
 BENDERA bendéra.
 BENGAL bobéq.
 BENGAWANG ikan benggawang, nggawa.
 BENGKAK ba.
 BENGKOK mbékoq.
 BENIH déi.
 BERAS keriba.
 BERAT medéh.
 BERI wiang, donggo.
 BERINGIN sej beringin, beringi.
 BERITAHU beritahu(kan): toi, tui, bohong I.
 BERKAS pété.
 BERSIH raso.
 BERSIN wenang.
 BERUK déko; beruk pendek, déko jongko.
 BESAR kodang; pembesar feodal: dalu, penggawa.
 BESI besi.
 BESOK siang.

BETINA winé.
 BETIS wetih.
 BETOK-LAUT ihang tekuku muréng.
 BETUL temé; kebetulan, dumung.
 BIAR biarpun, koné.
 BIASA mberéq.
 BIAWAK (ana-)udi.
 BIAYA ongkos.
 BIBIR wiwih.
 BICARA (ber)bicara, wana.
 BIDARA lengkang.
 BIJI nggini, kanobo, kenobo; biji jagung, anté.
 BILAK maming.
 BILAMANA ai ba.
 BILAH (se)bilah, (sa)ketéq.
 BILANG rékéng.
 BILIK sumpé.
 BIMA Dima, Mbojo.
 BIMASAKTI Walu I.
 BINATANG kaka; sej binatang laut, dukuh.
 BINTANG bolang; bintang berekor, bolang pelai; bintang laut biru,
 bolang tasiq.
 BINTIL-BINTIL gero.
 BIRI-BIRI kiba.
 BIRU biru laut, jao.
 BISA nolang, ?molang, toang.
 BOCOR titi.
 BODOH sempula.
 BOLA bang; bola kaki, bang kéi.
 BOLEH toang.
 BONBON gola-gola, gagola, gegola.
 BONGKAR roa.
 BOTAK gomoq.
 BUAH wua; sebuah: sekenobo, setobé; buah nona, geroso.
 BUANG I wétéq; membuang air kecil, teli; membuang air besar: béraq,
 jambang.
 BUANG II wio.
 BUAT (ber)buat, tau; berbuat sesuka hati, kako II; membuat: kerawi,
 pandé; membuat api, tutung.
 BUAYA waja; buaya darat, ora.
 BUBU ketutu.
 BUBUK toka.
 BUBUNG bubungan, sobong.
 BUKA léngka.
 BUKAN wita.
 BUKIT ntodoh.
 BUKU I buku.
 BUKU II buku (buluh), paké.
 BULAN wulang.
 BULAT bulat (spt bola), bolong.
 BULU wunu; bulu panjang dari jago, lando; "bulu babi": weréng, ta-
 jung.
 BULUH jenis-jenis buluh: hau, belang, betong; pembuluh darah, cerica
 uraq.

BUNDAR bundar (spt meja), bolong.
 BUNGA 1 bunga (tembakau, jaqung), wéla. 2 (di taman), bunga.
 BUNGKUK gogoq.
 BUNTING kodang bara.
 BUNTUT-KERBO ihang ora.
 BUNUH membunuh org: peraté, wajo.
 BUNYI ding; tiruan bunyi jago: kako-kuku, kuku.
 BURIT buritan perahu, iko.
 BURU berburu, duaq; memburu, kudu.
 BURUK debaé.
 BURUNG kaka; burung sarang, sobu; beberapa jenis burung: bungga-
 sétang, gui, koh, kodo, muiq, muri urang, péka, péka jawa, kaka
 pinggang, kaka koaq, kaka rao.
 BUSUK busuk baunya: wou, wuéh.
 BUSUR (ina) sumpéq.
 BUTA buta.
 BUTUH butuhkan, perlu.
 BUTUNG Butung.

CABANG dangka, sanga.
 CABUL bercabul, (ke)rawi daq.
 CABUT weco, wucuq.
 CACING cacing, kuli, kuli jarang; cacing umpan: kuli, géré.
 CAHAYA nénga, nésang; cahaya kilat, kila.
 CAIR menjadi cair, nerah.
 CAMAR péka.
 CAMPUR jampuh.
 CANTIK ntika.
 CAPLAK pié; sej caplak di laut, keming.
 CARA cara.
 CARI jang; mencari nafhak: ngenti, ngupa.
 CAT perada.
 CEDOK kaléq.
 CEKIK kedéq.
 CELANA déko, serowa; celana panjang, déko léwah; celana pendek,
 déko dumpéq.
 CEMENKIAN duwa.
 CEMETI koréq.
 CENTADU kepujoq.
 CEPAT émo, ropé.
 CERAH hari cerah, nénga ro.
 CERAI bercerai, céngga.
 CEREWET céncéq, mpama.
 CERITA cerita (kan), nundoq.
 CICAK kembiloq; cicak terbang, ?sanga-doro lélaq.
 CICIT usi.
 CINCIN ngguru.
 CINCONG loma.
 CIRIT tai; cirit bintang, bolang lélaq.
 CIUM = mengucup, pirung.
 COBA coba.
 COCOK mencocok, anggo kesing.
 COTOK mencotok, dütuq.

CUCI = membasuh, baki; mencuci (pakaian): popo, waca.
 CUCU umpu, wai; cucu dr cucu, bebéndé.
 CUMI-CUMI pusuq; (sej) cumi-cumi yg kecil sekali, pusuq lawé.
 CURI kenaho.

DADA tangkah.
 DAGANG pedagang, toké I.
 DAGING isi; daging punggung, saséq.
 DAGU tesang.
 DAHAN dangka.
 DAHI rai.
 DAHULU hulu.
 DAKI mendaki: néq, tékaq.
 DALAM I (k sifat) doléng.
 DALAM II (kdepan, kletak) lalé.
 DANGKAL néncah.
 DAPAT 1 = bisa: ?molang, nolang, toang. 2 mendapat: ita, toma.
 DAPUR likang.
 DARA ata kemolah, molah.
 DARAH ra.
 DARI 1 (= kepunyaan): ke, ko. 2 (kdepan): lalé, lé, maing, puku.
 DARIPADA (lebih) daripada, po.
 DATANG mai.
 DATAR dataran: galong, kelempéh.
 DAUN ngolo; daun kering, tako; dedaunan kering, seroro.
 DAYUNG (ber)dayung, kerawé.
 DEBAR jijéh.
 DEBU tewuh.
 DECAP mecah.
 DECEH mendeceh, kenécé.
 DEDAK woq II.
 DEKAT dini, dining; mendekat, rapu.
 DELAPAN walu II.
 DEMAM kangkong; demam gentar, kangkong ngentéq.
 DENAI lalang.
 DENDA hutang.
 DENGAN ji, nani, wajo.
 DENGAR dengi; dengarkan, tepéng.
 DEPAN tando.
 DESA kiling.
 DESTAR destar (wanita, lelaki), terung.
 DEWASA dewasa (tt pria), kerebé; (tt wanita), (ke)molah.
 DI asa, se-; (kletak): lalé, lé, lipa, lo, rété, wawa, wua, mai; di
 mana: ba, bai; di sini: asa dé(q), sedé(q); di situ: lo héné, lo
 henlo, sené; di sana: lo henlo.
 DIA hia, -é, i.
 DIAM diam (saja), méng; diami, ngodoq, nggio.
 DIKIT (se)dikit, (se)kidéq.
 DINAMIT bedih.
 DINDING riding.
 DINGIN dingin (tt hawa, badan), ngentéq; (tt nasi), néoh.
 DIRI berdiri, heré, péndé; mendirikan, péndé; sendiri, diri.
 DOA (ber)doa, doakan: doa, sambia.

DOMBA jimba, kiba.
 DORONG dundu, nguju.
 DOSA dosa.
 DUA rua; duapuluh, ruampulu; kedua kalinya, kerua waing.
 DUBUR nua lodé.
 DUDUK ngodoq.
 DUKUN sando.
 DULU danong, manga.
 DURI dekéq; duri landak, wunu rutung; duri ikan, taji.
 DUSTA japa.
 DUSUN loang.
 DUYUNG rujung.

EJAN ngencéq.
 EKOR iko.
 ELANG br elang bondol, amina.
 EMAS mas.
 EMBUN kelo.
 EMPAT paq.
 EMPEDAL ajo.
 EMPEDU peru.
 EMPULUR toka.
 ENAK caru.
 ENAM nemu.
 ENAU nao.
 ENKAU hou, hu, -o; engkau punya: ko mu, -mu.
 ENTAH aikini, aingkini, ngkini.
 ERAM nekéq.

FAJAR fajar menyingsing, kala-élé.

GABAH mata keriba.
 GABUS toka.
 GADIS kamolah, kemolah, molah, molas.
 GADUH ngango.
 GADUNG raoq.
 GAGAH ntika.
 GAGAK kaka po.
 GAGANG soko.
 GAGAP dekaq.
 GALI menggali (kubur, lobang), kéréq.
 GAMPANG moda.
 GANDRUNG boka.
 GANTI cépé, ganti.
 GANTUNG bergantung, menggantung: kantéro, ndérong.
 GAPLEK laka.
 GARAM garang; garami, sia; pasir bergaram, paréq.
 GARANGAN ngao nggalu.
 GARUK menggaruk (kepala), hao.
 GAYUNG ?kinta, uru.
 GEBANG sowang; (tali, jaring, layar) dr daun gebang, keroro.

GELANG gelang, geloso.
 GELAP nenggéq.
 GELINCIR tergelincir: nggeléq; giri.
 GELOMBANG galoh kodang.
 GELORA sonco.
 GEMENTAR jijéh.
 GEMPA hého, ruku jarang ko mori.
 GEMUK boléq.
 GENDANG gendang.
 GENDUT beroq.
 GENGGAM (meng)genggam (nasi), hoi.
 GERAK ruku; gerak-geraknya, rindi.
 GERGAJI gergaji.
 GERHANA (mata ro, wulang) nenggéq.
 GERIGI gergidi.
 GIGI ngentu.
 GIGIL kiko.
 GIGIT wakeq.
 GIWANG bangkah.
 GOBEK ngencung mama.
 GOLOK golo.
 GOSOK ruju, susuq.
 GOSONG burung 'gosong': wontong.
 GOYAH bergoyah, goyangkan: ruku; bergoyah, nggédoq.
 GUA liang.
 GUGUR gugur (tt buah-buahan), horo; (tt gigi), nggédoq; keguguran, teropé.
 GULA gula merah, gola; gula pasir, gola kesi.
 GUMPAL (se)gumpalah (nasi), (se)hoi.
 GUNCANG guncangkan, kéngkung.
 GUNTUR gunggu.
 GUNUNG ntodoh langkah.
 GURITA karita.
 GURU guru.
 GUSI isi wara.

HABIS habis, kehabisan: cumpu.
 HADIAH hadiahkan, wiang.
 HAID hai, mai ra.
 HAJI haji; tuan haji, puaji.
 HALAMAN kenata.
 HALANG terhalang, sémpé.
 HALUAN kolo.
 HAMBAMA 'hambamu': ya, yo.
 HAMIL kodang bara.
 HAMPPIR nggawé.
 HANGUS muntung.
 HANTAR antah.
 HANYA daq II.
 HANYUT inti.
 HAPUS hapuskan, posa.
 HARGA coi, cui; berapa harga(nya), se-mi cui-né?
 HARI ro; hari apa? ro ba?

HARIKUKUN (pu) mbuhung.
 HARUM mengih.
 HARUS musti.
 HAS saséq.
 HASIL hasil perburuan dsb, toma.
 HATI até, ngedéng; perhatikan: ngong, jaga rehéng.
 HAUS mekaq.
 HELAI lélaq I, tobé.
 HENDAK jang.
 HENTI (hujan) berhenti, déngga.
 HIAS hiasan telinga: bangkah, gagiwa, keriro, ?sibo, togé.
 HIDUNG ngirung.
 HIDUP pusi; menghidupi (api), sempung.
 HIJAU jao.
 HILANG nopo.
 HINGGA hampa; sehingga: hiné, sehingga.
 HIRUP roroq; menghirup sedikit, iruq.
 HITAM muréng.
 HITUNG rékéng.
 HIU kiu.
 HUJAN urang; kehujanan, hena wajo urang.
 HUTAN puah.

IA hia, -né, -é, -i.

IBU ina, emaq; ibu muda, ingkia; ibu tiri, ina cémpé; ibu tua, (ina) dua.

IDAM idaman dr si hamil, belala.

IGAU berkata waktu tidur, méré.

IJUK benau.

IKAN ihang; jenis-jenis ikan: angké, arnai, bengkolo, bengkuning, daong, duna, dibu, garawa, garawa muréng, garawa rara, ihang runtung, ihang tana, ihang waja, ila, itu, jamraté, jara-muti, jemuti, jéngoq, jeriwang, jermuti, jujuh, kabancé, kakaa, kambulé, kamonca, karkantong, karonga, karonga bangko, kemanong keming, ketamba, kéu gergaji, kiu, kiu kemanong, kiu teké, kumai-unggang, lajang, lélaq, lewuq, mbohong, méné, méné mona, méné ?tarsuku, mirung, mogor, muđu-ilu, nepung, nggawa, ombo, ora, orah, pai, paponto, pari, pogo, pogo lamung, pogo pita, raming, ramlonde, ruma-londé, sampa-réa, sanamba, sanciwé, senamba, sencana, sencana monca, sencana muréng, sunu, tamba-sisi, tamba siwé, tampolé, tangiri, tangkala, tatapé, tatapé lajah = ihang lajah, tekuku, tembolo, tempolé, tengkuru, tongka, turi.

IKAT mengikat, puih.

IKRAR berikrar: saké, tinja.

IKUT tuntung.

ILMU ilmu sihir: ilmu.

INGAT kewara.

INGIN gori, guri.

INGUS irus.

INI adé, édé, dé.

INJAK injaki, ridiq.

INTIP songéq.

IPAR ipah, lago, késa.

IRIK ridiq.
 ISAP kamojo.
 ISI bumbu.
 ISTANA asi.
 ISTERI wéi.
 ISYA isa.
 ITU héné, hiné, né.

JADI menjadi, jadi: ndadi.
 JAGA berjaga, bé II (bé ata maté); menjaga: jaga, tunggu.
 JAGUNG mbatung.
 JAHAT dabaé, debaé.
 JAHIT daiq.
 JALA jala.
 JALAN lalang; berjalan: laho, le; berjalan tidur, jaha; berjalan-
 jalan, kekaro.
 JALAR nambang.
 JAM jang I.
 JAMAH dama.
 JAMUR déngé; kejamuran, bu kang.
 JANDA mbaru.
 JANGAN moké.
 JANGGUT jéngoq.
 JANGKAR mangga.
 JANGKRIK jengkiri.
 JANIK weréng, tajung.
 JANTAN moné; jantan pd burung, lalong; jantani, kina.
 JANTUNG pusu; jantung pisang, posoq.
 JARAK jarak pagar, kadung.
 JARI komoso; jari-jari, keramé; jari manis: kanggé, (komoso)
 ngguru; jari tengah: (komoso) kenai, komoso kerora.
 JARING jari.
 JARUM rao.
 JATUH munu; jatuh (tt buah-buahan), boh.
 JAUH diu; menjauhi (suami, isteri), kantéro; paling jauh, hampa-bua.
 JAWAB walé.
 JELAGA awu ko nuh; jelaga periuk, muréng séré.
 JELAI gandong.
 JELATAN lanténg.
 JELEK daq I.
 JEMPOL ina lima.
 JEMUR berjemur, menjemur: perai.
 JENDELA patontong.
 JERAMI tako.
 JERAT pandi, serénté.
 JERNIH noa.
 JERAT serénté.
 JERUK geruq.
 JEWAWUT husu.
 JIJIK giséq.
 JILAT lai.
 JINGGA rara monca.
 JIWA kenai; jiwa org mati: malékaq, mbarapu.

JONGKOK berjongkok, koro-konto.
 JORENG jorengan, cariq.
 JUAL menjual, landang.
 JUGA koné, wi.
 JUJUR I = 'belis', coi.
 JUJUR II réhéng, rombo.
 JULING gilé, nggélé.
 JUMAT Jumaa.

KABAR habah.
 KABU kabu-kabu, kawu; kabu alas, kawu puah.
 KABUL kabulkan, wiang.
 KABUR sawoq.
 KABUT kewung.
 KACANG kacang tanah, permila; sej kacangan hutan, lambé-nanga.
 KADAL ana-uði; sej kadal besar: ?sanga-doro, sawa-doro.
 KAH ko II.
 KAIN kain selimut, gintung.
 KAIS kahé.
 KAJANG kajang.
 KAKAK ha, haha, kaka; (sapaan) kakak laki-laki, uba; kakak wanita, kaka.
 KAKAP ihang tana.
 KAKATUA kéka.
 KAKEK umpu.
 KAKI kéi, ki II.
 KALAH koda; rugi.
 KALAJENKING homa.
 KALAU bo; kalau begitu, bo sené.
 KALI I = sungai, walu I.
 KALI II kali; kelima kalinya, kelima waing.
 KALONG niti.
 KAMBING mbé.
 KAMI hami; kami punya: ko hami, kehami.
 KAMIS Hamis.
 KAMPUNG kiling; perkampungan (kerbau dsb), litaq.
 KAMU hou, méu, miu, mu; kamu punya: -mu, ko miu.
 KANAN wanang.
 KANCING kunci.
 KANDUNG kandung air seni, hidi banu teli.
 KANGKANG nggaka.
 KANTUK mengantuk, ngendoq.
 KAPAL kapa(1).
 KAPAN ai ba?
 KAPANG (ber)kapang, bukang.
 KAPUK kawu.
 KAPUR apo; sekapur sirih, mama.
 KARAM biké.
 KARANG takaq.
 KARENA asa, asal, ?ata, je, jo, ju, kai, supu, wajo, ?lantaran.
 KARIES toka ngentu.
 KASAU wusu.
 KASIH kasihan: iné kodong! iné nggata! iné ngata!

- KATA wana; katanya, wana-né; berkata waktu tidur, méré; katai, béntang.
- KATAK katak pohon, paké.
- KATELA bojo.
- KAUL lih ikrar.
- KAWAN roka.
- KAWIN campo, nika; kawini, ala.
- KAYA ntau wara.
- KAYU haju; kayu melintang dlm pagar, abang.
- KE I (kdepan, kletak): lalé, lé, lipa, lo, rété, ta, té, te, wawa, wua.
- KE- II (awalan yg membentuk kbilang tingkat) kelima kalinya, kelima waing.
- KEBIRI kodéng.
- KEBUN kebun pribadi, nggaro; kebun umum, lingko; bagian dr kebun lingko, omang; kebun yg dikerjakan utk tahun kedua, omang rapa.
- KECAP memecah; mengecap, tabai.
- KECIL kia, kidéq.
- KEDIP berkedip-kedip, hipi-hepaq.
- KEDONDONG leséng.
- KEJAR kudu.
- KEJORA bolang nésang.
- KEJUT nggika.
- KELABU lawu-lawu.
- KELAHI berkelahi: ao, ncao, céncé.
- KELAMBU dindi.
- KELAPA niu; kulit buah kelapa, kuntang.
- KELAR kelah.
- KELAT pesah.
- KELELAWAR tobé lampu.
- KELENTIT pihi.
- KELEPAI lupé.
- KELINGKING kindi.
- KELOR peronggé.
- KELUAR losa; keluarkan, kelosa.
- KELUMPANG wo, wos.
- KEMAH baruga.
- KEMANAKAN koa.
- KEMARIN meréng; kemarin dulu, rua meréng; kemarin pagi, meréng leléng.
- KEMBALI wali; kambali memang, wali hé nang.
- KEMIRI kelili.
- KEMUDI kamudi.
- KEMUDIAN kénto.
- KEMUNING kemuning.
- KENA hena.
- KENAL baé; terkenal, mbou.
- KENDAL (pu) nunang.
- KENDURI kehampa.
- KENTUT pesu.
- KENYANG beténg.
- KEPADA lalé, lé.
- KEPAH sej kepah: paéh, po I, batoq.
- KEPALA kolo; kepala desa, kepala.

KEPITING jenis-jenis kepiting: kakada, péi, kongo.
 KOPODANG kéroh; kepodang abu, lioq.
 KEPUH wo.
 KEPUL ?awu.
 KERA boté, kodéq, malo.
 KERAK rengko.
 KERAMAT keramaq; ?mboho.
 KERANG gima, pinggang belé, seloq, seloq keriq, mantih.
 KERANJANG kio.
 KERAT (tikus) mengerat, nggudu.
 KERBAU kamba.
 KERE0 kara-koaq.
 KERING mara.
 KERIS keris.
 KERITING déngkékng.
 KERJA bekerja, kerjakan: kerawi.
 KERLING gilé; mengerling: kako mata, lélo gilé mata.
 KERONGKONGAN tolaq.
 KERUH butéq.
 KERUMUN kumburu.
 KETAM ketam laut: karaka ihang, keraka; ketam pesisir: kambala, kembala; ketam = sej alat, saruncu.
 KETAN kéta.
 KETIAK kelélé.
 KETIKA témpo.
 KETIMUN timung.
 KETTIRAN kolong.
 KETUK toké II.
 KILAT kila.
 KIMA gima; kima raksasa, tulang.
 KINI édé.
 KIPAS rebaq.
 KIRA 1 kira-kira, mengira: salaq. 2 (sej partikal perintah halus) kiranya: pa.
 KIRAI mengirai (sagu), jijuq.
 KIRI liu.
 KIRIM peratu.
 KITA hété, hité, té.
 KOKOK berkokok, kakoh.
 KOLERA (penyakit) kolera, kaléra.
 KOLONG kolongan, hebo.
 KOMODO (nusa) Modo; = Varanus komodoensis, ora.
 KONTOL telo.
 KOREK korek api, api kéra; mengorek, kerokéq.
 KOSONG linga.
 KOTOR sampu; kotoran: béraq, jambang.
 -KU ko hu, kuhu, -ngu.
 KUAH uté.
 KUAK kara-koaq.
 KUALI tabé.
 KUAT naka, ténggo.
 KUBANGAN poréng.
 KUBUR boaq, kubuh; kuburkan, komong.
 KUCING ngao; kucing hutan, ngao nggalu.

KUCUP pirung.
 KUDA jarang; kayu kuda, kedondo; kuda laut: jeremuti, jaramuti.
 KUE sej kue: boluq, buluq.
 KUKU wuku.
 KUKUS songko.
 KULIT luki; kulit yang gelopak, lokaq.
 KUMBANG kumbang kelapa, kusi; kumbang tahi, kerunggu.
 KUMIS songo.
 KUMIT-KAMIT doa.
 KUMPUL berkumpul, kodo.
 KUNANG-KUNANG membilang; kunang-kunang laut, membilang tasiq.
 KUNCI kunci, mengunci: kunci.
 KUNDUR halaq.
 KUNING monca; kuningan, kuninga.
 KUNJUNG kunjungi, lambu.
 KUNTUL kuntul malam, kodo.
 KUNTUM kempéq.
 KUPU-KUPU békaq, kaka béka, kebékaq.
 KURA bapa.
 KURAN Koroa.
 KURANG kurang.
 KURUS keronggo, jabu.
 KUTU kutu ayam, homa; kutu busuk, kemajung; kutu kepala, hutu; kutu pesisir, keming.

LABA bunga.
 LABU labu ambon, labu merah: kondang; buah labu ambon yg muda, mun-téq; labu air: wila, ponda ndala.
 LABUH berlabuh, labu; tempat di luar pelabuhan, mumuh.
 LAGI peli, wali.
 -LAH 1 té II, te II, dé II, di. 2 (sej partikal perintah halus) pa.
 LAHIR losa; melahirkan, wou.
 LAIN bana, kini I.
 LAKI lahi; laki-laki, moné.
 LALAT kalalé.
 LALU hiné, né, lantaran.
 LAMA ma, ndéndé, tentang, manga.
 LAMBAI melambai: kawéq, wékoq.
 LAMBAT paling lambat, hampa-bua.
 LAMPU ilo; lampu gas, (lampu) strongkéng.
 LAMUNG lamung dl air, rambuq.
 LANDAK rutung.
 LANGIT awang; langit-langit, ngaréq.
 LANGKAH nggaq.
 LANGSUNG hé nang, nggaroq; langsung kembali, wali-hé nang.
 LANTAI rong, lanté.
 LANTAS hiné, né, lantaran.
 LANTERA lantéra.
 LAPAR saréq.
 LAPUK bowoq.
 LARANG kanta.
 LARI pelai; duri lari-lari: nggele-nggoang, satah nggoang.
 LATA melata, nama.

LAUT taséq.
 LAYANG br layang-layang, ?kaka-rao.
 LAYAR (ber)layar, lajah.
 LAYUR melayur (daun), sendaraq.
 LEBAH lebah pohon, wani; lebah lubang, ?ruang.
 LEBAR paja.
 LEBIH lebih baik, po II; kelebihan, nciwi.
 LEBUR nerah.
 LEHER bokaq.
 LEKAS émo.
 LEKUK lekuk air, geboq; lekuk lutut, renggo.
 LELEH meleleh, wéwé.
 LEMAH maloh.
 LEMAK minaq.
 LEMBAB lemo.
 LEMBAH maloq; = dataran pantai, soq I.
 LEMPAR balé.
 LEMUKUT boté II.
 LENGAN lima.
 LEPAS melepaskan, piong; ikan terlepas dr kail, nggori.
 LEPUH melepuh, nésa, sibog.
 LERENG kelempéh.
 LESUNG ngencung; lesung panjang, galoq.
 LIANG nua (watu).
 LIAT litaq.
 LICIN nggeléq.
 LIDAH lema.
 LIHAT lélo; = mendapat, ita.
 LILIN lilin dr lebah, liling; batang lilin dr toko, gemoq.
 LIMA lima.
 LIMAU geruq.
 LIMPA bapa.
 LINDUNG iling.
 LIPAS lipas, kacincing.
 LIUR (banu) wéwé.
 LOMBOK baruné (kidéq, kodang).
 LOHOR lohor.
 LOMPAT guncu.
 LONGSOR nduhé.
 LONTAR tah; p lontar yg masih muda, ana-wana.
 LOTENG taja.
 LUAR pia, piang; lih keluar.
 LUAS dondoq, paja.
 LUBANG nua; lubang dlm bambu, ntodo; gigi berlubang, toka ngentu;
 melubangi (kayu), wetoq.
 LUDAH kilu; meludah, ilu; meludahi; ilu, giséq; meludahkan, loa.
 LUKA bunga.
 LULUR noméq.
 LULUS lulus dlm ujian, toang.
 LUMBA lumba-lumba, lobu.
 LUMPUH ntuku.
 LUMPUR compo.
 LUMUT lumut dlm air, lamung; lumut daun, jabu.
 LUNAK moo.

LUNDI lundi dlm kayu, boa.
 LUPA munténg.
 LURUH boh; meluruh, cepoq.
 LURUS rombo.
 LUSA siang rua.
 LUTUT tuh.

MAAF lémbu; maafkanlah, lémbu ngedéng.
 MABUK mbari.
 MAGRIB mageri (p).
 MAHAL nggali.
 MAIN (ber)main, kako; main cemeti, kako koréq; main mata, kako mata.
 MAJA BATU maming.
 MAKA hiné, maka.
 MAKAN ahang; makanan ayam, panéng.
 MAKI maki dgn kata keji, tolang.
 MAKIN (se)makin, naha.
 MAKLUM asa II.
 MALAM wawiang, wewiang, wiang.
 MALARIA kangkong ngentéq.
 MALAS kelembuq.
 ?MALEKAT malékang.
 MALU maja.
 MAMAH mama; mamah biak, loa wali.
 MAMPU molang II, nolang.
 MANA ba; di mana, bai.
 MANDI buri.
 MANGGA pau.
 MANGGARAI Manggarai, Nggerai; orang Manggarai; ata Manggarai, ata ntodoh.
 MANIS mincé; manisan: gola-gola, gagola, gegola.
 MANTERA doa.
 MANUSIA ata.
 MARAH bani.
 MARBUT gurobo = guru robo; lih robo.
 MARHUM malékaq.
 MARI mai.
 MASAK masak (tt buah-buahan), nésa; masak (tt nasi), mami; memasak (kopi), panah; memasak (nasi), tapi; belum masak betul, kangge.
 MASIH kené, wunga.
 MASING masing-masing: masing-masing.
 MASUK lu.
 MASYHUR masuhur.
 MATA mata; mata air, mata banu; mata kaki, paké kéi.
 MATAHARI mata ro.
 MATI maté.
 MAU gori, jang, tau.
 MAYAT timba.
 MBOJO = Bima, Mbojo, Dima.
 MEKAR lekah.
 MEMANG hénang, mang, tantu.
 MENANTU menantu lelaki, koa; menantu wanita, woté.
 MENDUNG nenggéq; mendung sekali, tai kodo awang.

MENGERTI baé.
 MENTAH mata.
 MENTUA 1 org tua suami, mamó; org tua isteri, (a)riana.
 MERAH rara; merah muda, monca tua.
 MERECIK cerica.
 MEREKA siré; -si, -s, se, dé III.
 MESJID sigi.
 MESTI musti.
 MIANG mesaq.
 MILIK milik (dr), ko; memiliki (tanah), watah; pemilik: mori, ngar-
 rang, mori-ngarang.
 MIMPI nipi.
 MINDI (pu) mera.
 MINGGU Aha.
 MINTA dingi, ?dengi.
 MINUM inung.
 MIRING dédéng.
 MOLEK ntika.
 MONCONG moncong (celeng), gu.
 MOYANG umpu.
 -MU -mu, ko mu, dirimu.
 MUAL moa.
 MUARA mumuh, nanga.
 MUDA ngura; muda (tt wanita, betina muda): kemolah, molah.
 MUDAH modaq.
 MUKA rupa.
 MULA mula, permulaan: pung.
 MUJUR laba.
 MULUT mulut (dr manusia), komong.
 MUNGKIN tidak mungkin, wita molang.
 MUNTAH muta.
 MUSANG laku.
 MUSUH musu; bermusuah dgn org lain, musu ata.

NAIK tékaq, wuraq; naik (perahu, kelapa), néq.
 NAKAL béngkéq.
 NAKODA anaq-koda.
 NAMA ngarang; nama samaran, ngarang kini; nama desa dlm dongeng,
 Baguda.
 NANGKA nangga; nangka belanda, geroso belanda.
 NANTI siang, téta, ta.
 NAPAS kenai; bernafas, sasi (kenai).
 NASI ahang.
 NASIHAT nasihati, toi réhéng.
 NDALA lih ponda ndala.
 NENAS are-na, ar-na.
 NENEK nenek lelaki, umpu; nenek wanita, wai; nenek dr ibu bapa,
 waro; nenek dr nenek: bebéndé, béndé.
 NGAP mengap-ngap krn sesak dada: hompa, sasi.
 NGILU ngilu.
 NIKAH campo.
 NILON nilong.
 -NYA -né, ko siré; (jamak) -dé.

NYALA déré; menyalai, tutung.
 NYAMUK kelemus.
 NYANYI menyanayi, nyanyian: rindo.
 NYAWA kenai.
 NYIRU doku; nyiru yg berlubang di tengah, (doku) soro.
 NYIUR niu.

OBAT moro.
 OLEH jé, ji, jo, ju, lalé, wajo; olehnya, né III.
 OLENG mengoleng-oleng, kakala.
 OMBAK galoh; pecahan ombak, sonco.
 OMEL mengomel, mumuh II.
 OMPONG gumu.
 OMONG mumu II, wana; (omong) panjang lebar, dondoq.
 ORANG ata; kbantu bilang: tou, kenobo.
 OTAK utéq.

PADA lalé, lo.
 PADAHAL kari, pada-hal.
 PADAM peraté.
 PADI paré; padi ketan, paré kéta; padi hampa, mpiki.
 PAGAR kuta; pagar melintang, kuta abang; pagar pancang, kuta péndé.
 PAGI leléng.
 PAGUT dutuq.
 PAHA pa.
 PAHIT paiq.
 PAJAK taki.
 PAKAI kani; mengganti pakaian, ganti kani.
 PAKIS pohon pakis aji, angkor.
 PAKSA terpaksa, wakéq.
 PAKU paku.
 PALU memalu (gendang), tutung.
 PANAH sumpéq; panah besi, fana; memanah (ikan) dgn sej bedil, fana.
 PANAS panah.
 PANCI panci.
 PANCING memancing: mancing, nanggu.
 PANCUR pancuran, lanco.
 PANDAN pandan, réa; pandan hutan, landi.
 PANGGANG senggapi.
 PANGGIL koing, kuing.
 PANGKU memangku, bé I.
 PANJANG léwah; memanjang, nambang.
 PANTAI kelempéh.
 PANTAT lodé.
 PAPAN pampang.
 PAPAYA panja.
 PARANG wéla.
 PARI pai.
 PARTIKAL (beberapa partikal): na, pa, pé, pi, sang.
 PARU-PARU kowo.
 PARUH separuh, uwé.
 PASANG pasang naik, banu wuraq; pasang surut, banu meti; memasang,

tau.
 PASIAR kekaró, réro.
 PASIR kelaing; pasir bergaram, paréq.
 PASTI tantu.
 PATOK patok pembagi kebun, lancé.
 PAUS ikan paus, tamba-sisi.
 PAYAH ncoki.
 PECAH biké; pecahan ombak, sonco.
 PEGANG séng, ténténg.
 PEGAWAI pegawai mesjid, guru robo.
 PEJAM pejamkan, terpejam: kepuq.
 PELANGI wéngkong.
 PELATUK kaka wetoq.
 PELEPAH pangka.
 PELIPAT pelipat paha, kué.
 PELIPIS nipis.
 PELITA pejana.
 PELUK memeluk, keráo.
 PEMUDA ata kerebé.
 PEMUDI ata (ke)molah, ata molas.
 PEMUKUL 1 caha. 2 semboré.
 PENDEK panda; pendek (tt tali celana), dumpéq; pendek besar, dumpéq.
 PENGGAL lunténg; memenggal (kayu), ketéq.
 PENITIT peniti hias, coma.
 PENTIL pentil (susu), popo I.
 PENUH penuh (tt periuk dsb), wuja; penuh (air pasang), répaq.
 PENYU penu; penyu sisik, sisiq.
 PERAHU wangka.
 PERAK pérak.
 PERAM kemo.
 PERANG (pérang), jampi.
 PERANG (ber)perang, léwa.
 PERANGKAP sejperangkap ayam, ndala II.
 PERCAYA imbi.
 PERDU beberapa jenis perdu (semakan): ara-ndaé, baéh, belentang, bobang, kadung, kelangkah, kerkoaq, lékéng, mbertai, mbotéq, nggudu, nggulung, poa.
 PEREMPUAN (ata) winé.
 PERGAM rugung.
 PERGI laho.
 PERINTAH perintahkan, duru.
 PERIUK séré.
 PERKUTUT kolong.
 PERLAHAN nari; perlahan-lahan: nanari, nari-nari.
 PERLU perlu.
 PERTAMA yang pertama: ata hulu, ata sa.
 PERUT bara.
 PESAN pesan (datang), tumang.
 PESISIR kelempéh.
 PESTA ndiha.
 PETAH petah lidah, céncéq.
 PETANG ngawo, wangawo, wengawo.
 PETIK memetik, ako; memetik (daun, pucuk dsb), karémpo; memetik (jangung), géoq.

- PIARA piara.
 PIJAR rara.
 PIJAT kemajung.
 PIKIR kenanu.
 PINANG rongkah; meminang: sudi, tanang.
 PINCANG dénggoq.
 PINGGANG takjong, tekejong; buah pinggang, péngga.
 PINGGIR kompéq; pinggir kain, supu; pinggir kebun, cicing; pinggir laut, torong.
 PINGGUL kué.
 PINGSAN témo.
 PINJAM cépé.
 PINTU kantuwa; pintu kebun, lewang.
 PIPI papa.
 PIPIH memipih (jagung), tütung.
 PIPIT keséq.
 PIRING pinggang II.
 PISANG kalo.
 PIUT bebéndé.
 POHON pu; beberapa jenis pohon kayu: bangko, belimbi, beringing, bosaq, campaga, daléng, geroso, kawu, kawu puah, kedondo, kelili, kendaaur, konca, lengkang, leséng, maning, mbuhung, menggé, mera, mpau, nanga, nara, nggulung, nila, nisé, nitaq, niti, nunang, pampa, peronggé, peropa, pipéq II, ras, rengo, sambi, seréo, serumé, sia I, soro, timus, wajah, warang, waru, wila, woh; lih juga di bawah nama-nama khusus.
 POKOK pokok kayu, pu; = sebab, pokoq.
 PONDOK kompa.
 PONI pundu.
 PONTANG-PANTING tanta I.
 POS pos (polri), pos.
 POTONG memotong (kayu api dsb), ketéq; memotong dgn parang, wéncu; = menebang, poka; memotong (jagung), géoq; (se)potong, (sa)ketéq.
 PUASA puasa.
 PUCAT mbéna.
 PUCUK pucuk (labu), dumu II; = ujung atas, loboh; sepucuk surat, setobé suraq.
 PUKAT puka.
 PUKUL mbolé; pemukul beduk, guru robo.
 PULANG kupu, wali.
 PULAU nusa, tana.
 PULUH pulu; sepuluh, sa mpulu.
 PUNGGUNG punggung (badan, parang), kuni; punggung kaki, keraméng kéi; punggung tangan, keraméng.
 PUNGUT pili.
 PUNTUNG dumpu (rongko); puntung besar, untu.
 PUNYA ko.
 PUSAR pusat-pusar, kelisu; pusaran, somolu.
 PUSAT pusé.
 PUTAR waléq; putar-balik, mbékoq.
 PUTIH popoq.
 PUTING popo.
 PUTUS (ter)putus, beté; putus nyawa, cumpu kenai.
 PUYUH bubu.

RABA dama.
 RABU Arabaa.
 RABUK kuntang.
 RAGU ragu-ragu, darura.
 RAHANG gerang.
 RAJA raja.
 RAJAWALI pinggang.
 RAJIN hamo.
 RAKUS ngaraq.
 RAMAI ndiha.
 RAMAS ranu.
 RAMBUT woq; rambut air, woq dengkéng; rambut di dahi kuda, pundu.
 RAMPOK perampoq; perampok, ata perampoq.
 RANDU randu alas: kawu puah, rengo.
 RANGGAS horo (ngolo).
 RANGKUL kerao ténggo.
 RANTING dangka, sanga.
 RASA doing.
 RATA rata.
 RATUS ratuh.
 RAWA ndano.
 RAWAT rawati, hakaq.
 REBAH béna, roa.
 REBUNG owaq.
 REBUS merebus (jagung), téng; merebus (sayur), nasu.
 REBUT lipi.
 REKAH biké.
 REMIS kerunti.
 RENANG nanging; berenang utk mengambil sampan, porong.
 RENDAH panda.
 RENDAM pené.
 RENGANG renggang (tt tanah), sambura.
 RENUNG kenanu.
 RETAK biké.
 RETAS ratah.
 RIBU riwu.
 RIBUT ngango.
 RIMBA puah.
 RINGAN méong.
 RINTIK rintik-rintik, pati-reté.
 ROBOH roa.
 RODOK merodok, runca.
 ROKOK rongko.
 ROTAN ué.
 RUAS kerora.
 RUGI rugi.
 RUKAM sej p rukam, timus.
 RUMAH dékang.
 RUMPUN pu.
 RUMPUT satah; rumput angin, rumput lari-lari: nggalnggoang, nggele-
 nggoang; sej rumput besar, wakah; sej rumputan: bara-wau, gam-
 bong; rerumputan, sewoq.
 RUNCING nahang.
 RUNTUH nduhé, roa.

RUPA rupanya, kari.
 RUSA rusa.
 RUSUK kerasa.
 RUYUNG kiwung.

SAAT témpo.
 SADAP (menyadap) langsung dr batang gebang, banggéng.
 SADAR kewara, rasa, doing.
 SAGA pipéq.
 SAGU sagu drenau kuwang; sagu dr gebang, mbutaq.
 SAJA daq II.
 SAKIT beti, supu; sakit hati, beti até.
 SALAT bersalat, salawat.
 SALIN bersalin, anaq.
 SALING saling (memukul), (mbolé) tou.
 SAMA, bersama dengan, sama.
 SAMBAR ncanga.
 SAMBIL wunga.
 SAMPAH sampah (padi), sungga.
 SAMPAI hampa; = tiba: sai, toma; = séhingga, sampé.
 SAMPAN keloboh.
 SANA henlo, lo; dari sana, lo henlo.
 SANGGUP sanggup.
 SANGKA salaq, sangka.
 SANGKAR kurung.
 SAPI capi.
 SAPTU Sape-tu.
 SAPU sapu, menyapu: cafi.
 SARANG sarang (burung), raba; sarang (babi hutan), sowo; burung sarang, sarang burung: sobu.
 SARINGAN bajo II.
 SATU sa, se-.
 SAUDARA lih na, pua.
 SAUDARI lih ncawa.
 SAUH mangga.
 SAWAH tolo.
 SAYA ahu; = sahayamu, yo; dari saya: ko hu, kuhu.
 SAYANG! iné kodong!; kesayangan, mici.
 SAYAP kelebé.
 SAYUR uté.
 SEBAB asa II, asal, tara, wajo; sebabnya, héné.
 SEBENTAR téta; sebentar juga, dumung.
 SEBERANG lipa; seberangi, limbang.
 SEBUT béntang.
 SEDAK tersedak, deléng.
 SEDANG wunga.
 SEDU bersedu, jegoq; tersedu-sedu, ngesuq.
 SEGALA segala, mucu.
 SEGERA (sej partikal; sering di depan né; bdg -d) keda, kétang, mang.
 SEHAT boléq.
 SEJAK lu.
 SEKALI ipi; sekalian, kali.

SEKARANG édé; sekarang juga, mang.
 SELAM cenu.
 SELASA Selasa.
 SELAT selaq.
 SELESAI kelah.
 SEMAK napu.
 SEMANGKA kaléndé.
 SEMBELIH sembélé.
 SEMBILAN siwa.
 SEMBUR semburu, burang.
 SEMENTARA wunga.
 SEMPAL tersempal (makanan), deléng.
 SEMPIT séké.
 SEMUA cuku, moci, mucu, kali.
 SEMUT jenis-jenis semut: kemandiq, kemuntiq, sumér.
 SENDI paké II.
 SENDIRI mésang.
 SENDUK senduk makan: tosé, senduk; menyenduk (isi kelapa), kaho II;
 menyenduk (nasi), kaléq.
 SENG séng I.
 SENIN Senéng.
 SENTUH béré.
 SENYUM bersenyum: imu, saromé.
 SEPAK sépa.
 SEPERTI imba; seperti apa? imba ba?
 SEPIT paké III.
 SERAH serahkan, tersera.
 SERAK (kaka) kéaq.
 SERDAWA teraq.
 SERET nduri.
 SEROK legong.
 SERPIH serpih bakal sagu, nggawa II.
 SERTA nani.
 SESAK séké, tuka; sesak dada, hompa.
 SETAN sétang.
 SIAL iha.
 SIANG nésang, nisang.
 SIAPA séi, si.
 SIKSA siksa, menyiksa: sisa.
 SIKU siku.
 SILALATU awuh.
 SILAU kesilauan, hipi-hepaq.
 SIMPAN tenaq, weliq.
 SIMPANG menyimpang, céngga.
 SIMPUL menyimpul, puih.
 SINAR nénga.
 SINGGAH sai lalé.
 SINGGUNG béré.
 SINGKAT ketéq.
 SINI sedéi, sedéq, asa-dé.
 SIPUT siput darat: belsowang, kesing sowang; siput laut: aru-gélé,
 bincong, bo, buriq, gali, gali moné, gali winé, geloso, kalau
 takaq, kalau torong, karontong, kelau, kelémpéq, kelémpéq tana,
 kesing, kesing dékéq, kesing dupa, kesing lépah, kesing léwah,

kesing mincé, kesing nggolaq, kintah, lang, logéq, mboholé,
ndala I, ngao, ngao muréng, ngao popoq, rangga rusa, tekejong,
tué, ungkang rusa.

SIRAM menyirami, woncang.

SIRIP sibé.

SIRSAK geroso belanda.

SISA nciwi.

SISI kompéq; di sisi, heléké; menyisi, cigo lalang.

SISIR jangka.

SITU di situ: lo héné, lo helo, asa-né, sené; dari situ, lo helo.

SIUL (manusia) bersiul, silu.

SIUMAN kewara.

SOBAT bela.

SOHOR mbou, masuhur.

SORE ngawo, wangawo, wengawo.

SORONG nguju; menyorong (nasi), duru.

SRIGUNTING ?kaka-rao.

SUAMI lahi.

SUAP bersuap, suapi: takung.

SUATU sa; sesuatu, apa.

SUBANG togé.

SUBUH subu.

SUBUR leboq.

SUDAH = selesai, habis: penga, di, ga; sudahlah: dé II, di.

SUKA cau; sukai: ngong, ?ngesang, gori.

SUKAR ncoki.

SUKAT sej kaleng sbg sukat, tongka.

SUKUN kerara.

SULING jelitu; suling asli, silu.

SULUH culu.

SULTAN soltan; sultan Bima, mori Dima.

SULUR sanga; beberapa jenis suluran: anggur, lambé-nanga, landa,
nggalong, pipéq I, sekepo.

SUMBANG sumbangan (utk pesta), duma.

SUMBING ncobé.

SUMPAH sumpa.

SUMSUM bilo.

SUMUR témba.

SUNAT sunaq.

SUNGAI sungai kering, walu.

SUNGGUH temé.

SUNGKUP sungkupi, kobo.

SUNGUT bersungut, jengoq.

SUNTIK jotoq.

SUPAYA tau, te.

SURAI pundu.

SURAT suraq.

SURUH duru, uru.

SURUT meti.

SUSA susa.

SUSU susu; air susu: banu susu.

SUSUH taji.

SUSUN menyusun, udu.

TABU tabu kayu, wila; tabu air, ponda ndala.
 TABUR woncang.
 TADI héngang, na; tadi malam: meréng wiang, marwiang.
 TAHAN tertahan, sémpé.
 TAHI jambang, tai.
 TAHU baé, toang; tidak tahu, aingkini.
 TAHUN ntaung.
 TAJAM nahang; tajam penglihatan, kantéé lélo.
 TAKUT ndahuq.
 TALAK talak(i): talaq, céngga.
 TALI tali; tali pusat, (tali) londa; tali dr kulit kerbau, lariq;
 sej tali hutan: tali landa, mépéh.
 TAMBAK tamba.
 TAMPAN ntika.
 TAMPI tépi.
 TAMU ata mai lambu.
 TANAH tana; pulau (besar): tana Modo, tana Wéléq; tanah tumpah
 darah, tana bohong ra (kuhu); tanah sekeliling, tinti.
 TANAK tapi.
 TANAM paséq; = perdirikan dlm tanah, panta.
 TANDA tanda.
 TANDAK ronggéng.
 TANDUK untkang; tanduk yg bercabang, untkang rangga.
 TANGAN lima, keramé.
 TANGGA tangga rumah, liang; tangga takik, ranggé.
 TANGIS nangih; menangis sedang tidur, méré.
 TANGKAI = gagang (enau), soko; tangkai daun, kondang.
 TANJUNG lolo.
 TANYA tanang.
 TARI menari, tarian: jogéq, rambang; tarian perang, maka.
 TARIK menarik (kerbau), hinti; = menyeret, nduri.
 TARING kuléh.
 TARUH tenaq, tau, toho.
 TAWA tertawa, maléq.
 TEBAL gumpul.
 TEBANG poka.
 TEBING ngampang.
 TEGAK ndéang, ndiang.
 TEGUK teguk, meneguk: tegoq.
 TEKA-TEKI gantang.
 TEKAN pedaq; menekan utk melancarkan kelahiran, kéngkéng.
 TEKUKUR kuku.
 TELAGA sej telaga di muara, nanga.
 TELAH dé II.
 TELAN noméq.
 TELAPAK bara; tempat di tengah telapak tangan, kenai.
 TELENTANG tertelentang: keléngang, koboq.
 TELINGA kalinga; 'telinga laut', kelau.
 TELUK legong, soq, loho.
 TELUNJUK komoso toso.
 TELUR telo; telur ikan, réa ihang; telur kutu, kelisa.
 ?TEMAN jampu.
 TEMBAK pasang.
 TEMBANG (ihang) témbang.

TEMBIKAR néwaq.
 TEMBOLOK sepoq.
 TEMIANG buluh temiang, belang.
 TEMPAT hidi, paté; tempat tamu, molang I.
 TEMPELENG topa.
 TEMPIAS cerica.
 TEMPIRIS kaca dangka.
 TEMPO témpo; tempo hari, hulu.
 TEMPURUNG bako; tempurung lutut, ajo.
 TEMU I sej temu, dumu I.
 TEMU II bertemu, ita tou (nani).
 TENGADAH jongang.
 TENGAH kerora; tengah hari, didi ro; di (per)tengah(an), nco.
 TENGSELAM mbelé.
 TENGGOROK nggoh.
 TENGKORAK toko kolo.
 TENGKUK tuding.
 ?TENUN tenung.
 TEPAT pas.
 TEPEKUR kenanu.
 TEPI kompéq (lalang, taséq, kelaing); menepi, cigo (lalang).
 TERAN ngencéq.
 TERBANG lélaq.
 TERBIT wuntu.
 TERIK panah.
 TERIMA toma.
 TERKA tepu.
 TERLALU ipi, liwa.
 TURUS mang, keda, kétang.
 TETAP tetaq.
 TETAPI pela.
 TETAS tonté.
 TETES menetes, titiq.
 TIANG ?kompo-ri; tiang (sampan, perahu), garong.
 TIBA rencaq, sai, toma, ntudu; tiba-tiba, dumung.
 TIDAK wita; tidak tahu, ngkini = aingkini.
 TIDUR leku; tiduri, hako.
 TIGA telu.
 TIKAM ceka.
 TIKUS tikus (rumah), belawo; tikus ?hutan, beco.
 TIMA tima hitam, tembinga.
 TIMBA menimba air, 'laho' banu; menimba air di sampan, bonggo.
 TIMBUL timbul ke permukaan, lénténg; menimbul, wuntu.
 TIMBUN menimbunkan (tanah), buncu.
 TIMUR timu.
 TINGGAL nggio, ngodoq; meninggalkan (kampung), wétéq; tinggalkan, piong.
 TINGGI langkah.
 TINGKAH bertingkah, loma.
 TINJU bertinju, jaguh.
 TIPIS nipih, nipis.
 TIPU adong, tipu.
 TIRAM jenis-jenis tiram: kerunti, tiréng, ?mantih.
 TITIK poq.

TIUP bertiup, meniupi: puh.
 TOBAT ketira.
 TOHOR néncah.
 TOKEK teké.
 TOLAK dundu.
 TOLONG tulung.
 TOMBAK bujaq; tombak berkait, bujaq dangka; tombak dgn mata berca-
 bang, senjai; menombak, ceka.
 TONGKAT tiki.
 TONTON ngong.
 TRIPANG taripang.
 TUA tua (tt umur), tua; = lama (tt pakaian), ndéndé.
 TUAN I mori, ruma, sengaji, pua; (kgorg), hité, té.
 TUAN II yo.
 TUANG soq II.
 TUBA ndaréng, tuwa runca.
 TUHAN Mori, Muri, Mori-Keraéng.
 TUHU burung tuhu jantan, mori-uhang.
 TUJU setuju, ngong; menuju, ta.
 TUJUH pitu.
 TUKAR cépé; tertukar, caloq.
 TULANG toko; tulang kering, dalo; tulang pinggang, toko péngga;
 ketulangan, wenéq.
 TULI sampinga.
 TULIS tunti.
 TUMA tuma.
 TUMBANG roa.
 TUMBUH jenis-jenis tumbuhan: baéh, bara-wau, besola, buntu, dumu,
 duwa-runca, gambong, kali-moné, kelemoné, koré, lunaq, tula,
 wéto; tetumbuhan laut: kaho, lato.
 TUMBUK tutuq, waju.
 TUMIT tudéh.
 TUMPAH bohong II.
 TUMPUK tumpuk rumput siangan, utung.
 TUMPUL dudu.
 TUNANGAN do sudi, dou sudi.
 TUNAS tunas (pisang), karang; bertunas, ludung.
 TUNGGU lio, nggio.
 TUNGKU watu likang.
 TUNJUK toso.
 TURUN woroq; turunkan, tau wawa; turunan, turuna.
 TURUT tuntung; menurut, menuru.
 TUSUK caki.
 TUTUP kobo; tutupan periuk tana, kebéh.

 UANG séng.
 UAP nunga.
 UBAN (ber)uban, muwang.
 UBI ubi jalar, tété; ubi kayu, bojo.
 UBUN-UBUN buwung.
 UBUR-UBUR lanténg, lénténg-lawé.
 UDANG sej udang besar, kepanto; sej udang kecil, sipi; sej ?udang
 laut, péi; udang yg kecil-kecil, wowoto; udang laut keputihan,

belo.

UIR-UIR kesiq.

ULAR nama umum: mbelaé; ular dlm air, riki; ular belut, mbelaé daong; ular biludak, (mbelaé) pupu; ular cacing, kuli tana; ular hijau, liko; ular lidi, ular tambang: nggalang; (ular) bandotan puspo: maisa, mori-keraéng; ular kepala dua, kolobaling; ular "merah", ngongo; ular sawa, népa; ular tikus, (mbelaé) ulah.

ULAT ulat (luka), uléh; ulat di daun, kamboléq.

UMANG-UMANG kumang.

UMPAN paning.

UNDANG mengundang: undang.

UNDUK-UNDUK jeremuti, jara-muti, jemuti.

UNGU kétaq; ungu muda, lango.

UNTUK tau, te, wiang; untuk apa? apa?

UNTUNG laba.

UPACARA sej upacara, maka.

UPIH upih pinang, bako.

URAT uraq; urat nadi, uraq lima; urat telapak, uraq bara lima.

URUS hakaq; pengurus penangkapan dst, penggawa; pengurus kebun lingko, umpu lodoq.

USUS tiri.

UTANG conggo; org yg berutang pd toké, anaq muri(d).

UTUS utusan, waki.

VOLLEY foli.

WAH éh.

WAJAN tabé.

WAKIL waki(1).

WAKTU témpo; waktu mana? ai ba?

WALAUPUN koné.

WALI waki(1).

WANITA ata winé.

WIDURI koré.

YA yo.

YANG ata.

ZAKAR lasu.

ZINAH kerawi daq.

Woordenlijst Nederlands-Komodo

AALSCHOLVER kodo.
AANBLAZEN (vuur) ~, puh.
AANHAKKEN wetoq.
AANKIJKEN téngkang.
AANKOMEN rencaq, sai, toma II.
AANMAKEN vuur ~, tutung I.
AANRAKEN béré.
AANSTEKEN tutung I.
AANSTELLEN tau; zich ~, loma.
AANSTONDS téta.
AANWAKKEREN ~ (vuur), sempung.
AANWEZIG manga.
AAP boté, kodéq, malo.
AARDBEVING hého.
AARDNOOT permila.
AARDVERSCHUIVING nduhé.
AARDWORM uléh.
AARSOPENING nua lodé.
AAS géré, paning.
ACHT walu II.
ACHTER kuni.
ACHTERBLIJVEN piong.
ACHTERKLEINKIND usi.
ACHTER-ACHTERKLEINKIND bebéndé.
ACHTERLATEN piong.
ACHTEROVERLIGGEN keléngang.
ACHTEROVERVALLEN keléngang.
ACHTERSTE lodé.
ACHTERSTEVEN iko (wangka).
ACHTERVOLGEN kudu.
ADDER ~srt, maisa, mori-keraéng.
ADEM kenai; buiten ~, sasi kenai.
ADEMHALEN snel ~, sasi kenai.
ADER uraq.
AF cumpu, kelah.
AFBRANDEN afgebrand, muntung.
AFDALEN woroq.
AFGEVEN donggo.
AFGROND ngampang.
AFHAKKEN ketéq; (maiskolven) ~, géoq.
AFHANGEN lupé.
AFKAPPEN ketéq.
AFMAKEN sembelé.
AFSCHEID ~ nemen, céngga.
AFSLUITEN kunci.

- AFSNIJDEN (rijstaren) ~, ako.
 AFSNIJPAD lalang ketéq.
 AFSTAND op ~ blijven, kantéro.
 AFVALLEN boh; ~ (van bladeren), horo; ~ (van vruchten), munu.
 AGAR-AGAR agah.
 AH (een uitroep), aq.
 AL I alle, kali, mucu, segala.
 AL II di, ga, penga.
 ALDUS sedéi, sedéq, sené.
 ALGEN rambuq; ?zoetwateralgen, lamung.
 ALLEEN mésang; ~ maar, daq.
 ALLEMAAL mucu, mucu kali.
 ALVORENS wita po.
 ANANAS are-na, arna.
 ANDER bana; andere kant, binci, sabinci.
 ANKER mangga; ankeren, labu.
 ANTWOORD antwoord(en), balah, walé.
 AREND ?pinggang I; bruine witkoparend, amina.
 ARENPALM nao; arenvezel, belnao.
 ARGONAUTSCHELP ?korkontong.
 ARM I (subst.) lima I.
 ARM II (bijv.) ?kasé-asé.
 ARMBAND gelang, ~ van *Conus*-schelp, geloso.
 AS kerawo; vallende ~, awu(h).
 ASTMA hompa.
- BAAI loho, legong, soq, ?soro.
 BAARD jéngoq.
 BADEN zich ~, buri.
 BAL bang.
 BAMBOE ~srtn, belang, betong, haus; gedoornde bamboe, ?hau dekéq.
 BAMBOESCHEUT owaq.
 BANAAN kalo.
 BANG ndahuq.
 BANK bangku.
 BAREN anaq, wou III; geboren worden, losa.
 BARMHARTIG lémbu ngedéng.
 BARSTEN ~, gebarsten, biké.
 BAST luki; afschilferende ~, lokaq.
 BATAAT tété.
 BEDEKKEN kebéh, kobo.
 BEDORVEN bowoq, wou I.
 BEDRIEGEN adong.
 BEEN I kéi.
 BEEN II = bot, toko.
 BEENMERG bilo.
 BEETJE een ~, sekidéq.
 BEGELEIDEN antah.
 BEGIN puung.
 BEGRAVEN komong II.
 BEGRIJPEN baé.
 BEHEERDER umpu.
 BEKEND zoals ~, asa III.

BEKLIMMEN tékaq.
 BELASTING taki, béa.
 BENAUWD ~ op de borst, hompa.
 BENEDEN wawa; naar ~ laten, tau wawa.
 BENGELLEN ndéro-ndarong.
 BEREID ~ zijn, gori.
 BEREIKEN ntudu.
 BERG ntodoh.
 BERICHT habah.
 BEROEMD masuhur, mbou.
 BEROUWEN ketira.
 BESCHAAMD maja.
 BESCHOUWEN ~ als, rékéng.
 BESCHUTTEN iling.
 BESNIJDENIS sunaq.
 BESPRAAKT céncé.
 BESPROEIEN woncang.
 BESPUIWEN burang, ilu giséq.
 BESTIJGEN néq.
 BETALEN cola.
 BETASTEN dama.
 BETEKENEN dat betekent, ao-né, aon.
 BETEKENIS ao I.
 BETELNOOT rongkah.
 BETOEVERGROOTOUDERS (be)béndé.
 BETROKKEN tai kodo awang.
 BEVELEN duru.
 BEVOELEN dama.
 BEVREESD ndahu.
 BEWAKEN jaga, tunggu.
 BEWAREN weliq.
 BEWEGINGEN dreigende ~, rindi.
 BEWOLKT nenggéq.
 BEWUSTELOOS témo.
 BEWUSTZIJN bij ~, kewara.
 BEZEM cafi.
 BEZITTEN watah.
 BEZITTER mori, mori-ngarang, ngarang, ata watah.
 BEZOEKEN lambu.
 BIDDEN doa; bidden (voor), sambia; ~ om, dingi.
 BIJ I (subst.) ruang, wani.
 BIJ II lalé, lo.
 BIJDRAGE duma.
 BIJKOMEN kewara.
 BIJNA nggawé.
 BIJNAAM ngarang kini.
 BIJSTAAN tulung.
 BIJTEN wakéq; ~ (v.e. slang), dutuq.
 BIMA Dima, Mbojo.
 BINDEN puih.
 BINNEN ngedéng; binnenste, ngedéng.
 BINNENSTE ngedéng.
 BINNENGAAN lu.
 BINNENKOMEN lu.

BINNENLAND ngedéng.
 BITTER paiq.
 BLAAR met blaren, nésa, siboq.
 BLAD ngolo; verdorde bladeren, seroro, tako.
 BLADSTENGEL kondang.
 BLANK popo; een blanke, ata Belanda.
 BLAUWGROEN jao.
 BLEEK mbéna.
 BLIJVEN nggio.
 BLIK beléq, (dak) séng II.
 BLIKSEM ~, bliksemschicht, kila.
 BLIND buta.
 BLINDSLANG koli-tana.
 BLOED ra; bloedneus, ra ngirung.
 BLOEIEN gaan ~, lekah.
 BLOEM wéla I; gekweekte ~, bunga II.
 BLOND jampi.
 BOE éh.
 BOEG kolo.
 BOEK buku.
 BOEREN teraq.
 BOETE hutang.
 BOKSEN jaguh.
 BOLROND bolong.
 BOOG ina sumpéq.
 BOOM haju, pu; voor boomsoorten zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo onder 'pohon'.
 BOOMKIKVORS paké I.
 BOOMMERG toka.
 BOOS bani, beti até.
 BOOSAARDIG daq.
 BOOMSTAM pu.
 BOOT kapa(1).
 BORD pinggang II.
 BORST mannelijke ~, tangkah; vrouwelijke ~, susu.
 BOS puah.
 BOT I = been, toko.
 BOT II ~ v.e. mes, dudu.
 BOUWEN tuhu, ?toho.
 BOVEN rété.
 BOVENKANT wéwo.
 BRAADPAN grote ~, tabé.
 BRAKEN muta.
 BRANDEN zich branden, siboq.
 BRANDING sonco.
 BRANDNETEL lanténg.
 BREED paja.
 BREKEN gebroken, biké; gebroken (van koord), beté.
 BRIEF suraq.
 BRIJ tabaq.
 BROEDEN nekéq.
 BROEDNEST kurung.
 BROEIEN laten ~, kemo.
 BROEK déko; korte ~, déko dumpéq, déko jongko; lange ~, déko

léwah, serowa.
 BROER jongere ~, ari; oudere ~, ha, haha, uba; ~ (gezegd door zuster) B - (+Z), na I.
 BROK (se)hoi.
 BRON mata-banu.
 BROOD roti.
 BROODBOOM kerara.
 BRUIDSPRIJS coi.
 BUFFELPOEL poréng.
 BUIK bara.
 BUIT toma.
 BUITEN pia, piang; naar ~ brengen, kelosa; naar ~ gaan, losa.
 BUNDEL pété.

CASSAVE bojo; gedroogde ~, bojo, laka.
 CASTREREN kodéng.
 CHOLERA kaléra.
 CICADE kesiq I.
 CITROEN geruq.
 CIVETKAT laku.
 CLITORIS pihi.
 COBRA pupu.
 COPULEREN hako.
 CYCAS-PALM angkor.

DAAR lo henlo, lo héné, sené.
 DAARGINDS asa né, lo helo.
 DAARNA hiné, né.
 DAAROM maka II, tara.
 DAAROP mai.
 DADELIJK siang.
 DAG ro.
 DAGLICHT nésang, nisang; bij ~, nénga ro.
 DAK sobong.
 DAL droog ~, maloq.
 DAN I hiné, né I.
 DAN II (vergr. trap) po II.
 DANS ~ srtn, jogéq, rambang, ronggéng.
 DAT (aanw. vnw.) hiné, né I; ~ (betr. vnw.) ata.
 DAUW kelo.
 DEEL duma.
 DEKSEL kebéh.
 DENKEN kenanu.
 DERRISPLANT ndaréng.
 DERTIEN sepulu telu.
 DEUR kantuwa.
 DEZE édé, dé I.
 DICHTDOEN de ogen ~, kepuq.
 DIE (aanw. vnw.) hiné; ~ (betr. vnw.) ata.
 DIENST tot uw ~, yo.
 DIEP doléng.
 DIER kaka II.

DIJ pa.
 DIK boléq; ~ v. kleren, gumpuh.
 DIKBUIKIG beroq.
 DING ntau.
 DINGES apa.
 DINSDAG Selasa.
 DIRECT héngang, mang, nggaroq, téta.
 DIT dé, édé.
 DOCHTER anaq winé.
 DODEN peraté, wajo; = slachten, sembelé; (met het zwaard) ~, wénco;
 met dynamiet (vis) ~, bedih.
 DODENRITUEEL kehampa.
 DOEN kerawi, tau.
 DOLFIJN lobu.
 DOLK golo.
 DOM sempula.
 DONDER gunggu.
 DONDERDAG Hamis.
 DONKERGEEL monca tua.
 DOOD maté.
 DOODSTEKEN ceka.
 DOOF sampinga.
 DOOR wajo, je, ji, jo, ju, waji, lalé; ~ haar, (hem, hen), né III;
 ~ hen, ?dé; ~ jou, mu II.
 DOORN dekéq.
 DOORSLIKKEN noméq.
 DORP kiling.
 DORPSHOOFD kepala.
 DORPSPLEIN kenata.
 DORSEN met de voeten ~, ridiq.
 DORSTIG mekaq bokaq.
 DRAAIEN er omheen ~, mbékoq.
 DRAAIKOLK somolu.
 DRAAKJE vliëng ~, sanga-doro, lélaq.
 DRACHTIG kodang bara.
 DREK tai.
 DRIE telu.
 DRIJVEN lénténg.
 DRINKEN inung; (een teug water) ~, tegoq.
 DROGEN laten ~, perai.
 DROMEN nipi.
 DRONKEN mbari.
 DROOG mara; ~ gelopen, meti.
 DROOM, droom, dromen, nipi.
 DROPPELEN titiq.
 DRUILREGEN pati-reté.
 DRUKKEN peda.
 DRUPPEL poq.
 DRUPPEN titiq.
 DUIKEN cenu.
 DUIM ina lima.
 DUISTER nenggéq.
 DUIVEL sétang.
 DUIZEND riwu.

DUN nipih, nipis.
 DUS sené.
 DUUR nggali; hoe ~ is het?, se-mi cui-né?
 DWARSHOUT abang.
 DYNAMIET bedih.

EB meti, banu meti.
 ECHTER pela.
 ECHTGENOOT lahi.
 ECHTGENOTE wéi.
 EEN sa, se- I.
 EEND wilde ~, ngara.
 EENMAAL sa kali.
 EERGISTEREN rua meréng.
 EERLIJK réhéng, rombo.
 EERST de eerste, ata sa.
 EI telo.
 EIGEN diri.
 EIGENAAR ata watah, mori, mori-ngarang, ngarang II.
 EIGENDOM ?watah.
 EIGENLIJK maar ~, pada-ha(1).
 EILAND nusa; groot ~, tana.
 ELF sepulu sa.
 ELK masing-masing.
 ELKAAR tou.
 ELLEBOOG siku.
 EN nani.
 ENKEL paké kéi.
 EREPLAATS molang I.
 ERG liwa; ~ (zwaar), ipi.
 ETEN ahang.
 EVERZWIJN motang; volwassen mannetjes ~, kuléh.

FAECALIËN béraq, tai.
 FEEST ndiha.
 FEITELIJK kari.
 ?FLIKKEREN hipi-hepaq.
 FLUIT jelitu; inheemse ~, silu; fluiten, silu.
 FOLTEREN sisa.
 FONTANEL buwung.
 FREGATVOGEL péka jawa.
 FUIK ketutu.

GAAIKOEKOEK mori-urang.
 GAAN laho, le I.
 GAAR mami.
 GAL peru.
 GAREN lawé.
 GARNAAL soorten van garnalen, belo, ?kakada, kapanto, kepanto, kon-
 go, péi, sipi, wowoto.
 GASLAMP (lampu) strongkéng.

GAST ata mai lambu.
 GAT nua.
 GEBAK ~srtn, boluq, buluq.
 GEBED salawat, doa.
 GEBOGEN mbékoq.
 GEBRUIKT ndéndé.
 GEDACHTE in gedachten verzonken, kenanu.
 GEDURENDE wunga.
 GEDWONGEN wakéq.
 GEEL monca.
 GEEST boze ~, sétang; ~ v.e. overledene, malékaq, mbarapu.
 GEHEMELTE ngaréq.
 GEHUCHT loang.
 GEIT mbé.
 GEKKO ?teké.
 GELD séng I.
 GELDSCHIETER guru.
 GELIEFD mici.
 GELOFTE ~ doen, tinja, saké.
 GELOVEN imbi.
 GELUID ding.
 GELUK laba.
 GELUKKEN ndadi.
 GEMAKKELIJK moda.
 GEMENGD jampuh.
 GENOEG cuku.
 GERAAKT hena, henang.
 GERECHT uté.
 GESLACHT turuna.
 GETAND gergidi.
 GETROFFEN hena, henang.
 GEVALLEN munu.
 GEVEN wiang II; (?afgeven), donggo.
 GEURIG mengih.
 GEWEER bedih, bedis.
 GEWEI ungang.
 GEWOON gewoon, gewoonlijk, mberéq.
 GEWRICHT paké II.
 GEZAAGD gergidi.
 GEZEGDE wana.
 GEZEL roka.
 GEZICHT rupa.
 GEZOND boléq.
 GIERST ~srt, husu.
 GIERZWALUW kaka-rao.
 GINDS henlo, lo, lo henlo, lo héné,
 GISTEREN meréng; gisternacht, meréng leléng; gisternacht, marwiang,
 meréng wiang.
 GLAD nggeléq, rata.
 GLIBBERIG nggeléq.
 GLIMLACHEN imu, saromé.
 GLUREN songéq.
 GOD Mori-Keraéng.
 GOED réhéng.

GOLF I galoh.
 GOLF II = bocht v.d. zee, soq I.
 GOOIEN op een hoop ~ (aarde) buncu.
 GOOT lanco.
 GOUD mas.
 GRAAN ~ srtn, boka, gandong, husu, mbatung, paré.
 GRAAT een ~ in de keel, wenéq.
 GRAF boaq, kubuh; heilig ~, keramaq.
 GRAFSTEEN tanda boaq.
 GRAS satah; soorten van grassen, ki I, nggele-nggoang, wakah.
 GRAVEN kéréq.
 GREEP een ~ (rijst), hoi.
 GRENSSTOKJE ~ (in de tuin), lancé.
 GRIJS ~ van haar, muwang.
 GRIJSACHTIG lawu-lawu.
 GROEN jao.
 GROENTE uté.
 GROND tana.
 GROOT kodang.
 GROOTMOEDER wai I.
 GROOTVADER umpu.
 GROOTVOETHOEN wontong.
 GROT liang II.
 GULZIG ngaraq.

 HAAI kiu.
 HAAN manuq moné, lalong.
 HAAR I hoofdhaar, woq; lichaamshaar, wunu; ~ (van paard), pundu.
 HAAR II 1 (pers. vnw.), hia, -é, -i. 2 (bez. vnw.), -né II.
 HAARD likang.
 HAARDSTEEN watu likang.
 HAAS (vlees), saséq.
 HAAST in der ~, haastig, tanta.
 HADJI haji; meneer de ~, puaji.
 HAGEDIS ~ srtn, ana-udi, ?sanga-doro, ?sawa-doro.
 HAKMES wéla II.
 HALEN ala; zwemmende (een boot) ~, porong.
 HALF een halve, sebinci; halverwege (de zee), lalé kerora (taséq),
 nco.
 HALS bokaq.
 HAMER een grote houten ~, semboré; een kleine ijzeren ~, caha.
 HAND lima I, keraméng.
 HANDELAAR toké I.
 HANDRUG keraméng.
 HANDVOL een ~ nemen, hoi.
 HANGEN (intr.) kantéro.
 HANGNET puka.
 HAPPEN naar lucht ~, hompa.
 HARD (bijw.) ~ (huilen), ténggo.
 HART pusu; ~ van banaan, posoq; hart = binnenste, ngedéng.
 HAVEN plaats buiten de ~, mumuh I.
 HÉ éq.
 HEER mori, ruma, sengaji; Heer, Mori, Muri; de ~ der Bajo, panggawa.

HEERSER feodale ~, dalu.
 HEET panah.
 HEINING kuta; ~ van dwarshouten, kuta abang; staande ~, kuta péndé.
 HEKEL een ~ hebben aan, giséq.
 HELDER noa.
 HELFT de ~, binci, sabinci.
 HELLEND dédéng.
 HELLING kelempéh.
 HELPEN tulung.
 HEM hia, -é, -i.
 HEN (pers. vnw.) siré, -si, se- II, -s.
 HENGELEN mancing, nanggu.
 HERKAUWEN loa wali.
 HEREMIETKRAB kumang.
 HERRIE ngango.
 HERSENEEN utéq.
 HERT rusa.
 HET hia, -né.
 HEUVEL ntodoh.
 HIEL tudéh.
 HIER asa dé(q), édé, sedéi, sedéq.
 HIERHEEN asa déi, sedéi.
 HIJ hia, -é, -i, -né.
 HIKKEN jegoq.
 HOE ba II, imba ba, mi; ~ (duur), se-mi.
 HOEN wild ~, kerata.
 HOEST hoest(en), miki.
 HOEVEEL pira.
 HOL (subst.), liang II, nua.
 HOLLAND Belanda; Hollander, ata Belanda.
 HOLTE ~ (in een bamboe), ntodo.
 HOND bungga; vliegende ~, niti I.
 HONDERD ratus.
 HONGER ~, hongerig, saréq.
 HOOFD kolo.
 HOOFDDOEK terung.
 HOOFDHAAR woq I, ?wuq.
 HOOFDLUIS hutu.
 HOOG langkah; ~ getij, répaq.
 HOOP hoopje onkruid, utung.
 HOORN ungkang.
 HOREN dengi.
 HOUDEN ~ van, cau, ngong.
 HOUT haju; ~ van palmen, kiwung.
 HOUTLARVEN boa.
 HOUTSKOOL kuncéng.
 HOZEN ~ uit bootje, bonggo.
 HUID luki.
 HUIG léra-kéka.
 HUIS dékang.
 HUISPAAL kompo-ri.
 HUIVEREN kiko.
 HUN = van hen, -dé III.
 HURKEN koro-konto.

HUT kompa.

IEDER masing-masing.

IETS apa.

IJVERIG hamo.

IJZER besi.

IK ahu, hu II.

IMMERS mang.

IN asa II, lalé, lé, lipa, rété, wua II.

INDERDAAD ndadi.

INDIEN bo.

INGEWANDEN tiri.

INHAM legong, ?loho, soq.

INJECTIE jotoq.

INKEPING cariq.

INKOMSTEN bunga.

INKTVIS een grote ~ , karita; een kleine ~ , pusuq.

INLICHTEN toi.

INNERLIJK (subst.) ngedéng.

INNIG ~ (omhelzen), (kerao) ténggo.

INSLAAN een zijweg ~ , céngga.

INSTAPPEN néq.

INSTEMMEN ngong.

INSTORTEN roa.

INTREST bunga II.

INVALLEN nduhé, roa.

INZUIGEN ~ , opzuigen, roroq.

JA (beleefd) yo.

JAAR ntaung.

JACHT op ~ (zijn), duaq.

JAGEN duaq.

JAMMER! iné ngata!

JE hou.

JERRYCAN cirgéng.

JIJ hou, -o I; ~ (in poss. constr.) -mu I.

JIJZELF dirimu.

JOBSTRANEN gandong.

JONG (bijv.) kia, ngura; ~ (subst.) anaq.

JONGELING ata kerebé.

JOUW -mu, ko mu.

JUIST pas, temé.

JULLIE méu, miu, mu I; van ~ , -mu.

KAAK gerang.

KAAL gomoq; ~ worden van bomen, horo (ngolo).

KAAP lolo.

KAARS gemoq.

KAF sungga.

KAKATOE kéka.

KAKKERLAK kacincing.

KALK apo.
 KAM jangka.
 KAMER sumpé.
 KAMERAAD bela; ?nggata.
 KANT binci, kompéq; aan de ~, heléké.
 KAPOK kawu.
 ?KAPOT iha.
 KAT ngao I; wilde ~, ngao nggalu.
 KAUWEN mama.
 KEEL tolaq.
 KEER kali, waing I.
 KENNEN baé, toang.
 KERKUIL (kaka) kéaq.
 KEUKEN jongké.
 KEUTEL tai.
 KIES holle ~, toka ngentu.
 KIJKEN lélo.
 KIKVORS ~ srt, ntung, paké.
 KIL ngentéq.
 KIN tesang.
 KIND anaq.
 KIP manoq, ?manuq.
 KIPPENLUIS homa.
 KIPPENVAL ndala II.
 KLAAR cumpu, kelah.
 KLAKKEN ~ met de tong, kenécé.
 KLAMBOE dindi.
 KLANDER toka.
 KLAP een ~ geven, topa.
 KLAPPEN ~ met de vleugels, rebaq.
 KLAPPERDOP bako.
 KLAPPERTOR kusi.
 KLAUW wuku.
 KLEDING kani.
 KLEED een kledingstuk, gintung.
 KLEEFRIJST kéta; ~ (op het veld), paré kéta.
 KLEERLUIS tuma.
 KLEIN kia, kidéq.
 KLEINKIND ~ (t.o.v. grootmoeder), wai I; ~ (t.o.v. grootvader), umpu.
 KLIMBOON lambé-nanga.
 KLIMMEN tékaq; ~ in, néq.
 KLIMPLANT voor ~ srtn zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo onder
 'sulur'.
 KLIP torong.
 KLONTJES gola-gola.
 KLOPPEN ~ aan, toké II; ~ (v.h. hart), jijéh.
 KNAGEN nggudu II.
 KNAP ntika.
 KNAPPEN ~ (van touw), beté.
 KNIE tuh.
 KNIEHOLTE renggo.
 KNIESCHIJF ajo.
 KNIJPEN kempiq.
 KNIKKEBOLLEN ngendoq.

KNIPOGEN kako mata.
 KNIPPEREN ~ met de ogen, hipi-hepaq.
 KNOLGEWAS giftig ~, raoq.
 KNOOP ~ (aan kleding), kunci; knoop = geleding, paké II; een ~ leg-
 gen, puih.
 KNOP ~ (aan planten), kempéq.
 KOKEN (mais) ~, ténang; (rijst) ~, tapi; (groente) ~, nasu.
 KOKOSNOOT ~, kokospalm, niu.
 KOKOSVEZEL kuntang.
 KOM! mai!
 KOMEET bolang pelai.
 KOMEN mai; laten ~, tumang.
 KOMKOMMER timung.
 KOMODO Modo.
 KONING raja.
 KOOKPOT séré.
 KOOL gloeiende kolen, wagah.
 KOORTS kangkong.
 KOPEN weli; op de bon ~, conggo.
 KORAAAL takaq; ~ srt, karbaha(r), toko-baha.
 KORAN Koroa.
 KORST rengko.
 KORT jongko, panda; ~ (van broekriem), dumpéq; ~ en dik, dumpéq.
 KOSTEN (subst.) ongkos.
 KOSTER ~ v.d. moskee, guru robo, gurobo.
 KOUD néoh, ngentéq.
 KRAAI kaka po.
 KRAAIEN kakoh.
 KRAB ~ srt, kambala, kembala.
 KRABBEN hao; ~ in, kahé.
 KREEFT ~ srt, karaka ihang, péi.
 KREKEL jengkiri.
 KREUPEL dénggoq.
 KREUPELHOUT napu.
 KRIJGEN toma.
 KRIOELEN kumburu.
 KRIS keris.
 KROES déngkéng.
 KROKODIL waja.
 KROM mbékoq.
 KROP ~ v. vogels, sepoq.
 KRUIIN kelisu.
 KRUIPEN nama, nambang.
 KUIT wetih.
 KUKULEKU kako-kuku.
 KUNNEN ?molang II, nolang, toang.
 KURK toka.
 KUSSEN (ww.), pirung.
 KUSTSTROOK kelempéh.
 KUUR kuren hebben, loma.
 KWAL ~ srt, lanténg, lénténg-lawé.
 KWIJL kilu, wéwé; kwijlen, wéwé.

LAAG (bijv. nw.) panda.
 LAAGTIJ laag getij, banu meti.
 LAAT later, kén-to; op zijn laatst, hampa-bua; laatste adem, cumpu kenai.
 LACHEN maléq.
 LADDER liang I; ~ = bamboe etc. met inkepingen, ranggé.
 LAM ntuku.
 LAMP ilo.
 LAND tana.
 LANDSLAK kesing sowang, belsowang.
 LANG ~ (van tijd), ndéndé, manga, ?tentang, ma I; ~ (van vorm), léwa.
 LANGGEREKT nambang.
 LANGS paté, ?pati.
 LANGZAAM nari.
 LANTAREN lantéra.
 LAST medéh.
 LAWAAI nganggo.
 LEEG linga.
 ?LEEMACHTIG litaq II.
 LEGER ~ van everzwijn, sowo.
 LEGNEST kurung.
 LEK titiq.
 LEKKER caru.
 LENDENEN takjong, tekejong II.
 LENDENSTUK saséq.
 LENEN cépé.
 LEPEL senduq, tosé.
 LEREN = onderwijzen, ajah; ~ = onderricht krijgen, nu.
 LEVEN pusi.
 LEVER até.
 LEZEN baca.
 LIAAN ~ srtn, ajo, landa, mépéh.
 LICHAAM sarumbu, weki.
 LICHAAMSHAAR wunu.
 LICHT I (subst.) nénga.
 LICHT II ~ (v. gewicht), méong.
 LICHTEN ~ v.d. zee, membilang taséq.
 LICHTKEVERTJE membilang.
 LICHTPAARS lango.
 LICHTROOD monca tua.
 LIED rindo.
 LIEFHEBBEN ngesang ngedéng.
 LIEGEN japa.
 LIES kué.
 LIEVER supaya, musti ko.
 LIGGEN ndoré.
 LIJF weki, sarumbu.
 LIJK timba.
 LIJN lijnen in de handpalm, uraq bara lima.
 LIKKEN lai(q).
 LINKS ~, linker, liu.
 LIP wiwih.
 LITTEKEN hidi (bunga).

LOENS gilé, nggélé.
 LOHOR lohor.
 LONG kowo.
 LONTARPALM tah.
 LOOD tembinga.
 LOPEN laho.
 LOS losse (grond), sambura; ~ zitten, ruku; ~ zittend, nggédog.
 LOSGERAAKT piong.
 LOSMAKEN piong; ~ (van touw), léngka.
 LUCIFER api kéra.
 LUI kelemboq.
 LUISTEREN tepéng.

MAAG ~ van kip etc., ajo.
 MAAGD anaq (ke)molah.
 MAAL waing I.
 MAAN wulang.
 MAAND wulang.
 MAANDAG Senéng.
 MAANSVERDUISTERING nenggég wulang.
 MAAR pela.
 MAAT maatlíkje, tongka.
 MADE uléh.
 MAGER keronggo, jabu I.
 MAIS mbatung.
 MAJESTEIT sengaji.
 MAKEN kerawi, pandé.
 MALARIA kangkong ngentéq.
 MALS leboq.
 MAN ata moné; ~ = echtgenoot, lahi.
 MAND ~ srt, kio.
 MANGGA = manga-vrucht, pau.
 MANGGARAI Manggarai, Nggerai; Manggaraier, ata ntodoh, ata Manggarai.
 MANIER cara.
 MANNELIJK moné; ~ (van vogels), lalong.
 MASSEREN ~ bij de bevalling, kéngkéng.
 MAST garong.
 MAT grove ~, kajang.
 MEDICIJN moro.
 MEDELIJDEN ~ hebben, lémbó ngedéng.
 MEER des te ~, naha.
 MEESLEUREN inti.
 MEESTER mori, ruma.
 MEETREKKEN (aan een touw) ~, hinti.
 MEEVOEREN inti.
 MEISJE anaq (ke)molah, anaq molas; ~ = vrouwelijk kind, ata winé.
 MELK banu susu.
 MELKWEG Walu I.
 MELOEN eetbare ~ srt, kondang; jonge ~, munté.
 MENGEN jampuh.
 MENS ata; ~ (denigrerend), ngata.
 MENSELIJK ~ wezen, ata.
 MENSTRUATIE hai, mai ra.

MESSING kuninga.
 MEST tai.
 MESTKEVER kerunggu.
 MET nani, ji, ju.
 MIDDAG didi ro.
 MIDDELERWIJL wunga, ?wenga.
 MIDDELPUNT ~ v.d. lingko-tuin, lodoq.
 MIDDELVINGER komoso kerora, komoso kenai.
 MIDDEN kerora; ~ in, nco.
 MIDDERNACHT ncowiang.
 MIER ~ srtn, kemaŋoq, kemuntiq, sumér; witte ~, sekenai, sowo-kenai.
 MIJ ahu, hu II.
 MIJDEN kantéro.
 MIJN = van mij, ko hu, kuhu, -ngu.
 MIJNHEER mori.
 MILT bapa.
 MINDER kurang.
 MISKRAAM ~ hebben, teropé.
 MISLEIDEN tipu.
 MISSCHIEN du.
 MISSELIJK moa.
 MIST kewung.
 MITS suru.
 MODDER compo; modderig, butéq.
 MOEDER ina, emaq; moeder!, iné kodong!
 MOEILIJK ncoki.
 MOERAS ndano.
 MOETEN perlu, musti.
 MOGEN toang.
 MOND komong I.
 MOOI ntika.
 MOPPEREN jengoq.
 MORGEN I (subst.), leléng, subu.
 MORGEN II (bijw.), siang.
 MORGENGEBED subu.
 MORGENSTER bolang nésang.
 MORREN jengoq, mumuh II.
 MORSEN bohong II.
 ?MOS jabu.
 MOSKEE sigi.
 MOSSEL ~ srtn, kerunti, ?mantih, tiréng, batoq.
 MUF ~ (van gekookte rijst), bangé.
 MUG muggesrt, kelemus.
 MUIS belawo.
 MUSKAATDUIF regung, rugung.
 MUSKIETENNET dindi.

 NAAIEN daiq.
 NAALD rao.
 NAAM ngarang I.
 NAAR lalé, lipa, ta I, te III, wua II.
 NABIJ dini, dining.

NACHT wiang I.
 NACHTGEBED isa.
 NACHTREIGER koh.
 NADEREN rapu.
 NADERHAND kénto.
 NAGEL wuku.
 NAMIDDAG ngawo; in de ~, wangawo, wengawo.
 NAMIDDAGGEBED asa I.
 NAT basa.
 NATUURLIJK tantu.
 NAUTILUSSCHELP aru-gélé.
 NAUW séké.
 NAVEL pusé.
 NAVELSTRENG (tali) londa.
 NEEF koa; oudere neef, ha, uba; ~ (gezegd door nicht) FBS - (+FBD),
 na I.
 NEEFJE = ZS - (+MZ), BS - (+FB), anaq; ~ BS - (+FZ), WBS - (+FZH),
 woté.
 NEE(N) wita.
 NEERSMIJTEN péncia.
 NEET kelisa.
 NEGEN siwa.
 NEK bokaq, tuđing.
 NEMEN ala; tot vrouw ~, ala.
 NERF ~ van palmbiad, tokong.
 NEST raba.
 NET fijn mazing ~, jari.
 NEUS ngirung.
 NEUSSLIJM iruș.
 NICHT oudere ~, ha; ~ t.o.v. neef FBD - (+FBS), ncawa.
 NICHTJE = BD - (+FB), ZD - (+MZ), anaq; ~ = ZD - (+MB), HZD -
 (+MBW), koa; ~ = BD - (+FZ), WBD - (+FZH), woté.
 NIER péngga.
 NIET wita; ~ doen!, moké; nog ~, wita di, wita po.
 NIETS het is ~, wita mi waing.
 NIEUW wou II.
 NIEUWS habah.
 NIEZEN wenang.
 NODIG ~ hebben, ~ zijn, perlu.
 NOG kené, wali.
 NOK sobong.
 NU édé.
 NUTTELOOS iha bebo.
 NYLON nilong.

 O o wee, iné kodong!
 OCHTENDGLOREN kala-élé.
 OESTER gima, tiréng.
 OF ko II, atau.
 OFSCHOON koné.
 OGENBLIK témpo.
 OKSEL kelélé.
 OLIEPIT pejana.

OM ~ te, tau.
 OMDAT asa III, asal, kai, ?lantara, supu III, wai II, wajo.
 OMDRAAIEN (tr.), waléq.
 OMHAKKEN poka.
 OMHELZEN kerao.
 OMHOOGKIJKEN jongang.
 OMHOOGKOMEN léngténg.
 OMHOOGKRINGELEN ?awu.
 OMLAAGSTORTEN ~ (aarde), nduhé.
 ONDER = beneden, wawa; ~ = gedurende, wenga, wunga.
 ONDERGAAN ~ (v.d. zon), melo.
 ONDERKONING raja bicara.
 ONDERWIJZEN ajah.
 ONDERWIJZER guru.
 ONDEUGEND béngkéq.
 ONDIEP néncah.
 ONGAAR kanggé II, mataq II.
 ONGEVEER salaq.
 ONKRUID sewoq.
 ONMIDDELLIJK nggaroq.
 ONPASSELIJK moa.
 ONRIJP mataq II.
 ONS I (excl. pers. vnw.), hami, -mi; ~ (excl. bez. vnw.), ko hami, kehami.
 ONS II (incl.) hité, -té I, -t; ~ (incl. bez. vnw.) -té, -t, ko hité.
 ONTBIEDEN tumang.
 ONTKERNEN (een maisklos) ~, cepoq.
 ONTLASTEN zich ~, jambang, béraq.
 ONTMOETEN ita tou (nani).
 ONTUUCHT kerawi daq.
 ONTVANGEN toma I.
 OOG mata.
 OOGSTEN (mais) ~, géoq; (rijst) ~, ako.
 ?OOIEVAAR bango.
 OOK doréng, wi.
 OOM ama dua, ama kia, dua, pua, ama tua, amangkia.
 OOR kalinga.
 OORHANGER anting-anting.
 OORLOG léwa; ~ voeren, léwa.
 OORSIERAAD versch. oorsieraden, bangkah, gagiwa, keriro, ?sibo, togé.
 OORSPRONG puung, ?pung.
 OORWORM kaka dangka.
 OORZAAK pokoq.
 OOSTEN timu.
 OP rété, wéwo.
 OPBERGEN tena.
 OPBEUREN titi.
 OPDAT supaya.
 OPDRACHT ~ geven, uru II.
 OPENBLOEIEN lekah.
 OPENEN léngka.
 OPENGAAN ~ v.e. bloem, lekah.
 OPENRIJTEN ratah.

OPENSNIJDEN nggola; ratah.
 OPEREREN ratah.
 OPGERICHT ndiang.
 OPGEWIPT hédo.
 OPHANGEN ndérong.
 OPHOUDEN déngga; opgehouden door, sémpé.
 OPKOMEN wuntu.
 OPLETTEN jaga réhéng.
 OPPIKKEN dutuq.
 OPRAPEN pili.
 OPRICHTEN péndé.
 OPSCHEPLEPEL kaléq.
 OPSLOKKEN noméq.
 OPSPATTEN cerica.
 OPSTAAN bé II, tuhu.
 OPSTAPELEN udu.
 OPZIJ ~ gaan, cigo lalang.
 OPZUIGEN iruq.
 OPZWELLEN opgezwollen, ba I.
 ORANJE rara monca.
 ORDE in ~! réhéng!
 OUD = vroeger, manga; ~ (van leeftijd), tua; ~ (van kleren), ndéndé.
 OVERBLIJFSEL ~, overgebleven, nciwi.
 OVERGROOTOUDERS waro.
 OVERHEMD baju.
 OVERKANT (positiewoord), lipa.
 OVERLATEN ~ aan, tersera.
 OVERLEDEN maté.
 OVERMORGEN siang rua.
 OVERSPEL kerawi daq, loma.
 OVERSTEKEN limbang.
 OVERSTULPEN kobo.
 OVERVOL séké, tuka.
 OVERWONNEN koda.

PAARD jarang.
 PAARS kétaq.
 PAD lalang, ntung.
 PADDESTOEL eetbare ~, déngé.
 PALEIS asi.
 PALING duna; zeepaling, daong.
 PALM ~ (v.d. hand), bara; arenpalm, nao; *gebang*-palm, sowang.
 PALMBLAD pangka.
 PANDANUS ~ srt, landi, pedé.
 PANDELING ana(q) muri(d).
 PANNETJE panci.
 PAP tabaq.
 PAPAJA panja.
 PAREN kina.
 PAS (nu) ~, po II; pas geleden, héngang.
 PASSEN ~ op, tunggu.
 PEES uraq.
 PEINZEN kenanu.

- PENIS lasu.
 PEPPER spaanse ~, baruné.
 PERSEN ~ (bij ontlasten, bij baren), ngencéq.
 PERSOON (hulptelw.), kenobo, tou.
 PEUTEREN kerokéq.
 PIJL sumpéq; ijzeren ~, fana.
 PIKKEN dutuq.
 PINK kindi.
 PIN ~ in een heft, popo I.
 PLAATS paté, hidi; ~ van samenkomst (van karbouwen, herten), litaq I.
 PLAATSEN tau, toho, panta.
 PLAATSERVANGER waki(1).
 PLAN van ~ zijn, jang.
 PLANK pampang.
 PLANT voor ~ srtn, zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo onder
 'tumbuhan'.
 PLANTEN paséq; (een vlag) ~, panta.
 PLETTEN (mais) ~, tutung II.
 PLOTSELING dumung.
 PLUKKEN karémpo.
 PLUNDEREN pagoraq, perampoq.
 POEL geboq.
 POFFEN keraba, pomo.
 POLSSLAG cerica uraq.
 POLSSLAGADER uraq lima.
 POMPOEN eetbare ~ srtn, halaq, kondang.
 PONY pundu.
 PORREN met een stok in een holte ~, runca, rodok.
 POST ~ (v.d. politie), pos.
 POTEN paséq.
 POTSCHERF néwaq.
 PRAATZIEK céncé.
 PRATEN ~ in de slaap, méré.
 PRAUW wangka.
 PRECIES pas.
 PREVELEN doa.
 PRIJS coi.
 PRIKKEN caki.
 PROBEREN coba.
 PROEVEN tabaé.
 PRUIMEN mama.
 PUISTJE gero.
 PUT témba.
 PYTHON népa.

 RAADGEVEN toi réhéng.
 RAADSEL gantang.
 RADEN tepu.
 RAL ~ srt, kara-koaq.
 RAND kompéq; buitenste ~ v.d. tuin, cicing.
 RANK sanga.
 RAT ~ srt, beco.
 RAVIJN ngampang.

RECHT rombo.
 RECHTOP péndé.
 RECHTS ~, rechter, wanang.
 REDEN pokoq.
 REEDS dé II, di, ga, penga.
 REGEN urang.
 REGENBOOG wéngkong.
 REIGER bango popo.
 REKENEN rékéng.
 REST uwé, nciwi.
 REUZENSCHHELP tulang.
 REUZENVARAAN ora.
 RICHTING in de ~ van, ta I, te III, laho, le.
 RIJGEN anggo.
 RIJK ntau wara.
 RIJP nésa.
 RIJST ~ (op het veld), paré; gepelde ~, kerawa; gekookte ~, ahang.
 RIJSTGRUIS boté II.
 RIJSTKORREL losse ~ met bolster, mata kerawa; loze ~, mpiki.
 RIJSTMESJE kéntu.
 RIJSTVELD nat ~, tolo.
 RING ngguru.
 RINGINGER kanggé, komoso ngguru.
 RITUEEL een bep. ~, maka I.
 RIVIER banu; ~, rivierbed, walu I.
 RIVIERMONDING nanga.
 ROEIBOOTJE keloboh.
 ROEIEN kerawé.
 ROEPEN koing, kuing.
 ROER kamudi.
 ROET muréng séré; ~ aan het dak, awu ko nuh.
 ROG pai.
 ROND bolong.
 ROOD rara.
 ROOFVOGEL roofvogels, muiq, pinggang.
 ROOFSPRINKHAAN kepujoq.
 ROOK nuh.
 ROOSTEREN senggapi, tunu.
 ROTS watu.
 ROTAN ué.
 ROVEN perampoq.
 ROVER (zeerover), ata perampoq.
 RUG kuni; de ?rug v.d. hand, keraméng.
 RUGGEGRAAT toko péngga.
 RUILEN cépé.
 RUIMTE ~ onder de paalwoning, hebo.
 RUKKEN ~ aan, lambé.
 RUMOER ngango.
 RUPS kamboléq.
 RUPSGRAAT lioq.
 RUSTEN ndoré.

SABITA (eiland), Bitaq.

SAGO ~ van de arenpalm, kuwang; ~ van de *gebangpalm*, mbutaq; gruis van *sagomerg*, nggawa II.
 SAMENTREKKEND pesah.
 SAMPAN keloboh.
 SARONG gintung.
 SAWAH tolo.
 SCHAAF saruncu.
 SCHAAP jimba, kiba.
 SCHAAR ~ (v.e. kreeft), ?kabé, paké III.
 SCHAARDE ~, schaardig, ncobé.
 SCHADE rugu.
 SCHATEREN gerékéq.
 SCHEDEL toko kolo.
 SCHEEF dédéng.
 SCHEEL gilé, nggélé.
 SCHEENBEEN dalo.
 SCHEIDEN ~ in huwelijk, céngga.
 SCHELDEN obsceen ~, tolang.
 SCHELP schelpdiersrtn. zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo onder 'kerang' en 'siput'.
 SCHENKEN wiang II.
 SCHERP ~ gepunt, nahang; ~ v. gezicht, kantéé lélo.
 SCHIETEN pasang; ~ een pijl, fana.
 SCHILDPAD zee ~, penù sisiq;
 SCHIMMEL ~, schimmelig, bukung.
 SCHIP kapa(1).
 SCHIPBREUK biké wangka.
 SCHIPPER anakoda.
 SCHOMMEL soq II.
 SCHOMMELEN ~ v.e. boot, kakala.
 SCHOON = niet vuil, noa, raso; ~ = mooi om te zien, ntika.
 SCHOONBROER ha, ipah, késa, lago.
 SCHOONDOCHTER woté.
 SCHOONOUDEERS ~ (t.o.v. man), ariana, riana; ~ (t.o.v. vrouw) mamó.
 SCHOONZOOM koa.
 SCHOONZUSTER ipah.
 SCHOOT op de ~ houden, bé I.
 SCHORPIOEN ?homa.
 SCHORPIOENSHELP ungang rusa, ranga rusa.
 SHOUDER léba.
 SCHRAPEN kahé.
 SCHRIJVEN tunti.
 SCHROEFPANDANUS réa.
 SCHROEIEN sedaraq.
 SCHUDDEN (tr.), kéngkung, ruku.
 SCHUILEN iling.
 SCHULD conggo; schuldenaar, anaq muri(d).
 SCHURK ata dabaé.
 SCHUTBLAD ~ van een bloeiwijze, bako.
 SCHIJNSEL nénga.
 SCROTUM telo.
 SEDERT lu.
 SIERPIN coma.
 SIGARET rongko.

SINAASAPPEL geruq.
 SIRIHPRUIM mama.
 SLAAN mbolé II; ~ (op de trom), tutung II.
 SLAAP ~ (v.h. hoofd), nipis.
 SLAAPWANDELEN jaha.
 SLACHTEN sembelé.
 SLAGEN geslaagd (voor examen), toang.
 SLAGTAND kuléh.
 SLANG mbelaé; voor ~ srtm. zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo
 onder 'ular'.
 SLANGAAL mbelaé daong.
 SLAP maloh.
 SLAPEN leku.
 SLECHT daq, dabaé, debaé.
 SLECHTS daq.
 SLEPEN nduri.
 SLEUTEL kunci.
 SLIJKSPRINGER karkontong.
 SLIJPEN rasang.
 SLIJPSTEEN watu rasang.
 SLIKKEN noméq.
 SLOK tegoq.
 SLUITEN de ogen ~, kepuq.
 SMAKKEN mecah.
 SMEKEN dingi, ?dengi.
 SMELTEN nerah.
 SMERIG sampu.
 SNAKKEN naar adem ~, sasi kenai.
 SNEL émo, ropé.
 SNIKKEN ngesuq.
 SNOEPMOED gagola, gola-gola, gegola.
 SNOR songo.
 SNOT irus.
 SNUIT gu.
 SORGHUM boka.
 SPECHT kaka wetoq.
 SPEEKSEL kilu.
 SPEER bujaq; ~ met drietand, senjai.
 SPELEN kako II.
 SPEREN (ww.) ceka.
 SPIJKER paku.
 SPLIJTEN tia.
 SPOOR ~ v.d. haan, taji.
 SPREKEN mumuh II, wana.
 SPRENKELEN cerica.
 SPRINGEN guncu.
 SPRINKHAAN jengkiri.
 SPINNEWEB kerangga.
 SPITS nahang.
 SPOOR hidi.
 SPUWEN ilu.
 STAAN heré; staande, ndiang, péndé.
 STAART iko.
 STAARTVEREN lange ~ v.d. haan, lando.

STAAT in ~ zijn, ?molang II, nolang, sanggup, toang.
 STAM pu; dode ~, banta.
 STAMPBLOK rond ~, ngencung; zie 'stamptrog'.
 STAMPEN tutuq; (rijst) ~, waju.
 STAMPER alu.
 STAMPTROG galoq.
 STANK wou I.
 STEEDS ~ ...-er, naha.
 STEEL ~ van een palmbloeiwijze, soko.
 STEEN watu; sacrale ~, mboho.
 STEKEL taji; ~ (v.h. stekelvarken), wunu.
 STEKELHAAR = scherpe haartjes, mesaq.
 STEKELVARKEN rutung.
 STEKEN in de grond ~, panta, ?tedé; blijven ~, sémpé.
 STELEN kenaho.
 STER bolang; vallende ~, bolang lélaq.
 STERK naka, ténggo.
 STERN péka.
 STIEFMOEDER ina cémpé.
 STIJGEN wuraq I.
 STINKEN wou I, wuéh.
 STOEL (bananestoel etc.), pu (kalo).
 STOF ~ (op de weg), tewuh.
 STOM = dom, sempula.
 STOMEN (rijst) ~, songko.
 STOMP I untu.
 STOMP II = niet scherp, dudu.
 STOMPJE dumpu (rongko), lunténg.
 STOOM nunga.
 STOTTEREN dekaq.
 STRAAL nénga.
 STRAF sisa.
 STRAFBETALING hutang.
 STRAFFEN sisa.
 STRAKS ~ (in het verleden), héngang; ~ (in de toekomst), siang,
 ta II téta.
 STRALING nésang.
 STRAND kelaiŋ, kelempéh.
 STRANDVLO keming.
 STRIK serénté.
 STRO tako.
 STROMEN mbang.
 STROOK ~ land om de lingko, tinti.
 STROTENHOOFD nggoh.
 STRUIK voor ~ srtm. zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo onder
 'perdu'.
 STRUIKELEN sudé.
 STUK stuks (hulptelwoord), kenobo, ketéq, nggini, tobé.
 STUREN peratu.
 SUF bobéq.
 SUIKER bruine ~, gola; witte ~, gola kesi.
 SULTAN soltan.

TAAL wana.
 TAFEL méja.
 TAK dangka.
 TAMARINDEBOOM duli.
 TAND ngentu.
 TANDBEDERF toka ngentu, uléh ngentu.
 TANDELOOS gumu.
 TANDVLEES isi wara.
 TANTE dua, ina dua, ingkia, pua, ina tua.
 TAPPEN palmsap ~, banggeng.
 TEEK pié.
 TEKEN tanda.
 TELLEN rékeng.
 TENT baruga.
 TEPER popo I.
 TERSTOND dumung, héngang, keda, mang, téta, kétang.
 TERUG wali; ~ van, puku.
 TERWIJL wunga; ~ ... toch, po II.
 ?TESTIKEL telo.
 TEUG tegoq.
 TEVERGEEFS iha bebo.
 TEVREDEEN senang.
 TEZAMEN sama.
 THEOLOG Islamitisch ~, alim-ulama.
 TIEN pulu, sa mpulu.
 TIJD témpo.
 TOCH ~ niet, wita koné.
 TOEKIJKEN ngong.
 TOELATEN wiang II.
 TOESCHOUWEN ngong.
 TOESCHUIVEN dundu.
 TOEVERTROUWEN ~ aan, tersera.
 TONDEL ?kuntang.
 TONG lema.
 TOORTS culu; petroleumtoorts, obor.
 TOP ~ v.e. boom, loboh; malse topjes, dumu II.
 TORTELDUIF grote ~, kuku(r) II; kleine ~, kolong.
 TOT hampa; ~ aan, hampa.
 TOTDAT sampé.
 TOUW tali; ~ van karbouwleder, lariq; ~ van *gebang*-blad, keroro.
 TOVENAAR sando.
 TOVERKUNST ilmu.
 TRAAN banu mata.
 TRACHTEN coba.
 TRAPPEN sépa.
 TRED nggaq.
 TREEFT likang.
 TREKKEN (het zwaard) ~, weco; achter zich aan ~, nduri.
 TRILLEN jijéh.
 TRITONSCHHELP bo.
 TROEBEL butéq; ~ (van ogen), sawoq.
 TROM een ~ srt., gendang; ~ v.d. moskee, bedoq.
 TROMMELSLAGER ~ v.d. moskee, guru robo, gurobo.
 TROUWEN campo, nika; ~ (van man), ala.

TUIN communale ~, lingko; privé ~, nggaro; tweede-jaars ~, omang rapa; termen betreffende ~, lokang.

TUINPOORT lewang.

TUSSENGELEDING kerora.

TWAALF sepulu rua.

TWEE rua; tweede, kerua.

TWIJG dangka, sanga.

TWINTIG ruampungu.

TWISTEN ao II, céncé.

U hité, -té, -t.

UIL ~ srt, bunga sétang.

UIT pia(ng); er ~ doen, kelosa.

UITBLUSSEN peraté.

UITBROEDEN tonté.

UITELKAAR ~ gaan, céngga.

UITGESTREKT dondoq, paja.

UITGIETEN soq III.

UITGLIJDEN giri, nggeléq.

UITKOMEN ~ v. eieren, tonté.

UITLOPEN ~ v. planten, ludung.

UITNODIGEN undang.

UITPERSEN ranu.

UITSCHELDEN béntang.

UITSCHRAPEN kaho II.

UITSPANSEL awang.

UITSPREIDEN ~ (vis om te drogen), wuraq II.

UITSPRUITEN ludung.

UITSPUWEN loa.

UITSTEKEND réhéng temé.

UITTREKKEN weco; (v. haar), wucuq.

UITVALLEN horo.

UITVOERIG ~ (spreken), dondoq.

UITWERPSELEN béraq, jambang.

UITWIJKEN cigo.

UITZUIVEREN jijuq.

URINE ~, urineren, teli.

URINEBLAAS hidi banu teli.

UUR jang I.

VADER ama.

VADERLAND tana bohong ra.

VALLEI droge ~, maloq.

VALLEN munu; (v.d. vishaak) ~, nggori.

VAN = behorend aan, ko I, ke I; ~ (veel positiewoorden o.a.), lalé, lé; komend ~, mai(ng) puku.

VANAF maing.

VANDAAN puku.

VANDAAR hiné, maka héné, né I; vandaar dat, waing II.

VANNACHT wawiang.

VANWEGE wajo, je, jo, ju.

VARKEN motang.

VASTBINDEN puih.
 VASTEN Islamitische ~, puasa; ~tijd, puasa.
 VASTHOUDEN séng III, ténténg, ?tentang.
 VASTKLEMMEN kempiq.
 VECHTEN ncao; ~ om, lipi.
 VECHTKWARTEL bubu;
 VEE rood ~, capi.
 VEEL wodo.
 VEER wunu.
 VEERTIEN sepulu paq.
 VEEST pesu.
 VEGEN cafi.
 VEL luki.
 VELLEN poka.
 VENSTER patontong.
 VER diu; op zijn verst, hampa-bua.
 VERBIEDEN kanta.
 VERBLIND hipi-hepaq.
 VERBRANDEN tunu; verbrand, muntung.
 VERDRIET susa.
 VERDRONKEN mbeluq.
 VERDWENEN nopo.
 VERF perada.
 VERGAAN mbelé.
 VERGELDEN balah.
 VERGETEN munténg.
 VERGIETEN bohong II.
 VERGISSING bij ~, sala.
 VERHAAL mpama.
 VERHALEN nundoq.
 VERHINDERD sémpé.
 VERKEERD bangkéng.
 VERKOPEN landang.
 VERLAMD dénggoq.
 VERLATEN wétéq.
 VERLEGEN maja.
 VERLIES rugi.
 VERLOOFDE do(u) sudi.
 VERMOEID wokoq.
 VERONDERSTELLEN salaq, sangka.
 VERROT bowoq.
 VERSCHIJNING ~ v.e. overledene, malékaq.
 VERSCHILLEND kini I.
 VERSCHRIKT nggika.
 ?VERSLETEN ndéndé.
 VERSTOPT ~ (slokdam), deléng.
 VERSTOTEN talaq.
 VERTEGENWOORDIGER waki.
 VERTELLING nundoq.
 VERTRAPPEN ridiq.
 VERTREKKEN ambi.
 VERVOLGEN kudu; vervolgens, lantara.
 VERWARD darura.
 VERWISSELD caloq.

- VERZADIGD beténg.
 VERZAMELEN zich ~, kodo.
 VERZORGEN piara.
 VET (subst.) minaq.
 VEZEL ~ v.d. arenpalm, benau.
 VIA paté.
 VIER paq.
 VIJAND musu; vijandig (zijn), musu ata.
 VIJF lima II.
 VIJG vijgeboomsrt., ara naa, ras.
 VIJZEL houten ~, ngencung mama.
 VIN sibéh.
 VINDEN ita.
 VINGER komoso.
 VIOLET kétaq.
 VIS ihang; voor ~ srtn. zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo, onder 'ikan'.
 VISKUIT réa ihang.
 VISSCHUB fénta.
 VISVLOT bagang.
 VISVIJVER kunstmatige vijver als vissenal in getijdewater, tamba.
 VLAG bendéra.
 VLAK rata.
 VLAKTE galong, kelempéh.
 VLAM déré.
 VLECHTEN ~ (v. matten), tenung.
 VLEERMUIS tobé-lampu.
 VLEES isi.
 VLEUGEL kelebé.
 VLIEG kalalé.
 VLIEGEN lélaq II.
 VLIERING taja.
 VLINDER (kaka)békaq, kebékaq.
 VLOED banu wuraq, répaq banu.
 VLOER rong; ~ (óp de grond), lanté.
 VLUCHTEN pelai.
 VLUG émo.
 VOCHTIG lemo.
 VOEDSEL ahang.
 VOELEN doing.
 VOER ~ (v. kippen), paning.
 VOEREN (een kind, een zieke) ~, takung.
 VOET kéi.
 VOETBAL bang kéi.
 VOETSPoor la(a)h.
 VOETSTAP nggaq.
 VOETZOOl bara kéi.
 VOGEL kaka II; voor ~ srtn., zie de Nederlandse soortnamen en de woordenlijst Indonesisch-Komodo onder 'burung'.
 VOGELNESTJE eetbaar ~, sobu.
 VOL wuja; ~ (met mensen), séké.
 VOLGEN tuntung; volgens, menuru.
 VOLLEY foli.
 VOLWASSEN ~ (van man), kerebé; ~ (van vróuw), (ke)molah.

VOOGD waki.
 VOOR = ten bate van, wiang II, tau, te I; ~ (v. plaats), tando.
 VOORDAT sewita.
 VOORDE néncah.
 VOORGOED tetaq.
 VOORHOOFD rai.
 VOORKOMEN rupa.
 VOOROVERGEBOGEN gogoq.
 VOOROVERLIGGEN koboq.
 VOOROVERVALLEN béna.
 VOORPLEIN ~ (v.e. huis), kenata.
 VOORSTE de ~, ata hulu.
 VOORTDUREND tetaq.
 VOORTSCHUIVEN nguju.
 VOORTTREKKEN (een karbouw aan een touw meetrekken), hinti.
 VOORVADER umpu.
 VRAGEN tanang, wana; ten huwelijk ~, sudi, tanang.
 VRIEND bela, roka.
 VRIJDAG Jumaa.
 VROEGER danong, hulu; manga.
 VROUW ata winé; ~ = echtgenote, wéi; jonge ~, anaq molah.
 VROUWELIJK winé.
 VRUCHT wua I.
 VUIL sampu; ~ (stinkend), dohé.
 VULLEN ~ (met aarde), bumbu.
 VUUR api; vuurrood, rara.
 VUURSTEEN watu.
 VUURWAPEN bedil.

?WAAIEN ?puh.
 WAAR I = echt, temé.
 WAAR II (vraagwoord), bai, lalé ba?
 WAARNEMEN doing.
 WAAROM mi?
 WAARVOOR = waartoe, apa?
 WACHTEN lio, nggio.
 WAKEN ~ bij, bé II.
 WAKKER ~ zijn, bé II, rasa.
 WALGEN giséq.
 WALVIS tamba-sisi.
 WAN doku, doku soro.
 WAND riding.
 WANDELEN kekaro, réro.
 WANDELSTOK tiki.
 WANDHAGEDIS kembiloq.
 WANDLUIS kemajung.
 WANG papa.
 WANNEER ai ba?
 WANNEN siri, tepi.
 WARM panah.
 WAS bijenwas, liling.
 WASEM nunga.
 WASKOM basi.

WASSEN (het gezicht) ~, baki; (kleren) ~, waca, popoq.
 WAT apa; ~ ook maar, al ~, ba-ba II.
 WATER banu.
 WATERBUFFEL kamba.
 WATERKALEBAS ponda ndala.
 WATERLEIDING lanco.
 WATERMELOEN kaléndé.
 WATERSCHAP kinta, uru I.
 WEDER ~(om), peli.
 WEDUWE mbaru.
 WEEK = zacht, moo.
 WEER wali.
 WEERSZIJDEN aan ~, balabaé, baling.
 WEG lalang.
 WEGDUWEN dundu.
 WEGGOOIEN wétéq.
 WEGJAGEN (kippen) ~, iso.
 WEGKAPEN ncanga.
 WEGSCHUIVEN dundu.
 WEGVEGEN posa.
 WEKEN pené.
 WEKKEN kéngko, tuhu.
 WELBEKEND masuhur, mbou.
 WELK (bijv. vraagw.) ba II; ~ (betrekk. vnw.) ata.
 WELRIEKEND mengih.
 WENDENZICH ~, waléq.
 WENEN nangih.
 WENKEN kawéq.
 WERK ~, werken, kerawi.
 WERKELIJK temé.
 WERPEN balé, wio; (jongen) ~, anaq.
 WERPNET jala.
 WERPSPIES ~ met weerhaak, bujaq dangka.
 WERVELWIND poté.
 WEST west(en), waraq.
 WESTMOESON waraq.
 WETEN baé; weet ik? wie weet? aikini, aingkini, ngkini; laten ~, bohong I.
 WETTEN rasang.
 WEVEN tenung.
 WIE séi, si.
 WIELEWAAL kéroh.
 WIJ (excl.) hami, mi; (incl.) hété, hité, té I.
 WIJDBEENS ~ zitten, nggaka.
 WIJDLOPIG dondoq.
 WIJFJE = vrouwelijk, winé; jong wijfjes(dier), molah, kemolah.
 WIJLEN malékaq, maté.
 WIJSVINGER komoso toso.
 WIJZEN toso.
 WILLEN jang, gori, ngedéng, tau.
 WIMPEL bendéra.
 WIMPERS wunu mata.
 WIND anging; windje, pesu.
 WINST laba.

WISSELEN cépé; (kleren) ~, ganti kani.
 WIT popoq.
 WOENSDAG Arabaa.
 WOLK tai anging, tai kodo awang.
 WONDE bunga I.
 WONEN nggio, ngodoq.
 WONING voorlopige ~, baruga.
 WOORD wana.
 WORDEN ndadi.
 WORGEN kedéq.
 WORM ~ srtn.: cacing, géré, kuli, koli, kuli jarang.
 WORTEL waké.
 WORTELSCHEUT ~ v.e. bananenboom, karang.
 WOULD puah.
 WRANG ngilu, pesah.
 WREEF keraméng kéi.
 WRIJVEN ruju, susuq.
 WUIVEN wékoq.

ZAAD déi I.
 ZAADKORREL anté.
 ZAAG gergaji.
 ZAAIEN ?woncang.
 ZACHT moo; (zachte bodem), litaq II.
 ZAND kelaing; ertshoudend ~, lomasa; zouthoudend ~, paréq.
 ZATERDAG Sape-tu.
 ZEE tasiq.
 ZEEÄLGEN lamung.
 ZEEËGEL tajung, weréng, runcu.
 ZEEËNGTE selaq.
 ZEEF bajo II.
 ZEEKOE rujung.
 ZEEKOMKOMMER taripang.
 ZEEOORTJE kelau.
 ZEEPAARDJE jara-muti, jemuti, jeremuti.
 ZEEPLANT ~ensrt., lato.
 ZEER (bijw.) ipi; al te ~, ténggo.
 ZEEROVER pagoraq.
 ZEESLANG riki.
 ZEESLAK voor zeeslakkensrtn. zie de woordenlijst Indonesisch-Komodo
 onder 'siput'.
 ZEESTER bolang tasiq.
 ZEESTRAAT selaq.
 ZEEVLO keming.
 ZEGGEN wana; dat wil ~, ao-né, aon.
 ZEIL ~, zeilen, lajah.
 ZEKER tantu; een zekere, sa.
 ZELF diri, mésang.
 ZEMELLEN woq II.
 ZENDEN peratu.
 ZES nemu.
 ZETTEN tau, tena; (koffie) ~, panah.
 ZEVEN pitu.

ZIEK beti, supu II; ernstig ~, ncoki.
 ZIEL kenai.
 ZIEN ita.
 ZIJ I (enkelv.) hia, -é, -i, -né.
 ZIJ II (mv.), siré.
 ZIJDE ~ v.h. lichaam, kerasa, kué.
 ZIJN I (bezitt.vnw.) -né II, -n.
 ZIJN II (ww.), manga.
 ZIJTAK dangka.
 ZILVER pérak; zilverfolie, salaka.
 ZIN zijn eigen ~ doen, kako II.
 ZINGEN rindo.
 ZINKEN mbelé.
 ZITTEN ngodoq.
 ZITVLAK lodé.
 ZO sedéq, sené; niet ~ (groot), wita ipi; ~ pas, ~ juist, wou-wou.
 ZOALS imba.
 ZODAT hiné, sehingga.
 ZOEKEN jang II; eten ~, ngupa; eten ~ aan het strand, ngenti.
 ZOENEN pirung.
 ZOET mincé.
 ZOEVEN hé nang, na II.
 ZOLDER taja.
 ZON mata ro.
 ZONDAG Aha.
 ZONDE dosa.
 ZONNEN zich ~, perai.
 ZONSONDERGANG ~, zonsondergangsgebed, mageri.
 ZONSVERDUISTERING nenggéq mata ro.
 ZOOM ~ (v. kleed), supu I.
 ZOON anaq moné.
 ZORGEN ~ voor, hakaq.
 ZOUT zouten, sia II.
 ZOUTPAN natuurlijke ~, paréq.
 ZUIGELING anaq ngura.
 ZUIGEN kamojo.
 ZUIVER raso.
 ZUSTER t.o.v. broer, Z - (+B), ncawa; jongere ~, ari; oudere ~, ha, kaka I.
 ZUUR ngonco.
 ZUURZAK ~ (een vruchtboom), geroso belanda.
 ZWAAR medéh.
 ZWAGER zie schoonbroer.
 ZWAK maloh.
 ZWANGER kodang bara.
 ZWANGERSCHAPSLUSTEN belala.
 ZWART muréng.
 ZWEEP koréq; zweepspeel, kako koréq.
 ZWEMMEN nanging.
 ZWEREN sumpa.
 ZWIJGEN méng.

Woordenlijst Engels-Komodo

- A sa, se- I.
ABLE to be ~, ?molang II, nolang, ?sanggup.
ABOVE rété, wéwo.
ABUSE to ~ with foul words, tolang.
ACCOMPANY antah.
ACCORD according to, menuru.
ACHIEVE (be) achieved, ndadi.
ACROSS lipa.
ADULTERY kerawi daq, loma.
ADVISE toi réhéng.
AFRAID ndahuq.
AFTERNOON ngawo; in the ~, wangawo, wengawo.
AFTERNOON-PRAYER asa I.
AFTERWARDS kénto, lantara.
AGAIN peli.
AGAR-AGAR agah.
AH aq.
ALGAE lamung, ?rambuq.
ALIAS ngarang kini.
ALL kali, mucu, segala.
ALLOW wiang II; to be allowed, toang.
ALMOST nggawé.
ALONE mésang.
ALREADY di, ga, penga.
ALSO doréng, wi.
ALTHOUGH koné; po II.
ANCHOR mangga; to ~, labu.
AND nani.
ANGLE to ~, mancing, nanggu.
ANGRY bani, beti até.
ANIMAL kaka II.
ANKLE paké kéi.
ANSWER (to) ~, balah, walé.
ANT ant spp., kemandiq, kemuntiq, sumér; white ~, sekenai, sowo kenai.
ANTLERS ungang.
ANUS nua lodé.
APPARITION ~ of a dead person, malékaq.
APPETITE particular ~ of a pregnant woman, belala.
APPROACH to ~, rapu.
APPROXIMATELY salaq.
AREN-PALM nao.
ARGONAUT ~ sp., ?korkontong.
ARM lima I.
ARM-PIT kelélé.

ARREST arrested, sémpe.
 ARRIVE ntudu, rencaq, sai, toma II.
 ARROW sumpéq; small iron ~, fana.
 AS = since, asa III, je, jo, ju, kai, ?supu. III, wajo.
 ASHAMED maja.
 ASHES kerawo.
 ASK tanang, wana; to ~ in marriage, sudi, tanang.
 ASSIST tulung.
 ASTHMA hompa.
 ASTRINGENT pesah.
 AUNT dua, ina dua, ingkia, pua, ina tua.
 AWAIT tunggu.
 AWAKE be ~, bé II.
 AWAKEN (tr.) kéngko, ?tuhu.

BABY anaq ngura.
 BACK kuni; ~ (adv.), wali; ~ from, puku.
 BACKBONE toko péngga.
 BAD daq, dabaé, debaé.
 BAIL to ~ out, bonggo.
 BAIT gééré, paning.
 BALD gomoq.
 BALL bang.
 BAMBOO ~ spp., belang, betong, haus; thorny ~, ?hau dekék.
 BAMBOO-SHOOT owaq.
 BANANA kalo.
 BANANA-SHOOT karang.
 BANG ~ (of hair), ?pundu.
 BARK luki; peeling ~, lokaq.
 BARN-OWL (kaka) kéaq.
 BASHFUL maja.
 BASKET kio.
 BAT tobé-lampu.
 BATHE to ~ (oneself), buri.
 BAY legong, ?loho, soq, ?soro.
 BE to ~, manga, waing II.
 BEACH kelaing.
 BEARD jéngoq.
 BEAT mbolé II; to ~ (the drum), tutung II.
 BEATER ~ of mosque drum, guru robo, gurobo.
 BEAUTIFUL réhéng temé.
 BECAUSE asal, kai, ?lantara, wai II.
 BECOME ndadi.
 BEE ~ spp., ?ruang, wani.
 BEETLE ~ in the coconuttree, kusi.
 BEFORE wita po, sewita.
 BEG to ~, dingi.
 BEGINNING puung, ?pung.
 BEHAVE to ~ whimsically, loma.
 BEHIND kuni.
 BELCH (to) ~, teraq.
 BELIEVE imbi.
 BELLY bara.

BELONG belonging to, ko I, ke.
 BELOVED mici.
 BELOW wawa.
 BENCH bangku.
 BENEATH wawa.
 BENT mbékoq; ~ over, gogoq.
 BETEL-NUT rongkah; ~ quid, mama.
 BETTER po II.
 BIG kodang.
 BILE peru.
 BIMA Dima, Mbojo.
 BIRD kaka II; ~ spp., bunga-sétang, gui, kaka-rao, péka-jawa, (ke)pinggang, kesiq II, muiq, muri-urang, péka, kaka-koaq, won-tong; see also the Indonesian-Komodo dictionary under 'burung' and Appendix 4.
 BIRTH to give ~, anaq, wou III.
 BITE to ~, wakéq; to ~ (snake), dutuq.
 BITTER paiq.
 BIVALVE ~ spp., kerunti, mantih, paéh, tiréng, batoq, gima.
 BLADDER urinary ~, hidi banu teli.
 BLACK muréng.
 BLIND buta; blinded, hipi-hepaq.
 BLISTER with blisters, nésa, siboaq.
 BLOOD ra.
 BLOW to ~, puh.
 BLUE greenish ~, jao.
 BLUNT dudu.
 BOAR motang; adult male ~, kuléh.
 BOARD pampang.
 BOAT kapa(l); small ~, keloboh.
 BODY sarumbu, weki; side of the ~, ?kué.
 BOIL to ~, nasu.
 BONE toko.
 BOOK buku.
 BOOTY toma.
 BORN to be ~, losa.
 BORROW cépé.
 BOTTOM lodé.
 BOUGH dangka.
 BOW = a weapon, ina sumpéq; = bows (of a ship), kolo.
 BOW-NET ketutu.
 BOWELS tiri.
 BOX to ~, jaguh.
 BRACELET gelang, ~ of *Conus*-shell, geloso.
 BRAIN utéq.
 BRAN woq II.
 BRANCH dangka.
 BRASS kuninga.
 BREAD roti.
 BREAD-FRUIT kerara.
 BREAK biké; broken (a cord), beté.
 BREAKERS sonco.
 BREAST female ~, susu; male ~, tangkah.
 BREATH kenai; out of ~, sasi kenai; ?breathe, sasi kenai; to

- breathe one's last, cumpu kenai.
 BRIDE-PRICE coi.
 BRING to ~ out, kelosa.
 BROAD paja.
 BROOD to ~ on eggs, nekéq; to ~ (fruits), kemo.
 BROTHER ~ (said by sister) B - (+Z), na I; younger ~, ari; elder ~, ha, haha, uba; brother-in-law, ipah, késa, lago.
 BRUSHWOOD napu.
 BUD (subst.) kempéq; to ~, ludung.
 BUG kemajung.
 BUILD tuhu.
 BUNDLE pété.
 BURN tunu; burnt, muntung, sibog; (falling) ~ grass etc., awu(h).
 BURST biké.
 BURY komong II.
 BUT pela.
 BUTT lunténg.
 BUTTERFLY (kaka) békaq, kebékaq.
 BUTTOCK lodé.
 BUTTON kunci.
 BUY weli; to ~ by instalments, conggo.
 BY je, ji, jo, ju, lalé, wajo; ~ her, (him, them), né III; ~ you, mu II.
- CAKE bolu, bulu.
 CALABASH eatable ~, halaq.
 CALF ~ of the leg, wetih.
 CALL to ~, koing, kuing; to ~ names, béntang.
 CAN ?molang II, nolang, toang.
 CANDLE gemoq.
 CAPE loló.
 CAPTAIN anakoda.
 CARE to ~ for, hakaq, piara.
 CARRIES toka ngentu.
 CARRY to ~ away, inti.
 CASSAVE see 'manioc'.
 CASTING-NET jala.
 CASTRATE kodéng.
 CAT ngao I; wild ~, ngao nggalu.
 CATCH get caught, henang.
 CATERPILLAR kamboléq.
 CATERPILLAR-BIRD lioq.
 CATTLE red ~, capi.
 CAVE liang II.
 CAVITY ~ (in bamboo), ntodo.
 CERTAIN a ~, sa; certainly, tantu.
 CHAFF sungga.
 CHALK apó.
 CHANGE to ~, cépé; to ~ clothes, ganti kani.
 CHARCOAL kuncéng.
 CHASE to ~ away (chickens), iso.
 CHASTISE sisa.
 CHEEK papa; ~-bone, gerang.

CHEW mama.
 CHIEF village ~, kepala.
 CHILD anaq; with ~, kodang bara.
 CHILI baruné.
 CHILLY ngentéq.
 CHIN tesang.
 CHOKE choked in a (fish-)bone, wenéq.
 CHOLERA kaléra.
 CHOP to ~, to ~ off, ketéq.
 CICADA kesiq I.
 CIGARETTE rongko.
 CIRCUMCISION sunaq.
 CIVET-CAT laku.
 CLAM giant ~, tulang.
 CLAN turuna.
 CLAW wuku.
 CLEAN noa, raso.
 CLEAR noa.
 CLICK to ~ (one's tongue), kenécé.
 CLIFF torong.
 CLIMB to ~, néq, tékaq.
 CLITORIS pihi.
 CLOSE to ~ one's eyes, kepuq.
 CLOTH clothes, kani.
 CLOTHES-LOUSE tuma.
 CLOUD tai anging, tai kodo awang; cloudy, nenggéq.
 COAL live coals, wagah.
 COAST kelempéh.
 COB cob's web, kerangga.
 COBRA pupu.
 COCK lalong, manoaq moné.
 COCKATOO kéka.
 COCKROACH kacincing.
 COCONUT niu; ~ fibre, kuntang; ~palm, pu niu; ~ shell, bako.
 COLD néoh, ngentéq.
 COLLAPSE nduhé, roa.
 COMB (subst.) jangka.
 COME mai; coming from, maing.
 COMET bolang pelai.
 COMMAND to ~, uru II.
 COMRADE bela, roka.
 CONFUSED darura.
 ?CONSCIOUS rasa, kewara.
 CONSENT to ~, ngong.
 CONSTANT constantly, tetaq.
 CONTENTED senang.
 CONTRIBUTION duma.
 COOK to ~ (maize), ténang; to ~ (rice), tapi.
 COPULATE hako.
 CORAL takaq; branched ~, karbaha(r), toko-baha, taka-baha.
 CORD tali; ~ made from *gebang*-leaves, keroro; leather ~, lariq;
 umbilical ~, (tali) londa.
 CORK toka.
 CORMORANT ?kodo.

CORN-WEEVIL toka.
 CORPSE timba.
 COST ongkos.
 COUGH (to) ~, miki.
 COUNT to ~, rékeng.
 COURSE of ~, mang, tantu.
 COUSIN cousin, FBD - (⁺FBS), ncawa; cousin, FBS - (⁺FBD), na I;
 elder ~, ha; younger ~ (same sex), ari.
 COVER to ~, kobo; to ~ up; kebéh.
 CRAB ~ spp., kambala, karaka ihang.
 CREEP to ~, nama, nambang.
 CREESE keris.
 CRICKET jengkiri.
 CRIPPLED dénggoq.
 CROCODILE waja.
 CROOKED mbékoq.
 CROP sepoq.
 CROSS to ~ (a river), limbang.
 CROSS-BEAM abang.
 CROW kaka po; to ~, kakoh.
 CROWDED séké.
 CROWN ~ (of head), kelisu.
 CRUST rengko.
 CUCUMBER timung.
 CUP bako.
 CURL to ~ up (smoke), ?awu.
 CURLY ~ (hair), déngkeng.
 CUT to ~, ketéq; to ~ maize, géoq; to ~ open, nggola, ratah.
 CYCAD = tree-fern, angkor.

DAGGER golo.
 DALE dry ~, maloq.
 DAMP lemo.
 DANCE to ~, cambang; kinds of dances, jogéq, rambang, ronggeng.
 DANGLE ndérong.
 DARK nenggéq; dark-yelloq, monca tua.
 DAUGHTER anaq winé; ~-in-law, woté.
 DAY ro.
 DAYBREAK kala-élé.
 DAYLIGHT nésang, nisang; nénga ro.
 DAZZLED hipi-hepaq.
 DEAD maté.
 DEAF sampinga.
 DEBT conggo; debtor, anaq muri(d).
 DECAY decayed, bowoq.
 DECEASED malékaq.
 DECEIVE adong, tipu.
 DEEP doléng.
 DEER rusa.
 DELICIOUS caru.
 DEPUTY waki.
 DERRIS ndaréng.
 DESCEND woroq.

- DEVIL sétang.
 DEW kelo.
 DIFFERENT kini I.
 DIFFICULT ncoki.
 DIG kéréq.
 DIM (of eyes) sawoq.
 DIRECTLY héngang, mang, nggaroq.
 DIRECTION in the ~ of, laho, le, ta I.
 DIRT tai; dirty, sampu.
 DISAPPEAR disappeared, nopo.
 DISGUST to ~, giséq.
 DISH uté.
 DISPOSED ~ to, gori.
 DIVE to ~, cenu.
 DIVORCE to ~, céngga, talaq.
 DO to ~, tau; don't, moké.
 DOG bunga, bengga.
 DOLPHIN lobu.
 DONE ~ (rice), mami.
 DOOR kantuwa.
 DOVE imperial ~, regung, rugung.
 DOWN to go ~, melo.
 DRAG to ~, hinti, nduri.
 DRAUGHT tegoq.
 DRAW to ~, hinti; to ~ (the sword), weco.
 DREAM (to) ~, nipi.
 DRINK to ~, inung.
 DRIP to ~, titiq.
 DRIVEL to ~, wéwé.
 DRIZZLE pati-reté.
 DROOPING ~ (ear), lupé.
 DROP (subst.) poq; to ~, titiq; to ~ from the hook, nggori.
 DROPPINGS tai.
 DROWN to be drowned, mbeluq.
 DRUM gendang.
 DRUNK mbari.
 DRY mara; to ~, perai.
 DUCK wild ~, ngara.
 DULL bobéq, sempula.
 DUNG tai.
 DUNG-BEETLE kerunggu.
 DUST tewuh.
 DUTCHMAN ata Belanda.
 DWELL to ~, nggio.
 DWELLING provisional ~, baruga.
 DYNAMITE bedih, bedis.
- EACH masing-masing; ~ other, tou.
 EAGLE fish-eagle, pinggang I.
 EAR kalinga.
 EAR-ORNAMENT some ear-ornaments, anting-anting, bangkah, gagiwa, keriro, togé.
 EARWIG kaka dangka.

- EARLY not earlier than, po II.
 EARTH to ~ up, buncu.
 EARTHQUAKE hého.
 EAST timu.
 EASY moda.
 EAT ahang.
 ECLIPSE ~ of the moon, wulang nenggéq; ~ of the sun, mata ro nenggéq.
 EDGE kompéq; ~ of garden, cicing.
 EEL daong, duna.
 EGG telo.
 EH éq.
 EIGHT walu II.
 ELBOW siku.
 ELEVEN sepuluh sa.
 EMBARK néq.
 EMBRACE kerao.
 EMPTY linga.
 ENEMY musu.
 ENFORCED wakéq.
 ENOUGH cuku.
 ENTER lu.
 EQUIVOCATE to ~, mbékoq.
 ERECT ndéang, ndiang; to ~, péndé.
 EVIL daq.
 EXACT exactly, pas.
 EXPENSIVE nggali.
 EXTEND extended, nambang.
 EXTENSIVE dondoq, paja.
 EXTINGUISH peraté.
 EYE mata.
 EYELASH wunu mata.
- FACE (subst.) rupa.
 FAST in ~, kari, ndadi, pada-ha(1).
 FAECES béraq, jambang, tai.
 FAIR ~ (hair), jampi.
 FALL to ~, boh, horo, munu; to ~ forward, béna; to ~ in, roa; to ~ on one's back, keléngang; to ~ out, boh, horo.
 FAMOUS lohor, masuhur, mbou.
 FAN to ~ (a flame), sempung.
 FAR diu.
 FART pesu.
 FAST I (subst.) Islamic ~, puasa.
 FAST II (adv.) émo, ropé.
 FAT minaq; (adj.) boléq.
 FATHER ama.
 FATHERLAND tana bohong ra.
 FEAST ndiha.
 FEATHER wunu; long feathers of the cock's tail, lando.
 FEED to ~ to (a child), takung.
 FEEL (tr.) dama; to ~ (intr.) doing.
 FELL to ~, poka.

FEMALE winé; young ~ (adj.), kemolah, molah.
 FENCE kuta.
 FETCH to ~ by swimming, porong; ~ away, ncanga.
 FEVER kangkong.
 FIANCÉ(E) do(u) sudi.
 FIBRE ~ of the enau-palm, belnau.
 FIG figtree spp., ara, naa, ras.
 FIGHT to ~, ncao.
 FILL to ~ up, bumbu.
 FILLET ~ (of beef), saséq.
 FILTHY sampu.
 FIN sibéh.
 FIND ita.
 FINE hutang.
 FINGER komoso; little ~, kindi; to ~, dama.
 FINISH finished, cumpu, kelah.
 FIRE api.
 FIRE-FLY membilang.
 FIRE-RED rara.
 FIRST ata hulu, ata sa; for the ~ time fruit-bearing, rana.
 FIRTH néncah.
 FISH ihang; ~ spp., see the Indonesian-Komodo dictionary under
 'ikan' and Appendix 4.
 FISH-TRAP a tindal giant ~, tamba.
 FIVE lima II.
 FLAG bendéra.
 FLAME déré.
 FLAP to ~ (wings), rebaq.
 FLAT rata.
 FLATTEN to ~ (maize), tutung II.
 FLEE pelai.
 FLESH isi.
 FLICKER to ~, hipi-hepaq.
 FLING to ~ down, péncia.
 FLOAT to ~, lénténg.
 FLOOR lanté, rong.
 FLOWER wéla I; cultivated ~, bunga II; to begin flowering, lekah.
 FLUTE jelitu; indigenous ~, silu.
 FLY I (subst.) kalalé.
 FLY II to ~, lélaq II.
 FODDER paning.
 FOE musu.
 FOG kewung.
 FOLLOW to ~, tuntung.
 FONTANEL buwung.
 FOOD ahang.
 FOOT kéi.
 FOOTBALL bang kéi.
 FOOTPRINT (la(a)h.
 FOOTSTEP nggaq.
 FOR tau, te I, wiang II.
 FORBID kanta.
 FOREFATHER umpu.
 FOREHEAD rai.

- FOREST puah.
 FORGET munténg.
 FORMER manga; in ~ times, hulu.
 FORMERLY danong.
 FORNICATION kerawi daq.
 FORTHWITH héngang, siang, téta.
 FOUL dohé, wou I; ~ (of fish), bowoq.
 FOUR paq.
 FOWL manog; wild ~, kerata.
 FOWL-LOUSE homa.
 FOWLTRAP ndala II.
 FOX flying ~, niti I.
 FRAGRANT mengih.
 FREGATE-BIRD péka-jawa.
 FRIDAY Jumaa.
 FRIEND bela, nggata, roka.
 FRIGHTENED nggika.
 FRIZZY déngkékéng.
 FROG paké I.
 FROM lalé, lé, maing, puku.
 FRONT in ~ of, tando.
 FRUIT wua I.
 FULL wuja; over-~, séké, tuka.
 FUSSY céncé.
- GAIN laba.
 GALAXY Walu I.
 GALL peru.
 GARDEN common ~, lingko; personal ~, nggaro; second year's ~, omang rapa; see lodoq, lokang.
 GARDENGATE lewang.
 GARRET taja.
 GAS-LAMP (lampu) strongkékéng.
 GASP to ~ for breath, hompa, ?sasi kenai.
 GATHER to ~, kodo II.
 GECKO teké.
 GHOST ~ of dead people, malékaq.
 GIRL anaq molah.
 GIVE donggo, wiang II; to ~ way, cigo.
 GIZZARD ajo.
 GNAW nggudu II.
 GO laho; to ~ up (the sun), wuntu; to ~ down, mbelé.
 GOAT mbé.
 GOD Mori-Keraéng.
 GOLD mas.
 GOOD réhéng; for ~, tetaq.
 GOOD-LOOKING ntika.
 GRANDCHILD ~ (w.r.t. grandfather), umpu; ~ (w.r.t. grandmother), wai I.
 GRANDFATHER umpu.
 GRANDMOTHER wai I.
 GRASS satah; ~ spp., ki I, nggele-nggoang, wakah.
 GRASSHOPPER jengkiri.

GRAVE boaq, kubuh; holy ~, keramaq.
 GRAVESTONE tanda boaq.
 GREAT-GRANDCHILD usi; great-~, bebéndé.
 GREAT-GRANDPARENTS waro; great-~, (be)béndé.
 GREEDY ngaraq.
 GREEN jao.
 GREY = ~-haired, muwang; greyish, lawu-lawu.
 GRIND to ~, rasang; grindstone, watu rasang.
 GROIN kué.
 GROUND tana; ground = reason, pokoq.
 GRUMBLE to ~, jengoq, mumuh II.
 GUESS to ~, tepu.
 GUEST ata mai lambu.
 GULF soq I.
 GUM isi wara.
 GUN bedih, bedis.

HAIR ~ of the head, woq I; body-~, wunu; sharp plant-hairs, mesaq.
 HADJI haji; mister ~, puaji.
 HALF nco; the ~, sabinci.
 HAMLET loang.
 HAMMER ~ (of wood), semboré; small iron ~, caha.
 HAND lima I; back of the ~, keraméng; handful, to take a handful,
 hoi; palm of the ~, bara.
 HANDLE to ~, dama.
 HANDSOME ntika.
 HANG (intr.) kantéro, ndérong.
 HANG-NET puka.
 HARBOUR outer ~, mumuh I.
 HARVEST to ~, karémpo; to ~ (rice), ako.
 HATCH to ~, tonté.
 HAVE has to, perlu.
 HE hia, -é, -i, -né.
 HEAD kolo.
 HEAD-CLOTH terung.
 HEAD-LOUSE hutu.
 HEALTHY boléq.
 HEAR dengi.
 HEART pusu; ~ of bananatree, posoq; = inmost soul, ngedéng.
 HEARTH ~ inside the house, jongké.
 HEARTY (embrace) heartily, (kerao) ténggo.
 HEARTH likang; ~-stone, watu likang.
 HEAVY medéh.
 HEEL tudéh.
 HELM kamudi.
 HELP to ~, tulung.
 HENCE hiné, maka héné, waing II.
 HER (pers. pron.) hia, -é, -i; ~ (poss. pron.) -né; by ~, né.
 HERE édé, asa dé, asa dé(q), sedéq.
 HERMIT-CRAB kumang.
 HERON bango.
 HICCUP (to) ~, jegoq.
 HIDE luki.

- HIGH langkah.
 HILL ntodoh.
 HIM hia, -é, -i.
 HIS -né II, -n.
 HIT hena, henang.
 HITHER asa déi, sedéi.
 HOLD to ~, séng III, ténténg; to ~ fast, ?tentang; to ~ aloof from, kantéro; to ~ on one's lap, bé I.
 HOLE liang II, nua; to make a ~ in wood, wetoq.
 HOLLOW ~ of the knee, renggo.
 HONEST réhéng, rombo.
 HORN ungang.
 HORSE jarang.
 HOSTILE to bo ~ to, musu.
 HOT panah.
 HOUR jang I.
 HOUSE dékang.
 HOUSE-LIZARD kembiloq.
 HOW ba II, imba ba, mi; ~ may, pira.
 HOWEVER pela.
 HUMAN ata.
 HUNDRED ratuh.
 HUNGER ~, hungry, saréq.
 HUNT duaq.
 HURRY in a ~, tanta.
 HUSBAND lahi.
 HUT kompa.
 I ahu, hu II.
 IF bo.
 ILL beti; very ~, ncoki.
 IN asa II, lalé, lé, lipa, rété, wua II.
 INDEXFINGER komoso toso.
 INDICATE toso.
 INDUSTRIOUS hamo.
 INFORM toi.
 INJECTION jotoq.
 INLET legong, ?loho, soq.
 INSIDE ngedéng.
 INSTANTLY keda.
 INSTEP keraméng kéi.
 INTEREST bunga II.
 INTERNODE kerora.
 INVITE undang.
 IRON besi.
 ISLAND nusa; big ~, tana.
 IT hia, -é, -i, -né.
 ITS -né V.
- JAVELIN bujaq.
 JELLY-FISH lanténg, lénténg-lawé.
 JERRYCAN cirgéng.
 JOINT paké II.
 JUST ~ now, héngang, wou-wou; ~ = only, daq.

- KAPOK kawu; wild ~, kawu puah.
 KEY kunci.
 KICK to ~, sépa.
 KIDNEY péngga.
 KILL sembelé; to ~, peraté, wajo; to ~ fishes with dynamite, bédih;
 to ~ (with a sword), wénco.
 KING raja.
 KISS to ~, pirung.
 KITCHEN jongké.
 KITE bra(h)miny ~, amina.
 KNEE tuh; ~-cap, ajo.
 KNIFE rice cutting ~, kéntu.
 KNOCK to ~ at, toké II.
 KNOT to ~, puih.
 KNOW baé, toang; to let ~, bohong I; I don't ~, aikini, aingkini,
 ngkini.
 KOEL = a cuckoo, mori-urang.
 KORAN Koroa.
- LADDER liang I; a ~ with notches, ranggé.
 LADLE kaléq.
 LADY young ~, anaq (ke)molah.
 LAIR (boar's) ~, sowo.
 LAME déngoq, ntuku.
 LAMP ilo.
 LAND tana, ngedéng.
 LAND-SNAIL belsowang, kesing sowang.
 LANDSLIDE nduhé.
 LANGUAGE wana.
 LANTERN lantéra.
 LARGE kodang.
 LARVA large wood-~, boa.
 LATE = deceased, malékaq, maté; at the latest, hampa-bua.
 LAUGH maléq.
 LAZY kelemboq.
 LEAD (subst.) tembinga.
 LEAD to ~, antah.
 LEAF ngolo; withered leaves, seroro, tako.
 LEAF-STALK kondang.
 LEAKY titiq.
 LEAN keronggo, jabu.
 LEAP guncu.
 LEARN nu.
 LEAVE to ~, ambi, wétéq; to ~ behind, piong; to ~ to, tersera.
 LEFT liu.
 LEG kéi.
 LEMON geruq.
 LESS kurang.
 LETTER suraq.
 LIANA kinds of lianas, ajo, landa, mépéh.
 LICK to ~, lai(q).
 LIE I = to tell lies, japa.
 LIE II to ~, ndoré; to ~ on one's back, keléngang.

- LIFT to ~ up, titi.
 LIGHT I = not heavy, méong.
 LIGHT II to ~, tutung I.
 LIGHTNING kila.
 LIKE I to ~, cau, ngesang ngedéng, ngong.
 LIKE II = alike, imba.
 LINE lines in the hand, uraq bara lima.
 LIP wiwih.
 LISTEN tepéng.
 LITTLE kidéq; a ~, sekidéq.
 LIVE to ~, pusi; to ~ = to dwell, ngodoq.
 LIVER até.
 LIZARD ana-udi; flying ~, ?sanga-doro lélaq, sawa-doro.
 LOAD medéh.
 LOAMY litaq II.
 LOATHE to ~, giséq.
 LOBSTER see 'crab', 'shrimp'.
 LOCK to ~, kunci.
 LOFT taja.
 LOG banta.
 LOINS takjong, tekejong.
 LONG ~ (time), ma I, ndéndé, ?tentang.
 LOOK to ~, lélo; to ~ at, ngong.
 LOOSE nggédog; ~ (soil), sambura; to come ~, ruku.
 LORD Mori, Muri; lord, mori, ruma, sengaji; a feudal ~, dalu, pe-
 nggawa.
 LOSS rugi.
 LOW panda.
 LOWER to ~, tau wawa.
 LUCK good ~, laba.
 LUMP (se)hoi.
 LUNG kowo.
 LUSH leboq.

 MAGICIAN sando.
 MAGGOT uléh.
 MAGICS ilmu.
 MAIDEN anaq (ke)molah.
 MAIZE mbatung.
 MAJESTY sengaji.
 MAKE kerawi, pandé; to ~, (coffee), panah; to ~ fire, tutung I.
 MALARIA kangkong ngentéq.
 MALE (adj.) moné; ~ (subst.) ata moné; ~ (bird), lalong.
 MAN ata.
 MANIOC bojo; dried ~, laka.
 MANNER cara.
 MANGGARAI Manggarai, Nggerai; ~ people, ata ntodoq, ata Manggarai.
 MANGO pau.
 MANTIS kepujoq.
 MANY wodo.
 MARROW bilo.
 MARRY to ~ (intr.) campo, nika; to ~ = to take (a wife), ala.
 MARSH ndano.

MESSAGE to ~, kékngékng.
 MAST garong.
 MASTER mori, ruma, sengaji.
 MAT a kind of coarse ~, kajang.
 MATCH api kéra.
 MATE to ~, kina.
 MAYBE du.
 ME ahu, hu II.
 MEAN that means, ao-né, aon; meaning, ao I.
 MEANWHILE wunga.
 MEASURE tin as a cubic ~, tongka.
 MEAT isi.
 MEDICINE moro.
 MEET to ~ with, ita tou (nani).
 MEGAPODE wontong.
 MELON musk ~, kondang; a young ~-fruit, muntéq.
 MELT merah.
 MENSTRUATION hai, mai ra.
 MERCHANT toké I.
 MERCY to have ~, merciful, lémbó ngedéng.
 MIDDAY didi ro.
 MIDDLE tekejong II.
 MIDDLEFINGER komoso kenai, komoso kerora.
 MIDST (in the) ~, kerora, nco.
 MILK banu susu.
 MILKY WAY Walu I.
 MILLET ~ sp., husu.
 MISCARRY to ~, miscarried, teropé.
 MISTAKE mistaken one for the other, caloq.
 MIX mixed, ?jampuh.
 MOIST lemo.
 MOMENT témpo; at the same moment, dumung.
 MONDAY Senéng.
 MONEY séng I.
 MONKEY boté, kodéq, malo.
 MONTH wulang.
 MOON wulang.
 MORE po II; the ~, naha.
 MORNING leléng, subu.
 MORNING-PRAYER Islamic ~, subu.
 MORNING-STAR bolang nésang.
 MORTAR ngencung.
 MOSQUE sigi.
 MOSQUITO kelemus.
 MOSQUITO-NET dindi.
 MOSS ?jabu.
 MOTHER emaq, ina; iné kodong!
 MOULD ~, mouldy, ?bukang.
 MOUNTAIN ntodoh.
 MOUSE belawo.
 MOUTH komong I; ~ (of a river), mumuh I, nanga.
 MOVE to ~, ruku.
 MOVEMENTS attacking ~, rindi.
 MUCUS nasal ~, irus.

MUD compo; muddy, butéq.

MUSE to ~, kenanu.

MUSHROOM ~ sp., déngé.

MUSSEL see: bivalve.

MUST musti, perlu.

MUSTY bangé.

MUTTER to ~ (a charm), doa.

MY ko hu, kuhu, -ngu.

NAIL paku; ~ = finger-~, wuku.

NAME ngarang I.

NARRATE nunduq.

NARROW séké.

NAUGHTY béngkéq.

NAUSEOUS moa.

NAUTILUS karontong.

NAVEL pusé.

NEAR dini, dining.

NECK bokaq; ~ = hind-~, tuding.

NEED to ~, perlu.

NEEDLE rao.

NEPHEW = ZS - (+MZ), BS - (+FB), anaq; ~ = ZS - (+MB), HZS - (+MBW),
koa; ~ = BS - (+FZ), WBS - (+FZH), woté.

NEST raba; hatching-~, laying-~, kurung.

NET jari.

NETTLE stinging ~, lanténg.

NEW wou II.

NEWS habah.

NGAT kelemus.

NIECE = BD - (+FB), ZD - (+MZ), anaq; ~ = ZD - (+MB), HZD - (+MBW),
koa; ~ = BD - (+FZ), WBD - (+FZH), woté.

NIGHT isa, wiang I; tonight, wiang I; nightheron, koh, kor.

NINE siwa.

NIPPLE popo I.

NIT kelisa.

NO wita.

NOD to ~, ngendoq.

NODE paké II.

NOISE ngango.

NOON didi ro.

NOSE ngirung.

NOT wita; ~ yet, wita di, wita po.

NOTCH = cattle mark, cariq; ~ in knife, notched, ncobé.

NOTHING wita apa-apa; it is ~, wita mi waing.

NOW édé; just now, héngang.

NYLON nilong.

OBLIQUE dédéng.

OCTOPUS a large ~ sp., karita.

OF ko I, ke- I.

OH iné kodong, iné ngata.

OIL-LAMP pejana.

OLD tua; ~ = used, ndéndé; = former, manga.
 ONCE sa kali; at ~, keda, kétang.
 ONE sa, se-.
 ONLY daq.
 OPEN to ~ (tr.) léngka; to ~ (intr.) lekah.
 OPERATE ratah.
 OR ko II, atau.
 ORANGE (subst.) geruq; ~ (adj.) rara monca.
 ORDER to ~, duru; in ~ to, tau.
 ORIOLE kéroh.
 OTHER bana, kini.
 OUGHT ~ to, musti.
 OUR (excl.) ko hami, kehami.
 OUR (incl.) -té, -t, ko hité.
 OUTSIDE pia, piang; to go ~, losa.
 OVER rété; ~ there, lo henlo.
 OVERCAST tai kodo awang.
 OWL ~ sp., bunga sétang.
 OWN diri; to ~, ?watah.
 OWNER mori, mori-ngarang, ngarang, ata watah.
 OYSTER see: bivalve.

PAINT perada.
 PALACE asi.
 PALATE ngaréq.
 PALE mbéna.
 PALM palmtree spp., nao, niu, rongkah, sowang, tah.
 PALMLEAF pangka.
 PALMWOOD kiwung.
 PAN large frying-~, tabé; small ~, panci.
 PANDANUS wild ~, landi, pedé; see screw-pine.
 PANTS déko léwah.
 PAPAYA panja.
 PARENTS ~-in-law (with regard to husband), ariana, riana; ~-in-law
 (with regard to wife), mamu.
 PART duma; to ~, céngga.
 PAS passed (exam.) toang.
 PATH lalang.
 PAUNCHY beroq.
 PAWNER ana(q) muri.
 PAY cola.
 PEANUT permila.
 PEEP to ~, songéq.
 PENALTY hutang.
 PENIS lasu.
 PEOPLE ata.
 PERCEIVE doing.
 PERHAPS du.
 PERSON ata, tou.
 PESTLE alu.
 PHOSPHORESCENCE ~ of the sea, membilang taséq.
 PICK to ~, kerokéq; to ~ maize, géoq; to ~ up, dutuq, pili; to ~
 into, wetoq.

- PIECE (counter-noun) kenobo, ketéq, nggini, lélaq I, tobé.
 PIG motang.
 PILE kompo-ri; to ~ up, udu.
 PIMPLE gero.
 PIN ornamental ~, coma.
 PINCERS ~ (of a lobster), ?kabé, paké III.
 PINCH to ~, kempiq.
 PINE-APPLE are-na, arna.
 PINK monca tua.
 PIRATE pagoraq.
 PITH toka.
 PLACE (subst.) hidi; ~ of honour, molang I; meeting-~ of deer etc.,
 litaq I; to ~, tau, toho, panta.
 PLAIN galong, kelempéh; coastal ~, ?soq I.
 PLAN to ~, jang.
 PLANE saruncu.
 PLANT several ~ spp. see the Indonesian-Komodo dictionary under
 'tumbuhan', and appendix 2; to ~, paséq; to ~ the standard,
 panta.
 PLATE pinggang II.
 PLAY to ~, kako II.
 PLEASE to do as one pleases, kako II.
 PLUNDER to ~, pagoraq, perampoq.
 POINTED nahang.
 POKE to ~ into a hole, runca.
 POLE boundary poles inside a garden, lancé.
 POND ~ behind the dunes, nanga.
 PONDER kenanu.
 POOH éh.
 POOL poréng.
 POOR ?kasé-asé.
 PORCUPINE rutung.
 PORRIDGE tabaq.
 POST (police-~), pos.
 POT séré; ~lid, kebéq; ~-sherd, néwaq.
 POTATO sweet ~, tété.
 POUND to ~, tutuq.
 POUNDING-BLOCK round ~, ngencung; square ~, galoq.
 POUR soq III.
 PRAY doa; to ~ for, dingi.
 PRAYER magical ~, doa; official Islamic ~, sambia, salawat.
 PRECISE precisely, pas.
 PREGNANT kodang bara.
 PRESENT I ~ in a place, manga; presently, mang, ta II, téta.
 PRESENT II to ~ with, wiang II.
 PRESS to ~, ngencéq, pedaq; to ~ out, ranu.
 PREVENT prevented, sémpé.
 PRICE coi; what ~ is this?, se-mi cui-né?
 PRICKLE ~ (of the porcupine), wunu.
 PROA wangka.
 PROFIT laba, bunga.
 PROLIX dondoq.
 PROMISE to ~, saké, tinja.
 PROPERTY ?watah.

PROSTRATE koboq.
 PROVIDE provided that, ?suru.
 PUDDLE geboq.
 PULL (subst.) tegoq; to ~, lambé; to ~ out (hair), wucuq.
 PULSE cerica uraq.
 PUNISH to ~, punishment, sisa.
 PURE raso.
 PURPOSE to no ~, iha bebo.
 PURSUE kudu.
 PUSH to ~, nguju; to ~ away, to ~ over to, dundu.
 PUT to ~, tau; to ~, to ~ away, tena.
 PYTHON népa.

QUAIL bubu.
 QUARREL to ~, ao II, céncé.
 QUICK émo.

RADIANCE nésang.
 RAFT a k.o. fishing ~, bagang.
 RAFTER ~ (of the thatch), wusu.
 RAIL ~ sp. (bird), kara-koaq.
 RAIN urang.
 RAINBOW wéngkong.
 RAT beco.
 RATHER supaya, musti ko.
 RATTAN ué.
 RAVINE ngampang.
 RAY I (a fish), pai.
 RAI II = beam, nénga.
 READ baca.
 REAL really, temé.
 REASON pokoq.
 RECEIVE toma I.
 RED rara.
 REGAIN to ~ consciousness, kewara.
 REGARD to ~, téngkang; to be regarded as, rékéng.
 REFINE jijuq.
 RELEASE to ~ nature, béraq, jambang.
 REMAINDER nciwi; uwé.
 REPAY balah.
 REPENT ketira.
 REPRESENTATIVE waki.
 REST I (subst.) nciwi.
 REST II to ~, ndoré.
 RIB toko kerasa; a ~ of a palm-leaflet, tokong.
 RICE ~ (in the field), paré; cooked ~, ahang; husked ~, keriba;
 sticky ~, (paré) kéta.
 RICE-FIELD wet ~, tolo.
 RICE-GRAIN deaf ~, mpiki; unhusked ~, mata keriba.
 RICE-GRITS boté II.
 RICH ntau wara.
 RIDDLE gantang.

RIDGE ~ of a roof, sobong.
 RIGHT = not left, wanang; ~ = correct, temé; (all) ~, réhéng.
 RING ngguru.
 RING-FINGER kanggé, komoso ngguru.
 RIPE nésa.
 RISE to ~, bé II, tuhu; to ~ (in water), lénténg; to ~ (o.the
 flood), wuraq I.
 RITUAL mortuary ~, kehampa; a war-~, maka I.
 RIVER banu; ~, ~-bed, walu I.
 ROAD lalang.
 ROAR to ~ (with laughter), gerékéq.
 ROAST to ~, keraba, pomo, senggapi, tunu.
 ROB perampoq; robber, (ata) pagoraq.
 ROCK watu.
 ROE réa (ihang).
 ROLL to ~ (boat), kakala.
 ROLL ~ (of bread) roti.
 ROLLER galoh.
 ROOF ?sobong.
 ROOM sumpé; ~ under the pile-dwelling, hebo.
 ROOT waké.
 ROUND bolong.
 ROW to ~, kerawé.
 RUB to ~, ruju, susuq; to ~ loose (maize-grains), cepoq.
 RUMINATE loa wali.
 RUNNERBEAN lambé-nanga.

SABITA Bitaq.
 SAGO ~ from the aren-palmtree, kuwang; ~ from the gebang-palmtree,
 mbutaq; fragments of ~-pith, nggawa II.
 SAIL ~, to ~, lajah.
 SALANGANE sobu.
 SALIVA kilu, wéwé.
 SALT sia II.
 SALTPAN natural ~, paréq.
 SAMPAN keloboh.
 SAND kelaing; ore-bearing ~, lomasa; salty ~, paréq.
 SARONG gintung.
 SATIATED beténg.
 SATURDAY Sape-tu.
 SAVE weliq.
 SAW (subst.) gergaji.
 SAY wana.
 SCALE ~ of a fish, fénta.
 SCAR hidi bunga.
 SCOOP (subst.) kinta, uru I.
 SCORCH to ~, sendaraq.
 SCORPION ?homa.
 SCRAMBLE to ~ for, lipi.
 SCRAPE to ~ out, kaho II.
 SCRATCH to ~, hao, kahé.
 SCREW-PINE réa.
 SCROTUM telo.

- SEA tasiq.
 SEA-COW rujung.
 SEA-CUCUMBER taripang.
 SEA-EAR kelau.
 SEA-FLEA keming.
 SEA-HORSE jara-muti, jemuti, jeremuti.
 SEA-STRAIT selaq.
 SEA-URCHIN ~ spp., tajung, weréng.
 SEA-WEED lamung.
 SEAM supu I.
 SEARCH jang II; to ~ for good, ngupa; to ~ for eatables along the shore, ngenti.
 SECOND kerua.
 SEE ita.
 SEED anté, déi I.
 SEEK jang II.
 SELF diri, mésang.
 SELL landang.
 SEND peratu; to ~ for s.o., tumang.
 SEPARATE to ~, céngga.
 SEVEN pitu.
 SEW daiq.
 SEXTON ~ of the mosque, gurobo, guru robo.
 SHAKE to ~ (tr.) kéngkung.
 SHALLOW néncah.
 SHANK popo I.
 SHARK kiu.
 SHARP nahang; ~ eyesight, kantéé lélo.
 SHARPEN rasang.
 SHE hia, -é, -i, -né.
 SHEEP jimba, kiba.
 SHELL ~ (of an egg), luki; sea-shell spp., see the Indonesian-Komodo dictionary under 'kerang', 'siput' and appendix 3.
 SHELTER to take ~, iling.
 SHIN-BONE dalo.
 SHINE nénga.
 SHIP kapa(1).
 SHIPWRECK be shipwrecked, biké wangka.
 SHIRT baju.
 SHIVER to ~, kiko.
 SHOOT to ~, pasang; to ~ with an (iron) arrow, fana.
 SHORT dumpéq, panda; shortest (way), (lalang) ketéq.
 SHORTS déko dumpéq, déko jongko.
 SHOULDER léba.
 SHOW to ~, toso.
 SHRIMP ~ spp., belo, kepanto, ?péi, sipi, wowoto.
 SHRUB ~ spp., see the Indonesian-Komodo dictionary under 'perdu', and appendix 2.
 SICK beti, supu II; ~ = nauseous, moa.
 SIDE binci; ~ of the body, kerasa; ~ of the belly, kué; at the ~, heléké; (at) each ~, balabaé, baling; the other ~, sabinci.
 SIDE-ROAD to take a ~, céngga.
 SIEVE (subst.) bajo II.
 SILENT to be ~, méng.

- SILVER pérak.
 SILVER-FOIL salaka.
 SIN dosa.
 SINCE (time), lu; ~ (reason), wajo.
 SING rindo.
 SIRIH-CHEW mama.
 SIRLOIN saséq.
 SISTER ~ (said by brother), Z - (+B), ncawa; elder ~, ha, kaka I;
 younger ~, ari; ~-in-law, ipah.
 SIT ngodoq; to ~ (on eggs), nekéq.
 SIX nemu.
 SKIN luki.
 SKIPPER anakoda.
 SKULL toko kolo.
 SKY awang.
 SLAP to ~, topa.
 SLAVER wéwé.
 SLEEP to ~, leku.
 SLIDE to ~, nduhé.
 SLIP to ~, nggeléq; slipped, giri.
 SLIPPERY = slithery, nggeléq.
 SLIT to ~ up, ratah.
 SLOPE kelempéh.
 SLOPING dédéng.
 SLOW nari.
 SMACK to ~, mecah.
 SMALL kia, kidéq.
 SMELL bad smelling, wuéh.
 SMILE imu, saromé.
 SMOKE (subst.) nuh.
 SMOOTH rata.
 SNAIL for ~ spp. see the Indonesian-Komodo dictionary under 'siput'
 and appendix 3.
 SNAKE mbelaé; for ~ spp., see the Indonesian-Komodo dictionary under
 'ular'.
 SNAKE-EEL mbelaé daong.
 SNAP snapped, beté.
 SNARE serénté.
 SNATCH to ~ away, ncanga.
 SNEEZE wenang.
 SNOT irus.
 SNOOT gu.
 SO sedéq, sené; ~-and-~, apa; ~ that, hiné, sehingga; not ~ (big),
 wita ipi.
 SOAK to put into ~, pené.
 SOB to ~, ngesuq.
 SOFT moo; ?~ (ground), litaq II.
 SOLE bara kéi.
 SOMETHING apa.
 SON anaq moné; ~-in-law, koa.
 SONG rindo.
 SOOT ~ on the kettle, muréng séré; ~ at the thatch, awu ko nuh.
 SORGHUM boka, gandong.
 SORROW susa.

SOUL kenai.
 SOUND (subst.) ding.
 SOUR ngonco.
 SOURSOP geroso belanda.
 SOW to ~, ?woncang.
 SPATHE ~ of inflorescence, bako.
 SPEAK wana, mumuh II.
 SPEAR bujaq; three-pronged ~, senjai.
 SPHERICAL bolong.
 SPILL bohong II.
 SPINE (of a cock) taji.
 SPIRIT evil ~, sétang.
 SPIT to ~, ilu; to ~ at, ilu giséq; ~ out, loa; to ~ upon (a wound),
 barang.
 SPITTLE kilu.
 SPLASH to ~, cerica.
 SPLEEN bapa.
 SPLIT to ~, tia.
 SPOON senduq, tosé.
 SPRAY to ~, woncang.
 SPREAD to ~ out (fish to dry), wurag II.
 SPRING = well, mata banu.
 SPRINKLE to ~, cerica.
 SPROUT to ~, ludung.
 SPUR taji.
 SQUAT dumpéq; to ~, koro-konto.
 SQUID pusuq.
 SQUINT squinting, gilé, nggélé.
 STAB to ~, ceka.
 STALK ~ of a palm-inflorescence, soko.
 STAND to ~, heré, péndé.
 STANDARD bendéra.
 STAR bolang; shooting ~, bolang lélaq.
 STARFISH bolang tasiq.
 STARTLED nggika.
 STAY to ~, nggio; to ~ behind, piong.
 STEAL kenaho.
 STEAM (subst.) nunga; to ~ (rice), songko.
 STENCH wou I.
 STEP (subst.) nggaq; to ~ aside, cigo lalang.
 STEPMOTHER ina cémpe.
 STERN iko.
 STICK walking-~, tiki.
 STILL (adv.) kené, wali.
 STING to ~, caki.
 STINK to ~, wou I.
 STONE watu; sacral (heap of) stone(s), mboho.
 STOOL ~ (of bananatreas), pu (kalo).
 STOP to ~, déngga; stopped up (gullet), deléng.
 STORK bango.
 STRADDLE-LEGGED to sit ~, nggaka.
 STRAIGHT rombo.
 STRAIT selaq.
 STRANGLE kedéq.

STRAW tako.
 STREAM to ~, mbang.
 STRING to ~, anggo.
 STRIP coastal ~, kelempéh; ~ of land outside the lingko, tinti.
 STRONG naka, ténggo.
 STUB dumpu (rongko).
 STUCK sémpé.
 STUMBLE to ~, sudé.
 STUMP lunténg, untu.
 STUPID sempula.
 STUTTER to ~, dekaq.
 SUBSTITUTE waki.
 SUCK to ~, kamojo; to ~ up, iruq, roroq.
 SUGAR brown ~, gola; white ~, gola kesi.
 SULTAN soltan.
 SUMMON to ~, tumang.
 SUN mata ro.
 SUNDAY Aha.
 SUNSET ~, ~-prayer, mageri.
 SUPPOSE to ~, salaq, sangka.
 SURF sonco.
 SWALLOW to ~, noméq; to ~ (a drink), tegoq.
 SWARM to ~, kumburu.
 SWEAR to ~, sumpa.
 SWEEP to ~, cafi; to ~ away, posa.
 SWEET mincé; sweets, gola-gola, gagola, gegola.
 SWEET-SMELLING mengih.
 SWIFTLET kaka-rao.
 SWIM to ~, nanging.
 SWING (subst.) soq II.
 SWOLLEN ba I.

TABLE méja.
 TAIL iko.
 TAKE to ~, ala; to ~ out, kelosa.
 TALE mpama, nunduq.
 TALK to ~ in one's sleep, méré.
 TAMARIND duli, doli.
 TAP to ~ (directly from the stem), banggéng.
 ?TART ngilu, pesah.
 TASTE to ~, tabaé.
 TAX taki.
 TEACH ajah; teacher, guru.
 TEAR (subst.), hanu mata.
 TEMPLE nipis.
 TEN pulu, sa(m)pulu.
 TENDRIL sanga.
 TENT baruga.
 TERN péka.
 TESTICLE ?telo.
 THAN (more) ~, po II.
 THAT héné, hiné, né I.
 THEM siré, -si, se- II, -s.

THEN hiné, né I.
 THEOLOGIAN Islamic ~, alim-ulama.
 THERE asa né, lo henlo, lo héné, sené.
 THEREFORE maka II.
 THEY siré, si, se-, -s.
 THICK gumpuh.
 THIGH pa.
 THIN nipih, nipis.
 THINK kenanu.
 THING ntau.
 THIRSTY mekaq bokaq.
 THIRTEEN sepulu telu.
 THIS dé I, édé.
 THORN dekéq.
 THOU hité, -té.
 THOUSAND riwu.
 THREAD lawé.
 THREE telu.
 THROAT bokaq; ~ (inside), nggoh; ?tolaq.
 THROB jijéh.
 THROW balé, wio; to ~ away, wétéq.
 THUMB ina lima.
 THUNDER gunggu.
 THURSDAY Hamis.
 THUS sené.
 TICK pié.
 TIDE high ~, répaq banu; rising ~, banu wuraq; ebb ~, low ~, banu meti.
 TIE to ~, puhi.
 TIGHT ~ in the chest, hompa.
 TILL hampa.
 TIME 1 témpo; ~ 2 kali, waing I.
 TIN beléq.
 TINDER ?kuntang.
 TO (direction) lalé, lé, lipa, wua II; ~ = in order ~, tau.
 TOAD ntung.
 TOGETHER sama.
 TOKEN tanda.
 TOMB sacred ~, keramaq.
 TOMORROW siang; the day after ~, siang rua.
 TONGUE lema.
 TOOTH ngentu; toothed, gergidi; toothless, gumu.
 TOP wéwo; ~ (of a tree), loboh; tender tops of vegetables, dumu II.
 TORCH culu; ~ = oil-~, obor.
 TOUCH to ~, béré.
 TRACE hidi.
 TREAD to ~ (rice-ears), ridiq.
 TREE haju, pu; for ~ spp. see the Indonesian-Komodo dictionary under 'pohon' and appendix 2.
 TREE-FROG paké I.
 TREESTEM pu.
 TREMBLE jijéh.
 TRIBUTE béa.
 TRIVET likang.

TROUSERS déko, serowa.
 TRUE temé.
 TRUMPETSHELL bo.
 TRUST to ~ to, tersera.
 TRY coba.
 TUBER a poisonous ~, raoq.
 TUESDAY Selasa.
 TUMULT ngango.
 TURBID butéq.
 TURMERIC gunis.
 TURN to ~ (tr., intr.) waléq; to ~ up one's eyes, jongang.
 TURTLE green ~, penu; shell-turtle, sisiq.
 TURTLE-DOVE kuku(r) II; a small ~, kolong.
 TUSK kuléh.
 TWO rua.
 TWELVE sepulu rua.
 TWENTY ruampulu.
 TWIG dangka, sanga.

UNCLE ama dua, ama kia, dua, pua, ama tua.
 UNCONSCIOUS témo.
 UNDER wawa.
 UNDERDONE kanggé II, mataq II.
 UNDERSTAND baé.
 UNRIPE mataq II.
 UNTIL sampé.
 UP rété; ~ to, hampa.
 UPRIGHT péndé.
 UPSIDE wéwo.
 URINATE ~, urine, teli.
 URINE-BLADDER hidi.
 US (excl.) hami, mi; (incl.) hité, -té I, -t.
 USUAL mberéq.
 USE used, ndéndé; used to, mberéq.
 UVULA léra-kéka.

VAIN in ~, vainly, iha bebo.
 VALLEY dry ~, maloq.
 VANQUISHED koda.
 VARANUS giant ~, ora.
 VEGETABLES uté.
 VERBOSE dondoq.
 VERY ipi, liwa.
 VIA paté.
 VICEROY raja bicara.
 VILLAGE kiling; ~-square, kenata.
 VIOLET kétaq; pale ~, lango.
 VIPER ~ spp., maisa, mori-keraéng.
 VISIT to ~, visitor, lambu.
 VOLLEY foli.
 VOMIT to ~, muta.

WAIT lio, nggio.
 WALK to take a ~, kekaro, réro; to ~, laho, le I; to ~ in one's
 sleep, jaha.
 WALL riding.
 WANT to ~, gori, ngedéng,perlu.
 WAR léwa; to make ~, léwa.
 WARM panah; to ~ oneself in the sun, perai.
 WASH to ~ (clothes), popo, waca; to ~ one's face, baki.
 WASH-BASIN basi.
 WATCH to ~, jaga.
 WATER banu.
 WATER-BUFFALO kamba.
 WATER-GOURD ponda ndala.
 WATERMELON kaléndé.
 WATERSPOUT lanco.
 WAVE I (subst.) galoh.
 WAVE II to ~, kawéq, wékoq.
 WAX bee's ~, liling.
 WAY lalang; by ~ of, paté.
 WE (excl.) hami, mi; (incl.) hété, hité, -té, -t.
 WEAK maloh.
 WEAVE tenung.
 WEDNESDAY Arabaa.
 WEED sewoq; heaped weeds, utung.
 WEEP nangih.
 WELL (subst.) témba.
 WELL-KNOWN mbou.
 WELL-SPOKEN céncé.
 WEST ~, ~-monsoon, ~-wind, waraq.
 WET (adj.) basa.
 WHALE tamba-sisi.
 WHAT apa,ba; whatsoever, ba-ba II.
 WHEN ai ba?
 WHERE bai, (la)lé ba.
 WHEREFORE apa.
 WHET to ~ (a knife), rasang.
 WHICH (rel. pron.) ata; ~ (adj., interrogative) ba II.
 WHILE ~ (walking etc.), wenga, wunga.
 WHIP koréq; whipping play, kako koréq.
 WHIRLPOOL somolu.
 WHIRLWIND poté.
 WHISKERS songo.
 WHISTLE to ~, silu.
 WHITE popoq; ~ man, ata Belanda.
 WHO séi, si, tara; ~ (rel.) ata.
 WHY mi II.
 WICKED dabaé.
 WIDE paja, dondoq.
 WIDOW mbaru.
 WIFE wéi.
 WILLING tau.
 WIND anging.
 WINDOW patontong.
 WINK to give a ~, kako mata.

- WING kelebé.
 WINNOW kinds of ~, doku, (doku) soro; to ~, siri, tepi.
 WISE in this ~, sedéq.
 WITH nani.
 WITHER (intr.) horo.
 WITHIN ngedéng.
 WOMAN ata winé.
 WOOD haju; ~ of palm-trunks, kiwung.
 WOODPECKER kaka wetoq.
 WORD wana.
 WORK to ~, kerawi.
 WORM ~ spp., cacing, géré, kuli.
 WOUND bunga I.
 WRITE tunti.
 WRONG bangkéng.
- YARD ~ near the house, kenata.
 YEAR ntaung.
 YELLOW monca.
 YES yo.
 YESTERDAY meréng; the day before ~, rua meréng; ~ morning, meréng
 leléng; ~ night, meréng wiang, marwiang.
 YET koné.
 YONDER henlo, lo, lo henlo.
 YOU (sing.) hou, ?hu I, -o I; ~ (plur.) méu, miu; ~ = thou, hité,
 -té; ~ (in poss. constr.) -mu I.
 YOUNG (adj.) kia, ngura; ~ (subst.) anaq; with ~, kodang bara; to
 ~, anaq.
 YOUR ko mu, -mu; (you) yourself, dirimu.
 YOUTH a ~, ata kerebé.
- ZINC (roof) séng II.

Bijlage 1 Aardrijkskundige namen

In de eerste kolom van de hierna volgende lijst zijn de soortnamen, dus de termen voor 'baai', 'berg', enz., opgenomen. Deze kolom bleef open als het plaatsen of plekken betrof. De toelichting bij de kaart verschaft nadere informatie.

In de tweede kolom staan, alfabetisch geordend, de specifieke namen, vergelijkbaar met 'Rhine' in 'River Rhine'. Niet-Komodo-namen zijn tussen haakjes geplaatst. Dit gebeurde wanneer mij geen Komodonam bekend was, of wanneer de naam in algemeen gebruik is zoals 'Komodo'.

In de derde kolom is de ligging door middel van een code, die correspondeert met de vakindeling op de uitslaande kaart, aangegeven. Is een code tussen haakjes geplaatst dan is de betreffende naam niet op de kaart vermeld. Dit omdat de precieze ligging mij niet bekend is. Een vraagteken in plaats van een code betekent dat de naam wel ergens is genoemd, maar dat de ligging van de bedoelde plaats niet meer is te achterhalen.

De gebruikte orthografie is die van dit boek. Ten overvloede zij nog vermeld dat /q/ op het eind van een woord de glottis-implosief weergeeft, d.w.z. dat de stembanden worden gesloten na de laatste klinker.

De plaatsaanduidingen voor eilanden, baaien, landtongen en belangrijke plaatsen langs de kust zullen wel ongeveer juist zijn. De meeste plekken in het binnenland daarentegen zijn slechts benaderend aangegeven.

Deze kaart is nog slechts een eerste proeve. Meer was er in gegeven omstandigheden niet te bereiken. In ieder geval hoop ik voor latere kartografen en belangstellenden de eigen Komodonamen voor een zeer groot gedeelte te hebben gered.

(Kali	Adjung)	(c/d3/4)	Soq	Ama Siri	(d4)
Banu	Ajang	d4	Walu	Ama Siri	d4
Ntodoh	Ajang	(d4)	Ntodoh	Ama Tiwa	?
Diwu	Ajo	d3	Nusa	Ampa Réa	h1/2
Pau	Ama ¹ Dobéng	?	Soq	Ampa Réa	h2
Pau	Ama Héma	?	Ntodoh	Angkor	(c4)
Nusa	Ama Jama	e4	Ntodoh	Ara ²	d2
Pau	Ama Kasé	?	Nanga	Babu	d3
	Ama Nggalo	c4	Soq	Baéh, Baér, Baés	c4
Ntodoh	Ama Sabang	(c4)	Lolo	Baéh, Baés	c4
Soq	Ama Sabang	c4	Lolo	Balo	f3
(Tana)	Ama Sabang	c4	Galong	Bampang	?
Walu	Ama Sabang	c4	Woh ³	Bampang	?
Ntodoh	Ama Séo	c4	Woroq	Bampang	?
Ntodoh	Ama Siri	(d4)	Banu	Bané	c4

	Bangko Léwah	e3	Soq	Hung	g2
Soq	Banu Bondo	f2/3	Ntodoh	Ina ⁹ Ka	?
Walu	Banu Bungu	d3	Nanga	Ina Kamaq	d3
Mboho	Banu Kongga	c4	Walu	Ina Loé	(c3/4)
Galong	Banu Mata	?	Watu	Ina Mata Réa ¹⁰	e3
Walu	Banu Néoh	d/e2	Lolo	Jaga	b4
Walu	Banu ?Niu	c/d3/4	Walu	Jombaq	d3
Lolo	Banu Ntengo	b4	Ntodoh	Kaléa	d4
Soq	Banu Ntengo	b4		Kalo	d4
Walu	Banu Paiq ⁴	d/e2	Ntodoh	Kalo	d4
Nusa	Baraq	f4	Soq	Kalo	d4
Banu	Bari	c4	Banu	Kaloi	d4
Banu	Bau	e2	Lolo	Kamba	a2
Ntodoh	Bedih ⁵	d2		Kampar	d4
Lolo	Belanda	h1	Nusa	Kando	a3
Soq	Belanda	h1	Soq	Kando	a3
Banu	Belang	c3	Torong	Kando	a3
Lolo	Bendéra ⁶	(a2)	Lolo	Kawingang	d1
Banu	Bero Kalo	d3	Soq	Kawingang	e1
Loang	Bincong	c2	Lolo	Kelaing Tah	e4
	Bitaq	c4	Ntodoh	Kelaing Tah	e4
Soq	Bitaq	c4	Walu	Kelaing Tasiq	c3/4
	Bo	f2	Walu	Kenai Tasiq ¹¹	C3/4
Kelaing	Boa	b2	Nusa	Kerangang	c5
Nusa	Bolong	e3	Banu	Ki	c5
Banu	Bondo	f2	Soq	Ki	?
	Bowoq	c4	Kelaing	Kidiq	d/e4
	Bubéq	d4	Soq	Kidiq	h2
Banu	Bubéq	c3	Banu	Kiling Manga	e2
Nusa	Bugis Kidiq	b5	Lolo	Kodang I	a2
Nusa	Bugis Kodang	b5	Lolo	Kodang II	h3
Torong	Bumbu	e4	Soq	Kodang	c2
Banu	Bungu	d3	Tékaq	Kodang	d3
Nusa	Ci Nggoang ⁷	d3	Torong	Kodang	d3
	Cubung	d3	Torong	Koi	h1
Mboho	Daéng Mandé	e5		Kolo Ama Tiwa	?
Boa	Dalu Nisar ⁸	a2	Ntodoh	Kolo Bowoq	c4
	Danggor	b3	Mboho	Kolo Kamba	d3
Lolo	Danggor	b3		(Komodo)	d3
Soq	Danggor	b3	(Gunung	Komodo)	f2
	Dangka Galong	c4	Banu	Kongga	c4
Banu	Dangka Wara	c3		Kubu	d4
Nusa	Dato	e5	(Gunung	Kubur)	(d4)
Walu	Doléng	e2		(Kubussteen)	f5
Terah	Doli, Duli	g1	Lolo	Kuni	d5
Nusa	Dongéq	g4	Soq	Kusi	a3
Ntodoh	Galong Lanténg	(c3)	Soq	Lajah	h1
Ntodoh	Galong Léq	(c3)	Ntodoh	Laka	e2
Ntodoh	Galong Tah	a2	Banu	Lambar	c3
	Gili Lawa	b4	Woroq	Lamung	(a2)
Soq	Gili Lawa	b4	Galong	Lanténg	c2/3
Torong	Gili Lawa	b5		Lasa	d3
Banu	Gurung	c4	Nusa	Lasa	e3
Lolo	Hung	h2	Lolo	Lasi	g2

Gili	Lawa Lalé	a5	Soq	Mété	c2
Gili	Lawa Piang	a/b4/5	Torong	Mété	c2
Nusa	Lawang Kidiq	e4	(Kiling)	Modo	d3
Nusa	Lawang Kodang	e4	Soq	Modo	d3
	Lawi	e2	Tana	Modo	--
Soq	Lawi	e3	Nusa	Muléng	f5
	Lebo	e4		Najo	e2
Satah	Leboq	b3	Ntodoh	Najo	e2
Galong	Léq	c2/3	Soq	Namong	e3
Nusa	Lémé	e1	Lolo	Natu	e1
Nusa	Lenga	e3	Nusa	Natu	e1
Nusa	Léngang	g3	Soq	Natu	e1
Kelaing	Léwah	e4/5		Ndaéng	e3
Torong	Lia	(?c4)	Nusa	Ndanu	d1
	Liang	d3	Soq	Ndanu	d1
Soq	Liang	d3/4	(Tana)	Ndaréng	d2
Walu	Liang	d3	Nusa	Ndiha	f3
Walu	Liang Laoq	c2	Nanga	Ngépé	d3
	Liang Motang	d5		Nggaro	e3
Nusa	Lihu	f4	(Ntodoh)	Nggoko Jarang	(d4)
(Selat	Linta)	e/f4/5	Walu	Nggong	e/f2
Ntodoh	Liséng	(?c3)	Torong	Nggudu	e3
Nusa	Litoq	f4/5	Walu	Nggulung ¹⁶	c/d3
Ntodoh	Loang Ata		Ntodoh	Niki Poloq	(c3/4)
	Winé ¹²	f2	Walu	Niki Poloq	?
Nusa	Lolo Kodang	h3		Niki Soloh	e1
Ntodoh	Lolo Kodang	a2	Mboho	Niki Sumba	d3
Lolo	Lomasa	a2	Nusa	Niti	e3
Ntodoh	Lomasa	a2	Banu	Ntengo	b4
Nusa	Lomasa	a2	Watu	Pajung ¹⁷	d3
Soq	Lomasa	a2	Torong	Pakalah	c5
Soq	Lumis	c4	Walu	Paku	(c4)
Torong	Lumis	c4	Ntodoh	Pamé	b3
Walu	Lus	c4	Soq	Pedé	f3
	Majéra ¹³	c2	Nusa	Péka	c1
Nusa	Majéra	c1/2	Lolo	Pemali	d1
Soq	Majéra	c2	Nusa	Pemali	d1
Soq	Mangga	g/h1	Soq	Pemali	d1
Nusa	Mangkasar	c5	Soq	Penu	b2
Banu	Mantir	c4		Perai Sipi	e2
Soq	Masa	a2	Soq	Perai Sipi	e3
Banu	Mata I	d3	Torong	Perai Sipi	e3
Banu	Mata II	d2	Ntodoh	Peranggang	b4
Ntodoh	Mata Liang	(c4)	Paréq	Peraté Ngao	(c4)
Banu	Mata Réa	e2/3		Permuku	c4
Galong	Mata Wélaq	?	Ntodoh	Peronggé	d4
Nusa	Mbarapu ¹⁴	e4	Nusa	Peronggé	c5
Nusa	Mbelaé	f4	Walu	Peronggé	d4
Walu	Mbuq	d/e2/3		Piang Soq Baéh	c4
Bero ¹⁵	Melélo	e2	Galong	Pié	g2
Lolo	Menggé	g1		(Pilaarsteen)	g5
Soq	Menggé	g1		Pinda	e2
Lolo	Mentah	h2	Nusa	Pinda	e3
Terunggu	Mentah	h2	Walu	Pinda	e2

Galong	Pinggang	?	Walu	Soq Raoq	b3
(Gunung	Piramida)	f5	Galong	Sorong	g1
Walu	Pokowa	c4	Banu	Sowang	e2
	Pongkor	e3	Soq	Sowang	h2
Torong	Popoq	b5	Galong	Tah	(a/b2/3)
	Poréng	c4	Kelaing	Tah	e4
Banu	Poréng	?		(Takutega) ²¹	c3
(Tukoh	Poté)	(c4/5)	Nanga	Tamong	e2
Ntodoh	Pua Ina Ki	d2	Torong	Tamong	e2
	Pua Sabundang	c5	Mboho	Tandalu	(g2)
Torong	Pua Sabundang	c5	Torong	Tandalu	g2
Banu	Puah	d3	Lolo	Tantaro	e3
Ntodh	Puah	d2	Lolo	Tebang Kemudi	e/f3
Ntodoh	Pui Jarang	d3	Nanga	Teké	e3
Ntodoh	Rangkang	(d3/4)	Nusa	Tepo Lima	
Soq	Raoq	a/b3		Bonéng ²²	f5
	Rapa-rapa	c4	Nusa	Torong Koi	h1
	Redaq	d5	Selaq	Torong Koi	h1
Torong	Remih	e3	Terunggu	Torong Koi	h1
Ntodoh	Remis	d1	Mboho	Torong Mété	(c/d1/2)
	Renggah	c4	Nusa	Tugas	c5
Nusa	Rondong	g5	Nusa	Wajuh I	h2
Paréq	Saketi, Sakti	e2	Nusa	Wajuh II	g4
Banu	Sambi I	d4	Lolo	Waké Doli, Duli	b1
Banu	Sambi II	(c/d3)	Banu	Walu Jombaq	d3
Galong	Sambi	?	Banu	Walu Nggong	f2
Ntodoh	Sambi	c3	Soq	Walu Nggong	f2
Banu	Samui	c5	Ntodoh	Walu Paku	?
Lolo	Samui	c5		Wangka Weréq	d3
Nusa	Samui	c5	Walu	Wangka Weréq	d3
Soq	Samui	c5	Lolo	Wani	b2
Ntodoh	Satah Leboq	c3	Soq	Wara Wéi	h2
Nusa	Selaq Torong			Warang	e2
	Koi	h1	Nanga	Waru	d3
Ntodoh	Seméng ¹⁹	g2	Soq	Waso	b2
(Sela ²⁰	Sié)	e/f4/5		Wau	g2
Nusa	Sobang	?	Ntodoh	Wau	g2
	Sobu Lolo		Soq	Wau	g2
	Kodang	h2	Nusa	Wéleq	h5
Ntodoh	Soké	d4		Wenci	b2
Nusa	Songko	f4	Banu	Wenci	?
Banu	Soq Belanda	g1	Soq	Wenci	b2
	Soq Ki	?		Wénggor	e4
Lolo	Soq Kodang	c2	Soq	Wia	f1
Nusa	Soq Kodang	c2	Banu	Woroq Lamung	a2
Nusa	Soq Raoq	b3	Soq	Woroq Lamung	a3

Zowel voor de taalkundige als voor de kartograaf is het wellicht de moeite waard om de ontwikkeling en wording van aardrijkskundige namen te kunnen nagaan. Voor zulk een beperkt gebied als het eiland Komodo en de naburige eilanden is zoiets nog te overzien. In de hierna volgende lijst heb ik daarom de mij bekende synonieme namen op de oudere kaarten opgenomen.

In de eerste kolom heb ik de meeste soortnamen in hun verouderde, vaak foutieve, schrijfwijzen in de diverse talen aangegeven.

In de tweede kolom staan alfabetisch zo goed als alle afwijkende specifieke namen die ik op de door mij geraadpleegde kaarten tegenkwam. Het was moeilijk om steeds consequent te zijn, bijvoorbeeld waar een kartograaf een generieke en specifieke naam in één woord schrijft, zoals Lehokboi. Het was ondoenlijk hier de bronnen aan te geven. Enkele keren gebruikte diacritische tekens heb ik achterwege gelaten.

In de derde en vierde kolom worden de overeenkomstige in de kaart opgenomen Komodonamen gegeven. Enige malen is in de derde kolom een code-aanduiding geplaatst. Dit gebeurde wanneer blijkbaar een vergissing van een auteur betreffende de lokalisatie in het spel was, of wanneer de ligging moeilijk precies aan te geven was. Als deze geheel onbekend was, is in de derde kolom een vraagteken geplaatst. Het in de laatste kolommen gebruikte \pm -teken, heeft de betekenis van 'ongeveer'.

Hier en elders heb ik gebruik gemaakt van de hieronder genoemde kaarten en kaartfragmenten. Hoewel de verstrekte karto-bibliografische informatie in veel opzichten onvoldoende is meen ik toch dat het zinvol is al mijn bronnen op één plaats op te sommen.

- 1 Schetskaart van de Onderafdeeling Noord- en West Manggerai. Radjabitjaraschap Laboean Badjo (Eiland Flores). Schaal 1:50000. Opgenomen in het jaar 1919, door de verkenner B. Lalamentik. (Deze kaart omvat alleen de eilanden Komodo en Rinca met de omliggende eilandjes. Door bemiddeling van de heer K. Giebel ontving ik een fotokopie van het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam.)
- 2 Sketch Map. North and West Manggerai. Flores Island. Scale 1:50000. Two sheets S 825 - E 11922 and S 837.5. Prepared and reproduced from a Dutch map dated 1919, by the Base Map Plant, USASOS, SWPA, March 1943. (Deze kaart welke een zuivere, verengelste, kopie van de voorafgaande is, stond mij het eerst ter beschikking.)
- 3 Direktorat Geologi. Flores. Manggerai. 1975. Repro. dari peta Sketch Map. Dutch Map, March 1943. (De termen en namen zijn verindonesischt. Deze kaart werd me bezorgd door mevrouw M.H. Dirkwager.)
- 4 (Een stuk van een) Schetskaart van Oost-Soembawa. Schaal 1:250000. (Waarschijnlijk opgenomen tussen 1917 en 1920. Hierop staat slechts het westelijk gedeelte van het eiland Komodo.)
- 5 Een stuk van een kaart, schaal 1:250000. Waarschijnlijk is het een USA Army (fraaie) reproductie van Leroux' kaart van Flores.
- 6 Geologische schetskaart van het Eiland Flores. Schaal 1:250000. Bijlage bij H. Ehrat, "Geologisch-mijnbouwkundige onderzoekingen op Flores", *Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch-Indië* 54(1925), Verhandelungen, Tweede deel, p.221-315.
- 7 Een kaart betreffende de reis van Hoogerwerf naar de eilanden Komodo, Padar en Rinca in 1953. Schaal 1:125000, toegevoegd aan zijn *Rapport*.
- 8 Een stuk van een Britse stafkaart van het gebied.
- 9 Bima, Indonesia, Printed by Army Map Service (AM), Corps Engineers, U.S.Army, Washington, D.C., 1961. Scale 1:250000. Sc 50-4.

Series T503.

- 10 Komodo National Park. Scale 1:100000. 1977, opgenomen in *Proposed National Park Komodo*.
 11 Nana Ratman dan Aswan Yasin. Peta Geologi. Lembar Komodo, Nusa Tenggara. 1978. Skala 1:250000.
 12 Figures 1-3, 1-4, 1-5, 1-6, 1-7 en 1-11 opgenomen in Auffenbergs *The Behavioral Ecology of the Komodo Monitor*.

Synonieme namen op oudere kaarten

Gunung	Adjung	Ntodoh	Ajang
Gunung	Amasabang, Amasabung	Ntodoh	Ama Sabang
Golo ²³ , Gunung	Arab	Ntodoh	Ara
Loho, Loh ²⁴	Baés	Soq	Baéh
Kali	Banu ?Adjung	Banu	Ajang
Waé, Wai	Banoé Pai, Banupai	Walu	Banu Paiq
Teluk	Batoe Montjo	Soq	Masa
Toro ²⁵	Batoe Montjo, Torobatoemonco	Lolo	Lomasa
Loho	Batu Montjong, Batumoncong, Batu Montjang	Soq	Masa
Toro, Tandjung	Batu Montjong	Lolo	Kodang I
Pulau	Batu Pilar	Nusa	Rondong
Banu	Belanda	Banu	Soq Belanda
Torong	Bendéra	Lolo	Kodang I
Toro, Tandjung	Béroe, Beru	Lolo	Lomasa
Loho, Loh	Boko	Soq	Penu
	Boro		± Bo
Gili	Boegis, Bugis	Nusa	Bugis Kodang
Gunung	Galantang	?	
Gunung	Galulai	Ntodoh	Galong Léq
Loho, Lehok, Loh, Lok	Gebah	Soq	Banu Ntengo
Toro	Gebah	Lolo	Banu Ntengo
Tukah, Tukoh	Gilibanta	Terunggu	Gili Banta
Telok	Gililawa	± Soq	Raoq
Telok, Loh, Loho	Gililawa, Gili Lawa, Gillilawa	Soq	Gili Lawa
Soro ²⁶ , Loh	Gong	Soq	Walu Nggong
Kali	Inaloah	Walu	Ina Loé
Pulau	Intan ²⁷	Nusa	Bolong
Loho (binnenland!)	Kalo	d4	
Kali	Kechil (bij Liang)	d3	
Kampung	Kechil	d3	
Pulau, Poelau	Kélor, Kelor	Nusa	Tugas
Wai, Wae	Kenai Tasi, Kenaitasi	Walu	Kenai Tasiq
Poelau, Pulau	Keranga of Tamboenan Sengkala	Nusa	Kerangang
Ntodo	Klea	Ntodoh	Kaléa
Gunung	Klinta	Ntodoh	Kelaing Tah
So (binnenland!)	Kodang	?± Soq	Kodang
Toro	Koening	Lolo	Kuni

Pulau	Komodo	Tana	Modo
Loho,Loh	Kuning	Soq	Kodang
Tanjung,Tandjung, Toro	Kuning ²⁸	Lolo	Kuni
Poelau	Ladjoe Pemali,Lad- joepemali	Nusa	Pemali
Loho	Ladjoe Pemali	Soq	Mété
Pulau	Ladjoe Pemali	Nusa	Pemali
Teluk,Loh	Ladjoe Pemalé, Ladjupemali	Soq	Pemali
Laboehan	Langkoi	g/h1	
Pulau, Poelau	Langkoi	Nusa	Torong Koi
Toro,Tanjung	Langkoi	Torong	Koi
Toro,Tandjung (binnenland!)	Langkoi	g/h1/2	
Poelau,Pulau	Lassa,Lasa	Nusa	Lasa
Loho(binnenland!)	Lavi	d/e2	
Toro	Lavi	Lolo	Tantaro
Gili	Lawa darat,Lawa Darat,Lawadarat	Gili	Lawa Piang
Gili	Lawa laoet,Lawa Laut,Lawalaut, Lawa laoet	Gili	Lawa Lalé
Poelau	Lawang	Nusa	Lawang Kodang
Soro	Lawi	Soq	Lawi
Toro,Tanjung	Lawi	Lolo	Tantaro
T(anjoeng)	Lehokboi	Lolo	Waka Doli
Toekoh	Lehokboi	Nusa	Majéra
	Lehokboko	Soq	Penu
Toko,Toekoh	Lehok Gebah,Lehok- gebah	Nusa	Ndanu
Gili,Nisa	Lémé,Leme	Nusa	Lémé
Poelau,Pulau	Lengah	Nusa	Léngang
Laboehan,Loh	Letuhoh,Letoehoh, Letohoh	Soq	Natu
Toro,Tanjung	Letoehoh,Letuhoh, Letohoh	Lolo	Natu
Loho(binnenland!)	Liang	c3/4	
Loh,Loho	Liang	Soq	Liang
Toro	Liang	Lolo	Kelaing Tah
Wai	Liang	Walu	Nggulung
Selat,Straat, Strat	Linta(h)	Sela	Sié
Strat	Lintja	Sela	Sié
	Loeloeh Taree	Nusa	Péka
Poelau	Logo	Nusa	Léngang
Teloek	Logo	Soq	Walu Nggong
Ntodoh	Longgo	?	
?Ntodo	Longo	?	
Pulau	Longo	Nusa	Léngang
Telok	Longo	Soq	Walu Nggong
Gili	Makasar	Nusa	Mangkasar
Soro	Masalong ²⁹	?g/h2	
Soro	Masangga	Soq	Lawi

Galo	Mata Welok	Galong	Mata Wélaq
	Mborobampang	Woroq	Bampang
Pulau, Poelau	Merah, Mérah	Nusa	Lawang Kidiq
Loh	Moncong ³⁰	Soq	Masa
Tanjung	Moncong	Lolo	Kodang I
Gunung	Nadju	Ntodoh	Najo
	Naneneppi	Nanga	Ngéppé
Nusa	?Nasaq	Nusa	Lasa
Soq	Natoe	Soq	Natu
Pulau, Poelau	Ndihang	Nusa	Ndiha
	?Nggolo Vai	?	
Waé	Nggulung	Walu	Nggulung
	Niki Polak	Nik	Niki Poloq
Doro	Otota ³¹	?Ntodoh	Tah
Poelau, Pulau	Padar	Nusa	Litoq
Poelau, Pulau	Padar Kecil, P. Kecil, P. Ketili, P. Ketjl		
Gunung	Pahme	Nusa	Wajuh II
Pulau, Poelau	Pajoeng, Pajung	Ntodoh	Pamé
Pulau	Pakélor ³²	Nusa	Muléng
Pulau	Patugas	Nusa	Peronggé
Pulau	Payung	Nusa	Tugas
Gunung	Perangka	Ntodoh	Muléng
Pulau	Pilaar Steen	Ntodoh	Peranggang
Wae	Pindah	Nusa	Rondong
Poelau	Poenja	Walu	Pinda
Gunung	Prongé	Nusa	Mbarapu
Gunung	Puaki	Ntodoh	Peronggé
Ntodo	Pua Jarang ³³ , ?Puljaran	Ntodoh	Pua Ina Ki
Pulau	Punja, Punya	Ntodoh	Pui Jarang
Gunung	Pyramide	Nusa	Mbarapu
	Pyramide Berg	(Gunung	Piramida)
Gunung	Rankin, Rankang	(Gunung	Piramida)
	Ratteneiland	Ntodoh	Ranggang
	Rau	Tana	Modo
So (binnenland!)	Rénca, Rinca, Rincak	Soq	Raoq
Pulau	Saärap	Nusa	Wéléq
Wai, Waé	Sabita	Walu	Banu Bungi
Kampung	Sabita		Bitaq
Pulau, Poelau	Sabita	Nusa	Peronggé
Waé, Vai	Sadrap ³⁴	Walu	Banu Bungi
Laut	Salah ³⁵	e5	
Taro, Toro, Tandjung	Saloka	Lolo	Kawingang
Galong	Sambé	Galong	Sambi
Poelau, Pulau	Sarang	Nusa	Dongéq
Golo, Gunung	Satalibo, Sata Libo	Ntodoh	Satah Leboq
Gunung	Satilibo	Ntodoh	Satah Leboq
Loh	Sebita	Soq	Baéh
Pulau	Sebita	Nusa	Peronggé
Loh, Loho, Lehok	Sera, Séra	Soq	Wara Wéi
Loho, Loh	Serikaya, Serikaja	Soq	Majéra
Toekoh	Serikaja	c1	
Toekoh, Toko	Serikaya, Serikaja	Nusa	Majéra

Salah	Sié	Sela	Sié
Telok	Slawi ³⁶	Soq	Lawi
Telok	Slawi	Soq	Liang
Nusa	Sobu ³⁷	Nusa	Dongéq
Loho, Loh	Sorao	Soq	Raoq
Poelau	Soro Masangga	Nusa	Pinda
Poelau	Sorogo	Nusa	Pinda
Loho	Srikaja	Soq	Majéra
Loho, Loh	Tala	Soq	Danggor
Pulau, Poelau	Tala	Nusa	Wajuh I
Poelau	Tamboenan Sengkala	Nusa	Kerangang
Toro	Tantaro ³⁸	Lolo	Tebang Kemudi
Pulau	Tata (m.z.Tala)	Nusa	Wajuh I
Poelau, Pulau	Tiga	Nusa	Dato
Golo, Gunung	Todo Kleá, Todoklea	Ntodoh	Kaléa
So	Valupaku	Walu	Paku
Gunung	Vaso (binnenland)	± Soq	Waso
So	Vau	Ntodoh	Wau
So	Vintji (binnenland)	± Soq	Wenci
Toro, Tandjung	Wakadoli, W.	Lolo	Waké Doli

NTODOH KALÉA

Bijlage 2. Namen van planten

In de onderstaande lijst zijn alleen die planten opgenomen waarvan mij een Komodonaam bekend is. Voor zover mogelijk is de wetenschappelijke nomenclatuur van de *Flora of Java* gebruikt.

De determinaties van gekweekte en een aantal zeer bekende wilde planten zijn van mijn hand. Een tiental planten, welke niet door mij zijn verzameld, en waarvan de inheemse namen tussen aanhalingstekens zijn geplaatst, ontleen ik aan Auffenberg (1981: Appendix 4; 368-375). Deze zijn, volgens een schriftelijke mededeling van de auteur, gedetermineerd op het Herbarium Bogoriense in Bogor.

Door vergelijking met herbariummateriaal betreffende planten van Flores, konden nog veel planten die ik op het laatste moment - in juni 1982 - op Komodo verzamelde worden gedetermineerd. In dit verband vermeld ik dankbaar de suggesties van mijn assistent, de heer Irinus Ros, en vooral de hulp van pater Erwin Schmutz, de grote kenner van de Florinese Flora. Hij gaf voor zover mogelijk de determinaties. Een groot aantal van onderstaande namen kon niet meer in de woordenlijsten worden opgenomen.

Papil.	<i>Abrus precatorius</i>	pipiq
Malvac.	<i>Abutilon indicum</i> var.	
	<i>australiense</i>	bertai
Mimos.	<i>Acacia oraria</i>	nggersiq ntodoh
Mimos.	<i>Acacia</i> cf. <i>rugata</i>	"radah"
Euphorb.	<i>Acalypha indica</i>	(ngolo) sewuru
Amaranth.	<i>Achyranthes aspera</i>	ara-ndaé degéq
Mimos.	<i>Adenantha</i> sp.	haju pipiq
Myrsin.	<i>Aegiceras</i> sp.	haju peropa
Myrsin.	<i>Aegiceras floridum</i>	nggersiq tasiq
Rutac.	<i>Aegle marmelos</i>	mamih
Papil.	cf. <i>Aeschynomene</i> sp.	ngolo maja
Mimos.	<i>Albizia lebbekoides</i>	seréo
Mimos.	<i>Albizia procera</i>	lembuh
Euphorb.	<i>Aleurites moluccana</i>	kelili
Algae	Algae	kaho
Algae	Algae	lato mbatung
Apocyn.	<i>Alstonia scholaris</i>	rida
Apocyn.	<i>Alstonia spectabilis</i>	tula
Amaranth.	<i>Alternanthera</i> sp.	sawé
Amaranth.	<i>Alternanthera pungens</i>	degéq
Bromel.	<i>Ananas comosus</i>	are-na
Annon.	<i>Annona muricata</i>	geroso belanda
Annon.	<i>Annona squamosa</i>	geroso
Annonaceae		lékéng mbéoq

Papil	Arachis hypogaea	permila
Myrsin.	Ardisia sp.	ajang
Arecac.	Areca cathecu	rongkah
Arecac.	Arenga pinnata	nao
Morac.	Artocarpus altilis	kerara
Morac.	Artocarpus integer	nangga
Passifl.	Avenia heterophylla	ngolo dangka
Oxalac.	Averrhoa bilimbi	belimbi
Oxalac.	Averrhoa carambola	serumé
Verben.	Avicennia sp.	sia
Salvad.	Azima sarmentosa	wétok
Bambus.	Bambusa ?blumeana	hau dekiq
Acanth.	Barleria prionitis	dekiq lili, "lopoh"
Cucurb.	Benincasa hispida	halaq
Bombac.	Bombax ceiba	kawu puah
Arecac.	Borassus sondaicus	tah
Euphorb.	Bridelia ovata	"rau"
Rhizoph.	Bruguiera sp.	bangko muntu
Anacard.	Buchanania arborescens	(mere)mpao
Caesalp.	Caesalpinia bonduc	dekiq nggoréng
Caesalp.	Caesalpinia sappan	sepang
Arecac.	Calamus sp.	ué
Verben.	Callicarpa sp.	?mbelotéq
Asclep.	Calotropis gigantea	koré
Papil	Canavalia sp.	lambé nanga napu
Papil	Canavalia maritima	lambé nanga
Cappar.	Capparis micrantha	kerkoaq winé
Cappar.	Capparis cf. pyrifolia	kerkoak moné
Cappar.	Capparis cf. sepiaria	kenitu tasiq
Solan.	Capsicum frutescens	baruné
Caric.	Carica papaya	panja
Vitac.	Cayratia sp.	mépéh
Bombac.	Ceiba pentandra	kawu
Poaceae	Cenchrus brownii	satah degéq
Papil.	Centrosema pubescens	lambé nanga napu
Rhizoph.	Ceriops decandra	bangko nipih
Vitac.	Cissus sp.	kusi
Pittosp.	Citriobatus spinescens	kenitu
Cucurb.	Citrullus lanatus	kaléndé
Rutac.	Citrus sp.	geroq
Cappar.	Cleome viscosa	"kecah"
Verben.	Clerodendrum inerme	romo dato
Arecac.	Cocos nucifera	niu
Poaceae	Coix lacryma-jobi	gandong
Boragin.	Cordia ?dichotoma	nunang
Boragin.	Cordia monoica	? "dangé"
Boragin.	Cordia subcordata	genawa
Arecac.	Corupha utan	sowang
Bignon.	Crescentia cujete	wila
Euphorb.	Croton tiglium	duwa
Cucurbitaceae		éjé
Cucurb.	Cucumis sativus	timung
Cucurb.	Cucurbita moschata	kondang
Zingib.	Curcuma sp.	tewoa talu

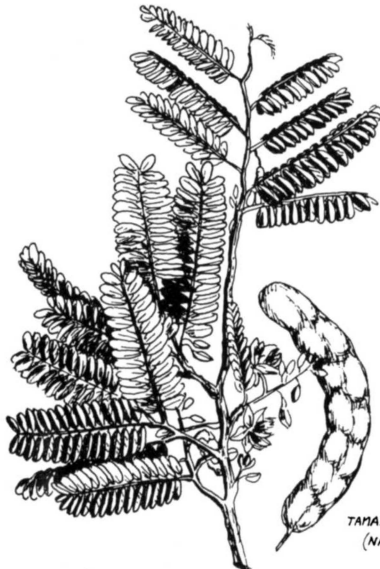
Zingib.	<i>Curcuma viridiflora</i>	gunis
Cycad.	<i>Cycas ?rumphii</i>	angkor
Amaranth.	<i>Deeringia amaranthoides</i>	belentang
Bambus.	<i>Dendrocalamus asper</i>	betong
Urtic.	? <i>Dendrocnide/Laportea</i>	lanténg
Papil.	<i>Derris ?elliptica</i>	ndaréng
Papil.	? <i>Derris</i> sp.	duwa-runca
Bambus.	<i>Dinochloa scandens</i>	hau isi
Dioscor.	<i>Dioscorea aculeata</i>	séwo
Dioscor.	<i>Dioscorea hispida</i>	raoq
Ebenac.	<i>Diospyros ?javanica</i>	bosaq
Asclep.	<i>Dregea volubilis</i>	poa
Meliac.	<i>Dysoxylum</i> cf. <i>nutans</i>	besola
Apocyn.	<i>Ervatamia</i>	sepada ntodoh
Apocyn.	<i>Ervatamia floribunda</i>	"sepada"
Algae	<i>Eucheuma</i> sp.	agah
Asterac.	<i>Eupatorium odoratum</i>	bara-wau
Morac.	<i>Ficus</i> spp.	naa
Morac.	<i>Ficus</i> sp.	naa mbisu
Morac.	<i>Ficus</i> sp.	rah, ras
Morac.	<i>Ficus</i> cf. <i>benamina</i>	weringing
Morac.	<i>Ficus ?variegata</i>	ara
Flacourt.	<i>Flacourtia ?indica</i>	"timur", timus
Fungi		dangé haju
Burser.	<i>Garuga floribunda</i>	kedondo watu
Bambus.	<i>Gigantochloa apus</i>	hau(s)
Tiliac.	<i>Grewia eriocarpa</i>	nila
Hydroch.	<i>Halophila ovalis</i>	sawé tasiq
Simaroub.	<i>Harrisonia brownii</i>	mbelaq
Stercul.	<i>Helicteres isora</i>	mbotéq, "tangé"
Malvac.	<i>Hibiscus surattensis</i>	ngolo jong
Malvac.	<i>Hibiscus tiliaceus</i>	waru nanga
Araceae	<i>Homalomena</i> sp.	keladi napu
Hydrocharitaceae		satah tasiq
Acanth.	<i>Hypoestes malaccensis</i>	baéh
Lamiac.	<i>Hyptis suaveolens</i>	teringao
Apocyn.	<i>Ichnocarpus</i> sp.	tali kelemoné
Poaceae	<i>Imperata cylindrica</i>	ki
Papil.	<i>Indigofera linifolia</i>	haju safi
Concolv.	<i>Ipomoea batatas</i>	tété
Convolv.	<i>Ipomoea ?obscura</i>	tali landa
Euphorb.	<i>Jatropha curcas</i>	kadung
Acanth.	<i>Josephinia imperatricis</i>	lenga watu
Stercul.	<i>Kleinhovia hospita</i>	?ndangé, "ndungi"
Cucurb.	<i>Lagenaria siceraria</i>	ponda ndala
Anacard.	<i>Lannea coromandelica</i>	kedondo
Rubiaceae	<i>Leea angulata</i>	tangga waja
Lichenes		tai anging
Onagrac.	<i>Ludwigia ?hyssopifolia</i>	anting-anting
Combret.	<i>Lumnitzera racemosa</i>	"rumput atu"
Solan.	<i>Lycopersicon lycopersicum</i>	perenggi, peringgi
Caesalp.	<i>Lysiphyllum (Bauhinia) binatum</i>	daléng tasiq
Anacard.	<i>Mangifera indica</i>	pau
Euphorb.	<i>Manihot esculenta</i>	bojo

Sapot.	Manilkara kauki	natu
Euphorb.	Melanolepis multiglandulosa	wajuh
Meliac.	Melia azedarach	mera
Tiliac.	Microcos paniculata	"soro"
Cucurb.	Momordica charantia	"paiq"
Rubiaceae	Morinda tomentosa	nggudu
Papil.	Mucuna sp.	ajo
Rutac.	Murraya paniculata	kemuning
Musac.	Musa paradisiaca	kalo
Musci		lamung
Laurac.	?Nauclea sp.	konca
Laurac.	cf. Neolitsea sp.	haju mengih
Lamiac.	Ocimum ?sanctum, basilicum	kelasi, lasi
Lamiac.	Ocimum cf. tenuiflorum	kelasi mama
Poaceae	Oryza sativa	paré
Myrtac.	Osbornia octodonta	bergelang
Algae	?Padina	rambuq
Rubiaceae	Paederia foetida	ngolo pesu
Pandan.	Pandanus sp.	landis
Pandan.	Pandanus sp.	pedé
Pandan.	Pandanus tectorius	réa
Poaceae	Paspalidium flavum	satah ara-ndaé
Passifl.	Passiflora foetida	anggur
Papil.	Phaseolus sp.	gelgudaq
Caesalp.	Piliostigma (Bauhinia) mala-	
	baricum	daléng
Piper.	Piper betle	sepa
Piper.	Piper retrofractum	sabia
Nyctag.	Pisonia aculeata	nggalong
Mimos.	Pithecellobium umbellatum	warang
Lecyth.	Planchonia valida	kendau
Podocarp.	Podocarpus neriifolius	jati talu
Portul.	Portulaca oleracea	ngolo soka
Papil.	Psoralea tamborensis	gambong
Papil.	Pterocarpus indicus	nara
Stercul.	Pterospermum diversifolium	wajuh lawé
Rubiaceae	Randia patula	"dikik ngalong"
Rhizoph.	Rhizophora cf. stylosa	bangko
Algae	Sargassum	lato keriswa
Bambus.	Schizostachyum brachycladum	belang
Sapind.	Schleichera oleosa	sambi
Tiliac.	Schoutenia ovata	mbuhung
Malvac.	Sida sp.	rakék
Malvac.	Sida subcordata	ara-ndaé
Solan.	Solanum ?torvum	туру dekiq
Sonnerat.	Sonneratia alba	?paropa
Poaceae	Sorghum saccharatum	boka
Poaceae	Spinifex littoreus	nggalnggoang, nggele-
		nggoang
Anacard.	Spondias pinnata	leséng
Stercul.	Sterculia foetida	woh, wos
Stercul.	Sterculia oblongata	nitaq
Myrtac.	Syzygium (Eugenia) zeylanicum	?nggulung
Caesalp.	Tamarindus indica	doli, duli

Combret.	<i>Terminalia catappa</i>	?ketapang
Combret.	<i>Terminalia zollingeri</i>	menggé
Poaceae	cf. <i>Themeda</i>	satah
Poaceae	<i>Themeda</i> spp.	satah wakah
Malvac.	<i>Thespesia populnea</i>	mbeloti(q)
Cucurb.	<i>Trichosanthes</i> sp.	kedangka
Malvac.	<i>Urena lobata</i>	puduk
Annonac.	<i>Uvaria rufa</i>	lékeng
Verben.	<i>Vitex pubescens</i>	pampa
Apocyn.	<i>Wrightia pubescens</i>	niti
Olac.	<i>Ximenia americana</i>	ntimi
Meliac.	<i>Xylocarpus</i> sp.	butung
Zingib.	<i>Zingiber officinale</i>	lia
Rhamnac.	<i>Ziziphus</i> sp.	lenggang moné
Rhamnac.	<i>Ziziphus horsfieldii</i>	kalangka
Rhamnac.	<i>Ziziphus nummularia</i> (rotundi- folia)	lenggang

Synonieme namen van families

Arecaceae	= Palmae	Lamiaceae	= Labiatae
Asteraceae	= Compositae	Mimosaceae	= Leguminosae II
Caesalpiniaceae	= Leguminosae I	Papilionaceae	= Leguminosae III
Clusiaceae	= Guttiferae	Poaceae	= Gramineae.

TAMARINDUS INDICA L.
(NAAR RUMPHIUS)

Bijlage 3 Namen van weekdieren

De wetenschappelijke namen van de mollusken zijn, onafhankelijk van hun plaats in de systematiek, alfabetisch naar geslachten geordend.

Deze wetenschappelijke namen mogen slechts als benaderingen beschouwd worden, maar ze zijn mijns inziens toch wel nuttig. Ze zijn verkregen door vergelijking met afbeeldingen, voornamelijk uit de boeken van Oliver (1975) en van Bartsch en Nichols (1946). In enige gevallen zijn alleen maar groepen gedetermineerd.

Alleen wanneer een Komodonaam bekend was werd een soort opgenomen. Het spreekt vanzelf dat talrijke wetenschappelijk verschillende soorten een gelijke naam hebben.

Acmaea	tué I
Amphidromus contrarius jaeckeli	kesing napu
Anadara maculosa	batog
Argonauta	aru-gélé
Asperitas coloratus komodoensis	belsowang, kesing sowang
Cerithium	bo I
Cerithium	bo kidiq
Cerithium	kesing léwah
Charonia	bo II
Chicoreus	kesing dupa
Chiton	dukuh
Chlamys	pinggang beléq
?Cittarium	lang I
Conus	geloso
Cymatium	bo torong
Cymbiola	gali-torong
Cymbiola	gali-moné
Cymbiola	gali-winé
Cymbiolacca	gali I
Cymbiolacca	gali II
Cypraea	ngao kelaing
Cypraea	ngao muréng
Cypraea	ngao popoq
Haliotis	kalau taka
Haliotis	kalau torong
Hippopus ?hippopus	gima-moné
Isognomon isognomon	paéh
Lambis	rangga-rusa, ungang-rusa
Malea, ?Tonna	bo taka
Margaritifera margaritifera	setahi
Melo	kintah, kintar
Monodonta	kesing nggolaq I
Monodonta	kesing sipuq

Murex		kesing dekiq
Murex		kesing nahang
Nautilus pompilius		karontong
Nerita		kesing
Nerita		kesing paéh
Neritina		kesing, kesing mincé
Ostrea		tiréng
Patella		kelémpéq, ?gelémpé
Patella testudinaria		?tué II
Pinctada margaritifera		japi-japi, jejapi
Pinna		po
Sepia		pusuq taka
Strombus plicatus		ndala
?Terebra		logéq
?Terebra		tekejong
Tridacna		seloq
Tridacna gigas		tulang
Tridacna squamosa		gima winé
Trochus ?maculatus		bincong
Trochus niloticus		bincong watu, ?mbolé
?Turbo		kesing nggolaq II
?Turbo		lang II
Urotheutis		pusuq lawé
Familie	: Architectonidae	kesing lépa, kesing léwah
Familie	: Pectinidae	pinggang, pinggang lépa
Bovenfamilie	: Muricaceae	kesing dupa II
Klasse	: Bivalvia	biting
	: Bivalvia	kaluka.

Bijlage 4 Namen van vissen

Evenals bij de weekdieren heb ik om de Komodonamen te voorzien van hun wetenschappelijke equivalent platen laten bekijken. Ik gebruikte daarvoor Delsman en Hardenberg (1954) en Bartsch en Nichols (1946). Mijn voornaamste informanten waren daarbij Magu, en een jaar later Ahama. Deze manier is gezien vanuit de taxonomie zeer gebrekkig, maar in de praktijk de enig mogelijke. Overigens is mij uit kruisvragen, steekproeven en de vergelijking der uitkomsten van elk der informanten gebleken dat de benaderingen goed te noemen zijn.

De nomenclatuur is verouderd, maar Dr. N. Boeseman, de deskundige van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden, ried mij ten zeerste af om te trachten de namen te moderniseren. Nu kan elke vakman aan de hand van genoemde boeken gemakkelijk zijn oordeel vormen.

Men hoeft er zich niet over te verwonderen wanneer er in deze lijst enige homonieme namen voorkomen. In Bartsch en Nichols (1946: 92) staat: "Over 130 wrasses and about fifty different parrot-fishes are recognized from the East-Indies; about fifty wrasses and twenty-two parrot-fishes are supposed to occur in the Hawaiian Islands".

Overigens kan men er verbaasd over staan dat een jongeman als Magu zulk een groot aantal vissen trefzeker kan benoemen.

Abudefduf septemfasciatus	ihang tekuku muréng
Acanthurus strigosus	ihang arnai
Aetobatus narinari	pai pasa
Amphiprion	ihang tekuku I
Anguillidae	duna
Apogon (melanopus)	ihang karonga
Arius sagor	ihang jéngoq
Balistes mitis	ihang pogo pita
Balistes undulatus	ihang pogo
Batrachus grunniens	nepung
Belonidae	ihang kemanong
Caesio chryzonus	kambulé rara
Caesio coeruleus	kambulé jao
Caesio cuning	kambulé monca
Caesio pinjalo	ihang ila
Caranx speciosus	bengkolo
Carcharias menissorah	kiu tengiri
Chaetodon meyeri	jamranté, jawa-ranté I
Chaetodon trifasciatus	ihang tekuku II
Chanos chanos	ihang ombo
Clupea (moluccensis)	ihang ?turi
Clupeidae	ihang témbang

Cynoglossus sp.	jujuh
Cypsilurus poecilopterus	ihang lélaq I
Decapterus sp.	ihang lajang
Diodon hystrix	ihang rutung
Echeneis naucrates	ihang keming
Epinephelus fuscoguttatus	garawa muréng
Epinephelus boenack	garawa (rara)
Euthynnus ?alletteratus	ihang bengkuning
Euthynnus ?pelamys	ihang tangkala
Exocoetus sp.	ihang lélaq II
Galeocerdo rayneri	kiu mpinga
Gazza minuta	ihang kakaa
Gerres punctatus	ihang kabancé
Hemiramphus far	?ihang orah
Heniochus macrolepidotus	ihang tatapé I
Hippocampus kuda	jer(e)muti
?Holocentrum rubrum	?tatapé II
Lates calcarifer	ihang tana
Lethrinus rostratus	ihang ?paponto
Lutjanus decussatus	ihang kamonca
Macrones gulio	ihang itu I, étu
Megalaspis cordyla	ihang tengkuru
Mobula eregoodoo	pai ncanga
Monacanthus choirocephalus	ihang pogo lamung
Mugil ?labiosus	ihang tampulé, tampolé
Myripristis melanostictus	jawa-ranté II
?Muraena sp.	daong
Naseus sp.	kumai ungang
Ostracion turritus	ihang tongka
Parupeneus barberinus	ihang jéngoq
Periophthalmus sp.	ihang karkontong
Pisodonophis boro	mbelaé daong
Platax	ihang (tatapé) lajah
Platycephalus scaber	ihang ?jujuh II, ihang ?waja
Plotosus canius	ihang itu II
Pristus	kiu kemanong
Pterois russelli	ihang sanciwé, sang siwé, tamba siwé
Saurida tumbil	ihang ora
Scarus muricatus	angké
Scarus pulchellus	ihang lewuq, ?ihang mogor
?Scomber	ramlondé, ruma londé
Scomberomorus guttatus	ihang tangiri
Siganus vermiculatus	sencara muréng
Siganus ?vulpinus	sencara monca
Sphyaena jello	ihang senamba
Stegostoma tigrinum	kiu teké
Tetraodon	ihang dibu
Trichiurus savala	ihang jeriwang
Trygon ?sephen	pai bendéra
Trygon ?uarnak	pai compo
Thryssa setirostris	ihang turi II
Variola louti	ihang sunu
Zygaena	kiu gergaji
Zygaena blochii	kiu bingkung

Niet gedetermineerd zijn: arnai bendéra, karongo bangko, méné, méné mona, méné tarsuku, mirung, nggawa, raming, sampé-réa, tembolo; en de zoetwatervissen: ng(g)éfa, ombo II en tampolé II.

Bijlage 5 Namen van vogels

De wetenschappelijke namen van vogels heb ik aangepast aan de namenlijst van Floresvogels die Dr. G.F. Mees, de ornitholoog van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden, mij in 1974 toestuurde.

De lijst voor Komodo baseer ik op de gegevens van Hoogerwerf. Voor het grootste gedeelte zijn die in Appendix 7 van Proposed National Park Komodo (1977:87) opgenomen. De 'vernacular names' daar vormen echter een ongedefinieerd mengelmoes. Slechts enkele (*kolong*, *péka*) zijn gangbare Komodotaal.

Een voor Komodo nieuwe vogel, de aalscholver *Phalacrocorax sulcirostris*, nam ik zelf waar. De Komodonamen verzamelde ik enige malen bij observaties. De meeste kreeg ik met een grote graad van zekerheid door navragen. Ook van vogels waarvan (nog) geen Komodonamen bekend is zijn de wetenschappelijke namen hier ondergebracht.

In de lijst zijn ook de vogels opgenomen welke alleen op Padar en Rinca officieel zijn geregistreerd. Ze zullen waarschijnlijk ook wel op Komodo voorkomen.

Fregatidae	Fregata ariel	péka jawa	
Ardeidae	Ardea sumatrana	bango	
	Butorides striatus		
	Egretta sacra	bango popo	
	Nycticorax	kodo	
Phalacrocoracidae	Phalacrocorax sulcirostris		
Anatidae	Anas	ngara	
Pandionidae	Pandion haliaetus	pinggang	
Accipitridae	Haliaeetus leucogaster		
	Accipiter novae-hollandiae		Rinca
Falconidae	Haliastur indus	amina ¹	
	Falco moluccensis	muiq	
	?Falco severus		Rinca
Rallidae	Amaurornis ?phoenicurus	kara-koaq	
Phasianidae	Gallus varius	kerata	
Megapodiidae	Megapodius freycinet	wontong	
Turnicidae	Turnix maculosa	bubu	
Charadriidae spp.	en Scolopacidae (parvae)	anaq gui	
Scolopacidae	Numenius spp.	?gui	
Burhinidae	Esacus magnirostris	?gui	
Sternidae	Sterna spp.	péka	
Colombidae	Caloenas nicobarica		

	Chalcophaps indica		
	Ducula aenea	regung	
	?Ducula bicolor		
	Geopelia striata	kolong	
	Macropygia ruficeps		
	Ptilinopus reginae		
	Ptilinopus melanauchen		
	Streptopelia chinensis	kukuh, kukur	
Psittacidae	Cacatua sulphurea	kéka	
Cuculidae	Centropus bengalensis		Padar, Rinca
	Centropus sinensis		
	Eudynamis scolopacea	mori urang ²	
Strigidae	Ninox scutulata	bunga sétang ³	Rinca
	Otus scops		Rinca
	Tyto alba	kaka kéaq	
Caprimulgidae	Caprimulgus		Padar
Apodidae	Collocalia esculenta	kaka rao	
	Collocalia inexpectata	sobu	
	Cypsiurus batasiensis		
Alcedinidae	Halcyon chloris		
	Halcyon sancta		
Meropidae	Merops superciliosus		
	philippinus		Rinca
Picidae	Dendrocopus moluc-		
	censis	kaka wetoq	
Alaudidae	Mirafra javanica		
Hirundinidae	Hirundo striolata		Rinca
	Hirundo tahitica		
Campephagidae	Coracina novae-		
	hollandiae	lioq	
Dicruridae	Dicrurus hottentottus	?kaka rao	
Orioliidae	Oriolus chinensis	kéroh	
Corvidae	Corvus macrorhynchus	kaka po	
Paridae	Parus major		
Turdidae	Saxicola caprata		
Sylviidae	Cisticola juncidis		
Muscicapidae	Hypothymis azurea		
Pachycephalidae	Pachycephala		
	pectoralis		
Motacillidae	Anthus novae-		
	seelandiae		
	Motacilla		
Artamidae	Artamus leucorhynchus		Rinca
Nectariniidae	Anthreptes malacensis	kesiq ⁴	
	Nectarinia jugularis		
Estrildidae	Poephila guttata		
	Lonchura punctulata		Rinca
Dicaeidae	Dicaeum igniferum		
	Dicaeum		
Zosteropidae	Zosterops chloris		
	Zosterops wallacei		Rinca
Meliphagidae	Philemon buceroides	kaka koaq	

Bijlage 6 Overige diernamen

Andere groepen uit de dierenwereld zijn wat de Komodobenamingen betreft zo klein, en taxonomisch zo ongelijk, dat het beter leek ze niet in lijsten onder te brengen.

De bekendere dieren vindt men in de woordenlijsten onder de gebruikelijke namen, zoals onder 'paus', 'walvis' of 'whale'. Andere, waarvan de soortnamen minder bekend zijn, zoals bijvoorbeeld garnalen en slangen, zijn gegroepeerd in de woordenlijst Indonesisch-Komodo, waarnaar in de Nederlandse en Engelse lijst vaak wordt verwezen.

De volgende opmerkingen zijn over dit onderwerp nog te maken. De python, *népa*, en de aap, *malo* of *kodé*, komen op Komodo niet voor, ofschoon hun namen bekend zijn. De namen voor slangen bij Auffenberg (1980) "locally named": *ular* (114-115), *ular percha* (128), *ular sendok* (131) zijn zeker geen Komodotaal. *Misa* (134) voor de adder van Russell moet zijn *maisa*. Een eufemisme voor deze levensgevaarlijke slang luidt *mori-kerang*, 'heer god'. De inheemse *Varanus komodoensis* heet op Komodo en West-Flores *ora*. Etymologisch is dit woord verwant aan namen voor hagedisachtigen elders. Zie hiervoor in de eerste woordenlijst onder *ora*. In Centraal- en Oost-Manggarai heet hij *rugu*, in Wélak *pendugu* (uit *empo rugu*, 'grootvadertje rugu'), in het Riungse *bou* en *cembé/sembé*. De Bajo's in deze streken noemen hem *embau*, terwijl de krokodil *embo* wordt genoemd.

De reuzenhagedis komt behalve op Padar en Rinca ook voor in het kustgebied van West-Manggarai, in een onderbroken strook langs de Manggaraise noordkust, en, naar ik in Riung van betrouwbare lieden vernam, bijna tot aan Mbai.

Bijlage 7 Persoonsnamen

In de eerste twee lijsten heb ik getracht de namen van alle gehuwden die in 1977 op Komodo woonden op te nemen. Slechts een paar namen van jongemannen zijn er bij. Wanneer personen van elders afkomstig zijn, is dat tussen haakjes achter hun naam aangegeven. In de twee laatste lijsten zijn de 74 namen van de in juni 1982 schoolgaande kinderen opgenomen.¹

Ongetwijfeld zijn verschillende namen, vooral van mannen, sterk gearabiseerd. Dit gebeurde vooral naar aanleiding van officiële inschrijvingen, en berust deels op het verlangen belangrijk te lijken.

Bij mijn vragen naar namen zijn de eenvoudiger vormen, die ik achter de officiële naam na een komma heb gezet, minder voor de dag gekomen. Die 'gewone' vormen vindt men nog bij de namen van de schoolkinderen. Slechts bij het dorpshoofd vond ik een voor- en een achternaam: Muhammad Thayeb (Tayé).

In plaats van de 'eigenaam' wordt om gehuwden aan te duiden graag een teknoniem gebezigd. Dus wordt 'Ama ko Hawa', 'Vader van Hawa', - Hawa heet het oudste kind - in plaats van Sa(q)id gebruikt, terwijl 'Ina ko Hawa', 'Moeder van Hawa', wordt gezegd om diens vrouw Saya aan te duiden. Meer gewoon is het om ko weg te laten. Hiervan vindt men voorbeelden als Ama Jama, Ama Kasé, enz. in de eerste lijst. Om dergelijke namen te horen gebruiken moet men zich onder het volk kunnen bewegen.

Over de enige haji (in 1977) sprak men steeds als Haji Muhammad of Puaji, 'Meneer de haji'. Pua kan ook als titel voor de lokale elite worden gebruikt: 'Pua Rasi', 'Meneer Rasi'; het kan echter ook Ama vervangen: 'Ahmad, Pua Kaija', 'Ahmad, de vader van Kaija'. 'Dua Kasé' zal dus wel betekenen 'Oom Kasé'. Gelijknamigen onderscheidt men meestal door eenvoudige toevoeging van de respectieve naam van de vader. Deftiger is het gebruik van het Arabische *bin*, 'zoon van', zoals Koo bin Abdulrajab naast Koo Hamé, ofwel *béh*, 'dochter van', zoals Siti Amung naast Siti béh Tahami. Deze blijkbaar geliefde naam Siti is ook bij de schoolmeisjes goed vertegenwoordigd.

Mannennamen

Abas	Abusaman	Asing
Abdulfata	Aco	Baco
Abdulmaji	Ahama	Bado
Abdulmana	Ahmad, Pua Kaija	Baka(r)
Abdulrajab, Duraja	Ali	Bandu
Abdulwahab, Dulwaha	Amung	Bedu
Abdur(r)ahman	Arsad	Berahim, Berahi
Abubakar	Arsad bin Bakar	Berhina

Bila	Kasé	Pekarang
Caco	Kasing	Rahali
Cindang	Koo bin Abdulrajab	Raja
Daé	Koo Hamé	Rambi
Dali	Léwa	(Pua) Rasi, Rasyid
Daru	Mada	Rasi Abdurahman
Dasing	Magu	Sabang
Dola	Mahabung	Safa(r)
Dua Kasé	Mahama bin Samuna	Sahadu
Dulhamid	Mahamu	Sai, Saqid
Dulwahab	Maharang	Sa(q)id, Ama ko Hawa
Dura	Maji(d)	Salahudi, Selehudi
Durhaman	Makdura, Makadura	Salemana, Selmana
Duru (Bima)	Maku	Samaila
Hamada	Manang	Samang
Hamnu	Mansur	Samuna
Harmin	Melasa	Sapa
Hasa(n)	Mira	Selota
Hasé	Misi	Senudi (Bima)
Huséin	Muhama	Sidéng
Ishaka	Muhamad Kamu	Sota
Jala (Bajo)	(Haji) Muhammad, Puaaji	Tahami
Jamdi, Jemedi	Mustamin (Buginees)	Tami
Jamluddin, Jamludi	Nabu	Muhammad 'Thayeb'
Jehami	Najo	Tempolé
Jelatu	Nudin	Teseri
Jenuidi	Nuhung	Tutu
Kaloso	Nurdin	Uséng
Kamu	Nuru	Wahé
Kari	Obaq	

Vrouwennamen

Abdu	Dulang	Lifa
Amina	Éda	Londé
Aminah	Épaq	Mahayang I
?Andu(r) Hamnu	Gaiya	Mahayang II
Aria	Gera	Mani
Ati Jala	Habsa	Marifa
Ati Mansur	Hadina	Mejija Abdu
Banung	Hadiya	Mina Bakar
Bau	Haja	Misa
Becé	Hajija I	Misa Tempolé
Beda	Hajija II	Mudia
Bia	Halima	Mumina
Biba	Hanafi	Muna I
Bibi	Haria	Muna II
Bobo	Haswa	Muna Abdurajab
Bulang	Hawa	Muna Jala
Dani	Isa	Muti
Déla	Jamatia	Mu(q)u
Déra	Jehora	Nanu
Dija Baco	Jetia	Napi
Doria	Kaija	Nia

Nuria	Saripa Saqi	Siti Safa
Patiha	Saya, Ina ko Hawa	Siti (béh) Tahami
Poté	Seléha, Saléha	Su
Ria	Seléha Selota	Tima Abdulmana
Saéra	Senaq	Tima Baka(r)
Sahora	Seréha	Tima Berhima
Saida	Sia	Tima Obaq
Saliana	Sima	Tonggé
Samaila	Sisi	Uda
Sanabung	Siti Amung	Umi
Sarina	Siti Léwa	Wati
Saripa		

Namen van jongens die geboren zijn tussen 1967 en 1973

Aba	Hasan	Ramli
Abas	Hatmin	Sahabung
Abubakar	Husén	Sala
Aji	Idrus	Saléh
Ali	Jafri	Salu
Alias I	Jahaling	Samring
Alias II	Kandi	Saqaba
Alwi	Kasing	Sebabung
Ahé	Kuba	Semai
Bahruding	Mahatu	Seri
Basra	Mana	Tada
Batiang	Rahali	Taming
Dahalang	Ramang	Tasri
Daming	Raifin	Yusuf
Duraja		

Namen van meisjes die geboren zijn tussen 1967 en 1973

Alang	Marhana	Sahara
Biba	Marwia	Seri
Bobo	Masiara	Siti
Fatma	Milo	Siti Amang
Hamisa	Mira	Siti Hawa
Haning	Naning	Siti Mina
Hawaning	Nanong	Stramang
Isa	Nurma	Timung
Jemiang	Pati	Tinsa
Jemila	Raminong	
Mahami	Ramlang	

Bijlage 8 De honderdwoordenlijst

De 100-woorden lijst van Swadesh (Kridalaksana 1964:344) vertaald in het Indonesisch, Bajo, Bima, Manggarai en Komodo (zie ook onder 7.1.2. van hoofdstuk II).

<i>Indonesisch</i>	<i>Bajo</i>	<i>Bima</i>	<i>Manggarai</i>	<i>Komodo</i>
1 aku	aku	nahu	aku	ahu
2 engkau	kau	nggomi	hau	hou
3 kita	kita	ita	ité	hité
4 ini	itu	aké	hoqo	(édé)
5 itu	iru	édé	hitu	hiné
6 siapa	sai	cou	céi	séi
7 apa	ai	au	apa	apa
8 semua	mémong	ména	(sanggéd)	(moci)
9 banyak	para	mboto	do	wodo
10 satu	ðakau	ica	ca	sa
11 dua	duangang	dua	sua	rua
12 besar	basar	naqé	mésé	kodang
13 panjang	taha	naru	léwé	léwah
14 kecil	diki	toqi	koé	kidéq,kidiq
15 perempuan	dinda	(dou) siwé	iné wai	ata winé
16 laki-laki	lilla	(dou) moné	ata rona	ata moné
17 orang	aha	dou	ata	ata
18 ikan	dayah	uta	ikang	ihang
19 burung	mamanoq	nasi	(kaka lélap)	kaka
20 anjing	asu	lako	acu	bungga
21 kutu (kepala)	kutu	huðu	(h)utu	hutu
22 pohon	poqong	fuqu	puqu (haju)	pu (haju)
23 benih	bibiq	nggini	wini	(déi)
24 daun	daong	roqo	saung	ngolo
25 akar	raqa	amu	waké	waké
26 kulit kayu	(kuliq kayu)	ropé	(loké haju)	(luki haju)
27 kulit	kuliq	huri	loké	luki
28 daging	daging	hiqi	nuru	isi
29 darah	laha	raqa	dara	ra
30 tulang	bakas	péké	toko	toko
31 lemak	menaq	mina	mina	minaq
32 telur	antello	dolu	ruha	telo
33 tanduk	tandoq	wanga	rangga	ungkang
34 ékor	éngko	kéto	iko	iko
35 bulu	bulu	kéré	wulu	wunu
36 rambut	(bulu tikoloq)	honggo	wuk	woq,wuq
37 kepala	tikoloq	tuta	ulu	kolo
38 telinga	talinga	fiko	tilu	kalinga
39 mata	mata	mada	mata	mata
40 hidung	uroh	ilu	isung	ngirung

<i>Indonesisch</i>	<i>Bajo</i>	<i>Bima</i>	<i>Manggarai</i>	<i>Komodo</i>
41 mulut	boa	asa	muqu	komong
42 gigi	gigi	woi	ngis	ngentu
43 lidah	délla	léra	lema	lema
44 kuku	kuku	uhu	wuku	wuku
45 kaki	nai	édi	waqi	kéi
46 lutut	tuhu	tatuqu	tuqus	tuh
47 tangan	tangang	rima	limé	lima
48 perut	bettah	loko	tuka	bara
49 léhér	kelloh	woqo	bokak	bokaq
50 susu	susu	susu	cucu	susu
51 jantung	doké	hodo	pucu	pusu
52 hati	atai	adé	ati	até
53 minum	inung	nono	inung	inung
54 makan	enta	ngaha	hang	ahang
55 gigit	kékéq	ngéngé	akit	wakéq
56 lihat	kita	tio	lélo	lélo
57 dengar	kalé	ringa	dengé	dengi
58 tahu	katonang	badé	pecing, (baé)	toang
59 tidur	tidor	maru	toko	leku
60 mati	matai	madé	mata	maté
61 berenang	rumangi	liwa	anging	nanging
62 terbang	luméah	ngémo	lélap	lélaq
63 berjalan	tumalang	lampa	lako	laho
64 datang	(paitu)	mai	mai, cai	mai, sai
65 berbaring	paléaq	ndoré	toko	(ndoré)
66 duduk	ningkolo	doho	lonto	ngodoq
67 berdiri	tinggéh	kidi	hesé	heré
68 beri	bunang	mbéi	téing	wiang
69 berkata	tinggé, yoq	nggahi	taé	wana
70 matahari	ellau	liro	(mata) lesu	(mata) ro
71 bulan	bulang	wura	wulang	wulang
72 bintang	potéang, mamau	ntara	ntala	bolang
73 air	boé	oi	waé	banu
74 hujan	urang	ura	usang	urang
75 batu	batu	wadu	watu	watu
76 pasir	gusoh	seraé	laing	kelainq
77 tanah	tana	dana	tana	tana
78 awan	lakaq	riru	rewung	tai anging
79 asap	umbu	obu	nus	nuh
80 api	api	afi	api	api
81 abu	abu	(kalabu)	rawuk	kerawo
82 mérah	mira	kala	wara	rara
83 hijau	moncombulo	jao	taqa	jao
84 kuning	kunéh	monca	léros	monca
85 putih	poté	lanta	bakok	popo
		(kain),		
		bura		
		(badan)		
86 hitam	loqong	méqé	neni, miteng	muréng
87 malam	sanga	ai mangadi	wié	wiang
88 panas	panas	pana	kolang	panah
89 dingin	jarining	busi	menes, ces	ngentéq
				néos

<i>Indonesisch</i>	<i>Bajo</i>	<i>Bima</i>	<i>Manggarai</i>	<i>Komodo</i>
90 penuh	penno	bini	penong	wuja
91 baru	bao	bou	weru	wou
92 baik	alaq	taho	diqa	réhéng
93 bulat	buntar	mbolo	mbolong	bolong
94 kering	toho	mango	masa dango	mara
95 tidak	nggai	wati	toé	wita
96 bunuh	bono	hadé	mbelé, ala, paki	peraté
97 terbakar	tatunu	muđu	munjung	munjung
98 jalan	lalang	ncai	salang	lalang
99 gunung	belluq	doro	poco	ntodoh
100 (nama)	arang	ngara	ngasang	ngarang

Noten van de bijlagen

Bijlage 1

- 1 Voor de aanduiding van persoonsnamen door middel van *Ama*, 'de vader van', zie bijlage 7. Dergelijke oude nederzettingen, tuinen en plekken bleken veel talrijker te zijn dan ik eerder vermoedde.
- 2 De hoogte en ligging van 'Gunung Arab' op de kaarten was nogal verwarrend. De 'aeronautical' kaart van de Army Map Service, 1961 geeft als hoogte 823 meter aan, een Britse stafkaart, waarvan ik alleen een gefotokopieerd stukje bezit, geeft 830 meter. Ehrat daarentegen geeft weer 510 meter aan. In juni 1982 beklom ik zelf de beboste top - die helaas geen enkel uitzicht gaf - en mat met een betrouwbare hoogtemeter ongeveer 755 meter.
- 3 *Woh* is de naam van een boomsoort. Wat voor bijzonderheid de oorzaak van deze naam was, kon ik niet achterhalen.
- 4 Het water van dit beekje is bitter (*paig*).
- 5 Op deze berg ligt volgens Abdulrajab een stenen mortier (*bedih*).
- 6 Op kaap Kodang is, naar men zegt, door de Hollanders eens een vlag geplant. Wellicht vormt Lolo Bendéra een gedeelte van de enorme kaap, en is de naam als zodanig nog in gebruik.
- 7 Dit is een nieuwe naam. Het is een verbastering van Sun Go Ang, de naam van een Chinees, die hier enige jaren geleden is verdronken.
- 8 Over de dood van de *Dalu* van Nisar zie hoofdstuk III, het verhaal "Mori Manggarai".
- 9 Voor *ina*, 'de moeder van', zie bijlage 7.
- 10 De 'Moeder van Mata Réa' had overspel bedreven. Zij vluchtte, maar werd achterhaald door haar echtgenoot die haar het hoofd kloofde. Ze bond de helften met blad van pandanus (*rôa*) aaneen, en werd even verder met haar kind op de rug tot steen. Deze steen is nog te zien op ongeveer een kilometer uit de kust, aan de helling van het beekje Banu Mata Réa.
- 11 Dit is wel de gewone naam. Hij wordt verklaard als de 'rivier met de adem van de zee', omdat het water daar in het binnenland vroeger zout was. Rasi verdedigt de naam 'Kelaing Tasiq', 'zand van de zee', omdat er zeezand wordt gevonden.
- 12 Genoemd 'De Berg van de Hut(ten) der Vrouwen', omdat bij de komst van zeerovers de vrouwen en kinderen zich hier verborgen.
- 13 Vlak bij Majéra stroomt een riviertje met bitter water, terwijl honderd meter van het riviertje verwijderd een put met zoet water aanwezig is.
- 14 Voor 'Het Eiland van de Geesten' zie bladzijde 13.
- 15 *Bero* moet een soortnaam zijn, maar de betekenis heb ik niet kunnen vinden. Zie ook Banu Bero Kalo.
- 16 Hoogerwerf geeft de naam 'Nggulung' aan een zuidelijke 'zijrivier' van de Walu Liang. Als ik goed geïnformeerd ben, heet de bovenloop Walu Nggulung en de benedenloop Walu Liang, en is er

- geen 'zijrivier' van betekenis
- 17 Aan deze Paraplusteen zouden de voorouders van de clan Ambon hun prauw hebben gemeerd.
 - 18 Dit is de Bajonaam van een rots in zee aan de ingang van Soq Liang. Said, die drie jaren met Bajo's ter visvangst ging, kent geen Komodonaam.
 - 19 'De berg met het cementblok' dat als triangulatiepunt dient. Dit werd ongeveer in 1960 geconstrueerd.
 - 20 Magu verzekert mij dat het woord voor zeestraat *sela* luidt, en niet *selaq*. Men vergelijkte Nusa Selaq Torong Koi.
 - 21 De naam 'Taguta', welke voor een bepaalde bergrug wordt gebruikt door Auffenberg 1981, kunnen mijn informanten niet thuis brengen. Dit is ook het geval met de naam Soro Masalong.
 - 22 Deze naam betekent waarschijnlijk 'Het Eiland waar Bonéng zijn Arm brak'. De baai waarin het eiland ligt heet Soq Tepo Lima Bonéng.
 - 23 De term *golo* voor 'berg' is op een of andere manier uit het West-Manggarai op Lalamentiks kaart (1919) terechtgekomen.
 - 24 De term *loh* wordt als afkorting gebruikt op de kaart van Leroux, en is aldus bij vergissing als naam voor 'baai' in Proposed National Park Komodo, en een enkele maal bij Hoogerwerf terechtgekomen. De invloed van de kaart in Proposed National Park Komodo is zo groot dat ik in 1982 steeds van 'Loh Liang' hoorde spreken, waar men Loho Liang of eigenlijk de plek Liang bedoelde. *Loho* is wellicht een 'ver-bima-sering' van het Bajo *lohok* of *lohoq*, 'baai'. Auffenberg (1981:Appendix 10,278) geeft het de betekenis 'valley', en legt zijn *loho* op de kaart tot ver in het binnenland, evenals een enkele maal zijn *so* (*soq*).
 - 25 *Toro* is wel bedoeld als weergave van het Bj *toroh*, 'kaap'. Het Kmd equivalent daarvan is *lolo*. Het etymologisch verwante Kmd *torong* heeft de heel andere betekenis van 'rotsen aan de kust'. Het zijn plekken of kusten waar speciale soorten weekdieren gevonden worden, d.w.z. andere dan aan het zandige strand (*kelaing*) en op de koraalbanken (*taka*). Men vergelijkte de namen in bijlage 3. Dat ook kapen wel eens als *torong* bestempeld worden is dus toevallig. Het is echter ook mogelijk dat soms van een 'bajo-isme' sprake is.
 - 26 De herkomst van de term *soro*, 'baai', kan ik niet vinden.
 - 27 Aldus deze Indonesische, blijkbaar nieuw gevormde, naam: 'Het Diamanteiland' op de kaart in Proposed National Park Komodo.
 - 28 Zie noot 37 van hoofdstuk II.
 - 29 Zie hiervoor noot 21 van deze bijlage.
 - 30 Het heeft er de schijn van dat men 'Batu Moncong' heeft willen vereenvoudigen tot 'Moncong'. Men zie de kaart in Proposed National Park Komodo.
 - 31 Deze naam vind ik op de kaart van Ratman en Yasin uit 1977. *Doro*, 'berg', is Bimataal, maar de betekenis van *otota* kan ik niet achterhalen.
 - 32 Said (zie noot 18) gebruikt *Pakélor* en *Patugas*. Ik vermoed dat dit *Pa* een verbastering is van het Bajose 'Pulau', 'Eiland'.
 - 33 De juiste naam is *Pui Jarang*, 'Vastbinden van het Paard'. Rasi houdt vast aan *Pua Jarang*.
 - 34 Hoogerwerf heeft de naam 'Saärap' van Lalamentiks kaart verkeerd overgeschreven. Daardoor is waarschijnlijk 'Sadrap' ook op de

- kaart in Proposed National Park Komodo terechtgekomen. Overigens kan mij niemand vertellen hoe de iedereen volkomen onbekende naam 'Saärap' zou kunnen worden verklaard.
- 35 Wanneer men aanneemt dat 'Salah' identiek is met Bj 'Sella' of 'Salla', 'zeestraat', dan is de naam 'Laut Salah' voor het noordelijk gedeelte van de Straat Linta (Salah Sié) uiterst vreemd. Ik vind ze op de kaart van het Direktorat Geologi (1975).
- 36 De term Telok Slawi is waarschijnlijk afkomstig uit de door Hoogerwerf vermelde Zeemansgids. 'Slawi' zal wel een verkeerd gehoord en begrepen 'Soq Lawi' zijn.
- 37 *Nusa Sobu* is 'Nestjes-eiland'. Op dit eiland worden eetbare vogelnestjes verzameld, evenals in de grotten van Sobu Lolo Kodang. (Zie blz. 6.) De echte Kmd naam zou echter *Nusa Dongéq* luiden. De Bimanaam (*sobu*) voor dit handelsartikel werd gemakkelijk overgenomen, zoals de naam 'sarang burung' van de Maleis sprekende handelaars door de Manggaraiers; via *selemburung* werd dat verbasterd tot *semburung* (Verheijen 1963:704).
- 38 De naam (Toro) Tantara is op de oude kaarten één kaap te ver naar het zuiden aangegeven.

Bijlage 5

- 1 Zie het verhaal "Amina" in hoofdstuk III en noot 15 van dat hoofdstuk.
- 2 *Mori-urang*, 'Heer van de regen', heet hij wel, omdat hij juist in de regentijd opvallen actief is, en dan vecht met kraaien, bij welke hij een broedparasiet is. Elders heeft de reuzenkoekeek, *Scythrops novaehollandiae*, de naam van 'regenvogel'.
- 3 *Bungga* (of *Bengga*) *Sétang*, 'Hond van geesten (of spoken)' heet deze grote hier overwinterende uil uit Siberië of Japan. Zijn roep is ook in Manggarai zeer gevreesd (Verheijen 1963:684, noot 61).
- 4 *Kesiq* wordt in het algemeen gebruikt voor alle kleine vogels.

Bijlage 7

- 1 Ik dank deze naam aan de onderwijzer, de heer Mh. Masir. Men had in 1981 geen eerste klas aangenomen. De vijfde klas bestond uit slechts vijf leerlingen, en een zesde klas was er nog niet.

Nabeschuwing

Getalsmatig gezien vormt het volk van Komodo in Indonesië, met nog geen zeshonderd inwoners, een te verwaarlozen minderheid. Het eiland is dan ook alleen maar bekend om de zeldzame *Varanus komodoensis*, waarvan de naam als 'komodo' is opgenomen in de Indonesische woordenschat.

Toch betreft het hier een volk dat een uitgesproken eigen taal en ook eigen cultuur bezit, en een geschiedenis van zo'n 2000 jaren. Wellicht is die niet begonnen op Komodo; ik denk aan een mogelijk verband met de beschaving van Warloka op West-Flores aan de Straat Molo. Deze voor Flores unieke cultuur moet, gezien de vondsten van munten en aardewerk in uitgebreide grafvelden, bestaan hebben tussen de elfde en de zestiende eeuw.

Uit taalkundige gegevens is op te maken dat de oorspronkelijke Komodomensen een kustbevolking waren, die voor een zeer belangrijk deel van zee- en strandprodukten heeft geleefd. Uit de taalschat blijkt verder dat naar het eiland veel Manggaraiers zijn geïmmigreerd, die hun stempel hebben gedrukt op de landbouw, het verzamelen van bosprodukten en de jacht. Men krijgt de indruk dat deze infiltraties al sinds vele eeuwen, in uiteenlopende tijden en waarschijnlijk in kleine van elkaar onafhankelijke groepjes, hebben plaats gevonden.

Het zeer grote aantal leenwoorden uit de Bimataal kan niet worden verklaard uit immigraties, ofschoon de Bimanezen zeker sinds de zeventiende eeuw de heersers over Komodo zijn geweest. Wanneer men echter in aanmerking neemt, dat de inwoners van Komodo in de eerste helft van de negentiende eeuw een tijdlang zijn uitgeweken naar Bima, wordt het voorkomen van die leenwoorden goed verklaarbaar.

De in de overleveringen vermelde komst van voorvaders uit Sumba en Ambon zullen wel enige geschiedkundige waarheid bevatten, maar de invloed daarvan in de taal is nauwelijks naspeurbaar. Wel duiden bepaalde voorrechten van de 'clans' Sumba, Ambon, Munting, Wélak en Sape op een oorspronkelijk zelfstandige macht van deze clans.

De mensen van Komodo hebben een eigen zelfstandige taal die onverstaaenbaar is voor alle buurvolken. Blijkens vergelijkingen op het gebied van de etymologie, morfologie en syntaxis, en op grond van lexicostatistische uitkomsten is deze taal het meest verwant met de Manggaraise Taalgroep. Wel is het duidelijk dat de uitspraak van het Komodo in verschillende opzichten nog niet geheel is vastgelegd.

Dit bijzondere volkje, dat tot nu toe zeer geïsoleerd heeft geleefd, gaat een nieuw tijdperk in. Het eiland wordt opengelegd voor het toerisme, en het is zeer te vrezen dat toeristenjagers en handelaars van buiten zullen trachten zich in de gemeenschap te dringen.

Wellicht nog grotere invloed op de taal en de cultuur zal een vrij uitgebreide nederzetting hebben van een aantal mensen die tot

een intellectueel, economisch en sociaal superieure groep behoren. In Liang namelijk komen de ambtenaren van natuurbescherming en toerisme wonen en ook waarschijnlijk onderwijzend personeel, mensen van de medische dienst en wellicht nog verdere regeringspersonen.

Er bestaat ook gevaar dat de landbouw, visvangst en het inzamelen op het land en aan het strand, en in het algemeen de bewegingsvrijheid van de bewoners nóg sterker zullen worden beperkt. Daarmee zou een stuk recht op arbeid, traditie en vrij leefmilieu kunnen worden vernietigd. Niemand zal er mij van beschuldigen dat het me ontbreekt aan liefde voor plant en dier, maar de mens gaat boven al. Intussen heb ik wel de indruk dat de hoogste instanties van de natuurbescherming de rechten van de mensen op Komodo willen handhaven.

Hoewel ik daaromtrent wel denkbeelden heb, ligt het niet op mijn weg, en is het hier niet de plaats, om voorstellen te doen betreffende het probleem van de mens en de natuur, die beide moeten worden beschermd. Laat ik slechts de hoop uitspreken dat men zich zo soepel mogelijk opstelt tegenover de huidige bewoners van Komodo.

Bibliografie

- Arndt, P.
1961 *Wörterbuch der Ngadhasprache*, Fribourg.
- Auffenberg, Walter
1980 "The Herpetofauna of Komodo, with Notes on Adjacent Areas"
Bulletin Florida State Museum, Biological Sciences 25(2):
39-156.
- 1981 *The Behavioral Ecology of the Komodo Monitor*, Gainesville.
- Backer, C.A. en R.G. Bakhuizen van de Brink
1963-8 *Flora of Java*, 3 vols., Groningen.
- Bartsch, Paul en John T. Nichols
1946 *Fishes and Shells of the Pacific World*, New York.
- Bemmelen, R.W. van
1970 *The Geology of Indonesia*, 3 vols., 2nd ed., 's-Gravenhage.
- Buddingh, S.A.
1861 *Neêrlands-Oost-Indië. Reizen over Java, Madoera ... gedaan gedurende het tijdvak van 1852-1857, Derde Deel*, Rotterdam.
- Burger, Adolf
1946 "Voorloopige Manggaraische Spraakkunst", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 103:15-266.
- Coolhaas, W.Ph.
1942 "Bijdrage tot de kennis van het Manggaraische volk (West-Flores)", *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 2e serie, 59(2/3):148-177; 328-360.
- Delsman, H.C. en B.M. Adnan
1954 *Ilmu Hewan dan Manusia*, Djakarta/Groningen.
- Delsman, H.C. en D.F. Hardenberg
1934 *De Indische zeevisschen en zeevisscherij*, Batavia.
- Dempwolff, Otto
1938 *Austronesisches Wörterverzeichnis*, Berlin/Hamburg.
- Encyclopaedie*
1917- *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, 4 delen, 's-Gravenhage/Leiden.
1921
- Ensiklopedia*
1954- *Ensiklopedia Indonesia*, 3 delen, Bandung-'s-Gravenhage.
1956
- Esser, S.J.
1938 "Talen", in: *Atlas van Tropisch Nederland*, blad 9b, Amsterdam.
- Heerkens, P.
1930 *Flores, de Manggarai*, Uden.
- Hoogerwerf, A.
[1954] *Rapport over een naar Komodo, Padar en Rintja (Kleine Sunda Eilanden) gemaakte dienstreis van 21 Mei-6 Juli 1953*, Bogor, mimeogr.

Jonker, J.C.G.

- 1893 "Bimaneesch-Hollandsch Woordenboek", *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* 48 (1e stuk):1-134.
- 1896 "Bimaneesche Spraakkunst", *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* 48 (2e stuk): XV + 487 p.
- 1905 "Rottineesche verhalen", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 58:369-464.
- 1908 *Rottineesch-Hollandsch woordenboek*, Leiden.
- 1915 *Rottineesche spraakkunst*, Leiden.

Kridalaksana, Harimurti

- 1964 "Perhitungan leksikostatistik atas delapan bahasa Nusantara Barat serta penentuan pusat penyebaran bahasa-bahasa itu berdasarkan teori migrasi", *Madjalah Ilmu-ilmu Sastra Indonesia (Indonesian Journal of Cultural Studies)* 2:319-351.

Maleis

[*Maleis-Manggaraise tekst in arabisch schrift (fragmenten)*], nummer Or 404 in de collectie Oosterse Handschriften van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden, 148 vel.

Matthes, B.F.

- 1859 *Makassaarsch-Hollandsch woordenboek*, 's-Gravenhage.
- 1874 *Boegineesch-Hollandsch woordenboek*, 2 delen, Amsterdam.

Nooteboom, C.

- 1950 "Enkele feiten uit de geschiedenis van Manggarai (West-Flores)", in: *Bingkisan budi. Een bundel opstellen aan Dr. Philippus Samuel van Ronkel door vrienden en leerlingen aangeboden op zijn tachtigste verjaardag, 1 Augustus 1950*, pp. 207-214, Leiden.

Oliver, Peter

- 1975 *Der Kosmos-Muschelführer*, Stuttgart.

Proposed

- 1977 *Proposed National Park Komodo. Management Plan 1978/79-1982/83. Prepared for the Directorate of Nature Conservation, Directorate-General of Forestry, Republic of Indonesia by Nature Conservation and Wildlife Management Project of the Food and Agriculture Organization of the United Nations, based on the work of J.H. Blower, A.P.M. van der Zon, Yaya Mulyana, Bogor, mimeogr.*

Salzner, Richard

- 1960 *Sprachenatlas des Indopazifischen Raumes*, 2 delen, Wiesbaden.

Schuster, W.H. en Rustami Djajadiredja

- 1952 *Local Common Names of Indonesian Fishes*, Bandung.

Stresemann, Erwin

- 1927 *Die Lauterscheinungen in den Ambonischen Sprachen*, Berlin.

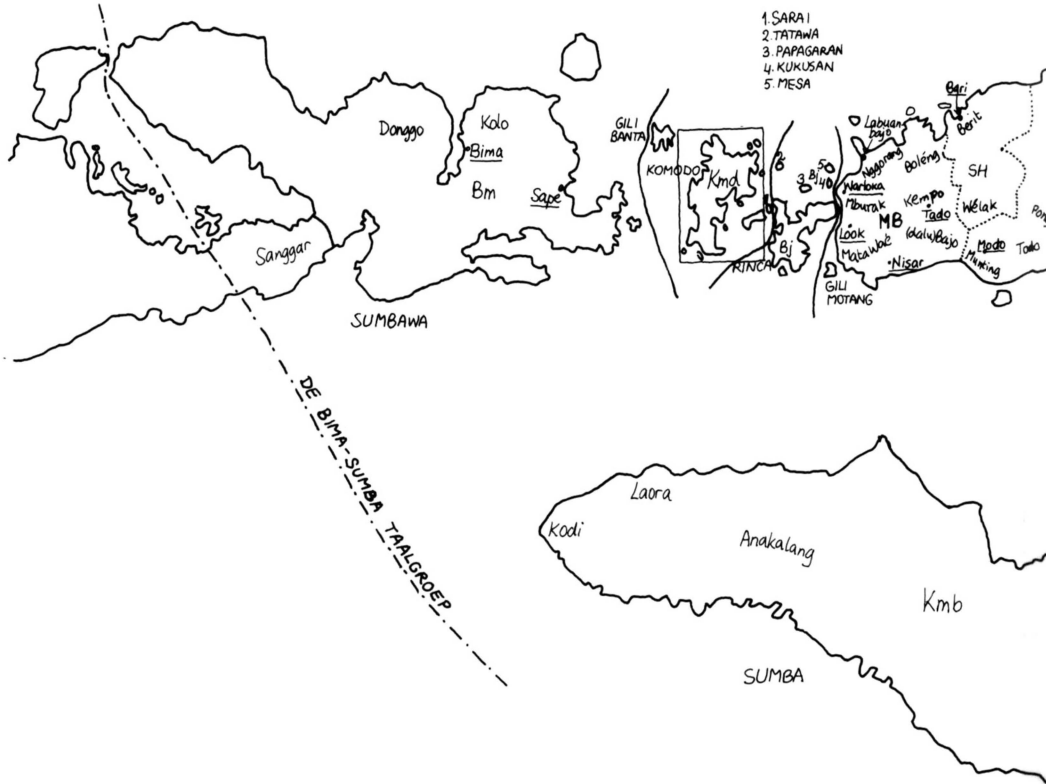
Teeuw, A.

- 1958 *Lombok. Een dialect-geografische studie*, *Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde* 25, 's-Gravenhage.

Verheijen, J.A.J.

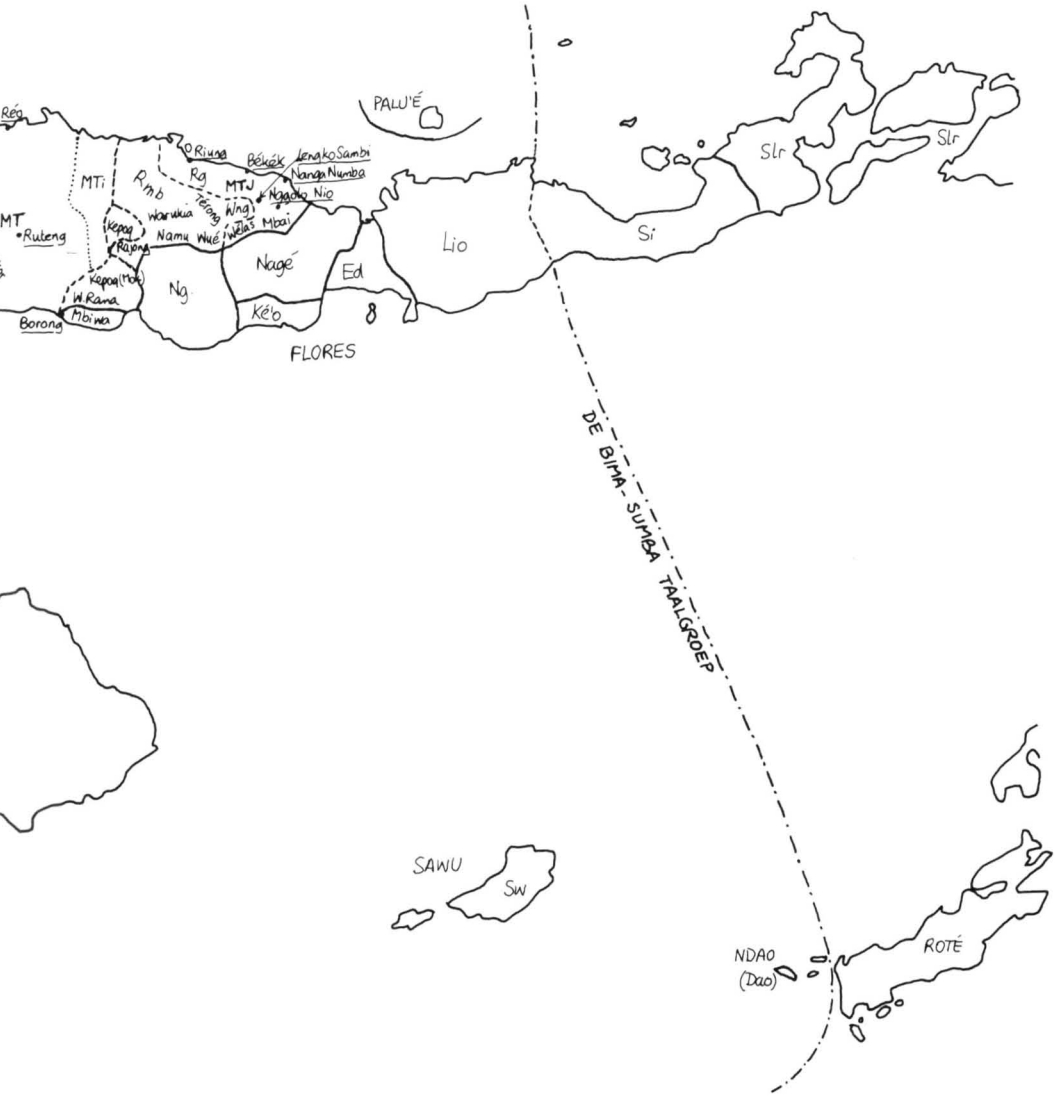
- 1963 "Bird-names in Manggarai", *Anthropos* 58:677-718.
- 1967 *Kamus Manggarai I. Manggarai-Indonesia*, 's-Gravenhage.

- 1970 *Kamus Manggarai II. Indonesia-Manggarai*, 's-Gravenhage.
- 1977a *Bahasa Rembong I. Kamus Rembong-Indonesia*, Ruteng, mimeogr.
- 1977b "The Lack of Formative IN Affixes in the Manggarai Language", *Nusa* 4(5):35-37.
- 1982 *Dictionary of Manggarai Plant Names*, Canberra.
- Walker, Alan T.
- 1977 "[Review of] Verheijen, Jilis A.J. *Kamus Manggarai*", *Anthropos* 72:648-649.
- Wielenga, D.K.
- 1909 "Soembaneesche woordenlijst (Dialect van Kambera)", in: *Schets van een Soembaneesche spraakkunst (Naar 't dialect van Kambera)*, pp. 145-336, Batavia.
- Wijngaarden, J.K.
- [1896] *Sawuneesche Woordenlijst*, ['s-Gravenhage].
- Zeemansgids*
- 1931 *Zeemansgids voor Nederlandsch Oost-Indië. Deel II. Bevattende het midden gedeelte van den Oost-Indischen Archipel*, 's-Gravenhage.
- Zollinger, H.
- 1850 "Verslag van eene Reis naar Bima en Soembawa, en naar eenige plaatsen op Celebes, Saleijer en Floris, gedurende de maanden Mei tot December 1847", *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* 25:5-224.

TALEN

VAN DE BIMA-SUMBA TAALGROEP

Toelichting op de uitslaande kaart van Komodo

	<i>Komodo*</i>	<i>Indonesisch</i>	<i>Nederlands</i>
B.	Banu	air, mata air, sungai	bron, put, beek
	Boa	kubur	graf
	Diwu	lubuk dalam sungai	kolk in een rivier
	Galong	dataran (tinggi)	hoogvlakte
Kl.	Kelaing	pasir, pesisir	zandstrand
	Kiling	desa	dorp
L.	Lolo	tanjung	kaap
	Mboho	tempat keramat	heilige plaats
	Nanga	muara	riviermonding
Nt.	Ntodoh	bukit, gunung, puncak	heuvel, berg, top
N.	Nusa	pulau	eiland(je)
	Paréq	pegaraman alam	natuurlijke zoutpan
	Satah	pangonan	grasvlakte
	Sela(q)	selat	zeestraat
S.	Soq	teluk	baai, inham
	Tana	tanah, wilayah	land, gebied
	Tékaq	dakian	steile helling
	Terah	arus deras	zware stroming
	Terunggu	batu karang dalam laut	rots of klip in zee
T.	Torong	pantai batu, tanjung batu	rotsachtige kust of kaap
W.	Walu	sungai kering	(droge) rivierbedding
	Watu	batu	steen, rots
	Woroq	penurunan, landaian	afdaling, helling
⊕		puncak	bergtop
o		air, mata air	bron, put
†		kampung bekas	vroegere nederzetting
x		keramat tempat, bersejarah, berkebun, menjaring dsb.	plaats van belang voor eredienst, historie, tuinieren, vissen, enz.
738		meter ketinggian menurut pengukuran USA Army Ser- vice Map, 1961	hoogte in meters volgens USA Army Service Map, 1961
[96]		meter ketinggian menurut pengukuran Lalamentik, 1919	hoogte in meters op Lalamentiks kaart, 1919
(750)		meter ketinggian menurut pengukuran dengan alti- meter, 1982	benaderende eigen meting met hoogtemeter
A		wilayah dari suku Modo	gebied van clan Modo
B		wilayah dari suku Sumba	gebied van clan Sumba
C		wilayah dari suku Wélaq	gebied van clan Wélaq
D		wilayah dari suku Ambong	gebied van clan Ambong
E		wilayah dari suku Kapu	gebied van clan Kapu

*In deze opsomming zijn vier in de lijsten als soortnamen opgenomen termen niet opgenomen. *Gili* dateert waarschijnlijk nog uit de tijd van Majapahit en is in de betekenis van 'eiland' onbekend bij de Komodomensen. *Pau*, 'mangaboom', *loang*, 'hut' en *boa*, 'graf', zijn

Engels

spring, pool, creek
grave
eddy
plateau
sandy beach
village
cape
sacred site
rivermouth
hill, mountain, summit

island, islet
natural saline
grassy plain
strait
bay, inlet

land, territory
steep slope
strong current in the sea
cliff or rock in the sea
rocky coast, rocky cape
(dry) riverbed
stone, rock
descent, slope
summit
spring, pool
former settlement
sacred, historic, gardening,
fishing site etc.

height in meters on 1961 map
by USA Army Map Service

height according to the 1919
map by Lalamentik

approximate height by own
measuring with altimeter in
1982
territory of the clan Modo
territory of the clan Sumba
territory of the clan Wélaq
territory of the clan Ambong
territory of the clan Kapu

geen echte aardrijkskundige soortnamen en staan eigenlijk niet ge-
heel terecht in de eerste kolom van de lijsten. Ten overvloede
wordt voorts opgemerkt dat alle op de kaart voorkomende namen staan
gerangschikt in de eerste lijst van bijlage 1.

Termen op oudere kaarten

W, Vai, Waé, Wai

Galo

K, Kampung

T, Tg, Tandjung, Toro

G, Nt, Doro, Golo, Goenoeng, Ntodo,
Todo

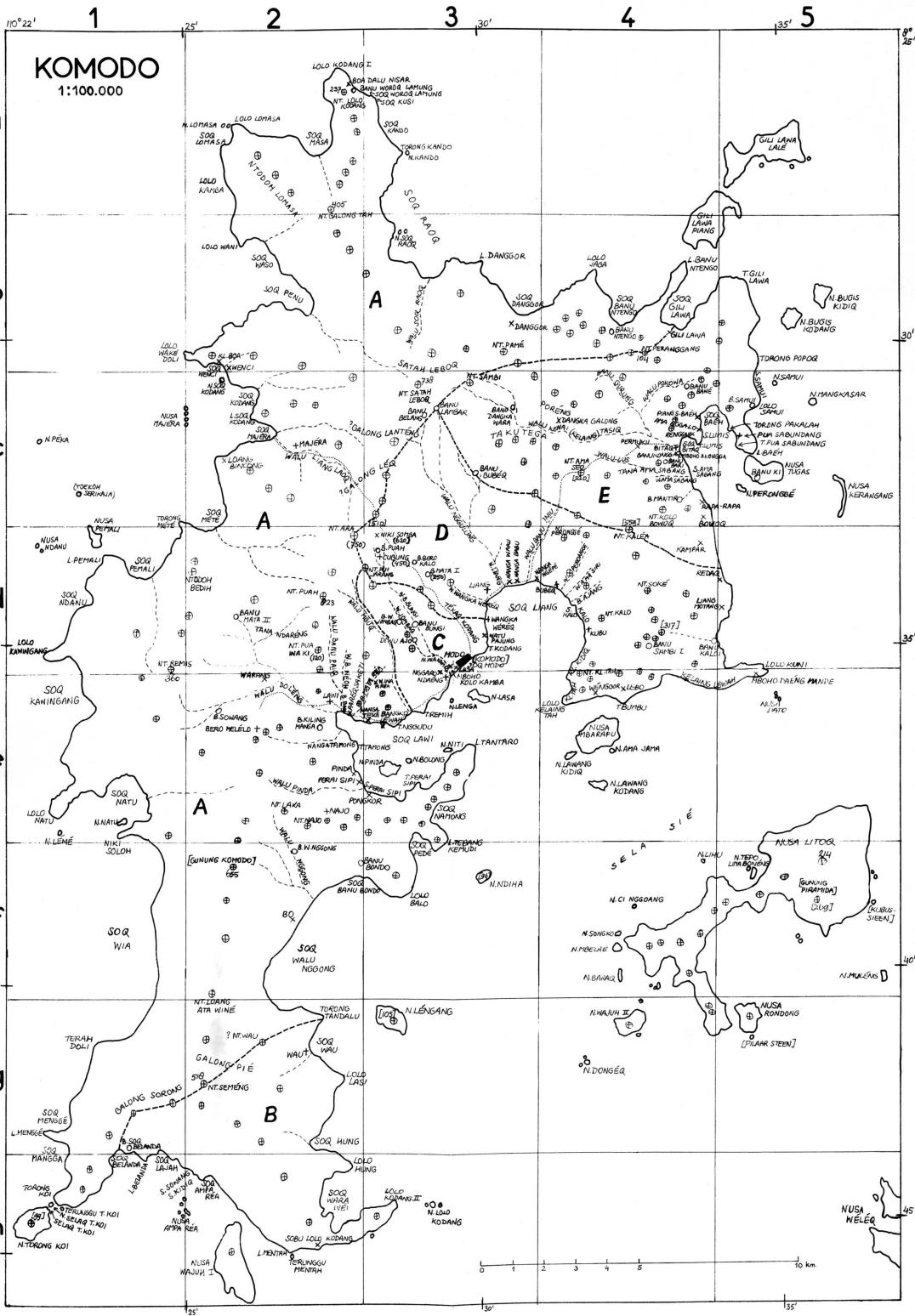
P, Poelau, Gili, Nisa, Eiland

Salah, Selat, Straat, Strat

L, Tk, Labu, Lehok, Loho, So, Soro,
Telok, Loh.

Batu, Toko, Toekoh

K, Kali

KOMODO

1:100.000

a
b
c
d
e
f
g
h

1 2 3 4 5

8° 25'
30'
35'
40'
45'

